

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΞΕΝΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Όψεις της δεοντικής τροπικότητας στη νομική γλώσσα και μετάφραση του Δικαίου του Ανταγωνισμού της ΕΕ. Κριτική επεξεργασία και ανάλυση σώματος κειμένου στα αγγλικά και τα ελληνικά.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΟΖΟΜΠΟΛΗΣ

Συμβουλευτική επιτροπή:

Σωτήριος Λίβας (επιβλέπων), Καθηγητής

Βιλελμίνη Σωσώνη, Επίκουρη Καθηγήτρια

Παναγιώτης Κελάνδριος, Καθηγητής

Κέρκυρα, Μάρτιος 2022

Εξεταστική Επιτροπή:

Σωτήριος Λίβας (επιβλέπων), Καθηγητής

Βιλελμίνη Σωσώνη, Επίκουρη Καθηγήτρια

Παναγιώτης Κελάνδριας, Καθηγητής

Ιωάννης Καρράς, Αναπληρωτής Καθηγητής

Μαρία Τσίγκου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Στέφανος Βλαχόπουλος, Καθηγητής

Κάτια Κερμανίδου, Επίκουρη Καθηγήτρια

Στους γονείς μου,
Στην Ηραλία

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	1
Περίληψη	4
Εισαγωγή	7
Α Μέρος.....	13
1. Νομική Γλώσσα και Μετάφραση	13
1.1. Χαρακτηριστικά της Νομικής Γλώσσας.....	16
1.2. Κατηγορίες Νομικών Κειμένων.....	26
1.3. Νομική Μετάφραση και Νομικός Μεταφραστής.....	29
1.3.1. Κατηγορίες Νομικής Μετάφρασης	30
1.3.2. Μεταφραστής νομικών κειμένων	31
1.4. Νομική Γλώσσα και Μετάφραση στην Ευρωπαϊκή Ένωση.....	33
1.4.1. Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	34
1.4.2. Είδη και χαρακτηριστικά των ενωσιακών κειμένων	36
1.4.2.1. Πολυγλωσσία και η αρχή της ισότιμης αυθεντικότητας	39
1.4.2.2. Υβριδικότητα.....	41
1.4.2.3. Νεολογισμοί και Δάνειοι Όροι.....	42
1.4.2.4. Εξειδικευμένη ορολογία και ασαφής γλώσσα	43
1.4.2.5. Η έννοια της ισοδυναμίας	43
1.4.3. Ευρω-Αγγλικά	44
1.4.3.1. Το μέλλον της αγγλικής γλώσσας στην ΕΕ μετά το Brexit	45
1.4.4. Τα Ελληνικά στα ενωσιακά κείμενα	48
1.4.5. Νομική Μετάφραση στην Ευρωπαϊκή Ένωση.....	50
2. Το Δίκαιο του Ανταγωνισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης	55
2.1. Σύντομη ιστορία του Δικαίου του Ανταγωνισμού της ΕΕ	57
2.2. Μέσα και θεσμοί για την προστασία του ανταγωνισμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση	61

2.2.1. Ευρωπαϊκή Νομοθεσία και Νομολογία	61
2.2.2. Θεσμικά όργανα για την επιβολή της προστασίας του ανταγωνισμού	62
2.2.2.1. Ευρωπαϊκή Επιτροπή.....	62
2.2.2.2. Συμβουλευτική Επιτροπή.....	64
2.2.2.3. Σύμβουλος Ακροάσεων	64
2.2.2.4. Ευρωπαίος Διαμεσολαβητής	64
2.2.2.5. Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	65
2.2.2.6. Εθνικές αρχές ανταγωνισμού	66
2.2.2.7. Εθνικά Δικαστήρια	66
2.3. Βασικοί στόχοι και τομείς πολιτικής του Δικαίου του Ανταγωνισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	67
2.3.1. Απαγόρευση αντι-ανταγωνιστικών συμφωνιών και παρόμοιων πρακτικών	67
2.3.2. Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης.....	68
2.3.3. Συγκεντρώσεις, έλεγχος συγκεντρώσεων επιχειρήσεων και κοινές επιχειρήσεις	69
2.3.4. Απαγόρευση κρατικών ενισχύσεων.....	70
3. Τροπικότητα.....	71
3.1. Τροπικότητα, έγκλιση και συστήματα τροπικότητας.....	73
3.2. Κατηγορίες τροπικότητας	77
3.3. Η τροπικότητα στην αγγλική και τη νεοελληνική γλώσσα	82
3.3.1. Τροπικότητα στην αγγλική γλώσσα	82
3.3.2. Τροπικότητα στη νεοελληνική γλώσσα.....	86
3.4. Τροπικότητα στη νομική γλώσσα της ΕΕ.....	88
Β μέρος	95
4. Σώματα Κειμένων και Γλωσσολογία Σώματα Κειμένων	96
4.1. Γλωσσολογία Σωμάτων Κειμένων	97
4.1.1. Ιστορική εξέλιξη της Γλωσσολογίας Σωμάτων Κειμένων	98

4.2. Γλωσσολογία Σωμάτων Κειμένων: ξεχωριστός κλάδος της Γλωσσολογίας ή μεθοδολογία;	101
4.2.1. Σώμα Κειμένων ως Μέθοδος (corpus-based studies) και Σώμα Κειμένων ως Θεωρία (corpus-driven studies)	103
4.3. Σώματα Κειμένων: Αρχικές παρατηρήσεις και ορισμοί	105
4.3.1. Είδη Σωμάτων Κειμένων	107
4.3.1.1. Γενικά ΣΚ ή ΣΚ γενικής αναφοράς και ειδικά ΣΚ ή ΣΚ ειδικού σκοπού... ..	108
4.3.1.2. Γραπτό ΣΚ, προφορικό ΣΚ και πολυτροπικό ΣΚ	109
4.3.1.3. Μονόγλωσσο ΣΚ και πολύγλωσσο ΣΚ	109
4.3.1.4. Συγχρονικό ΣΚ και διαχρονικό ΣΚ	110
4.3.1.5. Ανοικτό ΣΚ ή ΣΚ ελέγχου και κλειστό ή πεπερασμένο ΣΚ.....	110
4.3.1.6. Απλό ΣΚ και επισημειωμένο ΣΚ.....	111
4.3.2. Δημιουργία Σωμάτων Κειμένων	111
4.3.2.1. Δημιουργός και περιεχόμενο Σωμάτων Κειμένων	112
4.3.2.2. Μέγεθος Σωμάτων Κειμένων	113
4.3.2.3. Αριθμός κειμένων που αποτελούν ένα ΣΚ	114
4.3.2.4. Ολόκληρα κείμενα ή αποσπάσματα κειμένων;	114
4.3.2.5 Αντιπροσωπευτικότητα και Ισορροπία ενός ΣΚ.....	114
4.3.3. Προγράμματα επεξεργασίας ΣΚ	116
4.3.3.1. Ιστορική εξέλιξη προγραμμάτων ΣΚ.....	118
4.3.3.2. Μεθοδολογικά εργαλεία ανάλυσης ΣΚ	120
4.4. Ανάλυση ενός ΣΚ και τριγωνοποίηση αποτελεσμάτων	122
4.4.1. Ποσοτική και ποιοτική ανάλυση ΣΚ	122
4.4.2. Τριγωνοποίηση	123
5. Μεθοδολογία.....	127
5.1. Ερευνητικά ερωτήματα.....	127
5.2. Σχεδιασμός και δημιουργία Σώματος Κειμένου	128
5.3. Ανάλυση Σώματος Κειμένου	132

5.3.1 Ποσοτική και ποιοτική ανάλυση	134
6. Παρουσίαση αποτελεσμάτων.....	137
6.1. Ποσοτική ανάλυση	137
6.1.1. Υποσώμα Νομοθεσίας	137
6.1.1.1. Αγγλικό υποσώμα κειμένου: Νομοθεσία.....	137
6.1.1.2. Ελληνικό υποσώμα κειμένου: Νομοθεσία	140
6.1.2. Υποσώμα Νομολογίας	143
6.1.2.1. Αγγλικό υποσώμα κειμένων: Νομολογία	143
6.1.2.2. Ελληνικό υποσώμα κειμένων: Νομολογία.....	145
6.2. Ποιοτική ανάλυση	146
6.2.1. Υποσώμα Νομοθεσίας	147
6.2.1.1. Δεοντική υποχρέωση	148
6.2.1.2. Δεοντική άδεια	154
6.2.2. Υποσώμα Νομολογίας	158
6.2.2.1. Δεοντική υποχρέωση	158
6.2.2.2. Δεοντική άδεια	161
7. Σύνοψη αποτελεσμάτων και προτάσεις για μελλοντική έρευνα.....	165
7. 1. Επανεξέταση ερευνητικών ερωτημάτων και σύνοψη αποτελεσμάτων	165
7.2 Επίλογος.....	170
Βιβλιογραφία	173
Παράρτημα	190

Πίνακας Συντομογραφιών

ΓΓΣ	Γλώσσα Γενικού Σκοπού
ΓΕΣ	Γλώσσα Ειδικού Σκοπού
ΓΣΚ	Γλωσσολογία Σωμάτων Κειμένων
ΔΑ	Δίκαιο του Ανταγωνισμού
ΔΕΕ	Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΚΑΧ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΚΠ	Κείμενο-πηγή
ΚΣ	Κείμενο-στόχος
ΝΓ	Νομική Γλώσσα
ΝΕΝΓ	Νεοελληνική Νομική Γλώσσα
ΝΜ	Νομική Μετάφραση
ΣΚ	Σώμα Κειμένων
ΣΔΕΕ	Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΥΣΚ	Υποσώμα Κειμένων

Ευχαριστίες

Η εκπόνηση της παρούσας μελέτης δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί δίχως την τεράστια βοήθεια και καθοδήγηση δύο ακούραστων καθηγητών μου στο Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας (ΤΞΓΜΔ) του Ιονίου Πανεπιστημίου (ΙΠ), του κ. Σωτήριου Λίβα, Καθηγητή και εν ενεργεία Προέδρου του ΤΞΓΜΔ και της κ. Βιλελμίνης Σωσώνη, Επίκουρης Καθηγήτριας στο ΤΞΓΜΔ. Η ιδέα για μια διδακτορική έρευνα που θα εστίαζε στη μελέτη μιας συγκεκριμένης πτυχής της γλώσσας του ενωσιακού Δικαίου του Ανταγωνισμού (ΔΑ) γεννήθηκε από τους προαναφερθέντες, στο πλαίσιο της συμμετοχής του ΤΞΓΜΔ στις δράσεις του ευρωπαϊκού προγράμματος «Δικαιοσύνη» για την επιμόρφωση των εθνικών δικαστών σε θέματα του ενωσιακού Δικαίου του Ανταγωνισμού, στις εργασίες του οποίου είχα την τιμή να βοηθήσω.

Πιο συγκεκριμένα, στις 17 Οκτωβρίου 2013, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο εξέδωσαν τον κανονισμό με αριθ. 1382/2013 για τη θέσπιση του προγράμματος «Δικαιοσύνη» για τη χρονική περίοδο 2014-2020. Ένας από τους βασικούς στόχους του προγράμματος ήταν η στήριξη και η προώθηση της επιμόρφωσης των εθνικών δικαστών, περιλαμβανομένης της γλωσσικής κατάρτισης στη νομική ορολογία, με σκοπό τη διαμόρφωση ενός κοινού νομικού και δικαστικού πνεύματος. Το πρόγραμμα απευθυνόταν σε δικαστές, δικαστικούς υπαλλήλους, συμβολαιογράφους και υποψήφιους δικαστές, οι οποίοι ασχολούνται με το ΔΑ της ΕΕ και εγκρίθηκε τον Μάρτιο του 2016 από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ενώ συμμετείχαν πανεπιστήμια από πέντε ευρωπαϊκές χώρες, μεταξύ των οποίων και το ΤΞΓΜΔ.

Η παρούσα έρευνα, λοιπόν, στοχεύει να φωτίσει την ιδιαίτερη γραμματική (ή και σημασιολογική) κατηγορία της δεοντικής τροπικότητας στη Νομική Γλώσσα (ΝΓ) του ΔΑ της ΕΕ, μελετώντας την σε ένα Σώμα Κειμένων (ΣΚ) που αποτελείται από νομικές πράξεις νομοθεσίας και νομολογίας που σχετίζονται με το ΔΑ.

Στο σημείο αυτό, θεωρώ καθήκον μου να ευχαριστήσω όλους και όλες εκείνους και εκείνες που στάθηκαν αρωγοί στην προσπάθειά μου και με βοήθησαν να ολοκληρώσω το παρόν πόνημα:

Αρχικά, τον Καθηγητή του ΤΞΓΜΔ και επιβλέποντα της παρούσας μελέτης, κ. Σωτήριο Λίβα, όχι μόνο για την καθοδήγησή μου στην παρούσα έρευνα, που ήταν

καθοριστική προκειμένου να ολοκληρωθεί, τις διορθώσεις και τις παρατηρήσεις στα κείμενά μου, αλλά και για το γεγονός ότι οι συμβουλές του και η αστείρευτη ενέργειά του αποτελούν για εμένα πραγματική πηγή έμπνευσης.

Την Επίκουρη Καθηγήτρια στο ΤΞΓΜΔ και δεύτερο μέλος της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής, κα Βιλελμίνη Σωσώνη, για την τρομερή βοήθεια που μου προσέφερε προκειμένου να προχωρήσω βήμα-βήμα την έρευνά μου, για τις συνεχείς της παραινέσεις να μελετώ νέα θέματα, εξελίξεις και διαφορετικές πτυχές του θέματος που επέλεξα και να συμμετέχω σε συνέδρια και φυσικά για τις πολύτιμες συμβουλές, τις διορθώσεις και σχόλια στα κείμενά μου, αλλά και για το πλήθος βιβλιογραφικών πηγών με τις οποίες με προμηθεύει συνεχώς.

Τον Καθηγητή στο ΤΞΓΜΔ και τρίτο μέλος της συμβουλευτικής επιτροπής, κ. Παναγιώτη Κελάνδρια, για τις συμβουλές σχετικά με ζητήματα που αφορούν τη συγγραφή επιστημονικών εργασιών, καθώς και για τα σχόλια και τις διορθώσεις πάνω στο κείμενο της διατριβής.

Τον Αναπληρωτή Καθηγητή στο ΤΞΓΜΔ, κ. Ιωάννη Καρρά, για τις συνεχείς του παραινέσεις και τις συμβουλές του όσον αφορά στη σωστή διαχείριση του χρόνου.

Την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο ΤΞΓΜΔ, κα Μαρία Τσίγκου, για τις συμβουλές της σχετικά με την προσέγγιση του φαινομένου της τροπικότητας, το οποίο πραγματεύεται η παρούσα μελέτη, καθώς και για τα πολύτιμα σχόλια και διορθώσεις στο τελικό κείμενο.

Τον Δρ. Βασίλειο Ζορμπά για τις πολύτιμες συμβουλές σχετικά με τα προγράμματα ποιοτικής ανάλυσης ΣΚ.

Τον Δρ. Ιάκωβο Παναγόπουλο, Ακαδημαϊκό Υπότροφο στο Τμήμα Τεχνών, Ήχου και Εικόνας (ΤΗΧΕΙ) του Ιονίου Πανεπιστημίου (ΙΠ) και καρδιακό μου φίλο για την αμέριστη ψυχολογική συμπαράσταση, αλλά και τις συμβουλές σχετικά με ζητήματα που με προβληματίζουν σχετικά με την πορεία της έρευνας.

Τον καρδιακό μου φίλο Σπύρο Μπαλέσια, Υποψήφιο Διδάκτορα στο ΤΞΓΜΔ, επαγγελματία μεταφραστή και εν ενεργεία Πρόεδρο της Πανελλήνιας Ένωσης Μεταφραστών, Αποφοίτων του ΤΞΓΜΔ του ΙΠ (ΠΕΕΜΠΠ), για τις πολύωρες συζητήσεις μας σχετικά με τη μετάφραση και την πορεία της έρευνάς μου, για τις παρατηρήσεις και τις διορθώσεις στα κείμενά μου, για τον δανεισμό τεκμηρίων

σχετικών με την παρούσα έρευνα, καθώς και για τις τεχνικές συμβουλές όσον αφορά στην εγκατάσταση λογισμικών προγραμμάτων.

Τους δυο αδερφούς μου, Παναγιώτη και Θανάση, για την αμέριστη ψυχολογική συμπαράσταση που μου έδωσαν –και συνεχίζουν να μου δίνουν– απλόχερα.

Τους γονείς μου, Ελένη και Γιώργο, για την απέραντη αγάπη και στήριξη, τόσο ηθική, όσο και υλική, τη διακριτικότητα στα λόγια και στις πράξεις τους, την εμπιστοσύνη που μου έχουν και για την αμέριστη βοήθεια που μου προσφέρουν προκειμένου να κυνηγήσω τα όνειρα και τους στόχους μου.

Τέλος, την Ηραλία Κοτσακίδου, Υποψήφια Διδάκτορα στο ΤΞΓΜΔ, η οποία στάθηκε δίπλα μου σε αυτό το ταξίδι, μοιράστηκε το ψυχολογικό μου βάρος ακούγοντας τις αγωνίες μου και φρόντιζε με υπομονή να με καθησυχάζει και να μου δίνει συνεχώς ώθηση να συνεχίσω. Στην Ηραλία και στους γονείς μου αφιερώνω το παρόν εγχείρημα ως μια ελάχιστη μορφή ευγνωμοσύνης για όλα όσα μου έχουν προσφέρει.

Σας ευχαριστώ όλους και όλες από καρδιάς!

Κέρκυρα, Μάρτιος 2022

Περίληψη

Η Νομική Γλώσσα (ΝΓ) αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον πεδίο μελέτης εξαιτίας των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της γνωρισμάτων, ενώ μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν συγκεκριμένα τα νομικά κείμενα που σχεδιάζονται, συντάσσονται και μεταφράζονται μέσα στο πολύγλωσσο και πολυπολιτισμικό περιβάλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ).

Η παρούσα εργασία στοχεύει στη μελέτη μιας πτυχής της ΝΓ της ΕΕ, της δεοντικής τροπικότητας, η οποία συνδέεται με την αναγκαιότητα δράσης ή μη δράσης με έναν συγκεκριμένο τρόπο (Kreidler, 1998, σ. 241). Με άλλα λόγια, η δεοντική τροπικότητα αφορά τι είναι πιθανό, αναγκαίο, επιτρεπτό ή υποχρεωτικό δεδομένου ενός σώματος οδηγιών (νόμων) ή ενός συνόλου ηθικών αξιών (Von Fintel, 2006, σ. 2). Εξαιτίας της φύσης της, η γραμματική (ή σημασιολογική) αυτή κατηγορία σχετίζεται άμεσα με την έκφραση νοημάτων, όπως η επιβολή υποχρεώσεων και καθηκόντων και η απονομή εξουσιών, βασικών λειτουργιών του Δικαίου (Hart, 1961, σ. 27; βλ. και Biel, 2014a, σ. 158; Sosoni, Kermanidis, & Livas, 2018, σ. 22 μεταξύ άλλων).

Πιο συγκεκριμένα, στην παρούσα εργασία η δεοντική τροπικότητα μελετάται μέσα στο πολύγλωσσο και πολυπολιτισμικό περιβάλλον της ΕΕ, ενώ η έρευνα επικεντρώνεται στη ΝΓ του Δικαίου του Ανταγωνισμού (ΔΑ) της ΕΕ. Το ενωσιακό ΔΑ επιλέχθηκε ως πεδίο έρευνας, καθώς η πολιτική ανταγωνισμού περιλαμβάνει εξέχουσα θέση στο έργο της ΕΕ ήδη από τις απαρχές της. Η έρευνα εστιάζει στη νομοθεσία και τη νομολογία που αφορούν το ΔΑ, καθώς οι νομικές πράξεις αυτού του είδους έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα. Στόχος της είναι η απάντηση τριών βασικών ερωτημάτων:

- Πώς εκφράζεται η δεοντική τροπικότητα στη νομοθεσία και στη νομολογία του ευρωπαϊκού ΔΑ στα αγγλικά και στα ελληνικά;
- Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές προκύπτουν από τη σύγκριση της δεοντικής τροπικότητας ανάμεσα στη νομοθεσία και τη νομολογία που αφορούν το ΔΑ στα αγγλικά και τα ελληνικά;
- Εφαρμόζονται (και αν ναι, σε ποιον βαθμό;) οι κανόνες που έχουν θεσπιστεί από τα αρμόδια ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα σχετικά με τη σύνταξη και τη μετάφραση νομοθετικών πράξεων στο πλαίσιο της ΕΕ (βλ. κεφ. 3.4.);

Για τις ανάγκες της έρευνας, σχεδιάστηκε και συγκροτήθηκε ένα δίγλωσσο Σώμα Κειμένων (ΣΚ), το οποίο περιλαμβάνει αυθεντικές νομοθετικές πράξεις δεσμευτικού χαρακτήρα (κανονισμούς και οδηγίες) του παράγωγου ενωσιακού δικαίου (ΥΣΚ νομοθεσίας) και αποφάσεις του Δικαστηρίου της ΕΕ (ΔΕΕ) σχετικά με υποθέσεις που αφορούν το ΔΑ (ΥΣΚ νομολογίας). Το ΣΚ αναλύθηκε τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά με τη χρήση μεθοδολογικών εργαλείων ανάλυσης ΣΚ. Πιο συγκεκριμένα, για την ποσοτική ανάλυση έγινε χρήση των προγραμμάτων *AntConc* (Anthony, 2019) και *Sketch Engine* (Kilgarriff, Rychlý, Smrž, & Tugwell, 2004), ενώ για την ποιοτική χρησιμοποιήθηκε το πρόγραμμα *QDA Miner Lite* (χ.χ.). Ο συνδυασμός μεθοδολογικών εργαλείων ποσοτικής και ποιοτικής ανάλυσης των δεδομένων οδήγησε στην τριγωνοποίηση των αποτελεσμάτων προκειμένου να απαντηθούν τα προς εξέταση ερευνητικά ερωτήματα.

Abstract

Legal Language is a very interesting field of research due to its special features. Especially legal texts that are drafted and translated in the multilingual and multicultural environment of the European Union (EU) are of particular interest.

The present study focuses on an aspect of the EU legal language, deontic modality, i.e. “the necessity of an individual to act or not act in a particular way” (Kreidler, 1998, p. 241). In other words, deontic modality concerns “what is possible, necessary, permissible, or obligatory, given a body of law or a set of moral principles” (Von Fintel, 2006, p. 2). Due to its nature, this grammatical (or semantic) category is directly related to the expression of concepts such as the imposition of obligations and duties and the confer of power, namely the primary functions of Law (Hart, 1961, p. 27; Biel, 2014a, p. 158; Sosoni, Kermanidis, & Livas, 2018, p. 190).

More specifically, in the present study deontic modality is studied in the multilingual and multicultural environment of the EU. The study focuses on the legal language of the EU Competition Law. The EU Competition Law was chosen, because the competition policy is prominent in the EU from its very beginning. The study focuses on the legislation and the case law concerning the EU Competition Law, because these legal acts have binding force. Its main aim is to answer the following questions:

- How is deontic modality expressed in the legislation and the case law of the EU Competition Law in English and Greek?
- Which similarities and differences arise from the comparison of deontic modality between the legislation and the case law regarding EU Competition Law for English and Greek?
- Are (and if yes, to what extent) the guidelines that have been adopted by the EU competent bodies for the drafting and translation of legislative acts within the EU followed (see chapter 3.4.)?

For the purposes of the study, a bilingual Corpus composed of authentic legislative texts with binding force (regulations and directives) of the secondary EU Law (subcorpus of legislation) as well as with judgements of the Court of Justice of the European Union (CJEU) from cases regarding the EU Competition Law (subcorpus of case law) was designed and compiled. The Corpus was analysed using both quantitative and qualitative methodological tools. For the quantitative analysis, the *AntConc* software (Anthony, 2019) and the *Sketch Engine* software (Kilgarrieff, Rychlý, Smrž, & Tugwell, 2004) were used, while for the qualitative analysis, the *QDA Miner Lite* (n.d.) software was used. The combination of methodological tools for the quantitative and qualitative analysis of data led to the triangulation of the results and to the answer of the research questions.

Εισαγωγή

Τα κείμενα που συντάσσονται από τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) αποτελούν πάντοτε ένα πάρα πολύ ενδιαφέρον αντικείμενο μελέτης εξαιτίας της πολύπλοκης διαδικασίας παραγωγής τους μέσα στο υπερεθνικό, πολύγλωσσο και πολυπολιτισμικό περιβάλλον της ΕΕ, το οποίο συχνά χαρακτηρίζεται ως «χωνευτήρι» εθνικών νομικών συστημάτων, γλωσσών, πολιτισμών και ταυτοτήτων (Biel, 2014b, σ. 337). Βασικός λόγος που συμβάλλει στην ιδιαιτερότητα των ενωσιακών κειμένων αποτελεί η αρχή της πολυγλωσσίας, η οποία θεσπίστηκε με τον Κανονισμό 1/1958 (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2004) της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) και η αρχή της ισότιμης αυθεντικότητας, οι οποίες προστάζουν ότι η επίσημη γλώσσα κάθε κράτους-μέλος της ΕΕ αποτελεί ταυτόχρονα και γλώσσα εργασίας της ΕΕ, καθώς και ότι οι επιμέρους γλωσσικές εκδοχές των κειμένων είναι εξίσου αυθεντικές. Τα παραπάνω δεδομένα έχουν οδηγήσει στην ανάδειξη πολύ σημαντικών γλωσσικών και μεταφραστικών ζητημάτων όσον αφορά στη σύνταξη και τη μετάφραση των ενωσιακών κειμένων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν, πιο συγκεκριμένα, τα νομικά κείμενα που σχεδιάζονται, συντάσσονται και μεταφράζονται μέσα στο πολύγλωσσο αυτό περιβάλλον. Και αυτό επειδή το υπερεθνικό δίκαιο της ΕΕ είναι ανώτερο από τα αντίστοιχα εθνικά των κρατών-μέλη της ΕΕ, ενώ οποιαδήποτε απόφαση λαμβάνεται από τις αρμόδιες αρχές ενός κράτους-μέλος της ΕΕ οφείλει να συμμορφώνεται με το υπερεθνικό δίκαιο της ΕΕ (Gombos, 2018, σ. 1).

Η παρούσα έρευνα στοχεύει στη μελέτη μιας πτυχής της γλώσσας που απαντάται συχνά στη νομική γλώσσα (ΝΓ), της δεοντικής τροπικότητας. Η δεοντική τροπικότητα είναι η γραμματική (ή/και σημασιολογική¹) εκείνη έννοια που αφορά την πράξη την οποία το υποκείμενο του εκφωνήματος έχει τη δυνατότητα ή την υποχρέωση να πραγματοποιήσει (Ιακώβου, 1999, σ. 26). Ας εξετάσουμε το παράδειγμα που ακολουθεί από την ελληνική εκδοχή της απόφασης του Δικαστηρίου της ΕΕ στην υπόθεση C 131/15 P (βλ. Παράρτημα [98-99]) :

¹ Βλ. κεφάλαιο 3.

«Κατά συνέπεια, το δεύτερο σκέλος του υπό εξέταση λόγου αναιρέσεως **πρέπει να απορριφθεί** (από το Δικαστήριο) ως εν μέρει απαράδεκτο και εν μέρει αβάσιμο».

Στο παραπάνω παράδειγμα, γίνεται σαφές ότι το Δικαστήριο έχει την υποχρέωση, ύστερα από τη διαβούλευση που προηγήθηκε, να απορρίψει ένα επιχείρημα ως αβάσιμο.

Πιο συγκεκριμένα, η δεοντική τροπικότητα μελετάται στο Δίκαιο του Ανταγωνισμού (ΔΑ) με γλώσσες εργασίας τα αγγλικά και τα ελληνικά. Το ΔΑ επιλέχθηκε ως πεδίο μελέτης, καθώς η πολιτική ανταγωνισμού περιλαμβάνει εξέχουσα θέση στο έργο της ΕΕ ήδη από τις απαρχές της (βλ. κεφ. 2.1.). Επιπλέον, το ΔΑ αφορά ίσως πιο άμεσα το σύνολο των πολιτών της ΕΕ, καθώς επιδιώκει την ύπαρξη μιας εύρυθμης και δίκαιης πολιτικής ανταγωνισμού στην κοινή αγορά, η οποία στοχεύει στην ευημερία της κοινωνίας εν γένει.

Η παρούσα μελέτη εστιάζει, λοιπόν, στην έκφραση της δεοντικής τροπικότητας σε νομικές πράξεις που αφορούν το ΔΑ. Η δεοντική τροπικότητα επιλέχθηκε ως αντικείμενο μελέτης για δύο βασικούς λόγους. Αρχικά, σύμφωνα με τον Hart (1961, σ. 27; βλ. και, μεταξύ άλλων, Biel, 2014a, σ. 158; Sosoni, Kermanidis, & Livas, 2018, σ. 22), οι βασικές λειτουργίες του Δικαίου είναι να επιβάλουν υποχρεώσεις και καθήκοντα και να αποδίδουν εξουσίες. Η παραδοχή αυτή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η δεοντική τροπικότητα, η οποία σχετίζεται με την έκφραση τέτοιων εννοιών, αποτελεί ένα από τα εγγενή χαρακτηριστικά του νομικού λόγου εν γένει.

Ο δεύτερος λόγος για τον οποίον επιλέχθηκε η δεοντική τροπικότητα σχετίζεται με το γεγονός ότι αποτελεί τη γραμματική (ή/και σημασιολογική) εκείνη κατηγορία η οποία διαφέρει περισσότερο από όσο άλλες μεταξύ των φυσικών γλωσσών (Palmer, 2001, σ. 18; βλ. και Biel, 2014a, σ. 158; Kozobolis, 2020, σ. 92). Το γεγονός αυτό την καθιστά ένα πολύ ενδιαφέρον πεδίο για συγκριτική μελέτη και ανάλυση, ιδιαίτερα ανάμεσα σε γλώσσες που την εκφράζουν με αρκετά διαφορετικούς τρόπους, όπως η αγγλική και η ελληνική (βλ. κεφ. 3.3.).

Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα εστιάζει στη νομοθεσία και τη νομολογία που αφορά το ΔΑ, καθώς οι νομικές πράξεις αυτού του είδους έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα. Στοχεύει δε στην απάντηση των τριών ερωτημάτων που ακολουθούν:

- Πώς εκφράζεται η δεοντική τροπικότητα στη νομοθεσία και στη νομολογία του ευρωπαϊκού ΔΑ στα αγγλικά και στα ελληνικά;
- Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές προκύπτουν από τη σύγκριση της δεοντικής τροπικότητας ανάμεσα στη νομοθεσία και τη νομολογία που αφορά το ΔΑ στα αγγλικά και τα ελληνικά;
- Εφαρμόζονται (και αν ναι, σε ποιον βαθμό;) οι κανόνες που έχουν θεσπιστεί από τα αρμόδια ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα σχετικά με τη σύνταξη και τη μετάφραση νομοθετικών πράξεων στο πλαίσιο της ΕΕ (βλ. κεφ. 3.4.);

Η παρούσα έρευνα αποσκοπεί στον εμπλουτισμό της υπάρχουσας ελληνόφωνης βιβλιογραφίας σχετικά με την έκφραση της δεοντικής τροπικότητας στις νομικές πράξεις της ΕΕ με δεσμευτικό χαρακτήρα στο ζεύγος γλωσσών αγγλικά-ελληνικά. Η δεοντική τροπικότητα, άλλωστε, δεν έχει μελετηθεί εκτενώς στο συγκεκριμένο ζεύγος γλωσσών στα ενωσιακά κείμενα, παρά μόνο σε μικρό πλήθος ερευνών (βλ. ενδεικτικά Sosoni, Kermanidis, & Livas, 2018; Kozobolis, 2020). Παρόμοιες έρευνες την εξετάζουν σε άλλες επίσημες γλώσσες της ΕΕ. Οι περισσότερες εστιάζουν στην αγγλική γλώσσα, καθώς η αγγλική αποτελεί, όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 1.4, τη γλώσσα που χρησιμοποιείται ευρέως στα όργανα της ΕΕ (βλ. τις πολύ ενδιαφέρουσες εργασίες των Giboná, 2011; Felici, 2012; Garzone, 2013 μεταξύ άλλων), ενώ άλλες εστιάζουν σε συγκεκριμένα ζεύγη γλωσσών (βλ. χαρακτηριστικά τις εξαιρετικές εργασίες της Biel, 2014a; 2014b για τα πολωνικά).

Τα αποτελέσματα της έρευνας μπορούν να χρησιμοποιηθούν τόσο για την επιμόρφωση επαγγελματιών διάφορων κλάδων που σχετίζονται με το Δίκαιο, όπως δικαστές, εισαγγελείς, δικηγόροι, μεταφραστές, διερμηνείς και γενικά επαγγελματίες που εργάζονται στον σχεδιασμό, την παραγωγή, αλλά και την ερμηνεία ενωσιακών νομικών κειμένων, όσο και για τη διδασκαλία εκπαιδευόμενων μεταφραστών και διερμηνέων, οι οποίοι θα πρέπει να είναι σε θέση να αναγνωρίζουν και να μεταφέρουν στη γλώσσα-στόχος τα λεπτά νοήματα τα οποία εκφράζονται με τους δείκτες δεοντικής τροπικότητας στο κείμενο-πηγή.

Για τις ανάγκες της έρευνας σχεδιάστηκε και συγκροτήθηκε ένα δίγλωσσο Σώμα Κειμένων (ΣΚ) με αυθεντικές νομοθετικές πράξεις του παράγωγου (δευτερογενούς) ενωσιακού δικαίου (ΥΣΚ νομοθεσίας) και με αποφάσεις του Δικαστηρίου της ΕΕ

(ΔΕΕ) σχετικά με υποθέσεις που αφορούν το ΔΑ (ΥΣΚ νομολογίας). Η απόφαση για τη συγκρότηση και ανάλυση ΣΚ προκειμένου να απαντηθούν τα ερωτήματα που τέθηκαν παραπάνω δεν είναι τυχαία. Η Γλωσσολογία Σωμάτων Κειμένων (ΓΣΚ) προσφέρει μεγάλο αριθμό μεθοδολογικών εργαλείων τα οποία χρησιμοποιούνται σε πλήθος επιστημονικών πεδίων που ασχολούνται με την ανάλυση της γλώσσας (McEnery & Wilson, σ. 1; McCarthy & O'Keeffe, 2010, σσ. 7-12), δίνοντας έτσι τη δυνατότητα μελέτης παραδειγμάτων αυθεντικής χρήσης της γλώσσας.

Πιο συγκεκριμένα, το ΥΣΚ της νομοθεσίας αποτελείται από νομοθετικές πράξεις του παράγωγου (ή δευτερογενούς) δικαίου με δεσμευτικό χαρακτήρα, δηλαδή κανονισμούς και οδηγίες που σχετίζονται με το ΔΑ. Από την άλλη, το ΥΣΚ της νομολογίας αποτελείται από αποφάσεις του ΔΕΕ για υποθέσεις που αφορούν παραβιάσεις των θεσμοθετημένων κανόνων ανταγωνισμού. Σημαντικό είναι, σε αυτό το σημείο, να τονιστεί ότι όλες οι νομικές πράξεις που μελετώνται στην παρούσα έρευνα δημοσιεύτηκαν κατά το χρονικό διάστημα 1/12/2009-31/12/2019 σε επίσημες ιστοσελίδες και πλατφόρμες της ΕΕ. Η 1/12/2009 επιλέχθηκε ως σημείο έναρξης της μελέτης, καθώς πρόκειται για την ημερομηνία έναρξης ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας, η οποία αποτελεί έως σήμερα την τελευταία νομική πράξη πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ.

Έχοντας, λοιπόν, σκιαγραφήσει τους βασικούς θεωρητικούς και μεθοδολογικούς πυλώνες και στόχους της έρευνας, στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε συνοπτικά τα κεφάλαια τα οποία την αποτελούν. Στο πρώτο μέρος της εργασίας παρουσιάζεται το θεωρητικό υπόβαθρο της μελέτης. Αρχικά, στο πρώτο κεφάλαιο μελετώνται γενικά τα χαρακτηριστικά της ΝΓ (κεφ. 1.1.), ενώ ύστερα παρουσιάζονται οι διάφορες κατηγορίες νομικών κειμένων (κεφ. 1.2.). Στη συνέχεια, αναφέρονται ζητήματα τα οποία άπτονται της Νομικής Μετάφρασης (NM), όπως οι διάφορες κατηγορίες της (κεφ. 1.3.1.), ενώ αμέσως μετά γίνεται λόγος και για τις ιδιαίτερες δεξιότητες που θα πρέπει να έχει ένας νομικός μεταφραστής (κεφ. 1.3.2.). Ύστερα, η παρουσίαση εστιάζει στη ΝΓ και τη NM στην ΕΕ (κεφ. 1.4.). Αφού δοθούν ορισμένα εισαγωγικά στοιχεία για το Δίκαιο της ΕΕ (κεφ. 1.4.1.), εξετάζονται τα διάφορα είδη, καθώς και τα χαρακτηριστικά των ενωσιακών κειμένων (κεφ. 1.4.2.1.), ενώ στη συνέχεια γίνεται λόγος για τις ιδιαίτερες εκδοχές της αγγλικής ΝΓ (κεφ. 1.4.3.) και της νεοελληνικής ΝΓ (1.4.4.) που χρησιμοποιούνται στους κόλπους της ΕΕ και οι οποίες διαφέρουν από

τις αντίστοιχες εθνικές. Το κεφάλαιο αυτό ολοκληρώνεται με την αναφορά στη Νομική Μετάφραση στην ΕΕ.

Το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στο Δίκαιο του Ανταγωνισμού (ΔΑ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Αρχικά στο κεφ. 2.1., γίνεται μια σύντομη αναφορά στην ιστορία του και τη στενή του σχέση με το αντίστοιχο αμερικανικό δίκαιο (βλ. χαρακτηριστικά Sosoni, 2018, σσ. 184-186), ενώ ύστερα παρατίθενται τα βασικά θεσμικά όργανα της ΕΕ για την επιβολή της προστασίας του ανταγωνισμού στην κοινή αγορά (κεφ. 2.2.). Το κεφάλαιο αυτό ολοκληρώνεται με την αναφορά στους κύριους στόχους και τομείς πολιτικής του ενωσιακού ΔΑ (κεφ. 2.3.).

Τέλος, στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο του πρώτου –θεωρητικού– μέρους της παρούσας έρευνας παρουσιάζεται το φαινόμενο της τροπικότητας. Τα γενικά χαρακτηριστικά της, η σχέση της με τη γραμματική κατηγορία της έγκλισης και οι διάφορες κατηγορίες της παρουσιάζονται αρχικά (κεφ. 3.1. και 3.2.), ενώ ύστερα η παρουσίαση εστιάζει στην τροπικότητα στην αγγλική και την νεοελληνική γλώσσα (κεφ. 3.3. και 3.4. αντιστοίχως) εξετάζοντας τους τρόπους επίτευξής της, αλλά και τις διαφορές ανάμεσα στις δύο γλώσσες. Το κεφάλαιο αυτό ολοκληρώνεται με την εξέταση του φαινομένου στη νομική γλώσσα της ΕΕ (κεφ. 3.4.).

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας (κεφάλαια 4-7) παρουσιάζεται η μεθοδολογία και τα αποτελέσματα της έρευνας. Αρχικά, το κεφάλαιο 4 επικεντρώνεται στη Γλωσσολογία Σωμάτων Κειμένων (ΓΣΚ), κλάδο της Γλωσσολογίας ή μεθοδολογία της (βλ. κεφ. 4.2.) που ενισχύει το έργο της γλωσσικής ανάλυσης φυσικά παραγμένου λόγου σε πλήθος επιστημονικών τομέων. Διάφορα ζητήματα που αφορούν τα ΣΚ αναλύονται στα υποκεφάλαια του κεφαλαίου αυτού, όπως τα είδη ΣΚ (κεφ. 4.3.1.), η δημιουργία ΣΚ (κεφ. 4.3.2.), τα διάφορα προγράμματα ανάλυσης ΣΚ (κεφ. 4.3.3.) και η ανάλυση ΣΚ (κεφ. 4.4.).

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται αναλυτικά η μεθοδολογία της έρευνας. Πιο συγκεκριμένα, στο υποκεφάλαιο 5.1. τίθενται τα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία αποσκοπεί να απαντήσει η παρούσα έρευνα, ενώ ακολουθεί η παρουσίαση του σχεδιασμού και της συγκρότησης του ΣΚ που χρησιμοποιήθηκε για τις ανάγκες της (κεφ. 5.2.). Τέλος, παρουσιάζονται τα προγράμματα που χρησιμοποιήθηκαν για την ποσοτική και την ποιοτική ανάλυση του ΣΚ (κεφ. 5.3.).

Στο κεφάλαιο 6, παρουσιάζονται και συζητούνται τα αποτελέσματα της ποσοτικής και της ποιοτικής ανάλυσης του ΣΚ. Αρχικά, παρουσιάζονται σε μορφή γραφημάτων και αναλύονται τα ευρήματα της ποσοτικής ανάλυσης του ΣΚ (κεφ. 6.1.). Πιο συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο 6.1.1. αναφέρονται και συζητούνται τα αποτελέσματα της ποσοτικής ανάλυσης που αφορούν τη δεοντική υποχρέωση και τη δεοντική άδεια στο ΥΣΚ της νομοθεσίας, ενώ ακολουθούν εκείνα που αφορούν το ΥΣΚ της νομολογίας (κεφ. 6.1.2.). Στη συνέχεια, ακολουθεί πλήθος παραδειγμάτων από την ποιοτική ανάλυση ενός μέρους του ΣΚ (κεφ. 6.2.). Αρχικά, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα που αφορούν τη δεοντική υποχρέωση και τη δεοντική άδεια στο ΥΣΚ της νομοθεσίας (κεφ. 6.2.1.), ενώ ακολουθούν εκείνα που αφορούν τη δεοντική υποχρέωση και τη δεοντική άδεια στο ΥΣΚ της νομολογίας (κεφ. 6.2.2.).

Στο κεφάλαιο 7, το οποίο αποτελεί το τελευταίο κεφάλαιο της έρευνας, συνοψίζονται τα συμπεράσματα της ποσοτικής και της ποιοτικής ανάλυσης προκειμένου να επιτευχθεί η τριγωνοποίηση των αποτελεσμάτων (κεφ. 7.1.), ενώ δίνονται και ορισμένες προτάσεις για μελλοντικές έρευνες (κεφ. 7.2.).

Τέλος, το παράρτημα περιέχει τους τίτλους όλων των νομικών πράξεων (κανονισμούς, οδηγίες και αποφάσεις του ΔΕΕ), οι οποίες απαρτίζουν το δίγλωσσο ΣΚ. Σκοπός του είναι να βοηθήσει τους αναγνώστες να αναζητήσουν με ευκολία τις νομικές πράξεις του ΣΚ. Το παράρτημα αποτελείται, λοιπόν, από δύο ξεχωριστούς καταλόγους. Ο πρώτος παραπέμπει στο ΥΣΚ της νομοθεσίας και περιλαμβάνει σε δίγλωσση απεικόνιση τους τίτλους των νομοθετικών πράξεων με δεσμευτική ισχύ που αναλύθηκαν για τις ανάγκες της έρευνας, ενώ ο δεύτερος παραπέμπει στο ΥΣΚ της νομολογίας και περιλαμβάνει σε δίγλωσση απεικόνιση τους τίτλους των αποφάσεων του ΔΕΕ που σχετίζονται με παραβιάσεις των θεσμοθετημένων κανόνων ανταγωνισμού της ΕΕ. Για την καλύτερη παρουσίαση και την ευκολότερη χρήση του παραρτήματος από τους αναγνώστες, οι νομικές πράξεις έχουν ταξινομηθεί χρονολογικά και στους δύο καταλόγους.

A Μέρος

Στο πρώτο μέρος της εργασίας παρουσιάζεται, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αναλυτικά το θεωρητικό υπόβαθρο της παρούσας εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο μελετώνται γενικά τα χαρακτηριστικά της νομικής γλώσσας και της νομικής μετάφρασης, ενώ στη συνέχεια γίνεται λόγος για την ιδιαίτερη φύση και τα χαρακτηριστικά των ενωσιακών κειμένων, καθώς και της πολύπλοκης διαδικασίας παραγωγής τους. Το πρώτο κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την αναφορά στην αγγλική και την ελληνική γλώσσα των ενωσιακών κειμένων, οι οποίες διαφέρουν αρκετά από τις αντίστοιχες εθνικές γλώσσες.

Το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στο Δίκαιο του Ανταγωνισμού (ΔΑ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Αρχικά, γίνεται μια σύντομη αναφορά στην ιστορία του και τη σχέση του με το αντίστοιχο αμερικανικό δίκαιο, ενώ ύστερα παρατίθενται τα βασικά θεσμικά όργανα της ΕΕ για την επιβολή της προστασίας του ανταγωνισμού στην κοινή αγορά. Το κεφάλαιο αυτό ολοκληρώνεται με την αναφορά στους κύριους στόχους και τομείς πολιτικής του ενωσιακού ΔΑ.

Τέλος, στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το φαινόμενο της τροπικότητας. Τα γενικά χαρακτηριστικά του φαινομένου, η σχέση της με την έγκλιση και οι διάφορες κατηγορίες της παρουσιάζονται αρχικά, ενώ ύστερα η παρουσίαση εστιάζει στην τροπικότητα στην αγγλική και την ελληνική γλώσσα, εξετάζοντας τους τρόπους επίτευξής της, αλλά και τις διαφορές ανάμεσα στις δύο γλώσσες. Το τρίτο αυτό κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την εξέταση του φαινομένου στη νομική γλώσσα της ΕΕ.

1. Νομική Γλώσσα και Μετάφραση

“Law is a metaphysical phenomenon
that is only ‘alive’ in language” (Mattila, Heikki, 2006, σ. 31)

Η προσπάθειά μας να σκιαγραφήσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά της Νομικής Γλώσσας (ΝΓ) ξεκινά με αναφορά στον πολύ περιγραφικό ορισμό της ΝΓ που δίνουν

οι Βαλεοντής και Κριμπάς (2014, σσ. 41-42)², σύμφωνα με τους οποίους η ΝΓ ορίζεται ως:

«Μια ή περισσότερες ιδιαίτερες, από σημασιολογική, εκφραστική και ορολογική, ενίοτε δε και από συντακτική και μορφολογική άποψη, κατηγορίες ενός ομιλούμενου ή ομιληθέντος γλωσσικού κώδικα οι οποίες αναπτύχθηκαν και/ή αναπτύσσονται από τους νομικούς επιστήμονες, λειτουργούς και επαγγελματίες για τους σκοπούς:

α) της διατύπωσης κανόνων δικαίου και νόμων, που απευθύνονται τόσο σε νομικούς, όσο και σε μη νομικούς,

β) της διατύπωσης θεωρητικών απόψεων στο πλαίσιο της Νομικής Επιστήμης, οι οποίες απευθύνονται κυρίως σε νομικούς ή σπουδαστές της Νομικής Επιστήμης, σε φορείς διοικητικής και πολιτικής εξουσίας οι οποίοι μπορεί να είναι νομικοί ή όχι, αλλά και –θεωρητικά τουλάχιστον– σε κάθε πολίτη που ενδιαφέρεται για θέματα δικαίου».

Η ΝΓ αναφέρεται γενικά στη γλώσσα του δικαίου και στη γλώσσα που σχετίζεται με το δίκαιο και τη νομική διαδικασία (Muriçi, 2016, σ. 69). Οι Sosoni, Kermanidis και Livas (2018, σ. 174) αναφέρουν επίσης ότι η ΝΓ λειτουργεί ως μια λειτουργική εκδοχή της φυσικής γλώσσας, με το δικό της πεδίο χρήσης και ιδιαίτερες λειτουργικές νόρμες (όπως φρασεολογία, λεξιλόγιο, ιεράρχηση όρων και σημασιών).

Όπως πολύ ορθά τονίζει η Šarčević (2001, σ. 5), όταν οι θεωρητικοί της μετάφρασης καταπιάνονται με τα νομικά κείμενα και εφαρμόζουν τις μεταφραστικές θεωρίες πάνω σε εκείνα οδηγούνται συχνά σε λανθασμένα συμπεράσματα, καθώς δεν αναγνωρίζουν την ιδιαίτερη επικοινωνιακή λειτουργία τους, ενώ από την άλλη, οι νομικοί που καταπιάνονται με τη νομική μετάφραση (NM) τείνουν να απασχολούνται περισσότερο με ζητήματα της νομικής ορολογίας, λησμονώντας ότι η νομική ορολογία είναι ένα (απαραίτητο) υποσύνολο της ΝΓ (Κριμπάς, 2016, σ. 2152).

Σε κάθε περίπτωση, η ΝΓ αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον και ευρύ πεδίο έρευνας καθώς περιλαμβάνει ιδιαίτερα μορφοσυντακτικά, σημασιολογικά και πραγματολογικά χαρακτηριστικά (Mattila-Heikki, E. S., 2006, σ. 4). Οι ιδιαίτερες

² Βλ. επίσης τον ορισμό στο *Λεξικό Νομικής Ορολογίας Δημοσίου Δικαίου* (Συλλογικό έργο, 2014, σσ. 564-565).

δυσκολίες της μελέτης της έγκεινται στο γεγονός ότι δεν αποτελεί ένα ομοιογενές πεδίο, αλλά υπάρχουν πολλές υποκατηγορίες νομικών κειμένων. Επιπλέον, είναι εξίσου σημαντικό να τονιστεί ότι κάθε νομικό (εθνικό ή υπερεθνικό) σύστημα έχει τη δική του ΝΓ, η οποία μάλιστα συνδέεται στενά με πολιτισμικά και ιστορικά (πραγματολογικά) γεγονότα (Gemar, 1995, σ. 105 στη Šarčević, 1997, σ. 1).

Τα νομικά κείμενα και αυτά αποτελούν ένα επικοινωνιακό γεγονός, παραγμένο σε έναν συγκεκριμένο χώρο και χρόνο και με σκοπό να υπηρετήσουν μια συγκεκριμένη λειτουργία (Šarčević, 1997, σ. 9; De Beaugrande, R. A., & Dressler, W. U., 1981, σ. 3 μεταξύ άλλων). Μάλιστα, όπως πολύ ορθά τονίζει ο Μάνεσης (1999, σ. 77) αναφερόμενος στους νομικούς, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για εκείνους έχει μια ειδική παράμετρος της γλώσσας: όταν –και στον βαθμό που– θίγεται η βεβαιότητα και η αποτελεσματικότητα της επικοινωνιακής λειτουργίας του νόμου.

Τέλος, όσον αφορά τη μετάφραση της ΝΓ, παρουσιάζει και αυτή ιδιαίτερες δυσκολίες. Καταρχάς, η –διαγλωσσική³– μετάφραση δεν αποτελεί απλώς μια γλωσσική μεταβίβαση, αλλά μια αυθεντική επικοινωνιακή πράξη που είναι ίσως πιο περίπλοκη από την επικοινωνία μέσα σε ένα μεμονωμένο σημειολογικό σύστημα (Bhatia, 1997, σ. 204). Γίνεται, λοιπόν, εύκολα αντιληπτό ότι η μετάφραση της ΝΓ ενέχει πολλές δυσκολίες εξαιτίας των πολύπλοκων χαρακτηριστικών της (βλ. κυρίως κεφάλαια 1.1. και 1.2.)

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρούμε να σκιαγραφήσουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ΝΓ (κεφ. 1.1), τις κατηγορίες των νομικών κειμένων και το επάγγελμα του νομικού μεταφραστή (κεφ. 1.2, 1.3), καθώς και τις ιδιαίτερες συνθήκες παραγωγής και μετάφρασης των νομικών κειμένων στα διάφορα όργανα της ΕΕ, εστιάζοντας στην αγγλική και την ελληνική γλώσσα (κεφ. 1.4).

³ Σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση του Jakobson (1959, σ. 31; βλ. και Munday, 2002, σ. 24; Λαζαράτος, 2007, σ. 43; Τσίγκου, 2011, σσ. 22-23 μεταξύ άλλων), υπάρχουν τρεις κατηγορίες μετάφρασης: η ενδογλωσσική μετάφραση ή αναδιατύπωση, η διαγλωσσική μετάφραση ή κυρίως μετάφραση και διασημειολογική (ή διασημειωτική) μετάφραση ή μεταστοιχείωση. Η πρώτη αφορά την ερμηνεία γλωσσικών σημείων μιας γλώσσας μέσω άλλων της ίδιας γλώσσας, η δεύτερη την ερμηνεία μέσω άλλων σημείων μιας διαφορετικής γλώσσας και η τρίτη την ερμηνεία γλωσσικών σημείων μέσω άλλων, μη-λεκτικών σημείων.

1.1. Χαρακτηριστικά της Νομικής Γλώσσας

Η μελέτη της ΝΓ αποτελεί μια πρόκληση, όπως μαρτυρά η πληθώρα διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων που έχουν διατυπωθεί από πολλούς ερευνητές και πολλές ερευνήτριες. Ακόμα και η προσπάθεια χαρακτηρισμού της αποτελεί πρόκληση, αφού ανάλογα με την οπτική γωνία υπό την οποία εξετάζεται χαρακτηρίζεται είτε ως *Γλώσσα Ειδικού Σκοπού* (ΓΕΣ), είτε ως μια γλώσσα με ιδιαίτερο επίπεδο ύφους, είτε ως τεχνική γλώσσα ή τεχνόλεκτος υπό την έννοια ότι χρησιμοποιείται από επαγγελματίες ενός συγκεκριμένου κλάδου (Heikki-Mattila, 2006, σ. 3), είτε ως μια λειτουργική εκδοχή της φυσικής γλώσσας με τον δικό της τομέα χρήσης και ιδιαίτερους γλωσσικούς κανόνες (Sosoni, Kermanidis, & Livas, 2018, σ. 174; Duarte στον Heikki-Mattila, 2006, σ. 3).

Στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, η ΝΓ χαρακτηρίζεται κυρίως ως *Γλώσσα Ειδικού Σκοπού* (βλ. ενδεικτικά Trosborg, 1995; Kurzon, 1997). Κρίνεται, λοιπόν, αναγκαίο να αναφερθούμε στο σημείο αυτό στη βασική διάκριση της φυσικής γλώσσας ανάμεσα στη *Γενική Γλώσσα Σκοπού* ή *Γλώσσα Γενικού Σκοπού* (ΓΓΣ)⁴ και την *Ειδική Γλώσσα* (ΕΓ) ή *Γλώσσα Ειδικού Σκοπού* (ΓΕΣ).

Σύμφωνα με τις Bowker και Pearson (2002, σ. 25), η ΓΓΣ είναι η γλώσσα που χρησιμοποιούμε στην καθημερινότητα προκειμένου να μιλήσουμε για συνηθισμένα θέματα. Πιο συγκεκριμένα, οι φυσικοί ομιλητές μιας γλώσσας χρησιμοποιούν τη ΓΓΣ για να επικοινωνήσουν, διαθέτουν δηλαδή σχετικά ευρύ λεξιλόγιο το οποίο μπορούν να συνδυάσουν έτσι ώστε να γίνονται αντιληπτοί από τους υπόλοιπους φυσικούς ή μη ομιλητές της ΓΓΣ (ό.π.).

Από την άλλη, η ΓΕΣ χρησιμοποιείται για να συζητήσουμε για ειδικότερους τομείς γνώσης (Bowker & Pearson, 2002, σ. 25). Σε αυτό το πλαίσιο, η ΓΕΣ ορίζεται ως η φυσική γλώσσα που χρησιμοποιείται για την επικοινωνία ανάμεσα σε ειδικούς ενός συγκεκριμένου θεματικού πεδίου και χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένα γλωσσικά μέσα έκφρασης (ISO 1087:2019), ενώ όπως πολύ εύστοχα τονίζουν οι Βαλεοντής και Κριμπάς (2014, σ. 18), «αφορά έναν γλωσσικό κώδικα ή υφολογική

⁴ Στην παρούσα εργασία χρησιμοποιούμε τη διάκριση ανάμεσα σε *Γλώσσα Γενικού Σκοπού* (ΓΓΣ) και *Γλώσσα Ειδικού Σκοπού* (ΓΕΣ). Άλλα ονόματα που έχουν δοθεί για τη ΓΓΣ είναι «γενική γλώσσα» ή «τρέχουσα γλώσσα» ή «κοινή γλώσσα» (Βαλεοντής & Κριμπάς, 2014, σ. 17), ενώ η ΓΕΣ έχει χαρακτηριστεί και ως «εξειδικευμένη γλώσσα» (ό.π.).

ποικιλία που χρησιμοποιείται σε ένα θεματικό πεδίο και χαρακτηρίζεται από τη χρήση ειδίων γλωσσικών μέσων έκφρασης».

Πιο συγκεκριμένα, η ΓΕΣ αποτελεί ένα υποσύνολο της ΓΓΣ με ορισμένα επιπρόσθετα χαρακτηριστικά (Βαλεοντής & Κριμπάς, 2014, σ. 18). Τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά είναι ότι περιλαμβάνει ένα σύνολο ειδικών όρων⁵, φράσεων και συνάψεων, ενώ χαρακτηρίζεται πολλές φορές από ιδιαίτερο τρόπο σύνταξης ή γλωσσικό ύφος (Βαλεοντής & Κριμπάς, ό.π.; Bowker & Pearson, 2002, σ. 26-27).

Κλείνοντας τη σύντομη αυτή αναφορά στη διάκριση ανάμεσα σε ΓΓΣ και ΓΕΣ, θα πρέπει να κάνουμε δύο ακόμα πολύ σημαντικές παρατηρήσεις. Η πρώτη προκύπτει από την ιδιαίτερη φύση της ΓΕΣ, ότι δηλαδή η ΓΕΣ αποτελεί τη γλώσσα που χρησιμοποιείται για συζητήσεις και αναφορές σε ένα συγκεκριμένο θεματικό πεδίο. Όπως είναι εύκολα αντιληπτό, από τη στιγμή που υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί θεματικοί τομείς, είναι προτιμότερο να μιλάμε για πολλές *Γλώσσες Ειδικού Σκοπού* (Bowker & Pearson, 2002, σ. 25).

Η δεύτερη παρατήρηση αφορά τη συνύπαρξη της ΓΓΣ και των ΓΕΣ. Όπως είναι φυσικό, ένα μέρος της ΓΓΣ ενυπάρχει σε όλες τις ΓΕΣ. Όπως πολύ σωστά αναφέρουν οι Bowker και Pearson (2002, σ. 26), είναι πολύ δύσκολο να κάνει κάποιος μια συζήτηση για ένα συγκεκριμένο θεματικό πεδίο δίχως να χρησιμοποιήσει λέξεις καθημερινού λόγου (της ΓΓΣ). Από την αντίθετη πλευρά, πολλές λέξεις-όροι που προέρχονται από ειδικά θεματικά πεδία έχουν διεισδύσει στη ΓΓΣ (Βαλεοντής & Κριμπάς, 2014, σ. 18)⁶. Μάλιστα, αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι σε ένα γενικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας, ένα μεγάλο ποσοστό (30-40%) των λέξεων είναι όροι από ειδικά θεματικά πεδία (Βαλεοντής & Κριμπάς, ό.π.).

Επιστρέφοντας στη ΝΓ, αυτή ορίζεται πολύ εύστοχα από τον Κριμπά (2015, σ. 2) ως «μια θεσμική ΓΕΣ, που όμως διαφοροποιείται χαρακτηριστικά σε σχέση με τις ΓΕΣ άλλων θεματικών πεδίων, οι οποίες παρουσιάζουν αυτονομία έναντι της ΓΓΣ». Και αυτό επειδή, ενώ οι ΓΕΣ άλλων θεματικών πεδίων δεν επηρεάζουν τη ΓΓΣ, η ΝΓ

⁵ Το ειδικό σύνολο όρων μιας ΓΕΣ μελετάται από τον κλάδο της Ορολογίας, η οποία συγκεντρώνει, καταγράφει και περιγράφει το ειδικό λεξιλόγιο (τους όρους) των ειδικών θεματικών πεδίων (βλ. Bowker & Pearson, 2002, σ. 26).

⁶ Βλ. και την ανάλυση του Κελάνδρια (2007, σ. 62) για τη συνύπαρξη της κοινής και της οικονομικής γλώσσας.

«βρίσκεται σε έντονη και διαχρονική αλληλεπίδραση με άλλες υφολογικές ποικιλίες της δεδομένης γλώσσας, συμπεριλαμβανομένης της ΓΓΣ».

Είναι, λοιπόν, ξεκάθαρο ότι η ΝΓ βασίζεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της καθημερινής γλώσσας, δηλαδή στη γραμματική της, το λεξιλόγιό της κτλ. Βέβαια, ο Βλαχόπουλος (1999, σ. 89) αναφέρει σχετικά ότι η ΝΓ διαφέρει από την καθομιλουμένη έχοντας ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σε όλα τα επίπεδα, τα οποία συνιστούν τα υφολογικά της χαρακτηριστικά και τα οποία συνδυάζονται με τα στοιχεία της καθομιλουμένης και συγκροτούν αυτό που ονομάζεται νομική γλώσσα (Βλαχόπουλος, 1999, σ. 90).

Επιπλέον, αν διευρύνουμε το εύρος της μελέτης της ΝΓ σε περισσότερα του ενός νομικά συστήματα, καταλήγουμε στο ότι οι εκάστοτε εθνικές ΝΓ διάφορων χωρών και διάφορων περιόδων διαθέτουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, όπως τη διαφορετική δομή των προτάσεων, που τις διακρίνουν από τη ΓΓΣ (Heikki-Mattila, 2006, σ. 3).

Συνεπώς, η ΝΓ αποτελεί μια ΓΕΣ με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που την διαχωρίζουν από τη ΓΓΣ (Βαλεοντής & Κριμπάς, 2014, σσ. 19, 23; Βλαχόπουλος, 2003, σ. 22 μεταξύ άλλων), ενώ είναι στενά συνδεδεμένη με το Δίκαιο, το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά των ανθρώπων προσδιορίζοντας τους κοινωνικά αποδεκτούς κανόνες και την ανθρώπινη συμπεριφορά (Cao, 2007, σ. 20). Η πιο σημαντική της λειτουργία, βέβαια, είναι να απονείμει δικαιοσύνη χρησιμοποιώντας γλωσσικά μέσα, δηλαδή, να παράγει νομικό αποτέλεσμα μέσω γλωσσικών πράξεων (Mattila-Heikki, E. S., 2006, σ. 31). Παρόλα αυτά, όπως πολύ ορθά τονίζει ο Mattila-Heikki (2006, σ. 3), η ΝΓ διαφέρει από τις υπόλοιπες ΓΕΣ, καθώς το κοινό-στόχος των μηνυμάτων είναι πολύ συχνά το σύνολο, ή ένα μέρος του πληθυσμού. Για παράδειγμα, ένας νόμος αφορά όλους τους πολίτες ενός κράτους, ενώ μια δικαστική απόφαση μόνο τα μέρη που περιλαμβάνονται σε αυτή (ό.π.).

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η ΝΓ δεν είναι ένα ομοιογενές πεδίο που αποτελείται από κείμενα με σαφή χαρακτηριστικά. Αντιθέτως, είναι ένα ετερογενές πεδίο που αποτελείται από περισσότερους από έναν Λόγους που σχετίζονται μεταξύ τους (Maley στην Cao, 2007, σ. 10). Πράγματι, η ΝΓ θεωρείται μια πληθώρα διάφορων κειμενικών ειδών που περιλαμβάνει νομικά κείμενα που σχετίζονται με διαφορετικές βαθμίδες απονομής δικαιοσύνης (εθνική, ευρωπαϊκή), δικαστικές

αποφάσεις, αναφορές, συμβόλαια, διαθήκες, αλλά και προφορικά κείμενα (που προκύπτουν από δικαστικές καταθέσεις, αγορεύσεις και από δικαστηριακή διερμηνεία), ακαδημαϊκά κείμενα κ.ά. (Goźdz-Roszkowski, 2012, σ. 1)⁷. Για τον λόγο αυτόν, ο Kurzon (1997, σ. 120; βλ. και Cao, 2007, σ. 9) προτείνει την πολύ εύστοχη κατά τη γνώμη μας διάκριση ανάμεσα σε γλώσσα του νόμου, που αφορά νομοθετικά κείμενα και γλώσσα σχετική με τον νόμο (την οποία ονομάζει νομική γλώσσα).

Η ΝΓ, ως ΓΕΣ, έχει ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά και συνδέεται με την κανονιστική, την επιτελεστική και την τεχνική φύση της γλώσσας, αλλά και με την έμφυτα απροσδιόριστη φύση της (Cao, 2007, σ. 13).

Καταρχάς, η ΝΓ είναι κανονιστική, σχετίζεται δηλαδή με τη δημιουργία και την έκφραση κανόνων (Cao, ό.π.). Συνδέεται στενά με την έννοια του Δικαίου, το οποίο περιλαμβάνει τα ιδανικά και τους κανόνες μιας κοινωνίας, ενώ βασική του λειτουργία είναι να καθοδηγήσει την ανθρώπινη συμπεριφορά και τις ανθρώπινες σχέσεις (Cao, ό.π.). Έτσι, προκειμένου να επιτελέσει τον σκοπό της, η ΝΓ είναι κατά κύριο λόγο κανονιστική, περιγραφική και προστακτική.

Η κανονιστική φύση της ΝΓ συνδέεται και με την επιτελεστικότητά της. Πράγματι, η ΝΓ χρησιμοποιείται για να δώσει εντολή σε κάποιον να κάνει κάτι, ενώ παρόλο που το Δίκαιο δεν έχει πάντοτε επιτελεστικό χαρακτήρα, βασίζεται σε μεγάλο βαθμό σε αυτόν τον χαρακτήρα της γλώσσας. Η επιτελεστική φύση της ΝΓ είναι συνεπώς άρρηκτα συνδεδεμένη με το Δίκαιο και ρυθμίζει την ανθρώπινη συμπεριφορά και την κοινωνία εισάγοντας υποχρεώσεις, απαγορεύσεις και άδειες (Cao, 2007, σ. 15; Mattila-Heikki, E. S., 2006, σ. 31).

Πιο συγκεκριμένα, η Danet (1980, σσ. 457-461; βλ. και Cao, 2007, σσ. 13-15) αναφέρει τις εξής κατηγορίες αναφορικά με τις νομικές γλωσσικές πράξεις:

- την αναπαράσταση, που αφορά τη δέσμευση του ομιλητή στην υπόθεση ή τη διαβεβαίωση της αλήθειας μιας πρότασης,
- τη δέσμευση, που αφορά τη δέσμευση κάποιου να κάνει κάτι,
- την έκφραση, που αφορά την έκφραση της ψυχολογικής κατάστασης του ομιλητή σχετικά με ό, τι αναφέρεται στην πρόταση,

⁷ Βλ. κεφ. 1.2 για περισσότερες πληροφορίες.

- τη δήλωση, δηλαδή τη συσχέτιση ανάμεσα στο περιεχόμενο μιας πρότασης και την πραγματικότητα και
- τις οδηγίες, που αφορούν την προσπάθεια αλλαγής του κόσμου και την επιβολή σε κάποιον να πράξει με συγκεκριμένο τρόπο.

Επιπλέον, η ΝΓ (όπως και η ΓΓΣ) χαρακτηρίζεται γενικά από εγγενή απροσδιοριστία (Cao, 2007, σ. 19). Πράγματι, η ανθρώπινη συμπεριφορά και συνεπώς η γλώσσα που χρησιμοποιείται χαρακτηρίζεται από αβεβαιότητα, απροσδιοριστία, αμφιβολία και ασάφεια (ό.π). Παρόλα αυτά, το Δίκαιο απαιτεί ακρίβεια, καθώς η ύπαρξη αμφιβολίας που σχετίζεται με τη γλώσσα μπορεί να οδηγήσει σε αβεβαιότητα και μη επίτευξη συμφωνίας. Η γλωσσική αβεβαιότητα είναι τόσο ενδογλωσσική, όσο και διαγλωσσική, δηλαδή αβεβαιότητα που προκύπτει όταν δύο γλώσσες συγκρίνονται μεταξύ τους ή όταν μεταφράζονται κείμενα από τη μια στην άλλη (Cao, 2007, σ. 19).

Από όλα τα παραπάνω προκύπτει ότι υπάρχουν πολλές διαφορετικές νομικές γλώσσες, κάθε μια από τις οποίες κουβαλά τα ιδιαίτερα γλωσσικά, μορφολογικά και πολιτισμικά στοιχεία της φυσικής γλώσσας και του ιδιαίτερου νομικού συστήματος που αντιπροσωπεύει. Βέβαια, όπως πολύ σωστά τονίζει η Cao (2007, σ. 20; βλ. και Βαλεοντής & Κριμπάς, 2014, σ. 32 μεταξύ άλλων), αν εξετάσουμε τη νομική γλώσσα ως σύνολο, υπάρχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά⁸ που συνδέουν τις διαφορετικές ΝΓ. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά τα εξής (Cao, 2007, σ. 20):

- Το ιδιαίτερα περίπλοκο **λεξιλόγιο** είναι το πρώτο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που μοιράζονται οι διάφορες ΝΓ (Crandall & Veda R., 1990, σ. 3; Cao, 2007, σ. 20; Βαλεοντής & Κριμπάς, 2014, σ. 32; Muriçi, 2016, σ. 70 μεταξύ άλλων). Οι εκάστοτε ΝΓ έχουν βέβαια το δικό τους μοναδικό νομικό λεξιλόγιο, το οποίο αντανakλά το ιδιαίτερο νομικό τους σύστημα (ό.π.). Βέβαια, όπως είναι ήδη γνωστό από τον κλάδο της Επιστήμης της Μετάφρασης, οι γλώσσες –και οι νομικές– έχουν ιδιαιτερότητες που προκύπτουν από το γεγονός ότι αποτελούν διαφορετικές θεάσεις του κόσμου. Η κάθε γλώσσα, άλλωστε, ενέχει τη δική της κοσμοθεωρία (Κεντρωτής, 1996, σ. 93). Συνεπώς, πολλοί νομικοί όροι ή και

⁸ Πρέπει βέβαια να τονιστεί ότι οι επιμέρους ΝΓ μοιράζονται μεν κάποια κοινά χαρακτηριστικά, αλλά όχι στον απόλυτο βαθμό (Cao, 2007). Αυτό γίνεται εύκολα αντιληπτό, καθώς η μορφοσυντακτική εξέλιξη των φυσικών γλωσσών, η οποία μάλιστα επηρεάζεται από διάφορα πραγματολογικά στοιχεία, διαφέρει.

εκφράσεις και συμφράσεις μιας νομικής γλώσσας δεν βρίσκουν ισοδύναμες σε μια άλλη ΝΓ (βλ. και Cao, 2007, σ. 20), δημιουργώντας αναπόφευκτα μεταφραστικές δυσκολίες ή προβλήματα.

- Όσον αφορά τη **δομή των προτάσεων** στα νομικά κείμενα, αυτή είναι επίσης κατά κανόνα εσκεμμένα περίπλοκη (Muriçi, 2016, σ. 70). Πράγματι, οι προτάσεις στα νομικά κείμενα είναι πιο μακροσκελείς σε σύγκριση με τις προτάσεις άλλων κειμενικών ειδών, ενώ η σύνταξη είναι τυπική και απρόσωπη (Salmi-Tolonen, 2004, σ. 1173; Cao, 2007, σ. 21; Βαλεοντής & Κριμπάς, 2014, σ. 32). Αυτό φυσικά είναι ένα από τα εμπόδια που καλείται να ξεπεράσει ένας αναγνώστης οποιουδήποτε νομικού κειμένου, καθώς και οι νομικοί μεταφραστές.
- Ένα ακόμα κοινό στοιχείο που μοιράζονται οι διάφορες ΝΓ συνδέεται με τον επιτελεστικό χαρακτήρα των εκφωνημάτων της (βλ. Cao, 2007, σ. 21; Βαλεοντής & Κριμπάς, 2014, σ. 32). Οι ΝΓ έχουν κανονιστικό και ρυθμιστικό χαρακτήρα, ενώ βασικός στόχος του Δικαίου είναι να επιβάλει κανόνες και να ρυθμίσει συμπεριφορές (βλ. Hart, 1961, σ. 27; Biel, 2014, σ. 341), κάτι που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι στη ΝΓ οι επιτελεστικοί δείκτες παρουσιάζονται με μεγάλη συχνότητα (Cao, 2007, σ. 21). Ένα ακόμα χαρακτηριστικό πραγματολογίας που μοιράζονται γενικά τα νομικά κείμενα αφορά την ασάφεια, την αοριστία και την αβεβαιότητα που απαντάται συχνά σε αυτά, κάτι που φυσικά δημιουργεί πολλές φορές γλωσσικά εμπόδια στη λήψη αποφάσεων από τα δικαστήρια.
- Τέλος, το **ύφος** του νομικού λόγου είναι ένα από τα κοινά χαρακτηριστικά ανάμεσα στις εκάστοτε ΝΓ (Cao, 2007, σ. 21). Το νομικό ύφος, άλλωστε, προκύπτει από τα πραγματολογικά στοιχεία που αναφέρονται πιο πάνω, δηλαδή από τη νομική παράδοση, σκέψη και κουλτούρα (Cao, 2007, σ. 22). Έτσι, τα νομικά κείμενα χαρακτηρίζονται από απρόσωπο ύφος και από emphatic προτάσεις οι οποίες έχουν κατά κύριο λόγο ως στόχο να αποδώσουν δικαιώματα και να επιβάλουν υποχρεώσεις (Cao, ό.π.; Βαλεοντής & Κριμπάς, 2014, σ. 32).

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά αποκαλούνται από τους Βαλεοντή και Κριμπά (2014, σ. 32) γλωσσοστρεφείς ιδιαιτερότητες της ΝΓ και αντιδιαστέλλονται με τις

δικαιοστεφείς ιδιαιτερότητες (Βαλεοντής & Κριμπάς , 2014, σ. 242; Βλαχόπουλος, 2014, σσ. 16-20⁹). Στις δικαιοστρεφείς ιδιαιτερότητες ανήκουν τα εξής (ό.π.):

- Οι πραγματολογικές ιδιαιτερότητες, που σχετίζονται με λέξεις, εκφράσεις κ.ά. που διακρίνονται από υψηλό βαθμό πολιτισμικότητας (*realia*), όπως είναι οι διάφοροι νομικοί θεσμοί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί σύμφωνα με τον Βλαχόπουλο (2014, σ. 18) ο αγγλικός όρος *unclaimed property funds*, ο οποίος δεν υπάρχει στο ελληνικό νομικό δίκαιο.
- Οι μορφικές ιδιαιτερότητες, που σχετίζονται με τη σύνταξη και τα κειμενικά χαρακτηριστικά ενός νομικού κειμένου σε δεδομένο δίκαιο. Παράδειγμα μορφικής ιδιαιτερότητας είναι η διαφορετική αρίθμηση των ενοτήτων ενός νομικού κειμένου (Βλαχόπουλος, 2014, σ. 19). Ένα γερμανικό συμφωνητικό, για παράδειγμα, διαρθρώνεται σε παραγράφους. Από την άλλη, ένα αντίστοιχο ελληνικό συμφωνητικό είναι χωρισμένο σε άρθρα, ενώ η παράγραφος αποτελεί υπάλληλη έννοια (Βλαχόπουλος, ό.π.).
- Οι σημασιολογικές ιδιαιτερότητες, που σχετίζονται με την ορολογία, με το λεξιλογικό υλικό που υποστηρίζει την ορολογία και με το λεξιλογικό υλικό που εμφανίζεται στα νομικά κείμενα χωρίς νομικές συνδηλώσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ύπαρξη ή μη αντιστοιχίας ανάμεσα στον τίτλο σπουδών *Bachelor* που αποκτάται ύστερα από τρία έτη φοίτησης σε πολλές χώρες και στο πτυχίο, όπως το γνωρίζουμε στην Ελλάδα (Βλαχόπουλος, 2014, σ. 20).

Εκτός, όμως, από τα κοινά χαρακτηριστικά που μοιράζονται οι ΝΓ, οι εκάστοτε γλώσσες αναπτύσσουν, όπως ήδη αναφέρθηκε, δικές τους ιδιαιτερότητες, επηρεασμένες από την εξέλιξη της ΓΤΣ και των εκάστοτε νομικών συστημάτων στα οποία χρησιμοποιούνται.

Έτσι, από τη μια, η αγγλική ΝΓ^{10,11} έχει επηρεαστεί εκτενώς από τη λατινική και τη γαλλική γλώσσα, καθώς η Βρετανία αποτέλεσε για αιώνες μέρος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, ενώ ύστερα από τη νορμανδική εισβολή το 1066 μ.Χ., η γαλλική

⁹ Ο Βλαχόπουλος (2014, σσ. 16-20) τις ονομάζει πολιτισμικές ασυμβατότητες.

¹⁰ Θα πρέπει φυσικά να τονιστεί ότι η αγγλική ΝΓ (όπως και η ΓΤΣ) έχει εξελιχθεί διαφορετικά στις χώρες που έχουν ως επίσημη γλώσσα την αγγλική (Holdsworth, 2002, σ. 2), κάτι που είναι αναμενόμενο καθώς η γλώσσα εξελίσσεται διαρκώς και οι γλωσσικές ανάγκες μπορεί να διαφέρουν από χώρα σε χώρα.

¹¹ Η αναφορά στην αγγλική ΝΓ και την ελληνική ΝΓ που ακολουθεί δεν είναι εκτενής, καθώς η συγκεκριμένη έρευνα εστιάζει στη μελέτη των ενωσιακών εκδοχών των δύο γλωσσών. Εδώ επιδιώκεται η σύντομη αναφορά των βασικών χαρακτηριστικών των δύο ΝΓ.

γλώσσα αποτέλεσε για περίπου 300 χρόνια την επίσημη γλώσσα της Νήσου. Έτσι, όπως είναι φυσικό, η αγγλική ΝΓ βρίθκει από παραδείγματα δάνειων όρων και φράσεων από τη λατινική και τη γαλλική (Holdsworth, 2002, σ. 2; Mellinkoff, 2004; Crandall & Veda R., 1990, σ. 3, Tiersma, 1999, σ. 19 μεταξύ άλλων). Τέτοια παραδείγματα από τα λατινικά που εισήλθαν στην αγγλική ΝΓ είναι το *legal*, το *subscribe*, το *circa*, το *de facto* και το *de jure*, ενώ από τη γαλλική το *judge*, το *appeal*, το *attorney*, το *court*, το *sue*, το *verdict*, το *vis-à-vis* κ.ά. Στο αγγλικό ΣΚ που συγκροτήθηκε για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας (βλ. κεφ. 5.2.) συναντάμε επίσης πολλά παραδείγματα λέξεων με λατινική ή γαλλική προέλευση, πολλά από τα οποία παρουσιάζουν υψηλή συχνότητα εμφάνισης. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε τον όρο *de minimis aid* (ενίσχυση ήσσονος σημασίας), ο οποίος απαντάται με πολύ μεγάλη συχνότητα στο αγγλικό ΥΣΚ της νομοθεσίας.

Εκτός όμως από τους δάνειους όρους από τη λατινική και τη γαλλική γλώσσα, το λεξιλόγιο της αγγλικής ΝΓ χαρακτηρίζεται και από πλήθος αρχαϊζόντων τύπων (Tiersma, 1999, σ. 89), οι οποίοι προέρχονται από τα *Old English* και *Middle English*. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι τύποι *giveth* (τύπος γ ενικού προσώπου του ρήματος *give*) και *tahest* (τύπος β ενικού προσώπου του ρήματος *take*), οι λέξεις *aforesaid*, *aforementioned*, *thereof*, *therein*, *herein*, *hereof* κ.ά. (ό.π). Επιπλέον, η αγγλική ΝΓ χρησιμοποιεί λέξεις της καθημερινής, «απλής» γλώσσας με διαφορετικό νόημα. Για παράδειγμα, η λέξη *party* στην αγγλική ΝΓ αφορά το συμβαλλόμενο μέρος, η λέξη *master* τον εργοδότη, η λέξη *servant* τον εργαζόμενο κ.ο.κ (Holdsworth, 2002, σ. 7). Μερικά ακόμα χαρακτηριστικά της αγγλικής ΝΓ έχουν να κάνουν με την εκτενή και εσκεμμένη χρήση μακροπεριόδων προτάσεων (Tiersma, 1999, σ. 55; Cao, 2007, σ. 21, Muriçi, 2016, σ. 70 μεταξύ άλλων), πολύπλοκων δομών και πλεονασμών, της απρόσωπης σύνταξης (πχ. *the party of the first part shall pay the party of the second part*), τηλεγραφικής γλώσσας (*Objection!*, *Overruled* κ.ά.), αλλά και αυξημένη χρήση πολλαπλής άρνησης, η οποία προέρχεται από το γεγονός ότι το Δίκαιο αφορά πρωτίστως ό, τι δεν πρέπει να κάνουμε (Tiersma, 1999, σ. 66). Χαρακτηριστική της αυξημένης χρήσης άρνησης στην αγγλική ΝΓ είναι η φράση *innocent misrecollection is not uncommon*, καθώς και η γενικότερη χρήση των λέξεων *not* και *never*, των προθημάτων *-mis* και *-un*, καθώς και ρημάτων που δηλώνουν την άρνηση, όπως το *deny* (Tiersma, ό.π.). Τέλος, η αγγλική ΝΓ κάνει ευρεία χρήση και της παθητικής φωνής, όπως στο παράδειγμα «*Those who skateboard on sidewalks shall be punished*»

(Tiersma, 1999, σ. 76), η οποία προσδίδει μεγαλύτερη επισημότητα στον νομικό λόγο σε σχέση με την ενεργητική φωνή, ενώ μπορεί να κάνει –σκοπίμως– πιο ασαφή τον λόγο (Tiersma, 1999, σσ. 74-76), αλλά και της ονοματοποίησης, όπως για παράδειγμα τα ουσιαστικά *judgement, insurance, demonstration* κ.ά. (ό.π., σσ. 76-77).

Βέβαια, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η αγγλική ΝΓ δεν είναι ενιαία. Η αγγλική γλώσσα, άλλωστε, αποτελεί επίσημη γλώσσα πολλών κρατών και έχει εξελιχθεί διαφορετικά από το ένα στο άλλο¹². Η αγγλική ΝΓ δεν θα μπορούσε να αποτελεί εξαίρεση, καθώς ακόμα και τα νομικά συστήματα των κρατών με επίσημη γλώσσα την αγγλική (βρετανικό, αμερικανικό, αυστραλιανό, ινδικό κ.ά.) έχουν εξελιχθεί διαφορετικά. Για παράδειγμα, οι Βρετανοί δικηγόροι χωρίζονται σε *solicitors* ή *barristers*, έννοιες που είναι άγνωστες στο αμερικανικό δίκαιο (Tiersma, 1999, σ. 134).

Από την άλλη, στη Νεοελληνική Νομική Γλώσσα (NENG), βασικά χαρακτηριστικά είναι η ύπαρξη πολυάριθμων όρων σε σχέση με άλλες ΓΕΣ, κάτι που οφείλεται στα πολλά προθήματα (προ-, επι-, περί- κτλ.), στην ευχέρεια σύνθεσης και στο γεγονός ότι η νομική ελληνική σκέψη βασίζεται στην εννοιολογική ανάλυση και απαιτεί μεγαλύτερο αριθμό σαφώς διακριτών εκφράσεων (Βαλεοντής & Κριμπάς, 2014, σ. 129; βλ. και Sosoni, Kermanidis, & Livas, 2018, σσ. 175-176)¹³. Επιπλέον, η NENG αποφεύγει τη χρήση άμεσων δανείων, ενώ χαρακτηρίζεται και από ονοματοποίηση, χρήση περίπλοκων γραμματικών δομών και αυξημένη χρήση συνωνύμων (ό.π.). Στη σύντομη αναφορά μας στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της NENG, θα πρέπει, φυσικά, να αναφερθούμε και στη διμορφία που επικρατεί στην ελληνική γλώσσα εν γένει –σε μικρότερο βαθμό πια– και στην NENG πιο συγκεκριμένα –σε μεγαλύτερο βαθμό–. Ο λόγος γίνεται για τη διαμάχη ανάμεσα στην καθαρεύουσα και τη δημοτική, διαμάχη που υπήρχε ήδη από τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους το 1830. Η καθιέρωση της καθαρεύουσας από την κρατική εξουσία το 1911 ως «επίσημης γλώσσα του κράτους», αντικαταστάθηκε από τη δημοτική γλώσσα στο πλαίσιο του μεταδικτατορικού συσχετισμού πολιτικών

¹² Ο Tiersma (1999, σ. 134) αναφέρει σχετικώς ότι η αγγλική ΝΓ διαφέρει σε μεγαλύτερο βαθμό με την αντίστοιχη αμερικανική σε σχέση με τις ΝΓ άλλων κρατών με επίσημη γλώσσα την αγγλική, τα οποία αποτέλεσαν μέρος της βρετανικής αυτοκρατορίας (πχ. Αυστραλία, Ινδία, Καναδάς κ.ά.), προτείνοντας ως πιθανή εξήγηση ότι τα κράτη αυτά αποσχίστηκαν σε μεταγενέστερο χρόνο από εκείνη.

¹³ Φυσικά, τονίζεται στην υπάρχουσα βιβλιογραφία η σχέση της NENG με τη γερμανική γλώσσα, σχέση που έχει προκύψει ως απόρροια της ιστορικής σύνδεσης των δύο κρατών (βλ. Stephany, 2015, σ. 127; Sosoni, Kermanidis, & Livas, 2018, σ. 174).

δυνάμεων με το Σύνταγμα του 1976 (Μάνεσης, 1999, σ. 11). Όπως, βέβαια, τονίζει ο Μάνεσης (1999, σ.11), σκοπός δεν ήταν η ολική αντικατάσταση της καθαρεύουσας από τη δημοτική ως επίσημη γλώσσα του κράτους, αλλά η υπέρβαση της διλημματικής αντιπαράθεσής τους, με την «επικύρωση» της ήδη βασικά διαμορφωμένης ενιαίας κοινής νεοελληνικής γλώσσας, δηλαδή της σύγχρονης γλώσσας του ελληνικού λαού.

Στη ΝΕΝΓ, λοιπόν, απαντώνται συχνά τύποι της καθαρεύουσας. Όπως τονίζουν οι Βαλεοντής και Κριμπάς (2014, σ. 49), «το φαινόμενο της ανάμιξης τύπων της καθαρεύουσας με τύπους της δημοτικής εμφανίζεται κατά καιρούς σε δικόγραφα και δικαστικές αποφάσεις, δηλαδή κυρίως σε νομικά κείμενα της τρέχουσας νομικής πρακτικής, ενώ είναι σπάνιο σε θεωρητικά νομικά κείμενα και πρακτικά ανύπαρκτο σε νομοθετικά». Παραδείγματα τέτοιου είδους χρήσης της γλώσσας αποτελεί η χρήση διπλοτυπιών, όπως ορθώς/ορθά, ελήφθη/λήφθηκε, επίδοσης/επιδόσεως κ.ά., οι παγιωμένοι τύποι, όπως *Αρείου Πάγου, ενόπλων δυνάμεων* κ.ά. (ό.π., σσ. 52-53). Στο περιβάλλον της ΕΕ, τώρα, οι θεσμικές οδηγίες σχετικά με τη σύνταξη νομοθετικών κειμένων στα ελληνικά επιβάλλουν τη χρήση της δημοτικής γλώσσας επισημαίνοντας στους συντάκτες και τους μεταφραστές «ότι το νομοθετικό κείμενο πρέπει να διατυπώνεται πάντα στη δημοτική, έστω κι αν πρόκειται για αντικατάσταση ή συμπλήρωση διάταξης παλιότερου νόμου, διατάγματος ή άλλης κανονιστικής πράξης που είχε συνταχθεί στην καθαρεύουσα» (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2018, σσ. 111-112). Η παραπάνω οδηγία βρίσκεται σε πλήρη εναρμόνιση με τις οδηγίες των εγγράφων που διέπουν την παραγωγή των ελληνικών νομοθετικών κειμένων εν γένει (ό.π., σ. 112). Θα πρέπει, τέλος, να τονιστεί ότι στο σημείο αυτό η ελληνική ΝΓ διαφέρει από την αντίστοιχη αγγλική, καθώς στην τελευταία δεν υπάρχει αντίστοιχη διαμάχη ανάμεσα σε δύο διαφορετικές γλωσσικές εκδοχές. Σε κάθε περίπτωση, το αντικείμενο της παρούσας έρευνας δεν εστιάζει στη σύγκριση της ΝΕΝΓ με την αγγλική ΝΓ (γενικά ή κάποιου συγκεκριμένου κράτους με επίσημη γλώσσα την αγγλική συγκεκριμένα), αλλά στις ενωσιακές εκδοχές των δύο ΝΓ.

Τέλος, η ΝΕΝΓ περιέχει δάνειους όρους (άμεσα ή μεταφρασμένα δάνεια) από την αγγλική γλώσσα, η οποία κυριαρχεί πλέον τόσο στα νομικά κείμενα της ΕΕ, όσο και στα διεθνή νομικά κείμενα, όσο και τη γαλλική γλώσσα (Βαλεοντής & Κριμπάς, 2014, σ. 226-228). Θα πρέπει βέβαια να τονιστεί, όπως πολύ ορθώς αναφέρουν οι Βαλεοντής και Κριμπάς (2014, σ. 47) (βλ. και Sosoni, Kermanidis, & Livas, 2018, σ.

172) ότι η ΝΕΝΓ αποφεύγει επιμελώς δάνειους όρους ή λέξεις όταν η χρήση τους δεν είναι αναγκαία. Παραδείγματα δάνειων όρων προς τη ΝΕΝΓ, πάντως αποτελούν ο αγγλικός όρος *dumping*, ο οποίος έχει περάσει αυτούσιος στα ελληνικά, αλλά και σε όλες τις ενωσιακές γλώσσες ως *νταμπινγκ* (Βαλεοντής & Κριμπάς, ό.π.), ο όρος *acquis communautaire* από τα γαλλικά, ο οποίος αποτελεί μεταφραστικό δάνειο από τη γαλλική γλώσσα και έχει μεταφραστεί στα ελληνικά ως *κοινοτικό κεκτημένο* κ.ά.

1.2. Κατηγορίες Νομικών Κειμένων

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι η ΝΓ διαθέτει πολύ μεγάλη ποικιλία, κάτι που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι είναι πολύ δύσκολο έως αδύνατο να μιλήσουμε για ενιαία ή καθολική ΝΓ. Επιπλέον, το γεγονός ότι τα νομικά κείμενα δημιουργούνται από διάφορες ομάδες επαγγελματιών οι οποίοι εργάζονται σε διαφορετικά νομικά πλαίσια έχει οδηγήσει σε αρκετές κατηγοριοποιήσεις νομικών κειμένων (Goźdz-Roszkowski, 2012, σ. 1). Άλλωστε, ο ίδιος ο όρος «νομική γλώσσα» θα πρέπει να θεωρείται ένας όρος-ομπρέλα που αναφέρεται σε εξαιρετικά ποικιλόμορφα κείμενα, τόσο γραπτά, όσο και προφορικά (Bhatia, 1987, σ. 227; Goźdz-Roszkowski, 2012, σ. 1). Στο υποκεφάλαιο αυτό, επιχειρούμε να συγκεντρώσουμε τις βασικές κατηγορίες των νομικών κειμένων.

Η ΝΓ, που εξετάσαμε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, περιλαμβάνει αρκετά και διακριτά είδη κειμένων ανάλογα με τους επικοινωνιακούς σκοπούς τους οποίους επιδιώκουν να εκπληρώσουν, τις διαδικασίες και το γενικότερο πλαίσιο στο οποίο παράγονται και χρησιμοποιούνται, τις επικοινωνιακές καταστάσεις ή δραστηριότητες με τις οποίες συνδέονται, την κοινωνική και επαγγελματική σχέση μεταξύ των συμμετεχόντων σε τέτοιου είδους δραστηριότητες και γεγονότα και από πολλούς άλλους παράγοντες (Bhatia, 1987, σ. 227). Υπάρχουν, λοιπόν, διάφορες κατηγοριοποιήσεις νομικών κειμένων, οι περισσότερες από τις οποίες αφορούν είτε τα εγγενή χαρακτηριστικά και τη λειτουργία τους, είτε τον τρόπο εκφοράς τους.

Τα νομικά κείμενα μπορούν, αρχικά, να διαχωριστούν σε διάφορες κατηγορίες ανάλογα με το πού εστιάζουν. Έτσι, σύμφωνα με την Šarčević (1997, σ. 11; βλ. και Prieto Ramos, 2014, σ. 262; Μπαλέσιας, 2020, σσ. 23-24) ανάλογα με την κειμενική

τους λειτουργία μπορούν να διακριθούν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: **κυρίως ρυθμιστικά, κυρίως περιγραφικά αλλά και ρυθμιστικά και αμιγώς περιγραφικά.**

Η πρώτη κατηγορία της παραπάνω διάκρισης περιλαμβάνει κατά κύριο λόγο νομικά ρυθμιστικά κείμενα¹⁴, όπως κανονισμούς, συμβόλαια, συνθήκες, νόμους κ.ά., κείμενα δηλαδή που περιέχουν κανόνες και τρόπους συμπεριφοράς (Šarčević, 1997, σ. 11). Τα ρυθμιστικά κείμενα άλλωστε υπαγορεύουν πώς θα πρέπει να δρουν (εντολή), να αποφεύγουν τη δράση (απαγόρευση), να επιτρέπεται να δρουν (άδεια) ή να είναι εξουσιοδοτημένα να δρουν τα μέλη μιας κοινωνίας (Šarčević, 1997, σ. 11). Οι παραπάνω έννοιες, λοιπόν, που αφορούν άλλωστε σε μεγάλο βαθμό το φαινόμενο της δεοντικής τροπικότητας στον νομικό λόγο, εξετάζονται αρκετά εκτεταμένα σε επόμενο κεφάλαιο.

Η δεύτερη κατηγορία νομικών κειμένων (Šarčević, ό.π.) αποτελείται από υβριδικά κείμενα που είναι κυρίως περιγραφικά, αλλά περιέχουν και ρυθμιστικά μέρη. Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει δικαστικές αποφάσεις, προσφυγές, αιτήσεις, δικαστικά έγγραφα κ.ά.

Τέλος, η τρίτη κατηγορία (Šarčević, ό.π.) περιλαμβάνει νομικά κείμενα που δεν χρησιμοποιούνται από τους μηχανισμούς του δικαίου, μπορούν όμως να έχουν έναν έμμεσο αντίκτυπο σε εκείνο. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται αμιγώς περιγραφικά κείμενα, γραμμένα από ακαδημαϊκούς της νομικής επιστήμης, όπως για παράδειγμα επιστημονικά άρθρα, διδακτικά νομικά συγγράμματα, δοκίμια κ.ά.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, επίσης, η κατηγοριοποίηση των νομικών κειμένων από την Kjør (2000, σ. 138). Η Kjør εστιάζοντας στην κοινωνιολογική λειτουργία των νομικών κειμένων, δηλαδή στη σχέση τους με τα διάφορα υποσυστήματα ενός νομικού συστήματος, αναφέρει ότι ένα νομικό σύστημα έχει τρεις θεμελιώδεις λειτουργίες: την αυτό-περιγραφή, την αυτό-συγκρότηση και την αυτό-αναπαραγωγή (ό.π.). Με βάση τις τρεις αυτές λειτουργίες μπορούν αντιστοίχως να διαχωριστούν σε τρία διαφορετικά είδη νομικών κειμένων: **περιγραφικά νομικά κείμενα, συνταγματικά νομικά κείμενα και αναπαραγωγικά νομικά κείμενα** (Kjør, 2000, σσ. 138-139).

¹⁴ Πρβ. την κανονιστική και επιτελεστική φύση της ΝΓ (κεφ. 1.1).

Στα περιγραφικά νομικά κείμενα ανήκουν εκείνα τα κείμενα που έχουν συνταχθεί από έναν συγγραφέα προκειμένου να επικοινωνήσουν ένα μήνυμα σε μια ομάδα αναγνωστών (Kjær, 2000, σ. 139). Βασική τους λειτουργία είναι η εξήγηση ή ο σχολιασμός νομικών θεμάτων. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν νομικά διδακτικά βιβλία, εγκυκλοπαίδειες και επιστημονικά άρθρα πάνω στο θέμα κ.ά.

Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν κείμενα, όπως νομοθετήματα, εκτελεστικά διατάγματα, κανόνες και κανονισμοί κ.ά., τα οποία επιβάλλουν νόμους και θεσπίζουν νομικούς κανόνες, χωρίς να τους περιγράφουν, όπως τα περιγραφικά νομικά κείμενα και χωρίς να τους αναπαραγάγουν, όπως τα αναπαραγωγικά νομικά κείμενα (Kjær, 2000, σ. 139).

Τα αναπαραγωγικά νομικά κείμενα, τέλος, περιλαμβάνουν κείμενα που απορέουν από τη νομική πράξη, όπως νομικές αποφάσεις, λόγοι ακυρώσης μιας αγωγής κ.ά. Στα κείμενα αυτά, ο νομικός συγγραφέας εφαρμόζει θεσπισμένους νομικούς κανόνες, δίχως να τους διευκρινίζει.

Η Cao, από την άλλη (2007, σσ. 9-10), εστιάζει στο γεγονός ότι τα νομικά κείμενα επιτελούν κατά κύριο λόγο δύο σκοπούς: τον κανονιστικό και τον πληροφοριακό και προτείνει τέσσερεις μεγάλες κατηγορίες νομικών κειμένων, οι περισσότερες από τις οποίες συμπίπτουν με την κατηγοριοποίηση της Šarčević (ό.π.): τα **νομοθετικά κείμενα**, δηλαδή νόμους και αντίστοιχα κείμενα που προκύπτουν από τις αρμόδιες νομοπαρασκευαστικές αρχές, τα **δικαστικά κείμενα** που παράγονται κατά τη δικαστική διαδικασία από δικαστικούς υπαλλήλους και νομικές αρχές, τα **νομικά ακαδημαϊκά κείμενα** που παράγονται από ακαδημαϊκούς και τα **ιδιωτικά νομικά κείμενα** που περιλαμβάνουν κείμενα που συντάσσονται από νομικούς, όπως για παράδειγμα συμβόλαια, διαθήκες κ.ά., αλλά και από μη νομικούς, όπως ιδιωτικά συμφωνητικά.

Τέλος, όσον αφορά τον τρόπο εκφοράς των νομικών κειμένων, αυτά διακρίνονται σε **γραπτά** και **προφορικά**, σύμφωνα με τους Danet (1980, σ. 371), Bhatia (1987) και Παναρέτου (2009) μεταξύ άλλων. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τα γραπτά νομικά κείμενα, η οποία με τη σειρά της περιλαμβάνει τέσσερεις μικρότερες κατηγορίες ανάλογα με το περιβάλλον στο οποίο παράγονται

(Bhatia, 1987, σσ. 229-231)¹⁵. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα παιδαγωγικά κείμενα, όπως τα νομικά διδακτικά βιβλία και εγχειρίδια (ό.π., σ. 229), τα ακαδημαϊκά κείμενα, όπως τα ακαδημαϊκά άρθρα που δημοσιεύονται σε επιστημονικά περιοδικά (ό.π., σ. 230), τα δικαστικά κείμενα, όπως οι νομικές αποφάσεις (ό.π., σ. 230) και τα νομοθετικά κείμενα, όπως η πρωτεύουσα ή δευτερεύουσα νομοθεσία (ό.π., σ. 230-231).

Από την άλλη, όσον αφορά τα κείμενα της δεύτερης κατηγορίας και αυτά παρουσιάζουν ιδιαίτερη ποικιλία, μιας και δημιουργούνται κάτω από ιδιαίτερες και συγκεκριμένες συνθήκες, όπως για παράδειγμα μια δίκη (Bhatia, 1987, σσ. 227-229; Παναρέτου, 2009, σ. 39 μεταξύ άλλων). Ο Bhatia (1987, σσ. 227-229) αναφέρει χαρακτηριστικά τρεις μεγάλες κατηγορίες προφορικών νομικών κειμένων ανάλογα με το περιβάλλον στο οποίο παράγονται: τα παιδαγωγικά, όπως για παράδειγμα μια διάλεξη στην τάξη ενός πανεπιστημίου (ό.π., 227), τα ακαδημαϊκά, όπως για παράδειγμα την αλληλεπίδραση ειδικών της νομικής επιστήμης στο πλαίσιο ενός σεμιναρίου ή ενός συνεδρίου (ό.π., σ. 228) και τα επαγγελματικά, τα οποία με τη σειρά τους διακρίνονται σε όσα παράγονται εκτός του δικαστηρίου και σε όσα παράγονται κατά τη διάρκεια δικαστικών διαδικασιών (ό.π., σσ. 228-229).

1.3. Νομική Μετάφραση και Νομικός Μεταφραστής

Όπως πολύ σωστά τονίζει η Šarčević (1997, σ. 1), παρόλο που η μετάφραση¹⁶ νομικών κειμένων είναι μια από τις πιο σημαντικές και παλαιότερες πρακτικές που ακολουθείται παγκοσμίως, η Νομική Μετάφραση (NM) είχε παραμεληθεί τόσο από τους επιστημονικούς κλάδους της μετάφρασης όσο και από αυτούς της νομικής επιστήμης. Παρόλα αυτά, θεωρείται από τους μεταφρασεολόγους ως ένας από τους πολλούς κλάδους της μετάφρασης για ειδικούς σκοπούς (ό.π.).

Η NM αποτελεί ένα εξειδικευμένο είδος της μεταφραστικής δραστηριότητας (Cao, 2007, σ. 7) και ως διεπιστημονικός κλάδος περιλαμβάνει τη μελέτη της

¹⁵ Η διάκριση του Bhatia (1987) αφορά κατά κύριο λόγο τα ιδιαίτερα νομικά περιβάλλοντα μέσα στα οποία παράγεται νομικός λόγος.

¹⁶ Υπενθυμίζεται σε αυτό το σημείο ότι η παρούσα εργασία ασχολείται μόνο με τη διαγλωσσική μετάφραση, σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση του Jakobson (1959).

ιδιαίτερης φύσης των νομικών κειμένων καθώς και της νομικής γλώσσας (ό.π.). Κινείται ανάμεσα στις θεωρίες της νομικής επιστήμης, της γλώσσας και της μετάφρασης, κάτι που σημαίνει ότι ο νομικός μεταφραστής είναι απαραίτητο να κατανοεί τόσο τη φύση του νόμου όσο και τη νομική γλώσσα (Cao, 2007, σ. 7). Επιπλέον, είναι ευρέως αποδεκτό, ότι στη νομική μετάφραση –και διερμηνεία– δεν υπάρχει περιθώριο λάθους, καθώς πιθανά λάθη ενδέχεται να επιφέρουν νομικές συνέπειες (Muriçi, 2016, σ. 69).

Η ιδιαίτερη φύση της ΝΓ (βλ. κεφ. 1.2.) επηρεάζει, όπως είναι φυσικό, και τη μεταφραστική διαδικασία. Η μετάφραση, άλλωστε, αποτελεί γενικά μια πολύπλοκη διαδικασία κατά την οποία προσπαθούμε να επικοινωνήσουμε έναν κόσμο με έναν άλλον (Bhatia, 1997, σ. 204). Έτσι, και η διαγλωσσική μετάφραση νομικών κειμένων αποτελεί μια πολύ περίπλοκη διαδικασία που θέτει πολλά θεωρητικά, αλλά και πρακτικά προβλήματα (Râbacov, 2012, σ. 53).

1.3.1. Κατηγορίες Νομικής Μετάφρασης

Ανάμεσα στα κλασικά είδη μετάφρασης, δηλαδή τη διάκριση ανάμεσα σε γενική μετάφραση, λογοτεχνική μετάφραση και ειδική ή τεχνική μετάφραση, η ΝΜ εμπίπτει στην τρίτη μεγάλη κατηγορία (Cao, 2007, σ. 8). Είναι ένα είδος μεταφραστικής διαδικασίας που περιλαμβάνει ειδική νομική γλώσσα, η οποία εμπίπτει στις ΓΕΣ (βλ. κεφ. 1) και έχει χαρακτηριστικά τόσο ειδικής/τεχνικής μετάφρασης, όσο και γενικής μετάφρασης.

Η πρώτη κατηγορία ΝΜ είναι η μετάφραση για **κανονιστικούς σκοπούς** (Muriçi, 2016, σ. 70). Η κατηγορία αυτή αναφέρεται στην παραγωγή εξίσου αυθεντικών νομικών κειμένων σε δίγλωσσα ή πολύγλωσσα συστήματα. Συχνά, τέτοιου είδους κείμενα σχεδιάζονται αρχικά σε μια γλώσσα και ύστερα μεταφράζονται στην/στις υπόλοιπες (ό.π.). Τα νομικά κείμενα έχουν ίδια νομική ισχύ και η μια εκδοχή δεν υπερέχει της άλλης. Σε αυτή την κατηγορία ΝΜ ανήκουν τα πολύγλωσσα νομικά κείμενα της ΕΕ, τα πολύγλωσσα νομικά κείμενα των Ηνωμένων Εθνών, το δίγλωσσο νομικό σύστημα στον Καναδά και το Χονγκ Κονγκ κ.ά. (ό.π.).

Η δεύτερη κατηγορία NM αφορά τη μετάφραση για **πληροφοριακούς σκοπούς** (Murigi, 2016, σ. 71). Οι μεταφράσεις που εμπίπτουν σε αυτή την κατηγορία αφορούν κατά κύριο λόγο μεταφράσεις δικαστικών αποφάσεων, καταστατικών, ακαδημαϊκών εργασιών κ.ά., ενώ ο κύριος σκοπός τους είναι η πληροφόρηση του κοινού-στόχου. Όπως είναι φυσικό, οι μεταφράσεις αυτού του είδους δεν έχουν δεσμευτική ισχύ¹⁷, αφού η κύρια λειτουργία τους είναι η πληροφόρηση, ενώ συνήθως απαντώνται σε μονογλωσσικά νομικά συστήματα (ό.π).

Τέλος, η τρίτη κατηγορία NM περιλαμβάνει μεταφράσεις για γενικότερους **νομικούς ή δικαστικούς σκοπούς** (Murigi, 2016, σ. 71). Η βασική τους λειτουργία είναι επίσης η παροχή πληροφοριών, όπως εκείνων που ανήκουν στη δεύτερη κατηγορία. Η βασική τους διαφορά είναι ότι οι μεταφράσεις που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε νομικές διαδικασίες και να επιφέρουν νομικές επιπτώσεις λόγω της χρήσης τους στις νομικές διαδικασίες. Μεταφράσεις νομικών κειμένων που ανήκουν στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνουν μεταφράσεις συμβολαίων, συμφωνητικών, πιστοποιητικών, καταθέσεων, αναφορών επιστημόνων κ.ά. (ό.π.).

1.3.2. Μεταφραστής νομικών κειμένων

Με βάση, λοιπόν, όλα τα παραπάνω, βασικός στόχος των νομικών μεταφραστών είναι η παραγωγή κειμένων που προωθούν την καθολική ερμηνεία και εφαρμογή ενός νομικού κειμένου (Šarčević, 1997, σ. 121). Έτσι, όπως πολύ ορθά τονίζει η Šarčević (1997, σσ. 121-122), ο νομικός μεταφραστής οφείλει, προκειμένου να λαμβάνει αξιόπιστες αποφάσεις, να μπορεί να αναλύει τα νομικά κείμενα, να αναγνωρίζει πιθανές παγίδες που υπάρχουν σε αυτά και να δημιουργεί σαφή και απολύτως κατανοητά νοήματα κάνοντας αποτελεσματική χρήση της γλώσσας. Ο Βλαχόπουλος (1999, σσ. 89-90) σημειώνει, επίσης, ότι ο νομικός μεταφραστής θα πρέπει να γνωρίζει τα υφολογικά χαρακτηριστικά της ΝΓ, χωρίς τα οποία αδυνατεί να κατανοήσει το αντικείμενό του.

¹⁷ Στην κατηγορία αυτή, μόνο το κείμενο-πηγή έχει δεσμευτικό χαρακτήρα.

Ο νομικός μεταφραστής οφείλει, λοιπόν, να δημιουργήσει ένα κείμενο, το οποίο να εκφράζει το επιδιωκόμενο νόημα και να επιτυγχάνει τα επιδιωκόμενα νομικά αποτελέσματα στην πράξη (Šarčenić, 2001, σ. 5; Βλαχόπουλος, 1999, σ. 178; βλ. και Μπαλέσιας, 2020, σ. 34). Για τον λόγο αυτό, θα πρέπει να έχει εξακριβώσει τη λειτουργία και τους επικοινωνιακούς σκοπούς του προς μετάφραση κειμένου (Murigi, 2016, σ. 71)¹⁸. Έτσι, το κύριο έργο του είναι, εκτός από το να κατανοήσει τα νοήματα των λέξεων και των προτάσεων, να κατανοήσει πόση νομική ισχύ θα πρέπει να έχει το μεταφρασμένο κείμενο, αλλά και με ποιον τρόπο θα επιτευχθεί στη γλώσσα-στόχος (Râbacov, 2012, σ. 53).

Όπως πολύ ορθά τονίζει ο Βλαχόπουλος (1999, σ. 179) «στη διάρκεια της μεταφραστικής διαδικασίας ο μεταφραστής αναγκάζεται να ταυτιστεί τόσο με τον ρόλο του συντάκτη όσο και με τον ρόλο του τελικού παραλήπτη», ενώ η Stolze (2001, σ. 302), τονίζει ότι μια επαγγελματική προσέγγιση στη μετάφραση νομικών κειμένων –εκτός από τη γλωσσική επιδεξιότητα– απαιτεί ειδική γνώση του δικαίου και της νομικής ορολογίας, καθώς και βαθύτερες γνώσεις των βασικών προβλημάτων της γλωσσικής και ορολογικής δομής των κειμένων αυτών. Ο νομικός μεταφραστής, λοιπόν, θα πρέπει να είναι σε θέση να κατανοήσει τη νομική ορολογία, να αναλύσει τη γλωσσική δομή των νομικών κειμένων και να εντοπίσει τα πολιτιστικά στοιχεία που περιέχονται στο νομικό κείμενο προς μετάφραση (Stolze, 2001, σ. 303).

Συνοψίζοντας, τα νομικά κείμενα είναι ειδικά κείμενα και αποτελούνται από εξειδικευμένο λεξιλόγιο, σύνταξη και ύφος, αλλά και πραγματολογικά και λεξιλογικά στοιχεία της γενικής γλώσσας. Συνεπώς, ο νομικός μεταφραστής θα πρέπει να αντιμετωπίζει με σεβασμό τους μορφολογικούς, συντακτικούς και λεξιλογικούς κανόνες της γλώσσας προς την οποία μεταφράζει, αλλά και να δείχνει την απαραίτητη προσοχή στους ειδικούς κανόνες της ειδικής γλώσσας (Râbacov, 2012, σ. 53). Έτσι, ένας νομικός μεταφραστής, θα πρέπει να έχει τις ακόλουθες δεξιότητες (ό.π.):

- Να γνωρίζει τις βασικές νομικές έννοιες και την ορολογία στις γλώσσες που εμπλέκονται στη μετάφραση.

¹⁸ Κάτι τέτοιο αποτελεί, φυσικά, επιδίωξη και των συντακτών νομικών κειμένων. Όπως πολύ εύστοχα τονίζει η Šarčenić (1997, σ. 121), οι συντάκτες των νομικών κειμένων οφείλουν να γνωρίζουν τον τύπο ενός νομικού κειμένου, αλλά και τη λειτουργία του προς παραγωγή κειμένου προκειμένου εκείνο να είναι αποτελεσματικό.

- Να γνωρίζει τους κανόνες της γλώσσας-στόχος όσον αφορά στο λεξιλογικό, το σημασιολογικό και το υφολογικό επίπεδο, καθώς και τις δυνατότητες της γραμματικής και της συντακτικής μετατροπής κατά τη διαδικασία της μετάφρασης.
- Να αποφεύγει τη χρήση όρων της εθνικής νομοθεσίας (της γλώσσας-στόχος) για να μεταφράσει έννοιες που βρίσκονται μόνο σε άλλα νομικά συστήματα, προκειμένου να αποφεύγονται οι συγχύσεις.

Επιπλέον, όπως πολύ εύστοχα τονίζει ο Βλαχόπουλος (2014, σ. 101), ιδιαίτερα σημαντικό για τον νομικό μεταφραστή είναι να γνωρίζει άριστα και τη μητρική του γλώσσα, το γλωσσικό σύστημα δηλαδή μέσα στο οποίο εργάζεται. Οι γλωσσικές του γνώσεις πρέπει να περιλαμβάνουν γνώσεις της πραγματολογίας της γλωσσικής επικοινωνίας, κειμενικές, γραμματικές, εγκυκλοπαιδικές, θεματικές, πολιτισμικές, αλλά και επαγγελματικές γνώσεις και στρατηγική ικανότητα προκειμένου να συνδυάσει όλες τις επιμέρους διαδικασίες για να υλοποιήσει τη μεταφραστική διαδικασία (ό.π., σ.102).

1.4. Νομική Γλώσσα και Μετάφραση στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Στο παραπάνω υποκεφάλαιο έγινε αναφορά στην ιδιαίτερη φύση και τα χαρακτηριστικά της ΝΓ εν γένει. Μάλιστα, πλήθος θεωρητικών καταλήγουν στο ότι θα πρέπει να μιλάμε για πολλές διαφορετικές ΝΓ, κάθε μια από τις οποίες είναι συνδεδεμένη με ένα συγκεκριμένο νομικό σύστημα και έχει τη δική της ιστορική εξέλιξη.

Στο κεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε με τη ΝΓ της ΕΕ, η οποία αποτελεί και το αντικείμενο της παρούσας μελέτης. Αρχικά, θα γίνει σύντομη αναφορά στα χαρακτηριστικά του ιδιαίτερου, υπερεθνικού Δικαίου της Ένωσης, ενώ στη συνέχεια θα παρουσιαστούν τα ιδιαίτερα γνωρίσματα των κειμένων της ΕΕ¹⁹. Ύστερα, θα εστιάσουμε στις δύο γλώσσες εργασίας της παρούσας έρευνας, τα ελληνικά και τα

¹⁹ Στην παρούσα εργασία, για να κάνουμε αναφορά στα κείμενα που παράγονται και μεταφράζονται στους κόλπους της ΕΕ, χρησιμοποιούμε το επίθετο «ενωσιακός» ή τη φράση «της Ευρωπαϊκής Ένωσης» (ή της ΕΕ). Αποφεύγεται δε, η χρήση του επίθετος «κοινοτικός», το οποίο εξοβελίστηκε από το λεξιλόγιο της ΕΕ ύστερα από τη Συνθήκη της Λισαβόνας (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2018, σ. 27)

αγγλικά, στο πλαίσιο της ΕΕ, ενώ, τέλος, θα εξετάσουμε ζητήματα που αφορούν τη νομική μετάφραση στην ΕΕ.

1.4.1. Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Αποφασιστικό εργαλείο στην προσπάθεια επίτευξης του οράματος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αποτελεί το ενιαίο, υπερεθνικό δίκαιο της ΕΕ, το οποίο ξεχωρίζει τόσο από το εθνικό όσο και από το διεθνές δίκαιο και διαθέτει το δικό του σώμα νομικών όρων και εννοιών (Gombos, 2018, σ. 1). Το κύριο δίκαιο της ΕΕ αποτελείται από την πρωτογενή νομοθεσία, δηλαδή τις συνθήκες και το ενωσιακό κεκτημένο και τη δευτερογενή νομοθεσία που απορρέει από τις συνθήκες και τη νομολογία του Δικαστηρίου, όπως οι κανονισμοί, οι οδηγίες, οι αποφάσεις (νομικά κείμενα με δεσμευτική ισχύ) και οι συστάσεις και οι γνώμες (νομικά κείμενα με μη δεσμευτική ισχύ), η οποία παρουσιάζει χαρακτηριστικά που αλληλοεπιδρούν περισσότερο με το εθνικό δίκαιο των κρατών-μέλη της ΕΕ (Felici, 2010, σ. 100). Πράγματι, το δίκαιο της ΕΕ εισχωρεί ή υπερβαίνει το εθνικό δίκαιο των κρατών-μέλη της, ενώ η σύνδεση των δύο δημιουργεί μια νέα δομή (Gombos, 2018, σ. 1; Stolze, 2001, σ. 304 μεταξύ άλλων). Έτσι, όπως πολύ ορθά τονίζει η Gombos (2018, σ. 1) παρόλο που το δίκαιο της ΕΕ είναι ένα δίκαιο με οργανωμένη δομή της νομοθεσίας, η οποία διαφέρει από την αντίστοιχη εθνική νομοθεσία του εκάστοτε κράτους-μέλους της, καθώς δημιουργείται, ερμηνεύεται και εφαρμόζεται μέσα από ιδιαίτερες διαδικασίες και από διαφορετικά όργανα, οποιαδήποτε απόφαση λαμβάνεται από τις αρμόδιες αρχές ενός κράτους-μέλους της ΕΕ οφείλει να συμμορφώνεται με το υπερεθνικό δίκαιο της ΕΕ.

Από την άλλη, βέβαια, θα πρέπει να τονιστεί ότι το δίκαιο της ΕΕ αλληλοεπιδρά με τα εθνικά νομικά συστήματα, κάτι το οποίο αποδεικνύεται από το γεγονός ότι έχει υιοθετήσει διάφορες νομικές έννοιες, όρους και θεσμούς από εκείνα (Gombos, 2018, σ. 1). Άλλωστε, αυτός είναι και ο κύριος λόγος για τον οποίον συχνά χαρακτηρίζεται ως ένα χωνευτήριο εθνικών νομικών συστημάτων, γλωσσών και πολιτισμών (Biel, 2014b, σ. 337), ή ως υβριδικό νομικό σύστημα (Mattila, Heikki, 2006, σ. 108; Biel, 2014b, σ. 337 μεταξύ άλλων). Αυτό αντικατοπτρίζεται και σε γλωσσικά στοιχεία. Όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει ο Robertson (2010, σ. 157), η γλώσσα της ΕΕ είναι

μια εξειδικευμένη διάλεκτος του εθνικού λόγου με τις δικές της δομές. Μάλιστα, θα πρέπει να καταβάλλονται όλες οι απαραίτητες ενέργειες από την ΕΕ προκειμένου η γλώσσα της ΕΕ να βρίσκεται όσο το δυνατόν πλησιέστερα στην εθνική γλώσσα και να ακολουθεί την εξέλιξή της (Robertson, ό.π.).

Όπως είναι φυσικό, το δίκαιο της ΕΕ δεν αναπτύχθηκε με φυσικό τρόπο, όπως το εθνικό δίκαιο διάφορων κρατών (Gombos, 2018, σ. 1). Η ΕΕ, άλλωστε, με τη σημερινή της μορφή –δηλαδή της οικονομικής και πολιτικής ένωσης– μετρά περίπου 30 έτη ζωής (Ευρωπαϊκή Ένωση, Επίσημη Σελίδα, χ.χ.) και αποτελεί τη μετεξέλιξη της *Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα* (ΕΚΑΧ) και της μετέπειτα *Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας* (ΕΟΚ)²⁰. Βέβαια, η Ένωση δεν αποτελεί απλώς μια σταδιακή αλλαγή στα ακρωνύμια, αλλά αντανακλά μια σταδιακή επέκταση της συνεργασίας σε νέους τομείς, αλλά και τη σταδιακή ενοποίηση μέσω της θέσπισης νομοθεσίας σε υπερεθνικό επίπεδο (Strandvik, 2013). Έτσι, η ΕΕ έχει πλέον εξελιχθεί από μια ένωση με σκοπό τη συνεργασία σε ένα μικρό εύρος τομέων στη σημερινή πολιτική ένωση, η οποία διαθέτει (σχεδόν παντού) ενιαίο νόμισμα, ιθαγένεια και δεσμευτική υπερεθνική νομοθεσία στους περισσότερους τομείς (Strandvik, ό.π.).

Στο παραπάνω πλαίσιο, τα νομικά κείμενα παράγονται μέσα από ειδικές διαδικασίες που περιλαμβάνουν πολλές διαβουλεύσεις και διαπραγματεύσεις (Gombos, 2018, σ. 2). Πράγματι, όπως αναφέρει ο Robinson (2005, σ. 4-10; βλ. και Sosoni, 2012, σ. 82), η παραγωγή νομοθετικών κειμένων στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή περιλαμβάνει πολλά στάδια. Καταρχάς, τα πρώτα προσχέδια συντάσσονται κυρίως από ειδικούς²¹, ενώ η γλώσσα που χρησιμοποιούν είναι συνήθως η αγγλική ή η γαλλική, ανάλογα με το τμήμα στο οποίο ανήκουν και εργάζονται (Robinson, 2005, σ. 4-5; Stolze, 2001, σ. 304). Έτσι, πολλοί συντάκτες είναι αναγκασμένοι να μην χρησιμοποιούν τη μητρική τους γλώσσα με συνέπεια να είναι δύσκολο να εκφράσουν με απόλυτη ακρίβεια τα νοήματα που επιθυμούν (ό.π., σ. 5). Μόλις το προσχέδιο κατατεθεί, υπάρχει διαβούλευση και στα υπόλοιπα τμήματα που αφορά το νομικό κείμενο, κάτι που σημαίνει ότι μπορεί να τροποποιηθεί αρκετές φορές έως την τελική

²⁰ Ευρωπαϊκή Ένωση, Επίσημη Σελίδα, (χ.χ.), van Els (2001, σ. 314) μεταξύ άλλων.

²¹ Σημαντικό στοιχείο είναι ότι η συντακτική ομάδα (ή το μεμονωμένο άτομο) που συντάσσει ένα ενωσιακό κείμενο είναι εξουσιοδοτημένη από τα ενωσιακά όργανα (Λουπάκη, 2005, σ. 49). Αυτό σημαίνει ότι ακόμα και αν κατονομάζεται ο συντάκτης ενός κειμένου, η ταυτότητά του προσδιορίζεται από τη θέση του στη διαδικασία (Λουπάκη, ό.π.).

του έγκριση στην Επιτροπή, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο (Sosoni, 2012, σ. 82).

Η παραπάνω διαδικασία διασφαλίζει, σύμφωνα με την Gombos (2018, σ. 1), ότι τα νομικά κείμενα της ΕΕ αντανakλούν και ικανοποιούν ένα ευρύ φάσμα απόψεων. Όμως, από την άλλη μεριά, η νομοθετική διαδικασία γίνεται πολύ περίπλοκη, καθώς οι συντάκτες των νομικών κειμένων συχνά προέρχονται από διαφορετικές χώρες, έχουν διαφορετικές πολιτικές πεποιθήσεις και πρέπει να εργαστούν σκληρά προκειμένου να ισορροπήσουν ανάμεσα στα συμφέροντα της ΕΕ και τα εθνικά συμφέροντα των κρατών τους (ό.π.). Επιπλέον, μια ακόμα σημαντική σκόπελος αποτελεί και το γεγονός ότι η κύρια γλώσσα σύνταξης των πρώτων σχεδίων ενός νομικού κειμένου είναι η αγγλική, ενώ ακολουθεί η γαλλική (Robinson, 2005, σ. 4-5; Sosoni, 2012, σ. 82; Gombos, 2018, σ. 2 μεταξύ άλλων), γεγονός που οδηγεί πολλούς από τους συντάκτες να είναι υποχρεωμένοι να επικοινωνήσουν πολύ λεπτές έννοιες σε μια γλώσσα που δεν είναι η μητρική τους.

1.4.2. Είδη και χαρακτηριστικά των ενωσιακών κειμένων

Ως «ενωσιακά κείμενα» χαρακτηρίζονται όλα τα έγγραφα που παράγονται στα όργανα της ΕΕ. Ο συγκεκριμένος όρος αντικατέστησε τον όρο «κοινοτικά κείμενα» που είχε επικρατήσει εξαιτίας της προγενέστερης ονομασίας (Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα) της ΕΕ (βλ. Λουπάκη, 2005, σ. 59). Ύστερα από την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ (1992), η ΕΟΚ μετονομάστηκε σε Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), από την οποία προκύπτει και ο χαρακτηρισμός των κειμένων με τα επίθετα «ενωσιακός» και «ενωσικό» (Λουπάκη, 2005, σ. 49). Μάλιστα, μετά από τη Συνθήκη της Λισαβόνας (2007), ο όρος «κοινοτικός» έπαψε και επισήμως να χρησιμοποιείται στην Ένωση, με εξαίρεση αναφορές σε προηγούμενες μορφές της Ένωσης (ΕΚΑΧ, ΕΟΚ)²². Σε κάθε περίπτωση, οι τρεις παραπάνω όροι αποτελούν ουσιαστικά όρους-ομπρέλα, καθώς περιλαμβάνουν διάφορα κειμενικά είδη, συνδετικός κρίκος των οποίων είναι το γεγονός ότι επιτελούν λειτουργία που είναι αναπόσπαστο τμήμα των δραστηριοτήτων της ΕΕ (Λουπάκη, ό.π.). Η Λουπάκη (2005, σσ. 50-51) αναφέρει ότι

²² Ευρωπαϊκή Ένωση, 2018, σ. 27.

κάτω από τον όρο «κοινοτικά» εντοπίζονται κείμενα νομοθετικά, κανονιστικά, επιστημονικά, τεχνικά, αλλά και εκλαϊκευμένα που απευθύνονται στο πλατύ κοινό.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η ΕΕ αποτελεί σήμερα μια δημοκρατική ένωση 27 ισότιμων κρατών μελών και διαθέτει 24 επίσημες γλώσσες, ενώ υπάρχουν και πάνω από 60 αυτόχθονες, περιφερειακές ή μειονοτικές γλώσσες (Ευρωπαϊκή Ένωση, Γλώσσες της ΕΕ, χ.χ.α). Μέσα σε αυτό το ιδιαίτερο «χωνευτήρι» γλωσσών και πολιτισμών, η παραγωγή κειμένων στα όργανα της ΕΕ αποτελεί μια πολύπλοκη διαδικασία. Έτσι, όπως πολύ εύστοχα τονίζει ο Pym (2004, σ. 14), τα πολύγλωσσα κείμενα που παράγονται από τους θεσμούς της ΕΕ είναι συνδεδεμένα με ιδιαίτερα πολιτιστικά στοιχεία, ενώ η Sosoni (2011, σ. 82), επίσης πολύ εύστοχα επισημαίνει ότι «το ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό αλλά και διαπολιτισμικό και γλωσσικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσονται τα κείμενα αυτά δεν μπορεί να παραβλεφθεί». Τέλος, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι ανάμεσα στα κείμενα που παράγονται μέσα στους κόλπους της ΕΕ, ιδιαίτερη σημασία ακόμη και ποσοτική έχουν τα νομοθετικά και συναφή κείμενα, τα οποία πάντοτε μεταφράζονται σε όλες τις επίσημες γλώσσες της ΕΕ (Καλλέργης, 2003, σσ. 237-238).

Πιο συγκεκριμένα, τα ενωσιακά κείμενα διακρίνονται σε κείμενα πρωτογενούς και δευτερογενούς (ή παράγωγου) δικαίου. Από τη μια, το πρωτογενές δίκαιο αφορά τις διατάξεις της Συνθήκης για τη Λειτουργία της ΕΕ (ΣΛΕΕ). Η απαρχή της σημερινής Ένωσης, η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ), δημιουργήθηκε με την υπογραφή της Συνθήκης της Ρώμης το 1957, η οποία μετονομάστηκε σε Συνθήκη για τη Λειτουργία της ΕΕ με τη Συνθήκη της Λισαβόνας που υπογράφηκε το 2007 και τέθηκε σε ισχύ από την 1^η Δεκεμβρίου 2009²³ (Whish & Bailey, 2015, σσ. 49-50).

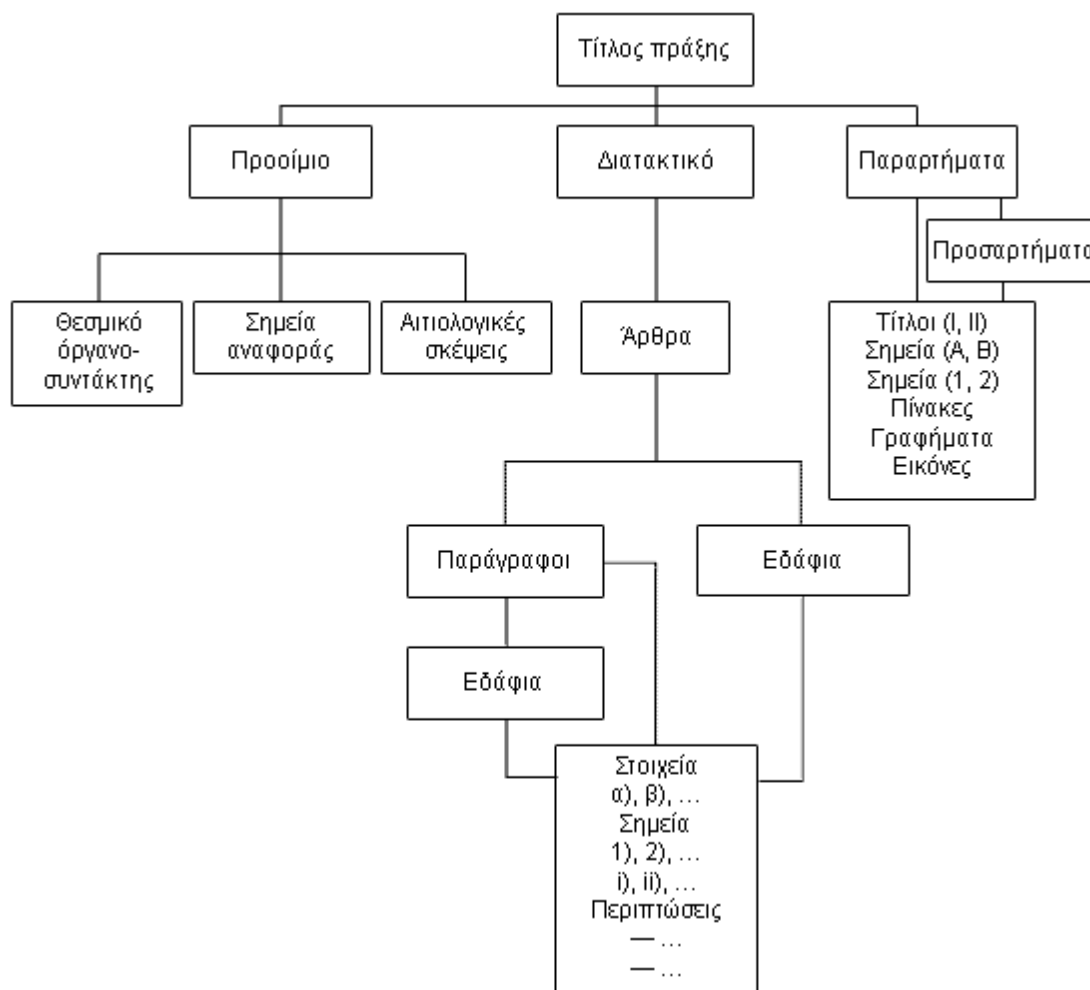
Όσον αφορά το δευτερογενές (παράγωγο) ενωσιακό δίκαιο, εκείνο περιλαμβάνει μια σειρά από διάφορους τύπους νομικών πράξεων της Ένωσης, οι οποίοι περιγράφονται στο άρθρο 288 της ΣΛΕΕ²⁴ (βλ. και Lorenz, 2013, σσ. 31-34; Αργυρός, 2015, σσ. 35-36). Οι τύποι αυτοί είναι οι εξής (ό.π.):

²³ Αξίζει να σημειωθεί (Whish & Bailey, 2015, σσ. 49-50) ότι η ΣΛΕΕ επέφερε αρκετές αλλαγές στην αρίθμηση των άρθρων της Συνθήκης, αλλά και στα ονόματα των διάφορων θεσμών, ακόμα και στην επιλογή συγκεκριμένων λέξεων (όπως η αντικατάσταση του επιθέτου «κοινοτικός» που συζητιέται παραπάνω).

²⁴ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012E/TXT> (τελευταία πρόσβαση: 10/2/2021).

- **Κανονισμός:** Ένας κανονισμός έχει γενική ισχύ, είναι δεσμευτικός ως προς όλα τα μέρη του και ισχύει άμεσα σε κάθε κράτος-μέλος (άρθρο 288 της ΣΛΕΕ). Όπως είναι λογικό, από τη στιγμή που οι κανονισμοί έχουν άμεση ισχύ, δεν απαιτείται καμία πράξη εκ μέρους των ενδιαφερομένων μερών για την ενσωμάτωσή τους στο εθνικό δίκαιο, ενώ οι πολίτες και οι επιχειρήσεις μπορούν να κάνουν αναφορά και χρήση των διατάξεών τους άμεσα (Lorenz, 2013, σ. 31; Αργυρός, 2015, σ. 35 μεταξύ άλλων).
- **Οδηγία:** Μια οδηγία δεσμεύει κάθε κράτος-μέλος στο οποίο απευθύνεται, όσον αφορά το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, αλλά αφήνει την επιλογή του τύπου και των μέσων για την επίτευξή του στην αρμοδιότητα των εθνικών αρχών (άρθρο 288 της ΣΛΕΕ; Lorenz, 2013, σ. 32 μεταξύ άλλων). Είναι, βέβαια, σημαντικό να τονιστεί ότι σε περίπτωση που ένα κράτος-μέλος δεν εντάξει στην εθνική του νομοθεσία μια οδηγία εντός του συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος που ορίζεται, οι πολίτες και οι επιχειρήσεις έχουν τη δυνατότητα να βασιστούν στην ίδια την οδηγία (Lorenz, 2013, σ. 32).
- **Απόφαση:** Οι αποφάσεις αφορούν συγκεκριμένες υποθέσεις και είναι δεσμευτικές ως προς όλα τα μέρη τους (άρθρο 288 της ΣΛΕΕ; Lorenz, 2013, σ. 32 μεταξύ άλλων). Όταν δε ορίζουν αποδέκτες, είναι δεσμευτικές μόνο για εκείνους (ό.π.).
- **Σύσταση και γνώμη:** Οι νομικές πράξεις αυτού του είδους δεν έχουν δεσμευτική ισχύ (άρθρο 288 της ΣΛΕΕ; Lorenz, 2013, σ. 32 μεταξύ άλλων), αλλά διατυπώνουν την προσέγγιση των ευρωπαϊκών θεσμών για συγκεκριμένα νομικά ζητήματα και έτσι αυξάνουν την ασφάλεια δικαίου (Lorenz, 2013, σ. 32).

Όπως γίνεται, λοιπόν, εύκολα αντιληπτό, τα κείμενα του δευτερογενούς δικαίου αποτελούν τον μεγαλύτερο όγκο κειμένων που σχεδιάζονται, συντάσσονται και μεταφράζονται σε καθημερινή βάση στους κόλπους της ΕΕ. Έτσι, κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικό να αναφέρουμε ότι οι νομικές πράξεις που παράγονται από τα διάφορα θεσμικά όργανα της ΕΕ αποτελούνται από τα παρακάτω βασικά μέρη (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2011, σσ. 39-47): τον τίτλο, το προοίμιο, το διατακτικό μέρος και τα παραρτήματα. Φυσικά, ανάλογα με την πολυπλοκότητα ενός κειμένου, υπάρχουν και άλλες υποδιαιρέσεις (πχ. μέρη, τίτλοι, κεφάλαια ή τμήματα) οι οποίες αποτυπώνονται χαρακτηριστικά στην εικόνα που ακολουθεί (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2011, σ. 39):

Εικόνα 1: Συστατικά στοιχεία ενωσιακών νομικών πράξεων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2011, σ. 39).

Με βάση, λοιπόν, όλα τα παραπάνω, θα εστιάσουμε σε πέντε βασικά χαρακτηριστικά τα ενωσιακών κειμένων:

1.4.2.1. Πολυγλωσσία και η αρχή της ισότιμης αυθεντικότητας

Η αρχή της πολυγλωσσίας αναγνωρίστηκε ήδη από την αρχή της Ένωσης με τον Κανονισμό αριθ. 1 του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) περί καθορισμού του γλωσσικού καθεστώτος της ΕΟΚ (1958)²⁵, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά:

²⁵ Ιδιαίτερα σημαντική για την αρχή της πολυγλωσσίας είναι και η Οδηγία 2010/64/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με το δικαίωμα στη διερμηνεία και τη μετάφραση στις ποινικές διαδικασίες.

Άρθρο 2: Τα έγγραφα τα όποια απευθύνονται προς τα όργανα τής Κοινότητας από Κράτος μέλος ή πρόσωπο που υπάγεται στη δικαιοδοσία Κράτους μέλους, συντάσσονται στη γλώσσα του Κράτους αυτού.

Άρθρο 3: Τα έγγραφα τα όποια απευθύνονται από τα όργανα τής Κοινότητας προς Κράτος μέλος ή πρόσωπο, το όποιο υπάγεται στη δικαιοδοσία ενός Κράτους μέλους, συντάσσονται στη γλώσσα του Κράτους αυτού.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι το ζήτημα της πολυγλωσσίας απασχόλησε την Ένωση ήδη από τις απαρχές της. Επιπλέον, κάθε φορά που προστίθεται ένα νέο κράτος-μέλος στην οικογένεια της ΕΕ, προστίθεται και η επίσημή του γλώσσα ως επίσημη γλώσσα της Ένωσης (Ευρωπαϊκή Ένωση, Γλώσσες της ΕΕ, χ.χ.α). Ο Κανονισμός αριθ. 1 (Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα [Συμβούλιο], 1958) διασφαλίζει επίσης ότι όλες οι επίσημες γλώσσες της ΕΕ αποτελούν και γλώσσες εργασίας όλων των θεσμικών οργάνων της (Šarčević, 2001, σ. 314; Sosoni, 2011, σ. 78 μεταξύ άλλων). Κάτι τέτοιο διαφοροποιεί την ΕΕ από άλλους υπερεθνικούς οργανισμούς και ενώσεις, οι οποίες χρησιμοποιούν μικρό αριθμό επίσημων γλωσσών εργασίας. Βέβαια, η αρχή της πολυγλωσσίας είναι αρκετά δύσκολο να επιτυχθεί στην πράξη. Όπως πολύ εύστοχα τονίζει ο Derlén (2015, σσ. 62-68), στους κόλπους της ΕΕ εφαρμόζονται δύο προσεγγίσεις (τύποι) πολυγλωσσίας: η προσέγγιση του ενός νοήματος και η προσέγγιση του ενός κειμένου. Η πρώτη αφορά την ενωσιακή νομοθεσία, όπου όλες οι γλωσσικές εκδοχές απολαμβάνουν την ίδια νομική ισχύ (ό.π., σ. 62), ενώ η δεύτερη αφορά τις αποφάσεις του Δικαστηρίου (νομολογία), όπου μόνο η απόφαση στη γλώσσα της υπόθεσης θεωρείται ως αυθεντική εκδοχή (ό.π., σ. 68).

Η αρχή της πολυγλωσσίας συμβαδίζει με την αρχή της ισότιμης αυθεντικότητας (Šarčević, 1997, σ. 64) ή της πλουραλιστικής ισότητας (Van Els, 2001, σ. 311). Οι βασικές αρχές, άλλωστε, του δικαίου της ΕΕ είναι η ισότητα έναντι στον νόμο, η

Σύμφωνα με την παράγραφο 14 της Οδηγίας, «το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση για τα πρόσωπα που δεν ομιλούν ή κατανοούν τη γλώσσα της διαδικασίας θεσπίζεται στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, όπως αυτό έχει ερμηνευθεί με τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων» (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2010; Leal, 2016, σ. 3).

νομική βεβαιότητα, οι ξεκάθαρες και εύληπτες νομικές διατάξεις και η διαφανής νομοθεσία.

Στην πραγματικότητα, λοιπόν, δεν υπάρχει μια αυθεντική εκδοχή ενός ενωσιακού νομοθετικού κειμένου. Δεν υπάρχει πρωτότυπο, ούτε μετάφρασμα. Μόλις ένα κείμενο δημοσιευτεί, έχει εξίσου επίσημο χαρακτήρα και θεωρείται ότι φέρει το ίδιο νόημα και στις 24 επίσημες γλώσσες της Ένωσης (Šarčenić, 1997, Garzone, 2000, σ. 6 μεταξύ άλλων). Παρόλα αυτά, το εγχείρημα της ισότιμης αυθεντικότητας είναι, όπως πολύ ορθά τονίζει η Gombos (2018, σ. 2) πολύ δύσκολο, μιας και είναι μάλλον αδύνατο να παραχθούν απολύτως ισοδύναμες εκδοχές του ίδιου νομοθετικού κειμένου σε όλες τις επίσημες γλώσσες της ΕΕ (βλ. και κεφ. 1.4.3.5).

1.4.2.2. Υβριδικότητα

Η έννοια της υβριδικότητας²⁶ χρησιμοποιείται ευρέως για τον χαρακτηρισμό των κειμένων της ΕΕ. Η Trosborg (1997, σ. 145-146, βλ. και Garzone, 2000, σ. 6; Λουπάκη, 2005, σσ. 62-65 μεταξύ άλλων) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι τα κείμενα της ΕΕ είναι «προϊόντα διαπολιτισμικής επικοινωνίας σε ένα πολύγλωσσο περιβάλλον όπου δεν υπάρχει γλωσσικά ουδέτερο έδαφος». Επιπλέον, οι Schäffner & Adab (2001, σ. 173) τονίζουν ότι η υβριδικότητα είναι αποτέλεσμα της σύγκλισης μεταξύ γλωσσικών και πολιτισμικών στοιχείων και συμβάσεων, ενώ σχετίζεται με παραχωρήσεις που γίνονται εξαιτίας διαπολιτισμικών ανταλλαγών. Έτσι, ένα κείμενο μπορεί να είναι τόσο κείμενο-πηγή (ΚΠ), όσο και κείμενο-στόχος (ΚΣ)²⁷. Πιο συγκεκριμένα, δίνουν τον παρακάτω ορισμό για την υβριδικότητα (Schäffner & Adab, 1997, σ. 325; Sosoni, 2004, σ. 29):

Ένα υβριδικό κείμενο είναι ένα κείμενο που προκύπτει από τη διαδικασία της μετάφρασης. Επιδεικνύει χαρακτηριστικά που φαίνονται κάπως «εκτός τόπου»/«παράξενα»/«ασυνήθιστα» για τον πολιτισμό-στόχο. Τα

²⁶ Όπως πολύ ορθά τονίζει η Λουπάκη (2005, σ. 62), ο όρος «υβριδικά» δεν έχει αξιολογικό ή επικριτικό χαρακτήρα και δεν πρέπει να συγχέεται με άλλες χρήσεις του όρου (βλ. Λουπάκη, ό.π. υποσημείωση 80 για περισσότερες χρήσεις του όρου).

²⁷ Schäffner & Adab (2000, σ. 173).

χαρακτηριστικά αυτά, όμως, δεν είναι αποτέλεσμα έλλειψης μεταφραστικής ικανότητας ή παραδείγματα υπερμετάφρασης [translationese]²⁸, αλλά αντανακλούν συνειδητές και ηθελημένες επιλογές του μεταφραστή.

Πράγματι, όπως τονίζει και η Felici (2010, σ. 102), η παραγωγή κειμένων στο πλαίσιο της ΕΕ αποτελεί μια περίπλοκη και χρονοφόρα διαδικασία (βλ. προηγούμενο κεφάλαιο). Φυσικά, σε όλα τα στάδια, η μετάφραση παίζει πάρα πολύ σημαντικό ρόλο. Το τελικό αποτέλεσμα, λοιπόν, είναι ένα υβριδικό κείμενο (ό.π.).

1.4.2.3. Νεολογισμοί και Δάνειοι Όροι

Σύμφωνα με τη Sosoni (2004, σ. 32), ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των ενωσιακών κειμένων είναι η άφθονη χρήση νεολογισμών και δάνειων όρων, οι οποίοι είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με το πολύγλωσσο και πολυπολιτιστικό περιβάλλον της ΕΕ, καθώς πρόκειται για όρους που περιγράφουν νέες, πανευρωπαϊκές έννοιες.

Οι νεολογισμοί ορίζονται ως νέο-δημιουργημένες λεξικές μονάδες ή ως υπάρχουσες λεξικές μονάδες που λαμβάνουν νέο νόημα (Newmark, 1988, σ. 140) και παύουν να θεωρούνται νεολογισμοί είτε όταν οι χρήστες αρχίσουν να τους χρησιμοποιούν δίχως να σκέπτονται, είτε όταν πέφτουν σε αχρησία (Crystal, 1997, σ. 132). Από την άλλη, δάνειο αποτελεί η εισαγωγή λέξεων από μια γλώσσα ή μια διάλεκτο σε μια άλλη γλώσσα (ό.π.). Οι Βαλεοντής και Κριμπάς (2014, σ. 221) αναφέρουν ως είδη δανεισμού τον διαθεματικό δανεισμό, τη χρήση δηλαδή μιας λεκτικής κατασήμενσης μιας έννοιας ενός θεματικού πεδίου για την αναπαράσταση μιας διαφορετικής έννοιας ενός άλλου θεματικού πεδίου και τον διαγλωσσικό δανεισμό, τη χρησιμοποίηση δηλαδή σε μια γλώσσα για κατασήμενση μιας έννοιας της κατασήμενσης της έννοιας αυτής σε άλλη γλώσσα (ό.π., σ. 225). Με τη σειρά του, ο διαγλωσσικός δανεισμός διακρίνεται σε άμεσο, ο οποίος αφορά την πλήρη

²⁸ Ο όρος *translationese* στις Μεταφραστικές Σπουδές αναφέρεται σύμφωνα με τον Nida (1969, σ. 13) στην τεχνητή μορφή της γλώσσας-στόχος, η οποία επηρεάζεται από την υπερβολική προσπάθεια επίτευξης της αντιστοιχίας στη μορφή, αντιβαίνει τους γραμματικούς και σημασιολογικούς κανόνες της γλώσσας-στόχος. Στην παρούσα εργασία έχει επιλεγεί η απόδοση του όρου που έχει δοθεί από τη Λουπάκη (2005, σ. 63).

υιοθέτηση όρων από άλλες γλώσσες (ό.π., σ. 225) και σε μεταφραστικό δανεισμό, κατά τον οποίο τα μορφολογικά στοιχεία του πρωτότυπου όρου μεταφράζονται στη γλώσσα-στόχος.

1.4.2.4. Εξειδικευμένη ορολογία και ασαφής γλώσσα

Η ιδιαίτερη φύση της ΕΕ και του υπερεθνικού δικαίου που την διέπει έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων, εξειδικευμένων εννοιών, οι οποίες δεν υπάρχουν στα εκάστοτε εθνικά συστήματα (Wagner, 1999 στη Sosoni, 2004, σ. 33).

Επιπλέον, η ιδιαίτερη γλώσσα της ΕΕ χαρακτηρίζεται από πολύπλοκες προτάσεις, υπερβολική χρήση αφηρημένων ουσιαστικών, εκτεταμένη ουσιαστικοποίηση, χαρακτηριστικά που την καθιστούν σε μεγάλο ασαφή και μειώνουν την αναγνωσιμότητά της (Trosborg, 1997, σ. 154). Το δίκαιο της ΕΕ τείνει προς ένα υψηλότερο επίπεδο γενίκευσης και συνεπώς αφαίρεσης ώστε να καλύπτει όλες τις εθνικές παραλλαγές ενός δεδομένου ζητήματος, κάτι που ίσως αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά του νοήματα (Robertson, 2010, σ. 157; Βαλεοντής & Κριμπάς, 2014, σ. 55). Κάτι τέτοιο είναι αρκετά εύλογο ιδίως αν αναλογιστούμε ότι τα νομικά κείμενα της ΕΕ έχουν την ίδια νομική ισχύ για όλα τα κράτη-μέλη της.

1.4.2.5. Η έννοια της ισοδυναμίας

Η αρχή της ισότιμης αυθεντικότητας, η οποία αναφέρθηκε πιο πάνω (βλ. 1.4.2.1.) υποδηλώνει ότι οι γλωσσικές εκδοχές των κειμένων θεωρούνται εξίσου αυθεντικές σε όλες τις επίσημες γλώσσες της ΕΕ. Παρόλο, λοιπόν, που η μετάφραση είναι παρούσα σε καθημερινή βάση στις διεργασίες της Ένωσης, κάνοντας την ΕΕ τη μεγαλύτερη μεταφραστική υπηρεσία παγκοσμίως, ο όρος *μετάφραση* είναι απών από τη νομοθεσία της ΕΕ (Felici, 2010, σ. 96; Sosoni, 2012, σ. 84). Επιπλέον, η κάθε γλωσσική εκδοχή πρέπει ουσιαστικά να αποτελεί *καθρέπτη* της άλλης και οι δύο τους θα πρέπει να αντιστοιχίζονται όσο το δυνατόν περισσότερο παράγραφο-παράγραφο, ακόμα και πρόταση-πρόταση (Sosoni, 2012, σ. 84). Οι πρακτικές, λοιπόν, που

χρησιμοποιούνται κατά τη μεταφραστική διαδικασία στην ΕΕ θυμίζουν την κατά λέξη μετάφραση.

1.4.3. Ευρω-Αγγλικά

Στο προηγούμενο κεφάλαιο αναφέραμε τα βασικά χαρακτηριστικά των κειμένων –και των νομικών κειμένων– της ΕΕ. Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, η περίπλοκη διαδικασία παραγωγής τους, διαδικασία στην οποία σημαντικό ρόλο παίζει η μετάφραση και η οποία συντελεί στον υβριδικό τους χαρακτήρα, έχει οδηγήσει πολλούς θεωρητικούς στην άποψη περί ύπαρξης μιας ιδιαίτερης γλώσσας της ΕΕ, η οποία έχει αποδοθεί με πολλές ονομασίες, όπως «Ευρώλεκτος», «Ευρωγλώσσα», «κοινοτικό ιδίωμα», «Ευρω-κοινωνιόλεκτος», «Ευρω-διάλεκτος» κ.ά.

Επιπλέον, είναι γενικώς αποδεκτό ότι η αγγλική γλώσσα έχει επικρατήσει ανάμεσα στις επίσημες γλώσσες της ΕΕ ως η γλώσσα εργασίας που χρησιμοποιείται εκτενέστερα (με τη γαλλική να ακολουθεί, αλλά σε πολύ μικρότερο βαθμό). Οι δύο βασικοί λόγοι που έχουν οδηγήσει στη χρήση μιας γλώσσας εργασίας έναντι της μετάφρασης σε όλες τις επίσημες γλώσσες είναι η έλλειψη απαιτούμενου χρόνου για τη μετάφραση και το συνακόλουθο οικονομικό κόστος (Λουπάκη, 2005, σσ. 69-70).

Τα Ευρω-Αγγλικά, λοιπόν, έχουν αναδυθεί ως αποτέλεσμα της ευρείας χρήσης της αγγλικής γλώσσας –θα την χαρακτηρίσαμε και ως *lingua franca*– όχι μόνο στα διάφορα όργανα της ΕΕ, αλλά και εκτός αυτών. Η ανάγκη της χρήσης μιας κοινής γλώσσας συνεννόησης προκύπτει από την πηγαία ανάγκη όλων των πολιτών της ΕΕ να βρουν ένα κοινό έδαφος προκειμένου να επιτύχουν την επικοινωνία μεταξύ τους. Επιστρέφοντας, όμως, στα διάφορα όργανα της ΕΕ, αυτά στελεχώνονται, όπως είναι φυσικό, τόσο από φυσικούς, όσο και από μη φυσικούς ομιλητές της αγγλικής γλώσσας. Έτσι, θα λέγαμε ότι υπάρχουν δύο βασικές κατηγορίες Ευρω-Αγγλικών: τα Ευρω-Αγγλικά των μη φυσικών ομιλητών και τα Ευρω-Αγγλικά των φυσικών ομιλητών (Λουπάκη, 2005, σσ. 69-77).

Η Λουπάκη (ό.π.) συγκεντρώνει τις βασικές διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στα Ευρω-Αγγλικά των μη φυσικών ομιλητών και τα «επίσημα» αγγλικά σε φωνολογικό, μορφοσυντακτικό και σημασιολογικό επίπεδο. Όπως αναφέρει

χαρακτηριστικά, ο επιτονισμός που χρησιμοποιούν οι μη φυσικοί ομιλητές της αγγλικής ακολουθεί συχνά τον επιτονισμό των αντίστοιχων μητρικών γλωσσών τους. Επιπλέον, σε επίπεδο λεξιλογίου, οι μη φυσικοί ομιλητές που χρησιμοποιούν την αγγλική μεταφράζουν συχνά κατά λέξη από τη μητρική τους γλώσσα προς τα αγγλικά, δημιουργώντας πολλά παραδείγματα ψευδόφιλων λέξεων και εκτύπων. Τέλος, πολλές φορές και στο συντακτικό επίπεδο, οι αγγλικές δομές αντικαθίστανται από τις αντίστοιχες δομές της μητρικής γλώσσας του ομιλητή, δημιουργώντας έτσι μια παράξενη σύνταξη (Cartensen στη Λουπάκη, 2005, σ. 71).

Όσον αφορά τα Ευρω-Αγγλικά των φυσικών ομιλητών της αγγλικής γλώσσας και αυτά παρουσιάζουν ορισμένες ιδιαιτερότητες. Παρόλο που θα περίμενε κανείς το αντίθετο, οι φυσικοί ομιλητές της αγγλικής που αλληλοεπιδρούν στα διάφορα όργανα της ΕΕ με συναδέλφους τους, οι οποίοι δεν είναι φυσικοί ομιλητές της αγγλικής, τείνουν περισσότερο να επηρεάζονται από εκείνους, παρά να τους επηρεάζουν. Έτσι, η γλώσσα που χρησιμοποιούν παρουσιάζει, επίσης, ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τόσο σε επίπεδο μορφοσύνταξης, όσο και σε σημασιολογικό επίπεδο, τα οποία μάλιστα την καθιστούν ασαφή και δυσπρόσιτη στους μέσους φυσικούς ομιλητές της αγγλικής (Λουπάκη, 2005, σ. 72). Για παράδειγμα, στο επίπεδο της μορφοσύνταξης, τα Ευρω-Αγγλικά κάνουν εκτεταμένη χρήση ουσιαστικών και όχι ρημάτων, τα οποία προτιμώνται στα «επίσημα» Αγγλικά.

1.4.3.1. Το μέλλον της αγγλικής γλώσσας στην ΕΕ μετά το Brexit

Η επίσημη αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου (HB) από την ΕΕ στις 31 Ιανουαρίου 2020 σηματοδότησε την πρώτη αποχώρηση κράτους-μέλος της Ένωσης από την έναρξή της. Προηγήθηκε μια πορεία περίπου τριάμισι ετών από τη διεξαγωγή του βρετανικού δημοψηφίσματος σχετικά με τη συμμετοχή του HB στην ΕΕ στις 23 Ιουνίου 2016, όταν ο βρετανικός λαός αποφάσισε υπέρ της αποχώρησης, με ποσοστό 52% έναντι 48% (Ευρωπαϊκή Ένωση, χ.χ.β). Στο διάστημα που ακολούθησε έως τις 31 Ιανουαρίου 2020, το HB ανακοίνωσε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο την πρόθεσή του να αποχωρήσει από την ΕΕ, ενεργοποιώντας το άρθρο 50 της ΣΛΕΕ (29 Μαρτίου 2017), ενώ στις 30 Ιανουαρίου 2020, η ΕΕ αποδέχθηκε την πρόταση και επικύρωσε τη συμφωνία αποχώρησης (ό.π.).

Η αποχώρηση του ΗΒ από την Ένωση έχει προσδώσει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο μέλλον Ένωσης, καθώς σηματοδοτεί τη χειρότερη πολιτική κρίση που έχει κληθεί να αντιμετωπίσει (Matthijs, 2017, σ. 85). Ο Jean-Claude Juncker, πρώην πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ανέφερε χαρακτηριστικά: «Οι Βρετανοί φίλοι μας αποφάσισαν να αφήσουν την ΕΕ, κάτι που είναι μια τραγωδία» (Rankin, 2017). Ανάμεσα σε άλλα, πολύ σημαντικά πολιτικά και οικονομικά πρωτίστως ζητήματα (βλ. ενδεικτικά Matthijs, 2017), ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει και η συνέχιση ή μη της ευρείας χρήσης της αγγλικής γλώσσας στους κόλπους της Ένωσης. Η αγγλική γλώσσα, άλλωστε, είναι η γλώσσα που χρησιμοποιείται περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη στις διεργασίες της ΕΕ.

Όσον αφορά, λοιπόν, στο μέλλον της αγγλικής ως επίσημης γλώσσας, αλλά και ως γλώσσας εργασίας της ΕΕ, έχουν εκφραστεί αρκετές και διαφορετικές απόψεις από την ημερομηνία διενέργειας του δημοψηφίσματος έως σήμερα. Από τη μια, αρκετοί Ευρωπαίοι αξιωματούχοι και πολιτικοί έχουν πάρει θέση κατά της χρήσης της αγγλικής γλώσσας ως επίσημης γλώσσας ή γλώσσας εργασίας της ΕΕ. Για παράδειγμα, η Danuta Hübner, πρώην πρόεδρος της Επιτροπής Συνταγματικών Υποθέσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ανέφερε ότι η αγγλική γλώσσα δεν θα είναι μια από τις επίσημες γλώσσες της ΕΕ όταν το ΗΒ αποχωρήσει από την ΕΕ (Goulard, 2016). Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Jean-Claude Juncker, ανέφερε ότι η αγγλική γλώσσα χάνει τη σπουδαιότητά της μέσα στην Ένωση (Rankin, 2017).

Από την άλλη πλευρά, εκφράζονται απόψεις που υποστηρίζουν ότι η αγγλική γλώσσα θα πρέπει να συνεχίσει να χρησιμοποιείται στους κόλπους της ΕΕ. Ο Jean-Claude Juncker ανέφερε χαρακτηριστικά ότι η ΕΕ δεν σκοπεύει να υποβαθμίσει τη χρήση της αγγλικής γλώσσας στους κόλπους της (Rankin, 2018), κάτι που επιβεβαιώνεται από πληθώρα δημοσιογραφικών άρθρων (Linn, 2016; Setter, 2019 μεταξύ άλλων), αλλά και επιστημονικών άρθρων (Jacobsen, 2017; Deneire, 2017; Melvina, 2019 μεταξύ άλλων). Πράγματι, η απόσυρση της αγγλικής γλώσσας από γλώσσα εργασίας (και από επίσημη γλώσσα) της ΕΕ περιέχει πολλές παγίδες που ενδέχεται να προκαλέσουν αρκετά προβλήματα (γλωσσικά και μη) στην Ένωση. Η Jacobsen (2017, σ. 10) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι τα περισσότερα εθνικά συστήματα έχουν θεσπίσει την υποχρεωτική εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας από τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Η πρώτη σε προτίμηση ξένη γλώσσα είναι η αγγλική, η οποία χαρακτηρίζεται συχνά ως *lingua franca* της Ευρώπης, αλλά και του πλανήτη

(Melvina, 2019, σ. 27; Jacobsen, 2017, σ. 10 μεταξύ άλλων). Για την εκμάθησή της δαπανούνται τεράστια ποσά, ενώ, όσον αφορά τη χρήση της στα ευρωπαϊκά κράτη, είναι τόσο διαδεδομένη που ενισχύει απόψεις ότι η αγγλική θα έπρεπε να θεωρείται ως δεύτερη γλώσσα και όχι ως ξένη γλώσσα (Linn, 2016). Επιπλέον, το γεγονός ότι οι μη-φυσικοί ομιλητές της αγγλικής γλώσσας ξεπερνούν κατά πολύ τους φυσικούς ομιλητές της στην Ένωση²⁹ (Jacobsen, 2017, σ. 10) είναι χαρακτηριστικό του ότι ακόμα και αν η αγγλική γλώσσα πάψει να χρησιμοποιείται ως επίσημη ή ως γλώσσα εργασίας στην Ένωση, ένα μεγάλο μέρος πολιτών, όπως επαγγελματίες, τουρίστες, φοιτητές κ.ά., θα συνεχίσει να επικοινωνεί σε αυτή (Melvina, 2019, σ. 28).

Επιπλέον, δύο πολύ σημαντικά επιχειρήματα υπέρ της συνέχισης της χρήσης της αγγλικής γλώσσας στην ΕΕ αποτελεί τόσο το γεγονός ότι η αγγλική αποτελεί επίσημη γλώσσα και άλλων κρατών-μέλη της ΕΕ εκτός από το ΗΒ (της Μάλτας, από κοινού με τα μαλτέζικα και της Ιρλανδίας από κοινού με τα ιρλανδικά), αλλά και η ίδια αρχή της πολυγλωσσίας που διέπει την Ένωση ήδη από τις απαρχές της. Η αρχή της πολυγλωσσίας έχει μετατρέψει την ΕΕ στον μεγαλύτερο μεταφραστικό οργανισμό παγκοσμίως (Sosoni, 2011, σ. 79; Jacobsen, 2017, σ. 10). Όπως είναι αντιληπτό, μέσα στις πολύπλοκες και κοστοβόρες μεταφραστικές διαδικασίες μεταφραστικής, η ευρέως διαδεδομένη αγγλική γλώσσα αποτελεί την ενδιάμεση γλώσσα (Jacobsen, ό.π.). Πιθανή απόσυρση της αγγλικής, λοιπόν, ως γλώσσας εργασίας ή επίσημης γλώσσας θα απαιτούσε ριζικές ανακατατάξεις και νέες προσλήψεις (και απολύσεις) στον μεταφραστικό οργανισμό που συνοδεύει την καθημερινή δραστηριότητα της Ένωσης (ό.π.).

Τέλος, η αγγλική γλώσσα είναι αυτή που χρησιμοποιείται ευρέως στην παγκόσμια αγορά για να ολοκληρωθεί μια εργασία και να επιτευχθούν τα προσδωκόμενα αποτελέσματα, με αποτέλεσμα οι επαγγελματίες να την χρησιμοποιούν και να την προτιμούν (Jacobsen, 2017, σ. 11). Η ΕΕ, φυσικά, δεν αποτελεί εξαίρεση.

Από τα παραπάνω, γίνεται νομίζω σαφές ότι το μέλλον της αγγλικής γλώσσας στην ΕΕ βρίσκεται ακόμα υπό διαμόρφωση. Η χρήση της γλώσσας στα διάφορα όργανα της ΕΕ είναι ακόμα πολύ διαδεδομένη, πόσο μάλλον αν αναλογιστούμε τη

²⁹ Πιο συγκεκριμένα, από το 33% των πολιτών της ΕΕ που μιλούν την αγγλική, μόνο το 12,91% αποτελούν φυσικούς ομιλητές, ενώ το 20,09% είναι μη-φυσικοί ομιλητές (<https://languageknowledge.eu/>, τελευταία πρόσβαση: 15/4/2021).

χρήση της εκτός θεσμικών οργάνων, σε διεργασίες σε διάφορους τομείς της καθημερινότητας. Φαίνεται, πάντως, ότι η αγγλική γλώσσα δεν μπορεί να εξαλειφθεί τελείως από την καθημερινότητα της ΕΕ ως αποτέλεσμα του Brexit. Από την άλλη, φαντάζει απίθανο να διατηρήσει την περιοπτη θέση που διαθέτει σήμερα ως η επίσημη γλώσσα και γλώσσα εργασίας που χρησιμοποιείται κατά κύριο λόγο μέσα στην Ένωση (Saraceni, 2017, σ. 351).

1.4.4. Τα Ελληνικά στα ενωσιακά κείμενα

Η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΕ το 1981 και συνεπώς, η πρόσθεση της ελληνικής γλώσσας ως μιας από τις επίσημες γλώσσες της ΕΕ (βλ. την αρχή της πολυγλωσσίας στο κεφ. 1.4.2.1.), οδήγησε στη ραγδαία αύξηση των μεταφραστικών αναγκών από και προς την ελληνική γλώσσα. Όπως τονίζει ο Κουτσιβίτης (στη Λουπάκη, 2005, σσ. 77-78), οι αρχικές ελληνικές μετάφράσεις των ενωσιακών κειμένων δέχονταν συχνά κατηγορίες για χρήση μιας τεχνητής, ασαφούς γλώσσας η οποία ήταν ένα μείγμα καθαρεύουσας και δημοτικής, ενώ υπήρχαν και ανησυχίες για πιθανές επιπτώσεις που θα μπορούσαν να επιφέρουν οι ελληνικές μεταφράσεις στην πολιτισμική και γλωσσική ταυτότητα της νεοελληνικής γλώσσας. Όμως, δεν θα πρέπει κανείς να παραβλέψει ότι στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η δημοτική γλώσσα³⁰ δεν μετρούσε παρά μόνο λίγα χρόνια ως επίσημη γλώσσα του ελληνικού κράτους (καθιερώθηκε επίσημα το 1976), ότι ο μεγάλος όγκος μεταφραστικού έργου πραγματοποιούνταν για πρώτη φορά στα ελληνικά και έτσι υπήρχε έλλειμμα σε καταρτισμένους μεταφραστές, καθώς και ότι υπήρχαν και εξωγλωσσικοί παράγοντες που επηρέαζαν τη μετάφραση, όπως η ανάγκη εξεύρεσης μεταφραστικών λύσεων που δεν θα προκαλούσαν σύγχυση με ήδη παγιωμένους νομικούς όρους της νεοελληνικής γλώσσας (Λουπάκη, 2005, σ. 78).

Η μελέτη της ιδιαίτερης ΝΕΝΓ της ΕΕ αποτέλεσε, λοιπόν, και συνεχίζει να αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον πεδίο έρευνας, καθώς διαφέρει αρκετά από την ΝΕΝΓ. Όπως τονίζουν οι Sosoni, Kermanidis, και Livas (2018, σ. 195) στο πλαίσιο του *Eurolect Observatory Project* (Mori, 2018), το ευρωπαϊκό δίκαιο επικοινωνείται στα

³⁰ Βλ. σχόλιο 11.

ελληνικά με τη χρήση μιας ιδιαίτερης νομικής γλώσσας, μιας ελληνικής Ευρωλέκτου, η οποία διαφέρει από την ΝΕΝΓ σε διάφορα επίπεδα, όπως στο λεκτικό και το μορφοσυντακτικό. Πράγματι, η ιδιαίτερη φύση των ενωσιακών νομικών κειμένων (βλ. πιο αναλυτικά το κεφ. 1.4.2.), η σαφής προτίμηση σε πρακτικές κατά λέξη μετάφρασης κατά τη διαδικασία μετάφρασής τους προκειμένου οι γλωσσικές εκδοχές να αντιστοιχίζονται όσο το δυνατόν περισσότερο παράγραφο-παράγραφο, ακόμα και πρόταση-πρόταση (Sosoni, 2012, σ. 84) και η προσπάθεια εφαρμογής συγκεκριμένων κανόνων για τη σύνταξη και τη μετάφρασή τους μέσα από εγχειρίδια και οδηγούς (πχ. Οδηγός για τη σύνταξη, τη μετάφραση και την αναθεώρηση των νομικών πράξεων και των λοιπών εγγράφων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα ελληνικά, Διοργανικό Εγχειρίδιο Σύνταξης Κειμένων κ.ά.) προκειμένου να επιτευχθεί στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό η ομοιομορφία των διάφορων γλωσσικών εκδοχών διαφοροποιούν την ΝΕΝΓ της ΕΕ από την ΝΕΝΓ που χρησιμοποιείται στο ελληνικό νομικό σύστημα.

Οι Βαλεοντής και Κριμπάς (2014, σ. 56) συνοψίζουν ως βασικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν την ΝΕΝΓ της ΕΕ από την ΝΕΝΓ των λοιπών κλάδων τα εξής:

- Τη χρήση πληθυντικού αριθμού για έννοιες οι οποίες στην νεοελληνική γλώσσα συνηθίζεται να χρησιμοποιούνται μόνο στον ενικό αριθμό (π.χ. πολιτικές, πρακτικές κ.ά.), με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας σειράς καινοφανών αφηρημένων εννοιών στον πληθυντικό αριθμό.
- Την εκτεταμένη χρήση της γενικής πτώσης σε ουσιαστικά και επίθετα που αλληλεξαρτώνται.
- Την αυξημένη χρήση ρημάτων που συντάσσονται με γενική (π.χ. δικαιούμαι, τυγχάνω, έπομαι κ.ά.).
- Διάφορες τυποποιημένες εκφράσεις που συνίστανται από κατά λέξη μετάφραση και δημιουργούν υποχρεωτικές ισοδυναμίες οι οποίες συναντώνται κυρίως στο εισαγωγικό και στο καταληκτικό μέρος των νομικών κειμένων.
- Τη δυσκολία απόδοσης μεταφορικών σχημάτων.
- Τις ψευδόφιλες λέξεις, δηλαδή δάνειους όρους από την αρχαία ελληνική γλώσσα, οι οποίοι προσλαμβάνουν εξιδεικευμένες σημασίες στο ξένο γλωσσικό σύστημα, ενώ η κατά λέξη μετάφρασή τους στη νεοελληνική γλώσσα προκαλεί σημασιολογικά προβλήματα.

1.4.5. Νομική Μετάφραση στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η έννοια της πολυγλωσσίας και η προσπάθεια εφαρμογής της από την ΕΕ συνδέεται άρρηκτα με τις υπηρεσίες μετάφρασης και διερμηνείας (Sosoni, 2012, σ. 77) . Όπως πολύ ορθά επισημαίνει η Sosoni (ό.π.; βλ. και Αποστόλου, 2011), για τη χάραξη πολιτικών και τη θέσπιση νόμων, τα αρμόδια όργανα της ΕΕ απασχολούν αναπόφευκτα τεράστιο αριθμό εσωτερικών μεταφραστών και διερμηνέων. Μάλιστα, τονίζει ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είναι και θα παραμείνει ο μεγαλύτερος και πιο περίπλοκος μεταφραστικός οργανισμός στην ΕΕ (Sosoni, 2011, σ. 79). Επιπλέον, εκτός από τους εσωτερικούς μεταφραστές και διερμηνείς, η ΕΕ αναθέτει μέρος του μεταφραστικού όγκου και σε εξωτερικούς μεταφραστές (Sosoni, 2011, σ. 79).

Ο Strandvik (2013), αναφέρει ότι το βασικό χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί την πολύγλωσση θέσπιση νόμων από άλλα είδη νομικής μετάφρασης είναι η λειτουργία των κειμένων-στόχος. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, μόλις οι γλωσσικές εκδοχές ενός νομοθετικού κειμένου δημοσιευτούν, αποκτούν την ίδια νομική ισχύ. Οι γλωσσικές εκδοχές είναι, λοιπόν, ο νόμος (δεν έχουν απλώς πληροφοριακό χαρακτήρα) και συνεπώς πρέπει να συμμορφώνονται στις απαραίτητες προϋποθέσεις για τη νομοθεσία (Strandvik, 2013). Επιπλέον, μέσα στο πολύγλωσσο περιβάλλον της ΕΕ, τα κείμενα που παράγονται στα διάφορα όργανά της προορίζονται για μετάφραση. Αυτό, μάλιστα, είναι και ένα από τα στοιχεία που τα διαφοροποιούν σε μεγάλο βαθμό από τα νομικά κείμενα που συντάσσονται στο πλαίσιο ενός εθνικού νομικού συστήματος.

Η μετάφραση νομικών κειμένων της ΕΕ αποτελεί, λοιπόν, στην πραγματικότητα μια ειδική κατηγορία μετάφρασης με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, όπως η ασάφεια, η ποικιλομορφία, η ετερογένεια και η δυναμικότητα, χαρακτηριστικά που καθιστούν τη μελέτη της αρκετά δύσκολη (Biel, 2019, σ. 27). Η ίδια αναφέρει ότι η νομική μετάφραση κειμένων της ΕΕ θα μπορούσε να ερευνηθεί αναλυτικά υπό το πρίσμα πέντε εξωκειμενικών αξόνων/μεταβλητών: τον θεσμικό, τον πολιτικό, τον υπερεθνικό, τον νομικό και τον πολύγλωσσικό άξονα (ό.π.), αλλά και άλλων τριών που αφορούν κυρίως ενδοκειμενικούς άξονες/μεταβλητές: τις ισότιμες γλωσσικές εκδοχές, τη συνέπεια και την αλληλεπίδραση των (νομικών) μεταφράσεων

στο υπερεθνικό νομικό σύστημα της ΕΕ με αντίστοιχα νομικά κείμενα που παράγονται στα εκάστοτε νομικά συστήματα των κρατών-μέλη της ΕΕ (φυσικότητα)³¹.

Όσον αφορά στους εξωκειμενικούς παράγοντες και πιο συγκεκριμένα τον θεσμικό άξονα, η μεταφραστική διαδικασία στο πλαίσιο της ΕΕ ελέγχεται και τυποποιείται από θεσμικούς κανόνες, οι οποίοι επηρεάζουν τη συμπεριφορά των μεταφραστών (Biel, 2019, σ. 27; Felici, 2010, σ. 101 μεταξύ άλλων). Βέβαια, όπως τονίζει η Biel (ό.π., σ. 28), ο βαθμός θεσμικού ελέγχου της μεταφραστικής διαδικασίας διαφέρει ανάλογα με το ποιον θεσμό αφορά η μετάφραση, αλλά και αν μεταφράζουν εσωτερικοί ή εξωτερικοί μεταφραστές. Επιπλέον, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η υποχρέωση εναρμόνισης (που προαπαιτεί τη μετάφραση) του ενωσιακού κεκτημένου της Ένωσης από τα υποψήφια κράτη-μέλη. Στις περιπτώσεις αυτές, ο έλεγχος τείνει να γίνεται από εθνικές υπηρεσίες και όχι από τους θεσμούς.

Ο πολιτικός άξονας σχετίζεται με την ίδια την ιδιότητα της Ένωσης ως ένα πολιτικό σύστημα το οποίο έχει χτιστεί από τη μετάφραση (Biel, 2019, σ. 28) και μέσα στο οποίο τα ενωσιακά κείμενα και νομοθεσία σχηματίζονται από περίπλοκες διαδικασίες και πολιτικούς συμβιβασμούς και κινδύνους (Sosoni, 2012, σ. 81).

Ο υπερεθνικός άξονας σχετίζεται κυρίως με την υβριδικότητα των παραγόμενων κειμένων στην ΕΕ και αφορά κατά κύριο λόγο στην περίπλοκη σχέση μεταξύ υπερεθνικών και εθνικών χαρακτηριστικών (Biel, 2019, σ. 29). Έτσι, παρόλο που μιλάμε για ένα υπερεθνικό, ουδέτερο και πανευρωπαϊκό σύστημα (Caliendo, 2004, σ. 163), αυτό δεν έχει προκύψει από το μηδέν, *a tabula rasa* (Prieto Ramos, 2014β, σ. 317). Αντιθέτως, απορρέει από τη διαρκή αλληλεπίδραση μεταξύ των εθνικών συστημάτων και του υπερεθνικού συστήματος της ΕΕ, χαρακτηριστικό που ενισχύει τον υβριδικό του χαρακτήρα.

Τα νομικά κείμενα της ΕΕ αποτελούν κατά κανόνα τη βασικότερη ομάδα των κειμένων της ΕΕ και περιλαμβάνουν αρκετές υποκατηγορίες (Biel, 2019, σ. 29). Ο Pietro Ramos (2014, σσ. 315-316) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι στο υπερεθνικό επίπεδο της ΕΕ, τα νομικά κείμενα συνδέονται με τρεις αλληλοσυνδεόμενες διαδικασίες: την παραγωγή νόμων, την παρακολούθηση της εφαρμογής τους και τις

³¹ Ο όρος που χρησιμοποιείται για τον χαρακτηρισμό τέτοιων κειμένων είναι “textual fit” (βλ. (Chesterman, 2004).

δικαστικές αποφάσεις. Έτσι, λοιπόν, ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στη νομοθεσία και τις αποφάσεις των δικαστηρίων (νομολογία)³², καθώς αυτά αποτελούν τα δύο βασικά στάδια της ζωής ενός νομικού κειμένου: η παραγωγή του –νομοθεσία– και η ερμηνεία του από τα δικαστήρια –νομολογία– (Robertson στην Biel, 2019, σσ. 29-30).

Κλείνοντας με τους εξωκειμενικούς παράγοντες, όπως έχει τονιστεί πιο πάνω, η αρχή της πολυγλωσσίας και της αυθεντικής ισοτιμίας (βλ. κεφ. 1.4.2.1.) αποτελούν βασικές έννοιες της Ένωσης. Η πολιτική αυτή, όμως, δεν εφαρμόζεται στην πράξη, κυρίως εξαιτίας έλλειψης οικονομικών πόρων (Seidlhofer, 2010, σ. 356). Έτσι, επιλέγονται συγκεκριμένα κειμενικά είδη τα οποία μεταφράζονται σε όλες τις επίσημες γλώσσες της ΕΕ (πχ. συνθήκες, κανονισμοί, οδηγίες κτλ.), ενώ άλλα κείμενα υπάρχουν μόνο στις γλώσσες εργασίας (αγγλικά ή γαλλικά) ή μεταφράζονται επιλεκτικά μόνο σε κάποιες επίσημες γλώσσες.

Όσον αφορά τους ενδοκειμενικούς παράγοντες, τη μικροδομή του κειμένου, η Biel (2019, σ. 32) εστιάζει αρχικά στην έννοια της ισοδυναμίας, σύμφωνα με την οποία μια μετάφραση σε μια από τις επίσημες γλώσσες της ΕΕ σχετίζεται όχι μόνο με το κείμενο-πηγή, αλλά και με τα αντίστοιχα μεταφράσματα στις υπόλοιπες γλώσσες. Έτσι, τα τελικά μετάφρασματα στις διάφορες γλωσσικές εκδοχές αποτελούν *καθρέφτες* το ένα του άλλου, καθώς θα πρέπει να υπάρχει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αντιστοιχία παράγραφο-παράγραφο, ακόμα και πρόταση-πρόταση (Sosoni, 2012, σ. 83). Παρόλα αυτά, όπως είναι φυσικό, οι αποκλίσεις μεταξύ των γλωσσικών εκδοχών είναι αναπόφευκτες, είτε εξαιτίας γλωσσικών περιορισμών, είτε ανακριβειών κατά τη μεταφραστική διαδικασία (Šarčević, 2013, σ. 9).

Ο δεύτερος παράγοντας αφορά τη συνέπεια που πρέπει να έχει ένα μετάφρασμα σε πολλά επίπεδα, όπως η ορολογία, η φρασεολογία κ.ά. (Biel, 2019, σ. 33). Ένα μετάφρασμα, ειδικά όταν πρόκειται για μετάφραση ενός νομοθετικού κειμένου, οφείλει να επιδεικνύει συνέπεια όσον αφορά τα παραπάνω επίπεδα με προηγούμενα κείμενα παρόμοιου είδους (ό.π.). Στην προσπάθεια αυτή, σημαντικό ρόλο παίζει η μηχανική μετάφραση και η υποβοηθούμενη από H/Y μετάφραση, αλλά και οι βάσεις δεδομένων (όπως η IATE), οι μεταφραστικές μνήμες της ΕΕ, οι διάφοροι οδηγοί και εγχειρίδια κ.ά. (Biel, 2019, σσ. 33-34). Βέβαια, πέρα από τη διακειμενική συνέπεια

³² Η παρούσα εργασία, άλλωστε, εστιάζει σε αυτά τα δύο είδη (βλ. κεφάλαια 5 και 6).

που περιγράφηκε παραπάνω, πρέπει να υπάρχει συνέπεια σε επίπεδο ορολογίας, φρασεολογίας κτλ. και μέσα στο ίδιο το μετάφρασμα (ό.π.).

Τέλος, παρουσιάζεται και το ζήτημα της κειμενικής φυσικότητας του μεταφράσματος σε σχέση με αντίστοιχα μη-μεταφρασμένα κείμενα που έχουν συνταχθεί από φυσικούς ομιλητές μιας γλώσσας (βλ. Chesterman, 2004). Πράγματι, οι πολλοί παράγοντες που παίζουν ρόλο κατά τη διάρκεια της σύνταξης και της μετάφρασης ενός νομικού κειμένου της ΕΕ (βλ. και κεφ. 1.4.2.), όπως τα περίπλοκα στάδια που περνά η παραγωγή του, η συχνή συμμετοχή στη συγγραφική ομάδα μη-φυσικών ομιλητών των γλωσσών εργασίας, παράγοντες που οδηγούν στη δημιουργία υβριδικών κειμένων, η ανάγκη ύπαρξης συνέπειας ανάμεσα στα διάφορα κείμενα όπως προστάζει η ενωσιακή νομική κουλτούρα, αλλά και οι μεταφραστικές τεχνικές που ακολουθούνται προκειμένου τα μεταφράσματα να είναι όσο το δυνατόν πανομοιότυπα, οι οποίες σχετίζονται κυρίως με τεχνικές της κατά-λέξη μετάφρασης³³, καθώς και η ύπαρξη κανόνων που πρέπει να ακολουθηθούν πιστά από τους συντάκτες και μεταφραστές, έχουν οδηγήσει τα κείμενα-στόχος που προκύπτουν από την μεταφραστική διαδικασία να έχουν μια ασυνήθιστη μορφή (Koskinen, 2000, σ. 55).

Το έργο των νομικών μεταφραστών ενωσιακών κειμένων ενέχει, λοιπόν, αρκετές δυσκολίες, ενώ έχουν διατυπωθεί απόψεις σχετικά με τη μετάφραση των ενωσιακών κειμένων τόσο από τον επιστημονικό κλάδο της Επιστήμης της Μετάφρασης, όσο και από εκείνον της Νομικής Επιστήμης (βλ. Koskinen, 2001; Stolze, 2001; Felici, 2010; Sosoni, 2012; Biel, 2014, 2019 μεταξύ άλλων).

Έτσι, οι νομικοί μεταφραστές κειμένων της ΕΕ οφείλουν να έχουν αναπτύξει ιδιαίτερες δεξιότητες προκειμένου να ανταποκριθούν στον όγκο που καλούνται να μεταφράσουν. Η Stolze (2001, σσ. 307-308) αναφέρει ότι οι νομικοί μεταφραστές θα πρέπει καταρχάς να έχουν επίγνωση της νομικής ορολογίας ενός κειμένου, καθώς και του γεγονότος ότι η νομική ορολογία των ενωσιακών κειμένων είναι σκοπίμως ασαφής. Επιπλέον, εξίσου σημαντικό είναι να γνωρίζουν τις ιδιαίτερες λεξιλογικές και συντακτικές δομές των ενωσιακών κειμένων (ό.π., σ. 308). Τέλος, ακόμα και τα

³³ Κάτι που φυσικά αντιβαίνει σε έναν βαθμό τη μεταφραστική θεωρία περί λειτουργικής ισοδυναμίας, σύμφωνα με την οποία ο μεταφραστής θα πρέπει να επιδιώκει την ισοδυναμία και όχι την ομοιότητα (Nida & Taber, 1969, σ. 12). Σύμφωνα με τους Nida και Taber (ό.π.), άλλωστε, η καλύτερη μετάφραση δεν «μοιάζει» με μετάφραση.

ονόματα των οργανισμών αποτελούν ιδιαίτερη πρόκληση για τους νομικούς μεταφραστές (ό.π. σ. 309), καθώς και αυτά οφείλουν να μεταφράζονται ακολουθώντας συγκεκριμένες οδηγίες, οι οποίες όπως έχουμε ήδη αναφέρει σχετίζονται με τεχνικές κατά-λέξης μετάφρασης. Εκτός των παραπάνω, μια σειρά από οδηγίες αναφορικά με πολλές λεπτόμερειες της μεταφραστικής διαδικασίας, όπως τη χρήση αρκτικόλεξων, σημείων στίξης, την αρίθμηση και τη δομή των κειμένων κ.ά., έχουν καθιερωθεί και χρησιμοποιούνται κατά τη μεταφραστική διαδικασία στους κόλπους της ΕΕ, με βασική επισήμανση την επίτευξη κειμένων που να παρουσιάζουν συνέπεια και ομοιομορφία στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό.

2. Το Δίκαιο του Ανταγωνισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης

“I am determined to use competition law to protect European industry and consumers”. (Neelie Kroes, 2005)³⁴

Ο ανταγωνισμός αποτελεί βασικό μηχανισμό της οικονομίας της αγοράς και ενθαρρύνει τις επιχειρήσεις να προσφέρουν στους καταναλωτές αγαθά και υπηρεσίες με τους πιο ευνοϊκούς όρους (Lorenz, 2013, σ. 1). Σε γενικές γραμμές, τα συστήματα του ΔΑ παγκοσμίως απασχολούνται με την πρόληψη πρακτικών που μπορούν να βλάψουν τον ανταγωνισμό (Whish & Bailey, 2015, σ. 2). Πιο συγκεκριμένα, κύριο αντικείμενο της έρευνάς τους αποτελούν οι αντι-ανταγωνιστικές συμφωνίες, η κατάχρηση της δεσπόζουσας θέσης μιας επιχείρησης, οι συγχωνεύσεις και οι κρατικοί περιορισμοί του ανταγωνισμού (ό.π., σσ. 2-3)³⁵, πρακτικές οι οποίες μπορούν να βλάψουν τόσο τις επιχειρήσεις όσο και τους πολίτες. Η προστασία, λοιπόν, των πολιτών και των επιχειρήσεων μέσω της θέσπισης και της διασφάλισης της εφαρμογής κανόνων ανταγωνισμού είναι υψίστης σημασίας. Όπως πολύ εύστοχα σημειώνει ο Livas (2018, σσ. 103, 112), «όταν οι κανόνες ανταγωνισμού επιτυγχάνουν τον βασικό τους σκοπό, την ευημερία του συνόλου της κοινωνίας, έχουν τη δυνατότητα να λειτουργήσουν ως εργαλείο ενίσχυσης της κοινωνίας έναντι των μεγάλων επιχειρήσεων και πολυεθνικών από κοινού με τις προσπάθειες του διεθνούς δικαίου για την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων από περιπτώσεις αθέμιτων πρακτικών».

Η πολιτική ανταγωνισμού περιλαμβάνει εξέχουσα θέση και στο έργο της ΕΕ. Ήδη από την απαρχή της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) με τη *Συνθήκη της Ρώμης* το 1957, θεσπίστηκε ένα ειδικό καθεστώς το οποίο εξασφαλίζει τον ανόθευτο ανταγωνισμό (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016, σ. 2). Στόχος της θέσπισης κανόνων ήταν η δημιουργία ενός άρτιου συστήματος κανόνων ανταγωνισμού που θα οδηγούσε στην εύρυθμη λειτουργία της ευρωπαϊκής εσωτερικής αγοράς (ό.π.). Σύμφωνα με τον Monti (2007, σσ. 20-21), η οικονομική πολιτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας προωθεί τρεις βασικές αρχές: τον ανταγωνισμό, ο οποίος γίνεται

³⁴ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_05_1421 (τελευταία πρόσβαση: 12/3/2021).

³⁵ Βλ. κεφάλαιο 2.3.

αντιληπτός ως η διατήρηση της οικονομικής ελευθερίας, την ενοποίηση της εσωτερικής αγοράς και την οικονομική αποδοτικότητα. Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, το Δίκαιο του Ανταγωνισμού (ΔΑ) στοχεύει στη θεραπεία κάποιων ιδιαίτερων καταστάσεων που προκύπτουν από την αναποτελεσματική λειτουργία ή κατάρρευση του συστήματος της ελεύθερης αγοράς (Furse, 2006, σ. 2).

Βασικός στόχος του ΔΑ είναι, λοιπόν, η ύπαρξη μιας εύρυθμης και δίκαιης πολιτικής ανταγωνισμού. Ως «πολιτική ανταγωνισμού» ορίζεται το σύνολο των κανόνων εκείνων που εφαρμόζονται για να διασφαλίζεται ο θεμιτός ανταγωνισμός μεταξύ των επιχειρήσεων (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016, σ. 2). Παρόλο που η έννοια της επιχείρησης δεν προσδιορίζεται από τη Συνθήκη για τη Λειτουργία της ΕΕ (Αργυρός, 2015, σ. 184; Ezrachi, 2018, σ. 1), η έννοια του όρου προκύπτει από την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, σύμφωνα με την οποία ως επιχείρηση νοείται στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού, «κάθε φορέας που ασκεί οικονομική δραστηριότητα, ανεξάρτητα από το νομικό καθεστώς που τον διέπει και τον τρόπο χρηματοδότησής του» (Αργυρός, 2015, σ. 184). Έτσι, λοιπόν, η έννοια της επιχείρησης μπορεί να περιλαμβάνει άτομα, εμπορικές ενώσεις, συνεργασίες, συλλόγους, εταιρείες, αλλά και δημόσιους φορείς (Ezrachi, 2018, σ. 1). Η πολιτική του ανταγωνισμού στοχεύει, λοιπόν, στην προστασία του ανταγωνισμού και των καταναλωτών αντιμετωπίζοντας διάφορες αδυναμίες και ατέλειες της αγοράς (Rodger & MacCulloch, 2019, σ. 1; Biel & Sosoni, 2019, σ. 211).

Στο προηγούμενο κεφάλαιο, έγινε εκτενής αναφορά στην ιδιαίτερη υβριδική φύση του ενωσιακού δικαίου εν γένει (βλ. κεφ. 1.4.2.2.). Όπως πολύ εύστοχα τονίζει η Sosoni (2018, σσ. 184-185), η περίπτωση του ενωσιακού ΔΑ είναι ιδιαίτερα περίπλοκη, καθώς ισορροπεί ανάμεσα στη οικονομία και το δίκαιο, δύο από τους πιο σημαντικούς τομείς της καθημερινότητας. Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρούμε να εξετάσουμε τις βασικές αρχές που διέπουν το ΔΑ της ΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, θα κάνουμε λόγο για τους βασικούς στόχους του ΔΑ, καθώς και για τους τρόπους επίτευξης της προστασίας του ανταγωνισμού μέσα στην Ένωση, δηλαδή στις ενέργειες αποτροπής της αθέμιτης ένωσης επιχειρήσεων ή άλλων μονοπωλίων, με σκοπό την προαγωγή του ανταγωνισμού (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016, σ. 4).

2.1. Σύντομη ιστορία του Δικαίου του Ανταγωνισμού της ΕΕ

Η ίδια η έννοια της προστασίας του ανταγωνισμού και της ύπαρξης μιας πολιτικής για την προστασία του αποτέλεσε μια από τις ακρογωνιαίους λίθους του οράματος για την ύπαρξη μιας ευρωπαϊκής ένωσης. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι η πρώτη μορφή της ένωσης, η ΕΟΚ, ήταν κυρίως οικονομική (βλ. κεφ. 1.4.1.).

Η ιστορία, όμως, του ΔΑ ξεκινά ακόμα πιο πριν, πριν δηλαδή από τη δημιουργία της ΕΟΚ με την υπογραφή της Συνθήκης της Ρώμης, από τον πρόγονο της ΕΟΚ (της μετέπειτα ΕΕ), την *Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα* (ΕΚΑΧ), η οποία δημιουργήθηκε με τη *Συνθήκη του Παρισιού* το 1951³⁶ στον απόηχο του ΄Β Παγκοσμίου Πολέμου.

Βασική επιδίωξη της ΕΚΑΧ ήταν να οργανώσει την ελεύθερη κυκλοφορία άνθρακα και χάλυβα και να ελευθερώσει την πρόσβαση στις πηγές παραγωγής³⁷. Επιπλέον, ιδιαίτερα σημαντικό ήταν να μην επιτραπεί στη Γερμανία να αποκτήσει την πανίσχυρη θέση που απολάμβανε στην αγορά άνθρακα και χάλυβα πριν τον πόλεμο (Sosoni, 2018, σ. 185; Biel & Sosoni, 2019, σ. 212). Με τη συνθήκη αυτή, οι πρωτεργάτες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης έθεσαν τις βάσεις για τη δημιουργία μιας νομικής οντότητας, μιας κοινότητας, η οποία θα είχε τον έλεγχο της βιομηχανίας άνθρακα και χάλυβα (Sosoni, ό.π.). Από τη στιγμή όμως που η ΕΚΑΧ ασκούσε έλεγχο σε ορισμένους τομείς της βιομηχανίας, έγινε σαφής η ανάγκη θέσπισης κανόνων που θα ρύθμιζαν τον ανταγωνισμό, κάτι το οποίο συνέβη με τα άρθρα 65 και 66 της Συνθήκης, τα οποία επηρεάστηκαν από την πολιτική ανταγωνισμού των ΗΠΑ (Sosoni, ό.π.; Colino, 2011, σ. 5). Το άρθρο 65 απαγόρευε τη μη-ανταγωνιστική συμπεριφορά και την ύπαρξη καρτέλ, ενώ το άρθρο 66 περιείχε διατάξεις σχετικά με τη συγκέντρωση ισχύος (μέσω συγχωνεύσεων κ.ά.) και την κατάχρηση της δεσπόζουσας θέσης από επιχειρήσεις (Sosoni, ό.π.).

³⁶ Η Συνθήκη του Παρισιού τέθηκε σε ισχύ το 1952 και είχε διάρκεια 50 ετών ([EUR-Lex - 11951K/TXT - EN - EUR-Lex \(europa.eu\)](#), τελευταία πρόσβαση: 11/2/2021). Έπαψε να βρίσκεται σε ισχύ στις 23/7/2002.

³⁷ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:xy0022&from=EN> (τελευταία πρόσβαση: 11/2/2021).

Η θέσπιση κανόνων για την πολιτική του ανταγωνισμού συνέχισε να είναι υψίστης σημασίας και στην ΕΟΚ, διάδοχο της ΕΚΑΧ. Το Άρθρο 2 της Συνθήκης της ΕΟΚ αναφέρει χαρακτηριστικά ότι:

«η Κοινότητα επιδιώκει, μέσω της δημιουργίας μιας κοινής αγοράς και της σταδιακής ανάπτυξης των οικονομικών δραστηριοτήτων των κρατών-μέλη της, ανάπτυξη της οικονομικής ζωής στο εσωτερικό της Κοινότητας, ισορροπημένη οικονομική επέκταση, μεγαλύτερη σταθερότητα, επιταχυνόμενη ανύψωση του βιοτικού επιπέδου και στενότερους δεσμούς μεταξύ των κρατών που συμμετέχουν στην ενωμένη Κοινότητα».

Όπως τονίζει ο Αργυρός (2015, σ. 12), ο στόχος της δημιουργίας μιας κοινής αγοράς μέσα στην Κοινότητα ήταν τόσο σημαντικός, που ακόμα και ο ίδιος ο όρος «κοινή αγορά» χρησιμοποιήθηκε ως συνώνυμό αυτού που τώρα ονομάζεται Ευρωπαϊκή Ένωση.

Με τη ΣΛΕΕ, ο όρος «κοινή αγορά» μετονομάστηκε σε «εσωτερική αγορά», η εγκαθίδρυση της οποίας παραμένει ένας από τους πιο σημαντικούς στόχους της ΕΕ (Αργυρός, 2015, σ. 12). Ως «εσωτερική αγορά» νοείται «ο χώρος χωρίς εσωτερικά σύνορα μέσα στον οποίο εξασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, των προσώπων, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων σύμφωνα με τις διατάξεις των Συνθηκών» (Άρθρο 26, παρ. 2 ΣΛΕΕ). Όπως πολύ εύστοχα τονίζει ο Αργυρός (2015, σ. 12), η «εσωτερική αγορά» έχει εκτός από το εσωτερικό στοιχείο που περιγράφεται ήδη από τον ορισμό της και ένα εξωτερικό, το οποίο «περιέχει τη διαμόρφωση μιας κοινής πολιτικής σχετικά με τις τρίτες χώρες που θέλουν να εισάγουν προϊόντα μέσα σε εκείνη».

Στο σημείο αυτό κρίνεται απαραίτητο να γίνει μια σύντομη αναφορά στην ιδιαίτερα σημαντική σχέση της πολιτικής ανταγωνισμού της ΕΕ με την αντίστοιχη πολιτική ανταγωνισμού των ΗΠΑ. Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, η ενωσιακή πολιτική ανταγωνισμού επηρεάστηκε από την πολιτική των ΗΠΑ (βλ. (Sosoni, 2018, σ. 185). Όμως, παρόλο που τα δύο συστήματα μοιράζονται κοινούς στόχους, έχουν και ορισμένες σημαντικές διαφορές, οι οποίες συνοψίζονται στα εξής (βλ. Erbach, 2014):

- Καταπολέμηση των αντι-ανταγωνιστικών συμφωνιών (καρτέλ): Η ΕΕ διαθέτει ένα διοικητικό σύστημα ελέγχου, όπου στις εταιρείες που παραβιάζουν τους κανόνες ανταγωνισμού σχηματίζοντας αντι-ανταγωνιστικές συμφωνίες

επιβάλλονται πρόστιμα. Από την άλλη, το αμερικανικό σύστημα βασίζεται στο ποινικό δίκαιο και στις επιχειρήσεις και στα πρόσωπα που παραβιάζουν τους κανόνες ανταγωνισμού μπορούν να επιβληθούν τόσο χρηματικές ποινές, όσο και ποινές φυλάκισης (Erbach, 2014, σ. 3).

- Έλεγχος συγκεντρώσεων: Ο έλεγχος συγκεντρώσεων μεταξύ επιχειρήσεων πραγματοποιείται περισσότερο από τα κεντρικά θεσμικά όργανα της ΕΕ σε σχέση με τα αντίστοιχα αμερικανικά. Ο έλεγχος των συγκεντρώσεων αποτελεί κατά κύριο λόγο αρμοδιότητα της Επιτροπής, η οποία όπως θα δούμε παρακάτω (βλ. κεφ. 2.2.2.1.) έχει πολλές αρμοδιότητες και μπορεί, αν εντοπίσει παραβίαση των κανόνων ανταγωνισμού, να εμποδίσει τη συγκέντρωση, έχοντας ταυτόχρονα την αρμοδιότητα για την έρευνα και τη λήψη της απόφασης (Erbach, 2014, σ. 4).
- Από την άλλη, οι ΗΠΑ διαθέτουν ένα πιο αποκεντρωμένο σύστημα, όπου βασικά ομοσπονδιακά όργανα για τον έλεγχο συγχωνεύσεων είναι η Ομοσπονδιακή Επιτροπή Εμπορίου (Federal Trade Commission) και το Υπουργείο Δικαιοσύνης (Department of Justice). Τα όργανα αυτά ελέγχουν τις συγκεντρώσεις, αλλά δεν έχουν το δικαίωμα να τις εμποδίσουν, όπως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Αντίθετα, παραπέμπουν την υπόθεση στα ομοσπονδιακά δικαστήρια (ό.π., σσ. 4-5).
- Κρατικές ενισχύσεις: Στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων παρατηρείται η μεγαλύτερη διαφορά ανάμεσα στο ενωσιακό και το αμερικανικό δίκαιο. Από τη μια, το άρθρο 107 της ΣΛΕΕ απαγορεύει την κρατική ενίσχυση προς επιχειρήσεις, η οποία μπορεί να διαταράξει την κοινή αγορά. Μοναδική εξαίρεση είναι η περίπτωση τα μέτρα κρατικής ενίσχυσης να εμπίπτουν σε γενική απαλλαγή³⁸. Αρμόδια να αποφασίσει για την νομιμότητα των κρατικών ενισχύσεων είναι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ό.π., σ. 5).
- Από την άλλη, το αμερικανικό δίκαιο δεν διαθέτει καμία διάταξη σχετικά με τις κρατικές ενισχύσεις. Βέβαια, τα αμερικανικά δικαστήρια έχουν εκδικάσει αρκετές υποθέσεις που αφορούν ενισχύσεις τοπικών αρχών ή αμερικανικών πολιτειών οι οποίες διαταράσσουν το διαπολιτειακό εμπόριο.

Τέλος, θα πρέπει να γίνει λόγος και στα ιδιαίτερα γλωσσικά χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν τα κείμενα που αφορούν συγκεκριμένα το ενωσιακό ΔΑ. Εκτός από τα

³⁸ Βλ. χαρακτηριστικά τον Κανονισμό (ΕΕ) αριθ. 651/2014 για την κήρυξη ορισμένων κατηγοριών ενισχύσεων ως συμβατών με την εσωτερική αγορά κατ' εφαρμογή των άρθρων 107 και 108 της Συνθήκης.

γενικά χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν τα ενωσιακά κείμενα στο σύνολό τους (όπως η αρχή της ισότιμης αυθεντικότητας [βλ. κεφ. 1.4.2.1.], η υβριδικότητα [βλ. κεφ. 1.4.2.2.] κ.ά.), τα κείμενα που αφορούν το ΔΑ παρουσιάζουν ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, ειδικά σε ζητήματα που αφορούν την ορολογία. Η νομική ορολογία αποτελεί τη γλωσσική αναπαράσταση των νομικών εννοιών, οι οποίες με τη σειρά τους σχηματίζουν τη νομική γνώση (Bajčić, 2017, σ. 39). Έτσι, η ενωσιακή ορολογία για το ΔΑ καθορίζει τη γνώση για το συγκεκριμένο δίκαιο (Biel & Sosoni, 2019, σ. 215). Ιδιαίτερη επίδραση στην ορολογία του ΔΑ έχουν η γαλλική και η γερμανική γλώσσα, οι οποίες ήταν οι κυρίαρχες γλώσσες στην ΕΕ (Biel & Sosoni, 2019, σ. 217), πριν την ένταξη του ΗΒ στην ΕΕ το 1973.

Η προέλευση της ορολογίας που αφορά το ΔΑ δεν είναι πάντοτε ξεκάθαρη και η ανάπτυξη και η εξέλιξη της δεν μπορεί να μελετηθεί παρά μόνο σε σχέση με το γενικότερο ιστορικό-πολιτικό πλαίσιο της ΕΕ (Sosoni, 2018, σ. 195). Πιο συγκεκριμένα, η Sosoni (2018, σσ. 195-199) αναφέρει ότι όσον αφορά το ΔΑ, υπάρχουν τρεις κύριοι τρόποι για τη δημιουργία όρων:

- Η δημιουργία μέσα από τη σημασιολογική μεταφορά και η επανοηματοδότηση όρων που υπάρχουν ήδη (ό.π., σσ. 195-197). Για παράδειγμα, ο όρος *συγκέντρωση* (concentration) εισήχθη αρχικά στο ευρωπαϊκό δίκαιο από τα γαλλικά. Ο όρος χρησιμοποιείται ευρέως και στο αμερικανικό δίκαιο, όπου αφορά γενικά τη συγκέντρωση οικονομικής ισχύος από λίγες σε αριθμό επιχειρήσεις. Έτσι, συνδέεται κατά κύριο λόγο με τις συγχωνεύσεις και τις εξαγορές. Από την άλλη, στο ενωσιακό δίκαιο, η *συγκέντρωση* ορίζεται πιο συγκεκριμένα, με το νόημά της να επεκτείνεται και να αφορά όλους τους τύπους συναλλαγών που στοχεύουν στον έλεγχο ενός μέρους της αγοράς (ό.π., σ. 195). Παρόμοια παραδείγματα αποτελούν ο όρος *κάθετη συμφωνία* (vertical agreement), ο οποίος προέρχεται επίσης από το αμερικανικό δίκαιο και επανοηματοδοτήθηκε και προσαρμόστηκε στις ανάγκες του ενωσιακού ΔΑ, ο όρος *εναρμονισμένη πρακτική* (concerted practice) κ.ά. (ό.π., σσ. 195-197).
- Η δημιουργία νεολογισμών για την ονομασία νέων εννοιών (Sosoni, 2018, σσ. 197-198). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο όρος *ενίσχυση ήσσονος σημασίας* (de minimis aid), ο οποίος προέκυψε από τον συνδυασμό του αγγλικού όρου *aid* και το λατινικού *de minimis*. Ο νεολογισμός αυτός δημιουργήθηκε για

να νοηματοδοτήσει τις κρατικές ενισχύσεις που δεν παραβιάζουν τις προβλεπόμενες διατάξεις των άρθρων 107 και 108 της ΣΛΕΕ.

- Ο διαγλωσσικός δανεισμός (Sosoni, 2018, σσ. 198-199). Και εδώ, το ιστορικό-πολιτικό πλαίσιο της ΕΕ έχει σπουδαίο ρόλο. Όπως είναι γνωστό, η γερμανική και η γαλλική γλώσσα ήταν οι δύο βασικές γλώσσες που χρησιμοποιήθηκαν από τις αρχές της Ένωσης. Όπως είναι φυσικό, λοιπόν, υπάρχουν αρκετά παραδείγματα διαγλωσσικού δανεισμού από τα γερμανικά και τα γαλλικά προς τα αγγλικά, τα οποία πλέον χρησιμοποιούνται κυρίως στις διεργασίες των θεσμικών οργάνων της ΕΕ. Για παράδειγμα, ο αγγλικό όρος *undertaking* (επιχείρηση) έχει προκύψει από τον αντίστοιχο γερμανικό *Unternehmen* (Sosoni, 2018, σ. 198), ενώ ο όρος *dominant position* (δεσπόζουσα θέση) από τον αντίστοιχο γαλλικό *position dominante* (ό.π. σ. 199).

2.2. Μέσα και θεσμοί για την προστασία του ανταγωνισμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση

2.2.1. Ευρωπαϊκή Νομοθεσία και Νομολογία

Τα βασικά μέσα επίτευξης της προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού διακρίνονται ανάμεσα στο πρωτογενές δίκαιο και στο δευτερογενές δίκαιο (Lorenz, 2013, σσ. 29-34).

Στη ΣΛΕΕ, που αποτελεί την κύρια νομική πράξη πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ, γίνεται λόγος για την προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού κυρίως στα άρθρα 101-109. Πιο συγκεκριμένα, τα άρθρα 101-106 της ΣΛΕΕ αφορούν τους κανόνες ανταγωνισμού που ισχύουν για τις επιχειρήσεις, ενώ τα άρθρα 107-109 αφορούν τα μέτρα που εμποδίζουν τη μεροληπτική κρατική ενίσχυση προς επιλεγμένες επιχειρήσεις, ενίσχυση η οποία επιδρά αρνητικά στον ανταγωνισμό (Lorenz, 2013, σ. 29).

Εκτός, όμως, από το πρωτογενές δίκαιο, πολύ σημαντικό ρόλο στην επίτευξη της προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού έχουν και οι νομικές πράξεις του δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου³⁹ (βλ. ενδεικτικά Lorenz, 2013, σ. 31), στις οποίες

³⁹ Οι νομικές πράξεις του δευτερογενούς δικαίου παρουσιάζονται στο άρθρο 288 της ΣΛΕΕ (Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2012).

όπως είπαμε παραπάνω περιλαμβάνονται οι κανονισμοί και οι οδηγίες και οι αποφάσεις (νομικές πράξεις με δεσμευτική ισχύ), αλλά και οι γνώμες και οι συστάσεις (νομικές πράξεις με μη δεσμευτική ισχύ)⁴⁰.

2.2.2. Θεσμικά όργανα για την επιβολή της προστασίας του ανταγωνισμού

Η επιβολή των ρυθμίσεων που αφορούν το ΔΑ και οι οποίες περιγράφηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο γίνεται μέσω ορισμένων θεσμικών οργάνων τα οποία ελέγχουν την τήρηση των κανόνων ανταγωνισμού στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής αγοράς και επιβάλλουν πρόστιμα σε περίπτωση που διαπιστωθεί παραβίασή τους. Στο παρόν κεφάλαιο, θα εξετάσουμε τα θεσμικά όργανα επιβολής των κανόνων ανταγωνισμού.

2.2.2.1. Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Βασικό ρόλο στην εφαρμογή των κανόνων που αφορούν το ΔΑ έχει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Το άρθρο 105 της ΣΛΕΕ την καθιστά υπεύθυνη για την ολοκλήρωση των διατάξεων που περιγράφονται στα άρθρα 101 και 102 της ΣΛΕΕ (Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2012). Η Επιτροπή, κατόπιν αίτησης ενός κράτους-μέλος ή αυτεπαγγέλτως και σε συνεργασία με τις αρμόδιες αρχές των κρατών-μέλη ελέγχει για πιθανές αντι-ανταγωνιστικές πρακτικές και παραβιάσεις, ενώ σε περίπτωση που διαπιστωθεί παραβίαση, προτείνει τα κατάλληλα μέτρα για τον τερματισμό της (άρθρο 105, παρ. 1 ΣΛΕΕ). Επιπλέον, σύμφωνα με τον Κανονισμό 1/2003 (Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2003), η Επιτροπή δύναται να παρέχει άτυπες συμβουλές και κατευθυντήριες οδηγίες προς επιχειρήσεις σε περιπτώσεις που οι τελευταίες έχουν απορίες σχετικά με την τήρηση των κανόνων του ανταγωνισμού προκειμένου να διασφαλιστεί η ασφάλεια δικαίου.

Η Επιτροπή διευθύνεται από ένα σώμα επιτρόπων, το οποίο αποτελείται από έναν επίτροπο από κάθε κράτος-μέλος της ΕΕ (Ευρωπαϊκή Ένωση, χ.χ.ε). Επιπλέον, ιδιαίτερα σημαντικές είναι και οι επιμέρους «Γενικές Διευθύνσεις», θεματικά τμήματα τα οποία ασχολούνται με συγκεκριμένους τομείς πολιτικής.

⁴⁰ Βλ. κεφ. 1.4.2.

Η Γενική Διεύθυνση Ανταγωνισμού της Επιτροπής είναι η ευρωπαϊκή αρχή για ζητήματα ανταγωνισμού και διεξάγει έρευνες σχετικά με αντι-ανταγωνιστική δράση, ελέγχει τις συγχωνεύσεις και προετοιμάζει την τελική απόφαση αφού δώσει τη δυνατότητα στις εμπλεκόμενες επιχειρήσεις να εκφράσουν τις απόψεις τους πάνω στο ζήτημα που διερευνάται (Lorenz, 2013, σ. 45). Βέβαια, όπως σαφώς ορίζεται από το άρθρο 250 της ΣΛΕΕ (Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2012), «η Επιτροπή αποφασίζει με την πλειοψηφία των μελών της». Αυτό σημαίνει ότι οι αποφάσεις που αφορούν συγκεκριμένους τομείς πολιτικής, οι οποίες προετοιμάζονται από τη Γενική Διεύθυνση Ανταγωνισμού θα πρέπει να εγκριθούν από ολόκληρη την Επιτροπή (Lorenz, ό.π.).

Σε περίπτωση, λοιπόν, που η Επιτροπή αποφασίσει τη διεξαγωγή έρευνας, οι υπάλληλοί της έχουν το δικαίωμα να ελέγξουν ενδελεχώς μια επιχείρηση. Μπορούν να εισέρχονται στις εγκαταστάσεις της, να ελέγχουν τα βιβλία και άλλα επαγγελματικά έγγραφα, να λαμβάνουν αντίγραφα ή αποσπάσματά τους, να σφραγίζουν οποιαδήποτε εγκατάσταση ή βιβλία και έγγραφα κατά την περίοδο του ελέγχου και να ζητούν διευκρινήσεις από εκπροσώπους ή το προσωπικό των επιχειρήσεων για συμβάντα σχετικά με το αντικείμενο της έρευνας (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016).

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει συγκεντρώσει πολλές αρμοδιότητες όσον αφορά την επιβολή των κανόνων του ανταγωνισμού, καθώς έχει τη δυνατότητα να ερευνά υποθέσεις, να εκδίδει αποφάσεις, αλλά και να τις εκτελεί. Αυτό έχει οδηγήσει σε ανησυχητικές διαπιστώσεις, τόσο σε θεωρητικό, όσο και σε πρακτικό επίπεδο. Όπως πολύ εύστοχα τονίζει η Karayanidi (2011, σ. 1457), η συγκέντρωση εξουσιών σε ένα όργανο ή πρόσωπο μπορεί, σε θεωρητικό επίπεδο, να επιφέρει καταστροφικά αποτελέσματα. Έτσι, ο πολύπλοκος ρόλος και οι αυξημένες εξουσίες που απολαμβάνει η Επιτροπή μπορούν να διαταράξουν την ισορροπία της Ένωσης γενικά και να οδηγήσουν σε αποτυχία την προσπάθεια επιβολής των κανόνων ανταγωνισμού. Σε πρακτικό επίπεδο, η υπέρμετρη συγκέντρωση εξουσιών από την Επιτροπή μπορεί εν τέλει να λειτουργήσει αποτρεπτικά για τη δράση επιχειρήσεων, καθώς η δυνατότητα της Επιτροπής να δρα αυτεπαγγέλτως, να διεξάγει έρευνες, να εκδίδει αποφάσεις και να επιβάλει πρόστιμα δημιουργεί συχνά κλίμα αβεβαιότητας στις επιχειρήσεις (Karayanidi, 2011, σ. 1457).

2.2.2.2. Συμβουλευτική Επιτροπή

Η Συμβουλευτική Επιτροπή αποτελείται από αντιπροσώπους των αρχών ανταγωνισμού των κρατών μελών, ειδικούς σε ζητήματα ανταγωνισμού (Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2003; Lorenz, 2013, σ. 46). Ο ρόλος και η διαδικασία με την οποία η Συμβουλευτική Επιτροπή παρέχει τη γνώμη της αναφέρονται στο άρθρο 14 του Κανονισμού 1/2003 (ό.π.). Αρμοδιότητά της είναι να παρέχει συμβουλές στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, είτε συμμετέχοντας σε μια από τις συνεδριάσεις της, είτε με έγγραφη αναφορά σχετικά με ορισμένες υποθέσεις παραβίασης των κανόνων ανταγωνισμού⁴¹ (ό.π.).

2.2.2.3. Σύμβουλος Ακροάσεων

Οι Σύμβουλοι Ακροάσεων αποτελούν έναν θεσμό που έχει δημιουργηθεί προκειμένου να διασφαλισθεί ότι όλες οι διαδικασίες που αφορούν τις ενέργειες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τον έλεγχο των επιχειρήσεων έχουν διαφυλαχθεί (Lorenz, 2013, σσ. 47-49; Ευρωπαϊκή Ένωση, χ.χ.ε). Το νομικό πλαίσιο των Συμβούλων Ακροάσεων προκύπτει από την απόφαση 2011/695/ΕΕ του Προέδρου της Επιτροπής (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2011).

Οι Σύμβουλοι Ακροάσεων δεν υπάγονται στη Γενική Διεύθυνση Ανταγωνισμού, αλλά ορίζονται απευθείας από τον Επίτροπο Ανταγωνισμού. Αποστολή τους είναι η παροχή εγγυήσεων, η προάσπιση των δικαιωμάτων των μερών και η διασφάλιση της ποιότητας της διαδικασίας λήψης των αποφάσεων της Επιτροπής που σχετίζονται με ζητήματα ανταγωνισμού (Ευρωπαϊκή Ένωση, χ.χ.ε).

2.2.2.4. Ευρωπαίος Διαμεσολαβητής

Σύμφωνα με το άρθρο 228, παρ. 1. της ΣΛΕΕ (Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2012; Lorenz, 2013, σσ. 49-51), ο θεσμός τους Ευρωπαίου Διαμεσολαβητή δημιουργήθηκε για τον έλεγχο πιθανών καταγγελιών όλων των πολιτών ή

⁴¹ Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι η Συμβουλευτική Επιτροπή δεν παρέχει συμβουλές για υποθέσεις συγχωνεύσεων (Lorenz, 2013, σ. 46).

επιχειρήσεων της Ένωσης σχετικά με περιπτώσεις κακής διοίκησης στο πλαίσιο της δράσης των οργάνων της Ένωσης, εκτός των ευρωπαϊκών δικαστηρίων εξαιτίας του δικαστικού τους ρόλου.

Πιο συγκεκριμένα, ο Ευρωπαίος Διαμεσολαβητής μπορεί, αυτεπαγγέλτως ή ύστερα από καταγγελία που έχει υποβληθεί, να διεξάγει έρευνα για τα καταγγελλόμενα γεγονότα (ό.π.). Στο τέλος της έρευνας, συντάσσει εκθέσεις οι οποίες παραλαμβάνονται από το αρμόδιο θεσμικό όργανο και από το (φυσικό ή νομικό) πρόσωπο που υπέβαλε την καταγγελία (ό.π.).

2.2.2.5. Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) αποτελεί το βασικό όργανο της ΕΕ για τη διασφάλιση της «τήρησης του δικαίου κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή» των Συνθηκών (Ευρωπαϊκή Ένωση, χ.χ.δ). Για την επίτευξη του παραπάνω στόχου, το ΔΕΕ συνεργάζεται με τα εθνικά δικαστήρια των κρατών-μέλη της ΕΕ, μαζί με τα οποία προσπαθεί να επιτύχει την ομοιόμορφη εφαρμογή και ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου (ό.π.).

Όσον αφορά συγκεκριμένα τις υποθέσεις που εμπίπτουν στο ΔΑ, το ΔΕΕ έχει ως αρμοδιότητα την επανεξέταση αποφάσεων της Επιτροπής που αφορούν το ΔΑ, καθώς και την ερμηνεία του ΔΑ σε περιπτώσεις ύπαρξης αμφισβήτησης της ενιαίας ερμηνείας από έφεση που έχει ασκηθεί σε κάποιο εθνικό δικαστήριο (Lorenz, 2013, σ. 51). Πιο συγκεκριμένα, τα δύο δικαιοδοτικά όργανα που περιλαμβάνει το ΔΕΕ, το Δικαστήριο και το Γενικό Δικαστήριο, έχουν διαφορετικές αρμοδιότητες. Το Δικαστήριο, από τη μια, ασχολείται με αιτήματα εθνικών δικαστηρίων για έκδοση προδικαστικών αποφάσεων και με ορισμένες προσφυγές ακύρωσης και εφέσεις (Ευρωπαϊκή Ένωση, χ.χ.δ). Από την άλλη, το Γενικό Δικαστήριο εκδικάζει προσφυγές ακύρωσης που ασκούνται από ιδιώτες, εταιρείες και, σε ορισμένες περιπτώσεις, από κράτη-μέλη της ΕΕ (ό.π.).

2.2.2.6. Εθνικές αρχές ανταγωνισμού

Οι αρμοδιότητες των εθνικών αρχών ανταγωνισμού προσδιορίζονται στο άρθρο 5 του Κανονισμού 1/2003 (Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2003). Το συγκεκριμένο άρθρο δίνει στις εθνικές αρχές ανταγωνισμού τη δυνατότητα να εφαρμόζουν τα άρθρα 101 και 102 της ΣΛΕΕ, τα οποία αφορούν το ΔΑ (ό.π.; Lorenz, 2013, σ. 52; Whish & Bailey, 2015, σσ. 76-79 μεταξύ άλλων). Πιο συγκεκριμένα, οι εθνικές αρχές ανταγωνισμού, δρώντας αυτεπαγγέλτως ή ύστερα από καταγγελία, μπορούν να εκδίδουν αποφάσεις για την παύση μιας παράβασης, τη λήψη προσωρινών μέτρων, την αποδοχή ανάληψης δεσμεύσεων και την επιβολή προστίμου, χρηματικής ποινής ή κάθε άλλης κύρωσης που προβλέπεται από την εθνική νομοθεσία του αντίστοιχου κράτους-μέλος της ΕΕ. Από την άλλη, σε περιπτώσεις που οι εθνικές αρχές ανταγωνισμού διαπιστώσουν ότι δεν συντρέχουν λόγοι μιας απαγόρευσης, τότε μπορούν να αποφασίσουν να μην προβούν σε καμία ενέργεια (ό.π.).

Σύμφωνα με τον Lorenz (2013, σ. 52; Monti, 2007, σσ. 414-415), η παροχή της δυνατότητας επιβολής των άρθρων 101 και 102 της ΣΛΕΕ και στις εθνικές αρχές ανταγωνισμού στοχεύει στη μείωση του φόρτου εργασίας της Επιτροπής. Πράγματι, στο πλαίσιο του εκσυγχρονισμού της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και της επίτευξης της συνέπειας στην εφαρμογή των κανόνων σχετικά με την προστασία του ανταγωνισμού, οι εθνικές αρχές ανταγωνισμού, αλλά και τα εθνικά δικαστήρια (βλ. κεφ. 2.2.2.7.) αναλαμβάνουν και φέρουν εις πέρας υποθέσεις ανταγωνισμού (Gerber & Cassinis, 2006). Έτσι, οι εθνικές αρχές ανταγωνισμού ερευνούν πολλές φορές περισσότερες πιθανές παραβιάσεις των άρθρων 101 και 102 από την Επιτροπή (Lorenz, 2013, σ. 52). Σε κάθε περίπτωση, όπως πολύ εύστοχα τονίζουν οι Gerber & Cassinis (2006, σ. 57), κεντρικό ρόλο στο εκσυγχρονισμένο αυτό σύστημα εξακολουθεί να έχει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (βλ. κεφ. 2.2.2.1.), η οποία και φέρει την ευθύνη για την επίτευξη της συνεπειας όσον αφορά στην εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού.

2.2.2.7. Εθνικά Δικαστήρια

Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 6 του Κανονισμού 1/2003 (Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2003; Lorenz, 2013, σ. 53), τα εθνικά δικαστήρια έχουν

επίσης την αρμοδιότητα να εφαρμόζουν τα άρθρα 101 και 102 της ΣΛΕΕ. Όπως πολύ εύστοχα τονίζει ο Lorenz (2013, σ. 53), πολλές από τις αποφάσεις που εκδίδονται από τα εθνικά δικαστήρια και αφορούν το ΔΑ μπορούν να οδηγήσουν σε διαφορετικές ερμηνείες του ενωσιακού δικαίου. Τα εθνικά δικαστήρια δεν διατηρούν το δικαίωμα της ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου, αλλά δύνανται να το εφαρμόζουν μόνο στις περιπτώσεις που είναι σαφές από τη νομολογία των ευρωπαϊκών δικαστηρίων ή άλλων νομικών πράξεων ευρωπαϊκών θεσμών (ό.π., σ. 54). Σε περιπτώσεις που εγείρονται αμφιβολίες αναφορικά με την ερμηνεία του ΔΑ, τότε το εθνικό δικαστήριο πρέπει να παραπέμψει την υπόθεση στο ΔΕΕ, σύμφωνα με το άρθρο 267 της ΣΛΕΕ (Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2012; Lorenz, 2013, σ. 54).

2.3. Βασικοί στόχοι και τομείς πολιτικής του Δικαίου του Ανταγωνισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Στο προηγούμενο κεφάλαιο αναφερθήκαμε τους τρόπους επίτευξης της προστασίας του ΔΑ μέσω του πρωτογενούς και του δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου. Στο κεφάλαιο αυτό θα αναφερθούμε συγκεκριμένα στους βασικούς τομείς πολιτικής τους οποίους θεραπεύουν οι νομικές πράξεις που αφορούν το ΔΑ. Πιο συγκεκριμένα, το ΔΑ περιλαμβάνει τους εξής τομείς πολιτικής (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016, σσ. 4-5; Αργυρός, 2015, σσ. 185-200; Sosoni, 2018, σ. 184 μεταξύ άλλων):

2.3.1. Απαγόρευση αντι-ανταγωνιστικών συμφωνιών και παρόμοιων πρακτικών

Ο πρώτος βασικός φραγμός που θέτει το ενωσιακό δίκαιο προκειμένου να επιτευχθεί η προστασία του ανταγωνισμού είναι ο περιορισμός των αντι-ανταγωνιστικών συμφωνιών μεταξύ επιχειρήσεων, αλλά και όλων των αποφάσεων ενώσεων επιχειρήσεων και κάθε εναρμονισμένης πρακτικής που περιορίζουν σκοπίμως ή μη τον ανταγωνισμό (Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2012; Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016, σ. 4; Αργυρός, 2015, σ. 185 μεταξύ άλλων). Ο στόχος αυτός είναι μεν κοινός για την ΕΕ και τις ΗΠΑ, όμως τα μέσα επίτευξής του διαφέρουν. Από τη μια, η ΕΕ, όπως είδαμε παραπάνω, βασίζεται κυρίως στην επιβολή οικονομικών

κυρώσεων σε επιχειρήσεις που παραβιάζουν τους κανόνες ανταγωνισμού (Erbach, 2014, σ. 3). Από την άλλη, οι ΗΠΑ αντιμετωπίζουν τις αθέμιτες συμπράξεις (καρτέλ) ως ποινικό αδίκημα, επιβάλλοντας ακόμα και ποινές φυλάκισης (ό.π.).

Ως αντι-ανταγωνιστικές συμφωνίες ορίζονται κάθε είδους συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων που αποσκοπούν στον περιορισμό του ανταγωνισμού (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016, σ. 4). Όπως πολύ εύστοχα τονίζει ο Αργυρός (2015, σ. 185), πάγια νομολογία του Δικαστηρίου είναι ότι η ύπαρξη αυτού του είδους συμφωνίας προϋποθέτει έκφραση κοινής βούλησης των επιχειρήσεων να συμπεριφερθούν με συγκεκριμένο τρόπο στην αγορά. Βασική αιτία προκειμένου δύο ή περισσότερες επιχειρήσεις να επιλέξουν τη χρήση αθέμιτων συμπράξεων (καρτέλ) είναι φυσικά η προσπάθεια να ασκήσουν επιρροή στην αγορά και να αποκτήσουν ισχύ, κάτι που δεν θα μπορούσαν να επιτύχουν σε αντίθετη περίπτωση (Lorenz, 2013, σ. 309).

Οι αντι-ανταγωνιστικές συμφωνίες μπορούν να είναι δύο ειδών: οριζόντιες ή κάθετες (Αργυρός, 2015, σ. 185). Οι οριζόντιες συμφωνίες συνάπτονται μεταξύ επιχειρήσεων που ανήκουν στην ίδια οικονομική βαθμίδα της παραγωγικής διαδικασίας και έχουν ως βασικό τους αντικείμενο τον καθορισμό τιμών, την ποσότητα παραγωγής κ.ά. (ό.π.). Οι κάθετες συμφωνίες, από την άλλη, συνάπτονται κυρίως από μη-ανταγωνιστικές επιχειρήσεις που δεν ανήκουν στην ίδια βαθμίδα παραγωγής και διανομής προϊόντων και οι οποίες καθορίζουν τους όρους πώλησης ή μεταπώλησης προϊόντων και υπηρεσιών (ό.π.).

2.3.2. Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης

Το άρθρο 102 της ΣΛΕΕ (Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2012; βλ. και Αργυρός, 2015, σσ. 192-193) απαγορεύει ρητώς ως ασυμβίβαστη με την εσωτερική αγορά την καταχρηστική εκμετάλλευση από μια ή περισσότερες επιχειρήσεις της δεσπόζουσας θέσης τους εντός της εσωτερικής αγοράς ή σημαντικού τμήματός της. Όπως πολύ εύστοχα τονίζει ο Αργυρός (2015, σ. 193), μια επιχείρηση κατέχει δεσπόζουσα θέση όταν έχει τόσο οικονομική ισχύ που να της επιτρέπει να παρεμβαίνει στον τρόπο λειτουργίας άλλων ανταγωνιστικών επιχειρήσεων είτε απομακρύνοντάς τις από την αγορά, είτε επηρεάζοντας τη συμπεριφορά τους. Η κατάχρηση της δεσπόζουσας θέσης μπορεί να επιχειρείται είτε από μεμονωμένες

επιχειρήσεις (ατομική δεσπόζουσα θέση), είτε από δύο ή περισσότερες επιχειρήσεις, οι οποίες κάνουν από κοινού κατάχρηση της δεσπόζουσας θέσης τους (συλλογική δεσπόζουσα θέση).

Ορισμένα ενδεικτικά παραδείγματα καταχρηστικής εκμετάλλευσης της δεσπόζουσας αναφέρονται στο Άρθρο 102, παρ. 2 της ΣΛΕΕ (Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2012) και είναι τα εξής:

- άμεση ή έμμεση επιβολή μη δίκαιων τιμών αγοράς ή πωλήσεως ή άλλων όρων συναλλαγής.
- περιορισμός της παραγωγής, της διάθεσης ή της τεχνολογικής ανάπτυξης επί ζημία των καταναλωτών.
- εφαρμογή άνισων όρων επί ισοδυνάμων παροχών έναντι των εμπορικώς συναλλασσόμενων, με αποτέλεσμα να περιέρχονται αυτοί σε μειονεκτική θέση στον ανταγωνισμό.

2.3.3. Συγκεντρώσεις, έλεγχος συγκεντρώσεων επιχειρήσεων και κοινές επιχειρήσεις

Οι συγκεντρώσεις των επιχειρήσεων παρουσιάζουν τόσο θετικά όσο και αρνητικά στοιχεία (Αργυρός, 2015, σ. 196). Από τη μια πλευρά, οι συγκεντρώσεις μπορούν να επιδράσουν θετικά μειώνοντας το κόστος παραγωγής και διανομής, την επιτάχυνση της τεχνολογικής προόδου κ.ά. (ό.π.). Από την άλλη πλευρά, μια συγκέντρωση ενδέχεται να εγκυμονεί σημαντικούς κινδύνους για τον ανταγωνισμό (ό.π.).

Οι συγκεντρώσεις δεν απαγορεύονται από τα άρθρα της ΣΛΕΕ που αφορούν την προστασία του ανταγωνισμού (Αργυρός, 2015, σ. 196), αλλά οι διατάξεις που τις αφορούν αποτυπώνονται σε νομικές πράξεις του δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου. Πιο συγκεκριμένα, ο Κανονισμός 139/2004/ΕΚ του Συμβουλίου (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2004) αφορά τον έλεγχο των συγκεντρώσεων μεταξύ των επιχειρήσεων και παρέχει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή την εξουσία να απαγορεύει συγχωνεύσεις και εξαγορές που μπορούν να περιορίσουν σημαντικά τον ανταγωνισμό (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016, σ. 7). Επιπλέον, ο ίδιος Κανονισμός προβλέπει και ένα σύστημα προληπτικού ελέγχου των συγκεντρώσεων των επιχειρήσεων. Ο προληπτικός έλεγχος ανατίθεται αποκλειστικά στην Επιτροπή, η οποία ελέγχει όλες τις

συγκεντρώσεις που έχουν ενωσιακή διάσταση, ενώ διατηρεί το δικαίωμα να παρεμβαίνει και να επιβάλει πρόστιμα σε περιπτώσεις που οι επιχειρήσεις δεν της κοινοποιήσουν τη συγκέντρωση (βλ. Κανονισμός 139/2004/EK). Τέλος, δύναται να θεωρήσει ασυμβίβαστη με τις αρχές του ανταγωνισμού μια συγκέντρωση και να απαιτήσει τη λύση της (ό.π.).

2.3.4. Απαγόρευση κρατικών ενισχύσεων

Ο τέταρτος βασικός τομέας πολιτικής που αφορά την προστασία των κανόνων του ανταγωνισμού μέσα στην «εσωτερική αγορά» αφορά την απαγόρευση κρατικών ενισχύσεων επιχειρήσεων με δημόσιους πόρους παρέχοντάς τους αθέμιτο πλεονέκτημα, με αποτέλεσμα να υπονομεύεται ο ανταγωνισμός (Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2012, άρθρα 107-109; Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016, σ. 6). Η απαγόρευση των κρατικών ενισχύσεων με εθνικούς πόρους προς τις επιχειρήσεις αποτελεί θεμελιώδη ελευθερία του μη αποκλεισμού μιας εθνικής αγοράς από τον ανταγωνισμό με άλλα κράτη-μέλη της ΕΕ (Lorenz, 2013, σ. 30).

Θεσμικά αρμόδιος θεσμός για την επίβλεψη της αγοράς προκειμένου να αποτραπούν κρατικές ενισχύσεις προς επιχειρήσεις που υπονομεύουν τον ανταγωνισμό είναι κατά κύριο λόγο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2012, άρθρο 108). Η Επιτροπή συνεργάζεται με τα κράτη-μέλη και εξετάζει διαρκώς τα καθεστώτα ενισχύσεων που υφίστανται στα κράτη αυτά (ό.π., άρθρο 108, παρ. 1). Σε περίπτωση που αποφασίσει ότι η κρατική ενίσχυση κράτους-μέλος της ΕΕ προς επιχειρήσεις εφαρμόζεται καταχρηστικώς, αποφασίζει ότι το εν λόγω κράτος οφείλει να την καταργήσει ή να την τροποποιήσει εντός προθεσμίας που η ίδια καθορίζει (ό.π., άρθρο 108, παρ. 2).

3. Τροπικότητα

“People talk about factual matters –what is true and what is not true, what has happened and what has not happened– but we also talk about what may be true or not, what ought to be and what ought not to be, what certain individuals are capable of and what is impossible for them, what obligations we have to do or to refrain from doing. All these notions together constitute modality.” (Kreidler, 1998, σ. 239)

Η τροπικότητα αποτελεί, από θεωρητική άποψη, ένα πολυσύνθετο φαινόμενο και μπορεί να εξεταστεί από διάφορες σκοπιές: από φιλοσοφική σκοπιά ως αντικείμενο μελέτης της Λογικής, ως γραμματική αλλά και ως σημασιολογική κατηγορία (Morante & Sporleder, 2012, σ. 225). Όπως, λοιπόν, γίνεται εύκολα αντιληπτό μια εξαντλητική θεώρηση της κατηγορίας της τροπικότητας είναι πάρα πολύ δύσκολη, ίσως και αδύνατη (Morante & Sporleder, ό.π.). Οι Salkie, Busuttil και Van der Auwera (2009, σ. 7) αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι «...η τροπικότητα αποτελεί μια μεγάλη πρόκληση. Ερωτήσεις που θεωρούνταν ότι είχαν επιλυθεί επανέρχονται στο προσκήνιο και νέες παρατηρήσεις και υποθέσεις έρχονται στο φως».

Ένας καλός τρόπος να ξεκινήσουμε την ανάλυση ενός φαινομένου όπως η τροπικότητα είναι, σύμφωνα με τον Portner (2009, σ. 1) από έναν γενικό ορισμό⁴². Σύμφωνα με τον ίδιο, λοιπόν, η τροπικότητα είναι το γλωσσικό εκείνο φαινόμενο μέσω του οποίου η γραμματική επιτρέπει σε κάποιον να πει κάτι για κάποιες καταστάσεις οι οποίες δεν είναι κατ' ανάγκη αληθείς. Ο Palmer (2001, σ. 1) ορίζει την τροπικότητα ως τη σημασιολογική πληροφορία που συνδέεται με τη στάση ή τη γνώμη του ομιλητή σχετικά με αυτό που λέγεται, ενώ για τη Ρούσσου (2015, σ. 185), με τον όρο τροπικότητα εννοούμε την έκφραση νοημάτων όπως η πιθανότητα, η δυνατότητα, η υποχρέωση, η αναγκαιότητα κ.ά. Παρόμοιο ορισμό δίνει και ο Kreidler (1998, σ. 301; βλ. και Collins, 2009, σ. 11; Depraetere & Reed, 2006), σύμφωνα με τον οποίο η τροπικότητα είναι η έκφραση της αναγκαιότητας, της δυνατότητας και της πιθανότητας

⁴² Φυσικά, οι ορισμοί, αλλά και η ταξινόμηση των κατηγοριών τροπικότητας από διάφορους θεωρητικούς είναι προϊόν μελέτης και σκέψης πάνω σε συγκεκριμένες γλώσσες. Επιπλέον, πρέπει να τονίσουμε ότι το πλήθος ερευνητών που ασχολούνται με την τροπικότητα διστάζουν πολλές φορές να δώσουν έναν σαφή ορισμό της (βλ. Portner, 2009, σ. 1; Bybee, Perkins, & Pagliuca, 1994, σ. 176; Sampanis, 2012, σ. 7).

και εκφράζεται συνήθως μέσα από τα τροπικά ρήματα, ενώ ο Saeed (2003, σ. 135) αναφέρει ότι η τροπικότητα αποτελεί έναν γενικό όρο⁴³ που περιλαμβάνει μηχανισμούς που επιτρέπουν στους ομιλητές να εκφράσουν διάφορους βαθμούς δέσμευσης ή πεποίθησης σε σχέση με μια πρόταση.

Η τροπικότητα μπορεί να δηλώνεται με διάφορους τρόπους στη φυσική γλώσσα: στα αγγλικά με τα λεγόμενα τροπικά ρήματα, όπως είναι τα *can, have to, may, must, shall* κ.ά., με τα ουσιαστικά *duty, obligation, probability* και *likelihood*, με επίθετα όπως τα *necessary, possible, likely*, αλλά και με επιρρήματα όπως το *obviously, probably, perhaps* (Kreidler, 1998, σ. 240), ενώ στα ελληνικά με τα τροπικά ρήματα *πρέπει* και *μπορεί*, με τον συνδυασμό λέξεων όπως το *ας*, το *να* και το *θα* με ρηματικούς τύπους, με τη βοήθεια επιρρημάτων όπως τα *ίσως, πιθανόν*, με μορφολογικές εγκλίσεις κ.ά. (Ρούσσου, 2015, σ. 185; Holton, Mackridge, & Φιλιππάκη-Warburton, 1999, σσ. 202-212 μεταξύ άλλων). Τέλος, η τροπικότητα μπορεί ακόμα να δηλώνεται και με παραγλωσσικά στοιχεία. Ένα απλό ανασήκωμα των φρυδιών μπορεί για παράδειγμα να δηλώνει αμφιβολία (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 2005, σ. 180).

Όπως είδαμε, παρόλο που οι παραπάνω ορισμοί της τροπικότητας διαφέρουν αρκετά μεταξύ τους, υπάρχει μια συμφωνία όσον αφορά το γεγονός ότι η τροπικότητα αφορά ολόκληρες προτάσεις και όχι μόνο γεγονότα, καθώς και την πραγματολογική διάσταση μιας πληροφορίας σηματοδοτώντας τη σχέση της με την πραγματικότητα, αλλά και την εγκυρότητα ή την αληθοφάνεια του περιεχομένου μιας πρότασης (Frawley, 1992, σ. 385). Η τροπικότητα συνδέεται με ολόκληρη την πρόταση και όχι με τα επιμέρους συστατικά της στοιχεία (Frawley, ό.π.). Σε μια φυσική γλώσσα υπάρχουν πολλές έννοιες που μπορούν να συνδεθούν με την τροπικότητα, όπως για παράδειγμα η υπόθεση, η αμφιβολία, η δυνατότητα, η πιθανότητα, η υποχρέωση, η αναγκαιότητα κ.ά. (βλ. Palmer, 2001; Fawley, 1992, σ. 386 μεταξύ άλλων). Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, ότι μια πλήρης αναφορά στην τροπικότητα απαιτεί ευαισθησία στον ευρύτερο πραγματολογικό χαρακτήρα μιας δήλωσης (Fawley, 1992, σ. 386). Τέλος, η τροπικότητα αποτελεί και ένα πολυσύνθετο γραμματικό φαινόμενο που μπορεί να διαφέρει σε μεγάλο ή σε μικρό βαθμό από μια φυσική γλώσσα σε μια άλλη (Palmer, 2001).

⁴³ Ο Saeed (2003, σ. 135) χρησιμοποιεί τον όρο *cover term* για να περιγράψει την τροπικότητα.

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε το φαινόμενο της τροπικότητας από τη σκοπιά κυρίως της γραμματικής και της σημασιολογίας. Πιο συγκεκριμένα, θα αναφερθούμε αρχικά στη σχέση της τροπικότητας με την έγκλιση (δύο έννοιες που συχνά συγχέονται ή μια με την άλλη⁴⁴), αλλά και τα διάφορα συστήματα τροπικότητας (κεφάλαιο 3.1). Στη συνέχεια, θα παρουσιάσουμε τα διάφορα είδη της τροπικότητας (κεφάλαιο 3.2), ενώ ύστερα θα αναφέρουμε αναλυτικά τους τρόπους έκφρασης της τροπικότητας στην αγγλική και την ελληνική γλώσσα (κεφάλαιο 3.3). Τέλος, θα εξετάσουμε την τροπικότητα στη νομική γλώσσα της ΕΕ (κεφάλαιο 3.3).

3.1. Τροπικότητα, έγκλιση και συστήματα τροπικότητας

Τροπικότητα, έγκλιση και συστήματα τροπικότητας αποτελούν αλληλένδετες έννοιες. Αρχικά, η έγκλιση αναφέρεται στις τυπικά διαφοροποιούμενες ρηματικές δομές που σχετίζονται με διαφορετικές χαρακτηριστικές λειτουργίες και σημαδεύεται γραμματικά, ενώ η τροπικότητα χρησιμοποιείται από την άλλη για έναν αριθμό σημασιολογικών λειτουργιών τις οποίες εκφράζει μια γλώσσα με τις βασικές εγκλίσεις (Holton, Mackridge, & Φιλιππάκη-Warburton, 1999, σσ. 204-205). Ο Sampanis (2012, σ. 6) αναφέρει, επίσης, ότι η τροπικότητα συζητιέται μαζί, ή καλύτερα, σε σύγκριση με την έγκλιση, καθώς και οι δύο αυτές κατηγορίες που σχετίζονται με το ρήμα είναι άρρηκτα συνδεδεμένες και αποτελούν δύο πολύ αμφιλεγόμενα ζητήματα σε ερευνητικό επίπεδο.

Σε αντίθεση με τα παραπάνω, ο Palmer (2001, σ. 4), αναφέρει ότι οι γλώσσες έχουν δύο τρόπους με τους οποίους εκφράζουν γραμματικά την τροπικότητα: τα συστήματα τροπικότητας και τις εγκλίσεις. Μάλιστα, τονίζει ότι η τροπικότητα αποτελεί μια ευρύτερη κατηγορία που περιλαμβάνει την έγκλιση και τα συστήματα τροπικότητας ως δυο υποκατηγορίες της (Palmer, 2003, σ. 2). Μια γλώσσα μπορεί να διαθέτει τόσο εγκλίσεις όσο και συστήματα τροπικότητας, όμως οι περισσότερες γλώσσες προτιμούν έναν από τους δύο τρόπους (ή τουλάχιστον ο ένας χρησιμοποιείται περισσότερο από το άλλο). Για παράδειγμα, η γερμανική γλώσσα διατηρεί ένα σύστημα τροπικών ρημάτων καθώς και εγκλίσεις, ενώ στην αγγλική η υποτακτική έχει

⁴⁴ Βλ. Frawley (1992, σ. 386), Palmer (2003, σ. 1) και Sampanis (2012, σ. 6) μεταξύ άλλων.

σχεδόν καταργηθεί και συγχρόνως έχει δημιουργηθεί ένα σύστημα τροπικών ρημάτων (Palmer, 2001, σ. 4). Επιπλέον, ακριβώς λόγω του γεγονότος ότι μια γλώσσα μπορεί να διαθέτει τόσο κλιτές εγκλίσεις όσο και συστήματα τροπικότητας, αξίζει να σημειωθεί ότι πολλοί θεωρητικοί τονίζουν ότι είναι πολύ σημαντικό να γίνει ο απαραίτητος διαχωρισμός ανάμεσα στις δυο κατηγορίες (βλ. π.χ. Palmer, 2001, σ. 4; Tsangalidis, 2009, σ. 140).

Όσον αφορά τη διαφορά μεταξύ έγκλισης και συστημάτων τροπικότητας, ο Palmer (2003, σ. 2) τονίζει ότι η βασική τους διάκριση έγκειται στο γεγονός ότι οι εγκλίσεις αποτελούνται από ένα δυαδικό σύστημα (πχ. οριστική/υποτακτική, τροπική/μη-τροπική σημασία, πραγματικό/μη-πραγματικό), ενώ τα συστήματα τροπικότητας όχι. Για παράδειγμα, η διαφορά ανάμεσα στην οριστική και την υποτακτική έγκλιση, δύο εγκλίσεις που συναντώνται σε πάρα πολλές γλώσσες, έγκειται στο γεγονός ότι η πρώτη αναφέρεται κατά κύριο λόγο σε προτάσεις που περιγράφουν κάτι που είναι πραγματικό, ενώ η δεύτερη σε προτάσεις που περιγράφουν το μη πραγματικό (Palmer, 2001, σ. 4; 2003, σ. 2; Lunn, 1995, σ. 430). Στο ίδιο πνεύμα, οι Holton et.al (1999, σ. 205) αναφέρουν ότι η βασική λειτουργία της οριστικής (στα ελληνικά) είναι μεν η αντικειμενική περιγραφή ενός γεγονότος ή μιας κατάστασης, όμως η ίδια έγκλιση είναι δυνατόν να εκφράζει και κάποιες άλλες τροπικότητες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της επέκτασης της χρήσης της οριστικής αποτελεί ο μέλλοντας για τον οποίον οι Holton et.al (1999, σ. 205) αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι μπορεί να εκφράζει εκτός από έναν ισχυρισμό που μπορεί να ελεγχθεί ως προς την αλήθεια του περιεχομένου του και τις τροπικότητες της δυνατότητας και της πιθανότητας, καθώς το μέλλον δεν είναι κάτι που μπορούμε να περιγράψουμε αντικειμενικά. Έτσι, η πρόταση «θα γράψω ένα γράμμα» μπορεί είτε να περιγράψει αντικειμενικά ένα γεγονός αν όντως γράψουμε το γράμμα, είτε να εκφράσει πιθανότητα ή δυνατότητα, καθώς δεν είμαστε σίγουροι ότι θα προβούμε στην πράξη.

Από την άλλη, στα συστήματα τροπικότητας, παρόλο που υπάρχει ένας αμαρκάριστος τύπος που δεν εκφράζει τροπικότητα (πραγματικό), υπάρχει και ένα σύστημα τύπων τροπικότητας (μη-πραγματικό) που συνιστούν ουσιαστικά ένα σύστημα τροπικότητας. Εδώ, μπορούμε να διακρίνουμε διάφορα είδη τροπικότητας μέσα σε ένα σύστημα μετακινούμενων όρων (Palmer, 2001, σ. 6). Ο Palmer (2003, σ. 2) αναφέρει ότι τα συστήματα τροπικότητας αφορούν κατά κύριο λόγο τις λειτουργίες που εκφράζονται μέσω των τροπικών ρημάτων στα αγγλικά αλλά και σε άλλες

ευρωπαϊκές γλώσσες. Έτσι, τα αγγλικά τροπικά ρήματα *may* και *must*, για παράδειγμα, μπορεί να εκφράζουν κρίση για την κατάσταση μιας λογικής πρότασης με διαφορετικό τρόπο (βλ. και κεφ. 3.1.1). Το *may* εκφράζει κατά κύριο λόγο μια εικασία, ενώ το *must* ένα συμπέρασμα. Βέβαια, όπως τονίζει ο Palmer (2001, σ. 7), τα όρια μεταξύ έγκλισης και συστήματος τροπικότητας δεν είναι πάντοτε ευδιάκριτα, καθώς σε κάποιες γλώσσες, το συνολικό σύστημα της τροπικότητας φέρει χαρακτηριστικά και από τα δύο.

Ακόμα πιο συχνά, η έγκλιση μελετάται σε σχέση με την έννοια της τροπικότητας (Frawley, 1992, σ. 386; Palmer, 2003, σ. 1; Sampanis, 2012, σ. 6). Η διαφορά της έγκλισης με την τροπικότητα έγκειται κατά κύριο λόγο στο πεδίο αναφοράς τους. Από τη μια, ο όρος *έγκλιση* αναφέρεται στις «τυπικά διαφοροποιούμενες ρηματικές δομές με διαφορετική χαρακτηριστική λειτουργία» (Holton, Mackridge, & Φιλιππάκη-Warburton, 1999, σσ. 204-205). Αφορά κυρίως τις διαφορές στη μορφολογία των ρηματικών τύπων ανάλογα με την έγκλιση που θέλουμε να σχηματίσουμε. Επιπλέον, όσον αφορά το επίπεδο της σημασιολογίας, είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι η έγκλιση αφορά τη γραμματική αποτύπωση της τροπικότητας μέσω κλιτών ρηματικών τύπων (Collins, 2009, σ. 11). Είναι, δηλαδή, η έγκλιση η κλιτή έκφραση του εννοιολογικού χώρου, ο οποίος είναι η τροπικότητα (Bybee, Perkins, & Pagliuca, 1994, σ. 181).

Από την άλλη, η τροπικότητα χρησιμοποιείται κυρίως για έναν αριθμό σημασιολογικών λειτουργιών τις οποίες εκφράζει κάθε γλώσσα με τις βασικές της εγκλίσεις (Holton, Mackridge, & Φιλιππάκη-Warburton, 1999, σ. ό.π.), αλλά και με τα διάφορα συστήματα τροπικότητας, όπως είδαμε πιο πάνω. Ο Frawley (1992, σ. 386) ορίζει την τροπικότητα ως σημασιολογικό φαινόμενο, το περιεχόμενο δηλαδή μιας έκφρασης που αντανακλά τη στάση του ομιλητή ή το στάδιο της γνώσης σχετικά με μια πρόταση. Αναφέρει, επίσης, ότι η βασική σημασία της τροπικότητας αφορά την αντίθεση μεταξύ πραγματικού και μη πραγματικού (Frawley, 1992, σ. 387). Παραδείγματα τροπικότητων είναι έννοιες που εκφράζουν επιθυμία, πιθανότητα, υποχρέωση κ.ά. (Holton, Mackridge, & Φιλιππάκη-Warburton, 1999, σ. 208). Η τροπικότητα δεν σημαδεύεται τυπικά ούτε στη ρηματική κατάληξη, ούτε με συγκεκριμένα μόρια μέσα στο ρηματικό σύνολο, αλλά εκφράζεται με διάφορους τρόπους, όπως με ειδικούς συνδυασμούς συνδέσμων, με το ρηματικό ποιόν ενεργείας, με χρόνους ή εγκλίσεις, ή με απρόσωπα τροπικά ρήματα (Holton, Mackridge, &

Φιλιππάκη-Warburton, 1999, σ. 208). Από την άλλη, η έγκλιση είναι, όπως είδαμε και πιο πάνω, η γραμματική κατηγορία που αφορά συνήθως την κλιτή έκφραση μιας υποκατηγορίας τροπικών εννοιών (Palmer, 2001; βλ. και Frawley, 1992, σ. 386). Σύμφωνα, όμως, με τον Frawley (1992, σ. 386), η έγκλιση λογίζεται πολλές φορές ως ισοδύναμη της τροπικότητας δημιουργώντας σύγχυση (βλ. και Palmer, 2003, σ. 1).

Τέλος, θα πρέπει να τονίσουμε ότι η τροπικότητα, ως ευρεία κατηγορία, έχει στενή σχέση με τις γραμματικές κατηγορίες του χρόνου και της όψης, καθώς και οι τρεις έννοιες αποτελούν κατηγορίες της πρότασης και σχετίζονται με το γεγονός ή την κατάσταση που περιγράφεται⁴⁵. Ο χρόνος προσδιορίζει χρονικά το γεγονός, η όψη σχετίζεται με τη φύση του γεγονότος, ενώ η τροπικότητα σχετίζεται με την κατάσταση της λογικής πρότασης που περιγράφει το γεγονός (Palmer, 2001, σ. 1; 2003, σ. 5). Αυτό άλλωστε –δηλαδή το γεγονός ότι περιγράφει απλώς την κατάσταση της πρότασης και όχι κάθε ένα χαρακτηριστικό του γεγονότος– είναι εκείνο που ξεχωρίζει την τροπικότητα από τον χρόνο και την όψη (Palmer, 2001, σ. 1). Η τροπικότητα μπορεί, επίσης, να επικεντρώνεται είτε σε κάποιο άτομο ή άτομα, που υποδηλώνεται ουσιαστικά στο/α υποκείμενο/α της πρότασης, είτε σε ολόκληρη την πρόταση (Kreidler, 1998, σ. 240). Συνδέεται, τέλος, και με την άρνηση, δηλαδή τη γραμματική κατηγορία που επιτρέπει την αλλαγή της κατάστασης μιας πρότασης αναφορικά με την αλήθεια (Morante & Sporleder, 2012, σ. 224). Όπως είναι φυσικό, η άρνηση σε ένα τροπικό ρήμα αλλάζει τελείως το νόημά του ή ακόμα και το νόημα ολόκληρης της πρότασης (Kreidler, 1998, σ. 244, 247; βλ. και Winiharti, 2012, σσ. 535-536).

Στο επόμενο κεφάλαιο επιχειρούμε τη συνοπτική παρουσίαση των βασικών κατηγοριοποιήσεων της τροπικότητας που απαντώνται στην υπάρχουσα βιβλιογραφία. Θα πρέπει, βέβαια, να τονίσουμε ήδη από την αρχή το γεγονός ότι υπάρχουν πολλές διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις από διάφορους ερευνητές, ανάλογα με τα κύρια ερευνητικά τους ερωτήματα, καθώς και το σημείο που επικεντρώνονται, όπως για παράδειγμα στη σύνταξη, στη σημασιολογία κ.ά. (Sampanis, 2012, σ. 7).

⁴⁵ Μάλιστα, σύμφωνα με τον Palmer (2003, σ. 5) οι τρεις έννοιες συχνά χρησιμοποιούνται μαζί στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία με το ακρωνύμιο TAM (Tense, Aspect, Modality).

3.2. Κατηγορίες τροπικότητας

Η έννοια της τροπικότητας είναι, όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, αρκετά περίπλοκη. Πράγματι, η τροπικότητα αποτελεί ίσως την κατηγορία που διαφέρει περισσότερο από μια γλώσσα σε μια άλλη (Palmer, 2001; βλ. και Biel, 2014b). Επιπλέον, αν αναλογιστούμε το ζεύγος γλωσσών που έχουμε επιλέξει στην παρούσα έρευνα (αγγλικά-ελληνικά), πρέπει να τονίσουμε το γεγονός ότι ενώ η αγγλική διαθέτει ένα σαφές σύστημα τροπικών ρημάτων, στην ελληνική ο ίδιος ο όρος «τροπικό ρήμα» τίθεται σε αμφισβήτηση (Tsangalidis, 2004, σ. 231). Μια ακόμα σημαντική επισήμανση που πρέπει να γίνει από την αρχή είναι ότι αφενός δεν υπάρχει μια καθολική άποψη ανάμεσα στους γλωσσολόγους ή τους σημασιολόγους ούτε για έναν σαφή και καθολικά αποδεκτό ορισμό της τροπικότητας (βλ. κεφάλαιο 3.1), ούτε φυσικά για μια κοινώς αποδεκτή ταξινόμηση των διάφορων κατηγοριών τροπικότητας. Ο τελευταίος ισχυρισμός μας οδηγεί να αποδεχτούμε τον όρο *ταξινομική πληθωρικότητα*⁴⁶ (Von Fintel, 2006, σ. 2). Λαμβάνοντας όλα αυτά υπόψη, στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιάσουμε τις βασικές κατηγορίες της τροπικότητας.

Όπως είδαμε στο κεφάλαιο 3.1., θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι οι περισσότεροι θεωρητικοί συγκλίνουν στο ότι η τροπικότητα αναφέρεται γενικά στη σημασιολογική έκφραση εννοιών όπως η υποχρέωση, η αναγκαιότητα, η άδεια, η δυνατότητα, η πιθανότητα κ.ά. Όσον δε αφορά στις διάφορες κατηγορίες της τροπικότητας, θα μπορούσαμε να πούμε εξ αρχής ότι η πιο συχνή διάκριση είναι αυτή ανάμεσα στην *επιστημική* και τη *δεοντική* τροπικότητα (βλ. Lyons, 1977; Kreidler, 1998; Cruse, 2004; Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 2005; Winiharti, 2012 μεταξύ άλλων), ενώ υπάρχουν και άλλα, πιο σύνθετα μοντέλα (Palmer, 2001; Portner, 2009; Holton, Mackridge, & Φιλιππάκη-Warburton, 1999; Von Fintel, 2006, σ. 2 μεταξύ άλλων), όπου οι δυο κατηγορίες που αναφέρθηκαν πιο πάνω αποτελούν ουσιαστικά υποκατηγορίες άλλων μεγαλύτερων κατηγοριών.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους Κλαίρη και Μπαμπινιώτη (2005, σ. 176), ο ομιλητής μπορεί να παρουσιάσει σε γενικές γραμμές αυτό που θέλει να πει με δύο τρόπους: έναν αποστασιοποιημένο, όσο το δυνατόν πιο γενικό και ουδέτερο και έναν υποκειμενικό, εκφράζοντας δηλαδή την προσωπική άποψη σχετικά με τον βαθμό της

⁴⁶ Δανειζόμαστε την απόδοση του όρου από τη Βηλαρά (χ.χ., σ. 2).

βεβαιότητάς του για την αλήθεια αυτού που λέει ή την αναγκαιότητα της πραγματοποίησης αυτού που λέει (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 2005, σ. 176). Η τροπικότητα, λοιπόν, είναι ο σχολιασμός του μηνύματος με την έκφραση της υποκειμενικής στάσης του ομιλητή (ό.π.). Τροπικότητα μπορεί να εκφράσει ο ομιλητής και στις τρεις επικοινωνιακές δραστηριότητες: την απόφαση, όταν δηλαδή αποφαίνεται για κάτι, την προσταγή/παράκληση, όταν δηλαδή προτρέπει κάποιον να κάνει κάτι και την ερώτηση, όταν δηλαδή ζητά πληροφορίες για κάτι (ό.π., 2005, σ. 177). Διακρίνουν, τέλος, δύο μεγάλες κατηγορίες τροπικότητας: την επιστημική και τη δεοντική^{47,48}, μέσα στις οποίες μπορούν να ενταχθούν τα διάφορα επιμέρους είδη, όπως η πιθανότητα, η δυνατότητα, η ελπίδα, η ευχή κ.α. (ό.π., σ. 178).

Από την άλλη, οι Holton, Mackridge και Φιλιππάκη-Warburton (1999, σ. 205, αναφέρουν, όπως είδαμε πιο πάνω, ότι η τροπικότητα χρησιμοποιείται για έναν αριθμό σημασιολογικών λειτουργιών τις οποίες εκφράζει κάθε γλώσσα με τις βασικές εγκλίσεις. Έτσι, η οριστική έχει ως χαρακτηριστική λειτουργία την αντικειμενική περιγραφή ενός γεγονότος ή μιας κατάστασης, δύναται όμως να εκφράζει και άλλες τροπικότητες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο μέλλοντας της οριστικής (ό.π., σ. 205), ο οποίος περιγράφει κάτι που πρόκειται να γίνει στο μέλλον. Επειδή, όμως, το μέλλον δεν είναι κάτι που περιγράφεται αντικειμενικά, ο μέλλοντας μπορεί να εκφράζει και τις τροπικότητες της δυνατότητας και της πιθανότητας. Η υποτακτική έγκλιση, από την άλλη, έχει ως βασική λειτουργία την παρουσίαση επιθυμητών, ευκαταίων ή ζητούμενων καταστάσεων, αλλά και απαγορεύσεις, όταν συνδυάζονται με αρνητικά μόρια (ό.π., σ. 206). Τέλος, η καταφατική προστακτική εκφράζει διαταγές και προσταγές. Οι τρεις θεωρητικοί αναφέρουν και άλλες τροπικότητες (ό.π., σ. 208-212), δηλαδή πιο ειδικούς τρόπους να παρουσιάσουμε το περιεχόμενο μιας πρότασης. Επιγραμματικά, οι τροπικότητες αυτές είναι η υποθετική, η ευχετική, η υποχρέωση, η δυνατότητα και η πιθανότητα.

⁴⁷ Ο όρος «επιστημική» προέρχεται από τη λέξη «επιστήμη», που αρχικά σήμαινε «γνώση», ενώ ο όρος «δεοντική» από τη μετοχή «δέον», του αρχαίου ελληνικού ρήματος «δεν», που σημαίνει «πρέπει» (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 2005, σ. 178).

⁴⁸ Η επιστημική και η δεοντική τροπικότητα βρίσκονται και στις κατηγοριοποιήσεις άλλων θεωρητικών της γλωσσολογίας που συναντάμε σε αυτό το κεφάλαιο (Portner, 2009; Palmer, 2001). Πρέπει να τονίσουμε, όμως, ότι στις δικές τους κατηγοριοποιήσεις οι δύο μεγάλες αυτές κατηγορίες αποτελούν υποκατηγορίες άλλων, ευρύτερων κατηγοριών (π.χ. λογικοπροτασιακή τροπικότητα). Παρόλα αυτά, θα πρέπει να αναφέρουμε ήδη από την αρχή ότι οι διάφορες κατηγορίες τροπικότητας, όσο καθολικά κι αν επιδιώκουν να περιγράψουν το φαινόμενο, έχουν εξαχθεί από τη συστηματική μελέτη μιας ή ορισμένου αριθμού γλωσσών (όπως είναι λογικό) και συνεπώς περιγράφουν κυρίως εκείνες.

Ο Frawley (1992, σ. 390) εξετάζοντας την τροπικότητα από διαφορετική σκοπιά αναφέρει τρία βασικά είδη, τα οποία, παρόλο που σύμφωνα με τον ίδιο δεν εξαντλούν το φαινόμενο, απαντώνται σε όλες τις γλώσσες. Τα είδη που αναφέρει είναι τα εξής: η αρνητική τροπικότητα, η οποία συνιστά τη διαφορά μεταξύ του εκφρασμένου κόσμου και του κόσμου αναφοράς, η επιστημική τροπικότητα, που περιέχει την πιθανή σύγκλιση μεταξύ του εκφρασμένου κόσμου και του κόσμου αναφοράς –καταστάσεις που ενδέχεται να γίνουν πραγματικότητα– καθώς και αποδείξεις και κριτήρια για τον έλεγχο του πραγματικού κόσμου και τέλος, η δεοντική τροπικότητα η οποία αφορά την υποχρεωτική σύγκλιση του εκφρασμένου κόσμου και του κόσμου αναφοράς.

Υπάρχουν, όμως, και θεωρητικά μοντέλα που διαχωρίζουν την τροπικότητα σε πολλές περισσότερες κατηγορίες (βλ. Palmer, 2001; 2003; Portner, 2009; Depraetere, Reed, 2006 μεταξύ άλλων). Για παράδειγμα, ο Palmer (2001; 2003) κάνει λόγο για τέσσερα είδη τροπικότητας, τη δεοντική, τη δυναμική, την επιστημική και την αυτοπτική⁴⁹⁵⁰. Τις κατατάσσει δε σε δύο μεγαλύτερες κατηγορίες, τη λογικοπροτασιακή τροπικότητα⁵¹ και την τροπικότητα του γεγονότος.

Πιο συγκεκριμένα, στη λογικοπροτασιακή τροπικότητα ανήκουν η επιστημική και η αυτοπτική τροπικότητα (Palmer, 2001, σσ. 24-35; 2003, σσ. 7-8). Οι δυο αυτές κατηγορίες αφορούν την κρίση σχετικά με τον βαθμό αλήθειας μιας λογικής πρότασης. Η επιστημική τροπικότητα αφορά τη στάση του ομιλητή, ενώ στην αυτοπτική ο ομιλητής παρέχει και κάποια αποδεικτικά στοιχεία (αναφορά ή αισθήσεις) για να ενισχύσει τον βαθμό αληθείας.

Στην τροπικότητα του γεγονότος ανήκουν η δεοντική και η δυναμική τροπικότητα, οι οποίες συνδέονται ξεκάθαρα με την πιθανότητα ενός γεγονότος και μπορούν να ιδωθούν ως οδηγίες (Palmer, 2001, σσ. 72-77; 2003, σ. 7). Από τη μια, η δεοντική τροπικότητα αφορά οδηγίες που αφορούν ένα γεγονός που ελέγχεται από συνθήκες που δεν σχετίζονται με το υποκείμενο της λογικής πρότασης, αλλά από εξωτερικούς παράγοντες και εκφράζει την άδεια με το τροπικό ρήμα *may* και την υποχρέωση με το *must*. Στη δυναμική τροπικότητα, από την άλλη, ο έλεγχος του

⁴⁹ Για τη μετάφραση των όρων χρησιμοποιήθηκε κατά κύριο λόγο το Online Glossary of Linguistics Terminology (Xydopoulos & Deligiannis, 2007).

⁵⁰ Μετάφραση του όρου *evidential modality* του Palmer (1986; 2001).

⁵¹ Μετάφραση του όρου *propositional modality* (Palmer, 1986; 2001).

γεγονότος γίνεται από το υποκείμενο και η ικανότητα εκφράζεται με το τροπικό ρήμα *can*, ενώ η πρόθεση με το *will*.

Τα δύο βασικά, όμως, είδη τροπικότητας που απαντώνται σχεδόν πάντα στην υπάρχουσα βιβλιογραφία είναι η επιστημική και η δεοντική τροπικότητα (βλ. Lyons, 1977; Kreidler, 1998; Cruse, 2004; Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 2005 μεταξύ άλλων). Η βασική εννοιολογική διαφορά μεταξύ των δύο έγκειται στο ότι ενώ η δεοντική τροπικότητα σχετίζεται με την αναγκαιότητα ενός ατόμου να δράσει ή όχι με έναν συγκεκριμένο τρόπο, η επιστημική τροπικότητα εκφράζει τη δυνατότητα, την πιθανότητα ή τη μη πιθανότητα (Kreidler, 1998, σ. 241).

Σύμφωνα με τον Frawley (1992, σ. 407), η επιστημική τροπικότητα είναι ένας χρήσιμος γενικός όρος για τον τρόπο με τον οποίο μια γλώσσα υποδηλώνει και κωδικοποιεί τις ακόλουθες έννοιες, μεταξύ άλλων: δυνατότητα, συμπέρασμα, πεποίθηση, αναφορά, διάδοση μιας είδησης, γνώμη, εικασία, αμφιβολία, απόδειξη, βεβαιότητα κ.ά. Αφορά γενικά τι είναι πιθανό ή αναγκαίο σε σχέση με όσα είναι γνωστά ή για όσα υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία (Von Fintel, 2006, σ. 2), ενώ αναφέρεται και στην έκφραση της αλήθειας που σχετίζεται με τον ομιλητή (Frawley, ό.π.). Συνδέει, επίσης, τον ομιλητή με την πρόταση, αλλά και με την αλήθεια μιας λογικής πρότασης συσχετίζοντας τη γνώση ή την πεποίθησή του με το περιεχόμενο της έκφρασής του (Frawley, 1992, σ. 408).

Ο Palmer (2001, σ. 22), αναφέρει όπως είδαμε την επιστημική τροπικότητα ως υποκατηγορία της λογικοπροτασιακής τροπικότητας (η δεύτερη είναι η αυτοπτική τροπικότητα). Η βασική διαφορά μεταξύ της επιστημικής και της αυτοπτικής τροπικότητας είναι το γεγονός ότι ενώ η επιστημική τροπικότητα αφορά κρίσεις του ομιλητή για το γεγονός που περιγράφει μια πρόταση, στην αυτοπτική υπάρχει η ένδειξη σχετικά με τα αποδεικτικά στοιχεία για αυτή. Πιο συγκεκριμένα, για την επιστημική τροπικότητα, ο Palmer (2001, σσ. 24-25) αναφέρει τρεις τύπους κρίσεων που είναι συνηθισμένες σε όλες τις γλώσσες: έναν που εκφράζει αβεβαιότητα, έναν που εκφράζει συμπέρασμα που προκύπτει από ένα γεγονός που μπορούμε να αντιληφθούμε μέσω των αισθήσεων και έναν που εκφράζει συμπέρασμα που προκύπτει από ό, τι είναι ευρέως γνωστό.

Η δεοντική τροπικότητα, από την άλλη, αφορά τι είναι πιθανό, αναγκαίο, επιτρεπτό ή υποχρεωτικό δεδομένου ενός σώματος οδηγιών (νόμων) ή ενός συνόλου

ηθικών αξιών (Von Fintel, 2006, σ. 2). Διαθέτει δε, σύμφωνα με τον Palmer (2001) ορισμένους χαρακτηριστικούς τύπους: τις οδηγίες, τις δεσμεύσεις, τις τροποποιήσεις, την υποκειμενικότητα και την αναφορά στο παρελθόν.

Ο πιο χαρακτηριστικός τύπος δεοντικής τροπικότητας είναι οι **οδηγίες**, με τις οποίες αναθέτουμε σε κάποιον να κάνει κάτι (Searle & Willis, 1983, σ. 166; Palmer, 2001, σ. 70). Στον τύπο αυτόν συναντάμε κυρίως την άδεια (εκφράζεται με το *may*, το *can* στα αγγλικά και το *μπορώ* στα ελληνικά) και την εντολή (η οποία εκφράζεται κυρίως με το *must* στα αγγλικά και το *πρέπει* στα ελληνικά).

Ο δεύτερος τύπος δεοντικής τροπικότητας είναι οι **δεσμεύσεις**, όταν δηλαδή δεσμευόμαστε να κάνουμε κάτι (Searle & Willis, 1983, σ. 166; Palmer, 2001, σ. 72). Στην αγγλική, η δέσμευση δηλώνεται κατά κύριο λόγο με το τροπικό βοηθητικό ρήμα *shall*, που λαμβάνει τη σημασία της υπόσχεσης ή της απειλής.

Ο τρίτος τύπος που αναφέρεται είναι οι **τροποποιήσεις**. Εδώ, οι παρελθοντικοί χρόνοι κάποιων τροπικών ρημάτων (πχ. *would*, *could*, *might*, [θα] *έπρεπε*) χρησιμοποιούνται για την εξασθένιση της ισχύος της τροπικότητας (Palmer, 2001, σ. 73).

Τέλος, ο τέταρτος τύπος δεοντικής τροπικότητας είναι η **υποκειμενικότητα**. Παρόλο που τα δεοντικά τροπικά ρήματα χρησιμοποιούνται συχνά για να δηλώσουν άδεια ή υποχρέωση η οποία απορρέει από τον ομιλητή, πολλές φορές ο ομιλητής δεν παίρνει θέση (Palmer, 2001, σ. 75) και συνεπώς καμία ευθύνη για τη δήλωση.

Πιο συνοπτικά, λοιπόν, η επιστημική τροπικότητα εκφράζει την υποκειμενική στάση του ομιλητή απέναντι στην πρόταση (Riemer, 2010, σ. 426) και σχετίζεται με τη γνώση του ομιλητή και συγκεκριμένα με τον βαθμό βεβαιότητας σχετικά με την αλήθεια αυτού που λέει. Η δεοντική τροπικότητα, από την άλλη, σχετίζεται με την αναγκαιότητα πραγματοποίησης αυτού για το οποίο γίνεται λόγος, είτε αυτή είναι εσωτερική, σχετίζεται δηλαδή με κάποια επιθυμία του ίδιου του ομιλητή, είτε εξωτερική, σχετίζεται δηλαδή με κάποιον εξωτερικό παράγοντα (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 2005, σ. 178). Σημαντικό είναι επίσης να τονιστεί ότι η τροπικότητα τονίζει την υποκειμενική στάση του ομιλητή. Η μεν επιστημική δεν δείχνει αντικειμενικά αν όσα λέει ο ομιλητής είναι αλήθεια ή όχι, αλλά τι νομίζει ο ομιλητής καθώς και τον βαθμό βεβαιότητάς του, η δε δεοντική δεν δείχνει αν είναι πραγματική

ανάγκη να γίνει κάτι, αλλά τι νομίζει και πόσο βέβαιος είναι ο ομιλητής (ό.π., σ. 178). Ο Halliday (στον Cruse, 2004, σ. 287) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η επιστημική τροπικότητα ρυθμίζει την νοηματική εκείνη περιοχή ανάμεσα στο «Ναι» και «Όχι», ενώ η δεοντική τροπικότητα την περιοχή ανάμεσα στο «Κάνε το!» ή «Μην το κάνεις!».

3.3. Η τροπικότητα στην αγγλική και τη νεοελληνική γλώσσα

Η αγγλική και η ελληνική γλώσσα έχουν αρκετά σημαντικές διαφορές όσον αφορά την έκφραση της τροπικότητας. Από τη μια, η αγγλική διαθέτει μεν τρεις εγκλίσεις, την οριστική, την υποτακτική και την προστακτική, όμως η υποτακτική τείνει να εξαλειφθεί και έχει δώσει τη θέση της σε ένα σύστημα τροπικών ρημάτων. Από την άλλη, στην ελληνική υπάρχουν τρεις εγκλίσεις, η οριστική, η υποτακτική και η προστακτική, ενώ τα τροπικά ρήματα τίθενται συχνά υπό αμφισβήτηση. Στο κεφάλαιο αυτό, θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε συνοπτικά τους τρόπους με τους οποίους εκφράζεται η τροπικότητα στις δύο γλώσσες.

3.3.1. Τροπικότητα στην αγγλική γλώσσα

Όσον αφορά την αγγλική γλώσσα, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, αυτή διαθέτει ένα σαφές σύστημα τροπικών ρημάτων, ενώ η υποτακτική έγκλιση, η οποία χρησιμοποιείται για να εκφράσει μια κατάσταση σε έναν πιθανό κόσμο έχει σχεδόν πάψει να χρησιμοποιείται⁵² (Palmer, 2003, σ. 3; Collins, 2009, σ. 11). Κάτι τέτοιο φαίνεται να ισχύει σε έναν βαθμό και σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, όπως στα γερμανικά και τα γαλλικά, στις οποίες η υποτακτική έχει επίσης αρχίσει να μην χρησιμοποιείται στον καθημερινό λόγο (Palmer, 200, σ. 4).

Ο Palmer (2003, σ. 7; βλ. και Von Wright, 1951, σσ. 1-2) διακρίνει τρεις κατηγορίες τροπικότητας για την αγγλική γλώσσα, την επιστημική, τη δεοντική και τη δυναμική τροπικότητα. Όπως αναλύθηκε εκτενώς στο προηγούμενο κεφάλαιο, η

⁵² Υπάρχει μια αντιπαράθεση σε σχέση με την ύπαρξη ή όχι της υποτακτικής στα αγγλικά. Κάποιοι ακαδημαϊκοί, όπως ο Palmer (2001; 2003, σ. 3) θεωρούν ότι η υποτακτική έχει δώσει τη θέση της σε ένα σύστημα τροπικότητας, ενώ άλλοι θεωρούν ότι συνεχίζει να υπάρχει σε εκφράσεις όπως πχ. «Long live the queen!».

επιστημική τροπικότητα αφορά αποκλειστικά τη στάση του ομιλητή απέναντι στο γεγονός μιας λογικής πρότασης, ενώ η δεοντική και η δυναμική σχετίζονται με την πιθανότητα του γεγονότος που εκφράζει η λογική πρόταση και μπορούν να αναγνωστούν ως οδηγίες (Palmer, 2001; 2003, σσ. 7-8). Πιο συνοπτικά, λοιπόν, και τα δύο αυτά είδη τροπικότητας αφορούν τη δυνατότητα του υποκειμένου της πρότασης να δράσει. Με τη δεοντική τροπικότητα, η ικανότητα προέρχεται από άδεια που δίνεται από εξωγενείς παράγοντες, ενώ με τη δυναμική από ενδογενείς (Palmer, 2001; 2003, σ. 8).

Εκτός από την διάκριση συγκεκριμένων κατηγοριών, είναι σημαντικό να αναφέρουμε πιο συγκεκριμένα τους διάφορους τρόπους με τους οποίους εκφράζεται η τροπικότητα στα αγγλικά. Ο Kreidler (1998, σ. 240), όπως είδαμε πιο πάνω, αναφέρει διάφορους τρόπους έκφρασης της τροπικότητας, όπως με τα τροπικά ρήματα, με διάφορα ουσιαστικά όπως τα *duty, obligation, probability* και *likelihood*, με επίθετα όπως τα *necessary, possible, likely*, αλλά και με επιρρήματα όπως το *obviously, probably, perhaps*. Επιπλέον, η χρήση της υποτακτικής έγκλισης για την έκφραση της τροπικότητας έχει σχεδόν πάψει να χρησιμοποιείται (βλ. Palmer, 2003, σ. 3; Collins, 2009, σ. 11). Ο κύριος, όμως, τρόπος έκφρασης της τροπικότητας στην αγγλική είναι μέσω των τροπικών βοηθητικών ρημάτων (Depraetere & Reed, 2006, σσ. 270-272; Collins, 2009, σ. 11).

Τα τροπικά βοηθητικά ρήματα ανήκουν στην ευρύτερη κατηγορία των κύριων βοηθητικών ρημάτων, τα οποία στα αγγλικά είναι τα ρήματα *be, have* και *do* και παρουσιάζουν ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όσον αφορά την κλίση και τη σύνταξή τους που τα διαφοροποιούν από τα κύρια ή λεκτικά ρήματα (Collins, 2009, σ. 12). Διακρίνονται παραδοσιακά σε τρεις βασικές κατηγορίες στα αγγλικά: (Depraetere & Reed, 2006, σ. 272; βλ. και Collins, 2009, σ. 14; Huddleston & Pullum, 2002) τα κεντρικά τροπικά ρήματα, όπως τα *can, could, may, might, shall, should, will, would, must*, τα περιφερειακά ή περιθωριακά βοηθητικά τροπικά ρήματα, όπως το *dare*, το *need* και το *ought* και τα ημιτροπικά βοηθητικά ρήματα, στα οποία περιλαμβάνονται τα *have to, be able to, be going to*, αλλά και μια ευρεία κατηγορία άλλων ρημάτων όπως τα *be supposed to, be about to* και *be bound to*.

Οι τρεις παραπάνω κατηγορίες τροπικών ρημάτων παρουσιάζουν ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και διαφέρουν μεταξύ τους (βλ. Depraetere & Reed, 2006,

σσ. 272-273). Αρχικά, τα κεντρικά τροπικά βοηθητικά ρήματα έχουν όλες εκείνες τις ιδιότητες που αποτελούν κριτήρια για να θεωρηθεί ένας τύπος βοηθητικό ρήμα (Palmer, 1987, σσ. 14-21; Depraetere & Reed, 2006, σ. 272; Collins, 2009, σ. 12), δηλαδή σχηματίζουν την άρνηση με το βοηθητικό ρήμα ακολουθούμενο από το *not*, μπορούν να προηγούνται του υποκειμένου –αντιστροφή υποκειμένου και ρήματος⁵³–, μπορούν να χρησιμοποιηθούν αντί για ένα πλήρες λεκτικό ρήμα (πχ. *She will help and so will I*), ενώ τέλος μπορούν να χρησιμοποιηθούν για εμφατική επιβεβαίωση. Αντίθετα, λοιπόν, με τα λεκτικά ρήματα, τα κεντρικά τροπικά βοηθητικά ρήματα δεν μεταβάλλονται ανάλογα με το πρόσωπο και τον αριθμό (δεν παίρνουν την κατάληξη -s στο τρίτο ενικό πρόσωπο), ενώ δεν διαθέτουν μη παρεμφατικούς τύπους. Τα περιφερειακά τροπικά ρήματα διαφέρουν από τα κεντρικά, καθώς τα βοηθητικά ρήματα *dare* και *need*⁵⁴ υφίστανται μόνο για την έκφραση μιας λογικής πρότασης η εγκυρότητα της οποίας δεν είναι σίγουρη, ενώ το *ought* συντάσσεται πάντοτε με *to* και απαρέμφατο (Depraetere & Reed, 2006, σ. 272). Τέλος, τα ημιτροπικά βοηθητικά ρήματα σχηματίζονται γενικά με τον τύπο *be X to* και έχουν τις ίδιες ιδιότητες με τα κεντρικά τροπικά βοηθητικά ρήματα όσον αφορά το βοηθητικό ρήμα *be*, αλλά σε αντίθεση τόσο με εκείνα, όσο και με τα περιφερειακά κλίνονται και διαθέτουν παρεμφατικούς τύπους. Επιπλέον, μπορούν να χρησιμοποιούνται μαζί με τα κεντρικά τροπικά ρήματα, όπως για παράδειγμα στην πρόταση *She may be able to come* (Depraetere & Reed, 2006, σ. 273).

Η μελέτη των τροπικών ρημάτων παρουσιάζει αρκετές δυσκολίες, καθώς τα τροπικά ρήματα είναι πολυσήμαντα (βλ. Lyons, 1977; Palmer, 2001; 2003; Huddleston & Pullum, 2002; Depraetere & Reed, 2006, σ. 275; Collins, 2009, σ. 23 μεταξύ άλλων). Για παράδειγμα, το *must* στα αγγλικά μπορεί να εκφράζει τόσο δεοντική τροπικότητα (πχ. *You must go now*), όσο και επιστημική (πχ. *They must be in the office*). Επιπλέον, η κατάσταση γίνεται ακόμα πιο δύσκολη όταν πρέπει να συνδυάσουμε τα τροπικά ρήματα με την άρνηση. Πολλές φορές, λοιπόν, χρησιμοποιούνται δύο διαφορετικοί τρόποι –δηλαδή δυο διαφορετικά τροπικά ρήματα– για να εκφραστεί η άρνηση, οι οποίοι έχουν πολύ μικρές, αλλά σημαντικές σημασιολογικές διαφορές. Για παράδειγμα, όπως τονίζει ο Palmer (2003, σ. 10) στην καταφατική πρόταση *You*

⁵³ Για παράδειγμα στις ερωτηματικές προτάσεις.

⁵⁴ Τα ρήματα αυτά μπορούν, φυσικά, να χρησιμοποιηθούν και ως κύρια ρήματα προτάσεων (βλ. Collins, 2009, σ. 12).

can/may come in, η οποία εκφράζει άδεια (δεοντική τροπικότητα), η άρνηση μπορεί να εκφράζει είτε το μη αναγκαίο (*You needn't come in*), είτε το μη εφικτό (*You cannot/may not come in*). Με την ίδια, λοιπόν, λογική πολλά τροπικά ρήματα παρουσιάζουν παρόμοιες διαφορές σε αρνητικές προτάσεις (βλ. Palmer, 1995; 2001; 2003; Morante & Sporleder, 2012 μεταξύ άλλων).

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι διάφοροι βαθμοί τροπικότητας. Οι Huddleston και Pullum (2002, σ. 179) ορίζουν τον βαθμό τροπικότητας ως «τον βαθμό στον οποίο υπάρχει ένα αναγνωρίσιμο και διαχωρίσιμο στοιχείο τροπικής σημασίας (βλ. και Collins, 2009, σ. 27). Η τροπικότητα διαθέτει, σύμφωνα με τον Halliday, (1985; Huddleston & Pullum, 2002, σσ. 179-180; Cruse, 2004, σ. 287; Collins, 2009, σ. 27) τρία κύρια επίπεδα τροπικότητας: το υψηλό, το μέτριο και το χαμηλό. Για παράδειγμα, όσον αφορά την επιστημική τροπικότητα, η υψηλή τροπικότητα εκφράζει την υψηλή πιθανότητα όσον αφορά την αλήθεια που εκφράζει μια πρόταση, ενώ στην δεοντική τροπικότητα, η υψηλή τροπικότητα καταδεικνύει υψηλό βαθμό υποχρέωσης (Halliday, 1985; Cruse, 2004, σ. 287). Τα διάφορα τροπικά ρήματα (της αγγλικής) μπορούν, λοιπόν, να καταταχθούν στις τρεις κατηγορίες ως εξής (Halliday, 1985; Cruse, 2004, σσ. 299-300; Winiharti, 2012, σ. 537). Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τα τροπικά ρήματα υψηλού βαθμού τροπικότητας: *must, ought to, need, have to, is to*, η δεύτερη τα τροπικά ρήματα μέτριου βαθμού τροπικότητας: *will, would, shall, should*, ενώ η τρίτη τα τροπικά ρήματα χαμηλής τροπικότητας: *may, might, can, could*. Σύμφωνα με τον Kreidler (1998, σ 241; βλ. Cruse, 2004, σ. 537) το *must*⁵⁵ είναι το πιο ισχυρό τροπικό ρήμα που εκφράζει υποχρέωση, ενώ το *have to* και το *have got to* δεν είναι τόσο ισχυρά όσο το *must* και χρησιμοποιούνται περισσότερο στον καθημερινό λόγο. Επιπλέον, το *need to* είναι πιο ισχυρό από το *ought to*, αλλά λιγότερο ισχυρό από το *have to*. Τέλος, το *should* είναι το πιο αδύναμο τροπικό ρήμα όσον αφορά την έκφραση της υποχρέωσης.

⁵⁵ Βέβαια, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο (βλ. κεφ. 3.4), κάτι τέτοιο δεν ισχύει πάντοτε. Για παράδειγμα, το *must* δεν είναι ο βασικός τρόπος επιβολής κάποιας υποχρέωσης στη νομική γλώσσα της ΕΕ, όπου χρησιμοποιείται κυρίως το *shall*.

3.3.2. Τροπικότητα στη νεοελληνική γλώσσα

Όπως αναφέραμε και πιο πάνω, η τροπικότητα εκφράζεται στην νεοελληνική γλώσσα με διάφορους τρόπους, όπως με τα τροπικά ρήματα *πρέπει* και *μπορεί*, με τον συνδυασμό λέξεων όπως το *ας*, το *να*, το *θα* με ρηματικούς τύπους, με τη βοήθεια επιρρημάτων όπως τα *ίσως*, *πιθανόν*, με μορφολογικές εγκλίσεις κ.ά. (Ρούσσου, 2015, σ. 185; Holton, Mackridge, & Φιλιππάκη-Warburton, 1999, σσ. 202-212; Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 2005, σσ. 176-181).

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους Μπαμπινιώτη και Κλαίρη (2005, σ. 178), η έκφραση της τροπικότητας στα ελληνικά γίνεται μέσω μιας ποικιλίας γλωσσικών μέσων, τόσο λεξικών όσο και γραμματικών. Αρχικά, τα λεξικά μέσα περιλαμβάνουν επιρρηματικές εκφράσεις όπως για παράδειγμα *κατά τη γνώμη μου*, *πιθανότατα*, *προφανώς*, *αναγκαστικά* κ.ά. (ό.π., σ. 178).

Στα γραμματικά μέσα, από την άλλη, ανήκουν οι διάφοροι τύποι εγκλίσεων του ρήματος, όπως για παράδειγμα οι τύποι *γράφε*, *γράψε*, *να γράφω* κ.ά. (ό.π., 2005, σσ. 178-179). Οι Holton, Mackridge και Φιλιππάκη-Warburton (1999, σ. 205) αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι η βασική λειτουργία της οριστικής είναι η αντικειμενική περιγραφή ενός γεγονότος ή μιας κατάστασης, όμως η ίδια έγκλιση είναι δυνατόν να εκφράζει και κάποιες άλλες τροπικότητες. Παράδειγμα αποτελεί η ιδιαιτερότητα του μέλλοντα, ο οποίος μπορεί να χρησιμοποιηθεί όχι μόνο για να εκφράσει κάποιο γεγονός, αλλά και για μια πιθανότητα ή δυνατότητα (ό.π., σ. 205). Από την άλλη, η υποτακτική χρησιμοποιείται στα ελληνικά για να περιγράψει επιθυμητές, ευκαίριες ή ζητούμενες καταστάσεις (Holton, Mackridge, & Φιλιππάκη-Warburton, 1999, σ. 206), αλλά και προσταγή, εναντίωση, παραχώρηση κτλ., ενώ η προστακτική, στην καταφατική της μορφή, καθαρή προσταγή (ό.π., σ. 207). Οι τρεις διακριτές εγκλίσεις της νέας ελληνικής, η οριστική, η υποτακτική και η προστακτική, διακρίνονται μορφολογικά είτε με τη χρήση διαφορετικών καταλήξεων, είτε με την επιλογή μορίων τα οποία προηγούνται και προσδιορίζουν τους ρηματικούς τύπους. Έτσι, ενώ η προστακτική διαφοροποιείται από τις άλλες δύο εγκλίσεις καθώς διαθέτει ειδικές ρηματικές καταλήξεις, η οριστική και η υποτακτική διαφοροποιούνται με την επιλογή ρηματικών μορίων που συνοδεύουν το ρήμα. Πιο συγκεκριμένα, το *δεν (θα) + ρήμα* αντιπροσωπεύει τύπους της οριστικής, ενώ το *να/ας (μην) + ρήμα* αντιπροσωπεύει

τύπους της υποτακτικής (Holton, Mackridge, & Φιλιππάκη-Warburton, 1999, σσ. 204-205).

Ο Tsangalidis (2009, σσ. 139-140) αναφέρει ότι η τροπικότητα μπορεί να χωριστεί σε τρεις κατηγορίες. Η πρώτη είναι μια κατηγορία κλιτών εγκλίσεων, που περιγράφεται καλύτερα ως [+/- προστακτική], αφορά δηλαδή την προστακτική έγκλιση. Η δεύτερη είναι μια κατηγορία περιφραστικών τύπων που περιγράφεται ως [+/- υποτακτική] και περιλαμβάνει τα μόρια *θα*, *να*, *ας*. Πιο συγκεκριμένα, η σύνδεση του *θα*, που χρησιμοποιείται και για τον σχηματισμό του μέλλοντα, με ρηματικούς τύπους συνιστά έκφραση οριστικής έγκλισης, ενώ ρηματικοί τύποι που συνδυάζονται με τα μόρια *να* και *ας* εκφράζουν υποτακτική έγκλιση (ό.π., 2009, σ. 141).

Η τρίτη κατηγορία για την οποία κάνει λόγο ο Tsangalidis (2009, σ. 141) και η οποία αναφέρεται ως ενδιάμεση κατηγορία ανάμεσα στα λεξικά και τα γραμματικά μέσα για την έκφραση της τροπικότητας και στους Κλαίρη και Μπαμπινιώτη (2005, σ. 180) είναι η κατηγορία των τροπικών και ημιτροπικών ρημάτων τα οποία έχουν χαρακτηριστεί ως ημι-βοηθητικά. Τα ρήματα αυτά είναι τα *πρέπει* και *μπορεί*. Σύμφωνα με τους Holton, Mackridge και Φιλιππάκη-Warburton (1999, σσ. 202-203), ο βασικός τρόπος με τον οποίο εκφράζονται στα ελληνικά οι τροπικότητες της υποχρέωσης, της πιθανότητας και της αναγκαιότητας, καθώς και η αντίθετες τους, είναι με τα απρόσωπα ρήματα *πρέπει* και *μπορεί*, ακολουθούμενα από μια πρόταση σε υποτακτική έγκλιση με το *να*. Πιο συγκεκριμένα, το απρόσωπο ρήμα *πρέπει* εκφράζει είτε υποχρέωση, είτε μεγάλη πιθανότητα ή συμπέρασμα, ενώ το απρόσωπο *μπορεί*⁵⁶ ακολουθούμενο από μια πρόταση με *να* εκφράζει ασθενή πιθανότητα (Holton, Mackridge, & Φιλιππάκη-Warburton, 1999, σσ. 202-203).

Τέλος, οι Κλαίρης και Μπαμπινιώτης (2005, σ. 180) αναφέρουν άλλη μια ενδιάμεση κατηγορία ανάμεσα στα λεξικά και γραμματικά μέσα για την έκφραση της τροπικότητας. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν ορισμένες τροπικές εκφράσεις, που εμφανίζονται παρενθετικά στον λόγο ή παίρνουν συμπληρώματα που εισάγονται συνήθως με το *να* (πχ. Ίσως [να] βρεις τα φρούτα που θέλεις στη λαϊκή).

Από όλα τα παραπάνω, προκύπτει ότι η τροπικότητα είναι ένα περίπλοκο φαινόμενο, το οποίο μπορεί να μελετηθεί από πολλές διαφορετικές σκοπιές. Στα

⁵⁶ Το ρήμα *μπορώ* είναι προσωπικό και το τρίτο ενικό πρόσωπο ταυτίζεται με το απρόσωπο *μπορεί* δημιουργώντας αρκετές φορές αμφισημίες (Holton, Mackridge, & Φιλιππάκη-Warburton, 1999, σ. 204).

κεφάλαια 3.1 έως 3.3 προσπαθήσαμε να εξετάσουμε την έννοια της τροπικότητας από τη σκοπιά της σημασιολογίας και της γραμματικής, να αναφέρουμε τα βασικά της είδη και να εξετάσουμε τους τρόπους με τους οποίους εκφράζεται στις δύο γλώσσες που μελετώνται στην παρούσα εργασία. Στο επόμενο κεφάλαιο, θα εξετάσουμε την τροπικότητα στη νομική γλώσσα της ΕΕ και θα αναλύσουμε τις συγκεκριμένες οδηγίες που δίνονται στους συντάκτες και τους μεταφραστές των διάφορων οργάνων της ΕΕ, αλλά και στους ελεύθερους επαγγελματίες που μεταφράζουν νομικά κείμενα της ΕΕ και οι οποίες αφορούν την απόδοση εννοιών όπως η υποχρέωση, η άδεια, η απαγόρευση κ.ά.

3.4. Τροπικότητα στη νομική γλώσσα της ΕΕ

Η τροπικότητα, ως ένα σύνολο σημασιολογικών και γραμματικών χαρακτηριστικών (Palmer, 1990, σ. 1), αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον πεδίο στη νομική γλώσσα εν γένει, καθώς ο νόμος αφορά έννοιες όπως η επιβολή καθηκόντων, η απονομή εξουσίας (Hart, 1961, σ. 27; Biel, 2014b, σ. 341; Sosoni, Kermanidis, & Livas, 2018), αλλά και άλλες, όπως για παράδειγμα η προτροπή, η σύσταση κ.ά. Οι έννοιες αυτές εμπίπτουν φυσικά στην ευρύτερη κατηγορία της τροπικότητας. Συνεπώς, στα νομικά κείμενα είναι απολύτως λογικό να υπάρχει υψηλή συχνότητα στοιχείων που εκφράζουν τροπικότητα, όπως τροπικά και ημιτροπικά ρήματα, ρήματα, επιρρήματα, ουσιαστικά, αλλά και εκφράσεις που συνδέονται με τις έννοιες της υποχρέωσης, της άδειας, της απαγόρευσης κ.ά. Στον πίνακα που ακολουθεί, συνοψίζονται τα τροπικά ρήματα και τα λεξικά μέσα με τα οποία εκφράζεται η δεοντική τροπικότητα στην ελληνική και την αγγλική ΝΓ.

Έννοια	Αγγλικές Νομικές Πράξεις	Ελληνικές Νομικές Πράξεις
Υποχρέωση	must, shall, will	γλωσσικά μέσα υψηλής δεοντικής τροπικότητας, όπως τα ρήματα υποχρεούται, απαιτείται, οφείλει, το επίρρημα υποχρεωτικά κ.ά., πρέπει
Απαγόρευση	must not, shall not, will not	ρήματα σε άρνηση (π.χ. δεν επιτρέπεται), απαγορεύεται κ.ά., δεν πρέπει

Άδεια	may, can, be allowed/permitted,	έχει τη δυνατότητα, είναι δυνατό, μπορεί, δύναται/νται
Άρνηση σε άδεια	may not, cannot, be not allowed/permitted,	ρήματα και εκφράσεις σε άρνηση, όπως δεν είναι δυνατό, δεν δύναται/νται κ.ά.

Πίνακας 1. Έκφραση δεοντικής τροπικότητας στις εθνικές (αγγλικές και ελληνικές) νομικές πράξεις.

Όσον αφορά τη μελέτη της νομικής γλώσσας της ΕΕ, αυτή πολλές φορές μελετάται σε σχέση με τις εκάστοτε εθνικές νομικές γλώσσες. Διάφορες μελέτες, λοιπόν, ανάμεσά τους έχουν καταδείξει σημαντικές διαφορές, κάτι που ενδεχομένως να οφείλεται στις συγκεκριμένες οδηγίες σύνταξης και μετάφρασης κειμένων της ΕΕ.

Πιο συγκεκριμένα, τα διάφορα όργανα της ΕΕ έχουν θεσπίσει συγκεκριμένους κανόνες που πρέπει να τηρούνται κατά τη σύνταξη και τη μετάφραση των κοινοτικών νομοθετικών πράξεων. Όπως αναφέρεται στον *Οδηγό για τη σύνταξη, τη μετάφραση και την αναθεώρηση των νομικών πράξεων και λοιπών εγγράφων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα ελληνικά* (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2018, σ. 86), στόχος των θεσμοθετημένων κανόνων είναι η εξασφάλιση του υψηλότερου δυνατού επιπέδου της ποιότητας της ενωσιακής νομοθεσίας, έτσι ώστε αφενός να κατοχυρώνονται τα δικαιώματα των πολιτών και αφετέρου να διευκολύνεται ο δικαστικός έλεγχος. Οι βασικές αρχές που διέπουν τη σύνταξη των ενωσιακών νομοθετικών πράξεων εκτίθενται συνοπτικά στο ψήφισμα για την ποιότητα της ενωσιακής νομοθεσίας και περιγράφονται συστηματικά στον *Κοινό πρακτικό οδηγό του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής για τα πρόσωπα που συμβάλλουν στη σύνταξη των νομοθετικών κειμένων της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τα ελληνικά* (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2015, σ. 86).

Όσον αφορά, λοιπόν, τη χρήση των τροπικών ρημάτων στο διατακτικό μέρος των νομικών πράξεων της ΕΕ, αυτή περιγράφεται στους θεσμοθετημένους οδηγούς για τις επίσημες γλώσσες της ΕΕ (Biel, 2014b, σ. 342). Στα αγγλικά, ο οδηγός για τους συγγραφείς και τους μεταφραστές προτείνει κατά κύριο λόγο κάποιες οδηγίες σχετικά με τη χρήση του τροπικού ρήματος *shall*. Το *shall* συνεχίζει να χρησιμοποιείται εκτενώς στη σύνταξη και τη μετάφραση κειμένων της ΕΕ, παρόλο που η χρήση του στον καθημερινό λόγο δεν είναι πολύ συχνή (European Commission, 2016, σ. 48; Coates, 1983; Felici, 2012; Biel, 2014a, σ. 159; 2018, σ. 319 μεταξύ άλλων). Πράγματι, όπως τονίζει η Garzone (2013, σ. 69; βλ. και Williams, 2009, σ. 200; Felici, 2012, σ. 52; Biel, 2014b, σ. 343), το *shall* αποτελεί θύμα της «τροπικής επανάστασης» του

Κινήματος της Απλής Γλώσσας⁵⁷. Πιο συγκεκριμένα, το *shall* θεωρήθηκε από τους υπέρμαχους τους Κινήματος ως μια «νεκρή λέξη που δεν χρησιμοποιείται στην καθημερινή ομιλία» (Lauchman, 2002, σ. 47) και η χρήση του μειώθηκε δραστικά στη νομική γλώσσα του Ηνωμένου Βασιλείου⁵⁸ και της Αμερικής, ενώ εξαφανίστηκε τελείως από άλλες, όπως σε εκείνες της Νότιας Αφρικής, της Αυστραλίας και της Νέας Ζηλανδίας (Williams, 2009, σ. 200). Παρόλα αυτά, συνεχίζει να χρησιμοποιείται (και μάλιστα είναι θεσμοθετημένο στους οδηγούς των διάφορων οργάνων της ΕΕ) στη νομική γλώσσα της ΕΕ (Garzone, 2013, σ. 69; βλ. και Williams, 2009, σ. 200; Biel, 2014b, σ. 343 μεταξύ άλλων).

Πιο αναλυτικά, ο αγγλικός Οδηγός για τη σύνταξη και τη μετάφραση εγγράφων της ΕΕ στα αγγλικά (English Style Guide) διαχωρίζει τις οδηγίες ανάλογα με το αν πρόκειται για τη σύνταξη ή τη μετάφραση των κύριων προτάσεων του διατακτικού μέρους των νομοθετικών κειμένων (European Commission, 2018, σσ. 48-50), ή εάν πρόκειται για προτάσεις που δεν ανήκουν στο διατακτικό μέρος, ή που είναι δευτερεύουσες προτάσεις (ό.π., σ. 50).

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά τις κύριες προτάσεις του διατακτικού μέρους των νομοθετικών κειμένων της ΕΕ στα αγγλικά (European Commission, 2018, σ. 49) προτείνεται η εκτεταμένη χρήση του τροπικού ρήματος *shall* (βλ. και Garzone, 2013; Felici, 2012) για την έκφραση της υποχρέωσης και της αναγκαιότητας (καταφατική προστακτική). Βέβαια, η χρήση του *shall* έχει την έννοια του *must* και τονίζεται ότι δεν θα πρέπει να υπάρχει σύγχυση εξαιτίας της ευρείας χρήσης του *must* στη μη ενωσιακή νομοθεσία.

Αντιστοίχως, για την επιβολή μιας απαγόρευσης (αρνητική προστακτική) στα αγγλικά, ο Οδηγός για τα αγγλικά (European Commission, 2018 σ. 49) προτείνει τη

⁵⁷ Το Κίνημα της Απλής Γλώσσας (βλ. Williams, 2009, σ. 200) ξεκίνησε στις Η.Π.Α τη δεκαετία του 1970 και στη συνέχεια διαδόθηκε σε πολλά αγγλόφωνα κράτη. Βασικός στόχος των εμπνευστών του ήταν η επιβολή ριζικών αλλαγών στην αγγλική νομική γλώσσα, ώστε να είναι πιο κατανοητή από τους πολίτες. Διάφορα μέτρα που προτάθηκαν αφορούσαν τη μείωση του μήκους των προτάσεων, αλλά και την αποφυγή της χρήσης της παθητικής φωνής, αρχαϊκών λεκτικών τύπων, του τροπικού ρήματος *shall* κ.ά.

⁵⁸ Βέβαια, όπως πολύ εύστοχα τονίζει ο Williams (2009, σ. 208), το *shall* δύσκολα θα εξαλειφθεί τελείως από τη νομική γλώσσα του ΗΒ στο άμεσο μέλλον. Και αυτό επειδή συνδέεται άρρηκτα με την μακρά παράδοση που έχει η βρετανική νομική γλώσσα, η οποία διατηρεί μια απόσταση από τον απλό, καθημερινό λόγο. Τέλος, επίσης εύστοχα, ο Williams (ο.π.) συγκρίνει την τύχη που έχει το *shall* στη νομική γλώσσα του ΗΒ με την τύχη του ίδιου του θεσμού της μοναρχίας ή της Βουλής των Λόρδων: Ο καθένας νοιώθει ότι το τέλος τους είναι κοντά, αλλά δεν έχει έρθει ακόμα.

χρήση του *shall not* και όχι του *must not*⁵⁹ ή του *may not*, καθώς το τελευταίο θα μπορούσε να ερμηνευτεί και ως έκφραση δυνατότητας.

Η χορήγηση άδειας (καταφατική άδεια) στις κύριες προτάσεις του διατακτικού μέρους των νομοθετικών κειμένων της ΕΕ στα αγγλικά εκφράζεται με τη χρήση του τροπικού ρήματος *may*, ενώ για τη μη χορήγηση άδειας (αρνητική άδεια) χρησιμοποιείται το *need not* (European Commission, 2018, σ. 49).

Τέλος, για τη δήλωση μιας διάταξης στην ενωσιακή νομοθεσία χρησιμοποιείται ο απλός ενεστώτας της οριστικής έγκλισης για τους ορισμούς, καθώς και για περιπτώσεις που η διάταξη έχει άμεση εφαρμογή, ενώ όταν μια διάταξη αφορά το μέλλον ή ένα πιθανό μελλοντικό γεγονός, χρησιμοποιείται το *shall*.

Αντιθέτως, στις δευτερεύουσες προτάσεις του διατακτικού μέρους, στο μη διατακτικό μέρος (όπως οι αιτιολογικές σκέψεις και τα παραρτήματα), και τις έμμεσες παραθέσεις, δεν πρέπει να γίνεται χρήση του *shall*, αλλά προτείνεται η χρήση ενναλακτικών τροπικών και ημιτροπικών ρημάτων (π.χ. *must*, *has/have to*), ή άλλων εκφράσεων (π.χ. *is/are required to*). Επιπλέον, δεν προτείνεται η χρήση του *may not* για επιβολή της απαγόρευσης, καθώς μπορεί να υπάρξει σύγχυση με την έννοια της αρνητικής πιθανότητας. Αντ' αυτού προτείνεται η χρήση του *must not*.

Όπως είδαμε, οι οδηγίες για τη σύνταξη και τη μετάφραση νομοθετικών κειμένων στα αγγλικά εστιάζουν στη χρήση των τροπικών ρημάτων. Πράγματι, τα τροπικά ρήματα έχουν έναν ιδιαίτερο ρόλο για την έκφραση νοημάτων όπως η υποχρέωση, η επιβολή καθηκόντων και η απονομή εξουσιών (βλ. Hart, 1961; Eggins, 1994, σσ. 178-179; Biel, 2014b, σ. 343; Garzone, 2013, σ. 68), αλλά επιπλέον συμβάλλουν στην κατανόηση της γλωσσικής πράξης που συνιστά τόσο την πραγματολογική ισχύ, όσο και τη νομική εγκυρότητα ενός νομικού κειμένου (Garzone, 2013, σ. 68). Από την άλλη, στα ελληνικά, στα οποία όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο (3.3.2) τα τροπικά ρήματα βρίσκονται πολλές φορές σε αμφισβήτηση (βλ. Tsangalidis, 2004) και είναι πολύ λιγότερα σε αριθμό σε σχέση με τα αγγλικά, οι οδηγίες για τη σύνταξη και τη μετάφραση κειμένων της ΕΕ εστιάζουν κυρίως στις μορφολογικές εγκλίσεις.

Πιο συγκεκριμένα, στον Κοινό Πρακτικό Οδηγό για τα ελληνικά (2015, σ. 11) αναφέρεται ότι κατά τη σύνταξη νομικών πράξεων της ΕΕ, πρέπει να λαμβάνεται

⁵⁹ Κατ' αναλογία με τη χρήση του *shall* και όχι του *must* (βλ. παραπάνω)

υπόψη ο τύπος της συγκεκριμένης πράξης και, ιδίως, ο υποχρεωτικός ή μη χαρακτήρας της. Έτσι, οι κανονισμοί, που έχουν άμεση και δεσμευτική ισχύ, δεν πρέπει να αφήνουν καμία αμφιβολία όσον αφορά τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτούς (ό.π., 2016, σ. 11). Οι οδηγίες, από την άλλη, που απευθύνονται στα κράτη-μέλη, πρέπει να διατυπώνονται με τρόπο λιγότερο λεπτομερή για να τους αφήνουν επαρκή διακριτική ευχέρεια για τη μεταφορά τους στο εθνικό δίκαιο (ό.π., σ. 12). Οι αποφάσεις συντάσσονται ανάλογα με τους αποδέκτες τους και πρέπει να ανταποκρίνονται κατά βάση στους τυπικούς κανόνες παρουσίασης των πράξεων γενικής ισχύος, ενώ οι συστάσεις πρέπει να τηρούν τον μη υποχρεωτικό χαρακτήρα των διατάξεών τους (ό.π., σ. 12).

Όσον αφορά, όμως, πιο σαφείς και αναλυτικότερες οδηγίες σχετικά με τον τρόπο σύνταξης μιας πράξης, στον Κοινό Πρακτικό Οδηγό για τα ελληνικά (2015, σ. 12) αναφέρεται ότι στο διατακτικό μέρος των πράξεων με δεσμευτικό χαρακτήρα, τα ρήματα χρησιμοποιούνται στον απλό ενεστώτα της οριστικής έγκλισης⁶⁰, κατ' αντιστοιχία με τα γαλλικά ή με τη χρήση του τροπικού ρήματος *shall* στα αγγλικά. Αντίθετα, στις μη δεσμευτικές πράξεις πρέπει να αποφεύγεται η χρήση επιτακτικών τύπων. Από την άλλη, στον *Οδηγό για τη σύνταξη, τη μετάφραση και την αναθεώρηση των νομικών πράξεων και λοιπών εγγράφων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα ελληνικά* (2018, σσ. 94-95), δίνονται πιο αναλυτικές οδηγίες που αφορούν τη χρήση της γλώσσας στα μέρη ενός νομοθετικού κειμένου. Η βασική οδηγία που δίνεται εδώ είναι και πάλι η χρήση του ενεστώτα στην οριστική έγκλιση για τη διατύπωση επιτακτικών διατάξεων στο διατακτικό μέρος και η αποφυγή του μέλλοντα. Επισημαίνεται, όμως, ότι ο παραπάνω κανόνας ισχύει μόνο για τις κύριες και όχι για τις δευτερεύουσες προτάσεις, ούτε για τις αιτιολογικές σκέψεις, αλλά ούτε για τα παραρτήματα (ό.π., σ. 94-95). Για παράδειγμα, η χρήση του *should* στις αιτιολογικές σκέψεις των αγγλικών πρωτοτύπων⁶¹ δεν πρέπει να μεταφράζεται στα ελληνικά με το επιτακτικό *πρέπει*, αλλά με ηπιότερες εκφράσεις, όπως, π.χ. *θα πρέπει*. Αντίστοιχα, στα παραρτήματα, ακόμα

⁶⁰ Πρέπει να επισημανθεί ότι η συγκεκριμένη πρακτική ακολουθείται και στην Ελλάδα για πράξεις νομοθετικού και κανονιστικού περιεχομένου (*Οδηγός για τη σύνταξη, τη μετάφραση και την αναθεώρηση των νομικών πράξεων και λοιπών εγγράφων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα ελληνικά* [Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2018, σ. 94]).

⁶¹ Ο όρος *πρωτότυπο κείμενο* χρησιμοποιείται στο σημείο αυτό από την Επιστήμη της Μετάφρασης. Υπενθυμίζουμε ότι στο πλαίσιο της ΕΕ, όπως είδαμε στο κεφ. 1, η χρήση των όρων *μετάφραση*, *κείμενο-πηγή*, *κείμενο-στόχος*, *πρωτότυπο κείμενο* κ.ά. είναι πολύ σπάνια, καθώς εξαιτίας της αρχής ότι όλες οι γλώσσες της ΕΕ έχουν την ίδια νομική ισχύ (αρχή της ισονομίας), δεν μιλάμε για μεταφράσεις από ένα πρωτότυπο προς πολλές γλώσσες-στόχοι, αλλά για γλωσσικές εκδοχές ενός κειμένου (βλ. Sosoni, 2012; Felici, 2010).

και όταν υπάρχουν επιτακτικοί κανόνες, ο μεταφραστής δεν είναι υποχρεωμένος να ακολουθήσει τον κανόνα που ισχύει για το διατακτικό.

Οι παραπάνω οδηγίες που αφορούν την σύνταξη και τη μετάφραση νομικών πράξεων της ΕΕ περιγράφονται συνοπτικά στον πίνακα 1.

Νομικές πράξεις ΕΕ	Έννοια	Αγγλικά	Ελληνικά
Κύριες προτάσεις διατακτικού μέρους	Υποχρέωση	shall	Ενεστώτας οριστικής έγκλισης
	Απαγόρευση	shall not	
	Άδεια	may	
	Άρνηση σε άδεια	need not	
	Δήλωση διατάξεων	Ενεστώτας οριστικής έγκλισης	
Δευτερεύουσες προτάσεις διατακτικού μέρους, μη διατακτικό μέρος (αιτιολογικές σκέψεις, παραρτήματα)	Υποχρέωση	must, has/have to, is/are required και αντίστοιχων εκφράσεων	Αποφυγή επιτακτικών εκφράσεων
	Απαγόρευση	must not	

Πίνακας 2. Οδηγίες σχετικά με τους κανόνες τροπικότητας κατά τη σύνταξη και τη μετάφραση νομικών πράξεων της ΕΕ.

Συνοψίζοντας, η δεοντική τροπικότητα αποτελεί ένα από τα εγγενή χαρακτηριστικά του νομικού λόγου, ιδιαίτερα αν εξετάσουμε νομοθετικά κείμενα, βασικός στόχος των οποίων είναι η επιβολή υποχρεώσεων και η απονομή εξουσίας (Biel, 2018, σ. 319). Έτσι, από τις κατηγορίες δεοντικής τροπικότητας που αναφέρθηκαν παραπάνω, επιλέξαμε για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας να επικεντρωθούμε σε δύο, οι οποίες χρησιμοποιούνται σε παρόμοιες έρευνες για τη δεοντική τροπικότητα στη γλώσσα της ΕΕ (βλ. Biel, 2014a, σ. 158), καθώς θεωρούμε ότι μπορούν να καλύψουν όλο το εύρος των νοημάτων της. Οι δύο κατηγορίες είναι η **δεοντική υποχρέωση** και η **δεοντική άδεια**.

Στο Β μέρος της εργασίας και συγκεκριμένα στα κεφάλαια 5 και 6, τα αποτελέσματα της έρευνας θα συγκριθούν με τις οδηγίες που έχουν θεσπιστεί από τα

αρμόδια όργανα της ΕΕ, καθώς και με αποτελέσματα από παρόμοιες έρευνες (βλ. ενδεικτικά Mori, 2018; Piehl, 2006).

B μέρος

Στο πρώτο μέρος παρουσιάστηκε το θεωρητικό πλαίσιο, το οποίο αφορά την παρούσα εργασία. Πιο συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο 1 έγινε λόγος για τη νομική γλώσσα και μετάφραση, με ιδιαίτερη αναφορά στην πολύπλοκη διαδικασία παραγωγής και μετάφρασης των ενωσιακών κειμένων και στα χαρακτηριστικά τους εν γένει. Στο κεφάλαιο 2 παρουσιάστηκαν οι ιδιαίτερες αρχές του Δικαίου του Ανταγωνισμού (ΔΑ) της ΕΕ, των νομικών πράξεων με τις οποίες επιβάλλεται, αλλά και των θεσμικών μέσων επιβολής του, ενώ στο κεφάλαιο 3 αναλύθηκε η φύση του φαινομένου της τροπικότητας, οι τρόποι έκφρασής της στις δύο γλώσσες που χρησιμοποιούνται στην παρούσα έρευνα (την αγγλική και την ελληνική), καθώς και οι ευρωπαϊκοί θεσμικοί κανόνες που καθορίζουν την επίτευξη της τροπικότητας στις νομικές πράξεις της ΕΕ.

Το δεύτερο μέρος της εργασίας (κεφάλαια 4-7) επικεντρώνεται αρχικά στη Γλωσσολογία Σωμάτων Κειμένων (κεφάλαιο 4), κλάδο της Γλωσσολογίας ή μεθοδολογία της (πρβ. κεφ. 4.2.) που ενισχύει το έργο της γλωσσικής ανάλυσης φυσικά παραγμένου λόγου σε πλήθος επιστημονικών τομέων. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται αναλυτικά η μεθοδολογία της έρευνας (κεφ. 5), τα αποτελέσματα της ποσοτικής και της ποιοτικής ανάλυσης (κεφ. 6) και τα συμπεράσματα, αλλά και κάποιες προτάσεις για μελλοντική έρευνα (κεφ. 7).

Πιο συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο 4 γίνεται λόγος για τη Γλωσσολογία Σωμάτων Κειμένων (ΓΣΚ), την ιστορική της εξέλιξη (κεφ. 4.1.1), ενώ εξετάζεται και το ερώτημα αν αποτελεί ξεχωριστό κλάδο ή μεθοδολογία της Επιστήμης της Γλωσσολογίας (κεφ. 4.2). Στη συνέχεια, παρουσιάζεται η διαδικασία σχεδιασμού και συγκρότησης Σωμάτων Κειμένων (ΣΚ), τα διάφορα είδη τους (κεφ. 4.3.), αλλά και οι τρόποι ανάλυσής τους (κεφ. 4.4.).

Στο κεφάλαιο 5 περιγράφονται τα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία στοχεύει να απαντήσει η παρούσα έρευνα (κεφ. 5.1.), καθώς και οι αρχές σχεδιασμού και δημιουργίας του ΣΚ που συγκροτήθηκε και αναλύθηκε για τις ανάγκες της, ενώ παρουσιάζονται και τα συνολικά του χαρακτηριστικά (κεφ. 5.2.). Ύστερα, παρουσιάζονται τα μεθοδολογικά εργαλεία και τα λογισμικά επεξεργασίας ΣΚ τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για την ποσοτική και την ποιοτική ανάλυσή του ΣΚ που δημιουργήθηκε για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας (κεφ. 5.3.).

Σημαντικό είναι, επίσης, να τονιστεί εκ νέου ότι η ανάλυση επικεντρώνεται στη μελέτη της δεοντικής τροπικότητας στο ΔΑ της ΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, η ανάλυση εστιάζει στη διάκριση της δεοντικής τροπικότητας ανάμεσα σε δεοντική υποχρέωση και δεοντική άδεια (πρβ. Saeed, 2003, σσ. 136-137; Biel, 2014a, σ. 158).

Στο κεφάλαιο 6, παρουσιάζονται αρχικά σε μορφή γραφημάτων και αναλύονται τα αποτελέσματα της ποσοτικής ανάλυσης του ΣΚ. Πιο συγκεκριμένα, αρχικά παρουσιάζονται και αναλύονται τα αποτελέσματα της ποσοτικής ανάλυσης που αφορούν τη δεοντική υποχρέωση και τη δεοντική άδεια στο ΥΣΚ της νομοθεσίας, ενώ ακολουθούν εκείνα που αφορούν το ΥΣΚ της νομολογίας. Στη συνέχεια, ακολουθεί πλήθος παραδειγμάτων από την ποιοτική ανάλυση του ΣΚ. Αρχικά, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα που αφορούν τη δεοντική υποχρέωση, ενώ ακολουθούν εκείνα που αφορούν τη δεοντική άδεια.

Τέλος, στο κεφάλαιο 7 συνοψίζονται τα συμπεράσματα της ποσοτικής και της ποιοτικής ανάλυσης προκειμένου να επιτευχθεί η τριγωνοποίηση των αποτελεσμάτων, ενώ δίνονται και ορισμένες προτάσεις για μελλοντικές έρευνες.

4. Σώματα Κειμένων και Γλωσσολογία Σώματα Κειμένων

“A corpus is a remarkable thing, not so much because it is a collection of language text, but because of the properties that it acquires if it is well-designed and carefully-constructed.”

(Sinclair, 2005, σ. 5)

Η μελέτη της γλώσσας αποτελεί κατά γενική ομολογία ένα πολύ ενδιαφέρον πεδίο. Μπορεί δε να χωριστεί σε δύο κύριους κλάδους: τη μελέτη της δομής της γλώσσας και τη μελέτη της χρήσης της γλώσσας (Biber, Conrad, & Reppen, 1998, σ. 1). Παραδοσιακά, η γλωσσολογική ανάλυση έδινε έμφαση στη μελέτη της δομής της γλώσσας μελετώντας τα δομικά της στοιχεία, όπως για παράδειγμα τα μορφήματα, τις γραμματικές πτώσεις κ.ά. (Biber, Conrad, & Reppen, 1998, σ. 1). Η δεύτερη προοπτική, που αφορά τη μελέτη της χρήσης της γλώσσας, επιτρέπει στους ερευνητές να μελετήσουν τον τρόπο που οι ομιλητές και οι συγγραφείς εκμεταλλεύονται τους γλωσσικούς πόρους (ό.π.).

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζουμε τη Γλωσσολογία Σωμάτων Κειμένων (ΓΣΚ), δηλαδή την ιδιαίτερη μεθοδολογία ή τον ξεχωριστό κλάδο της Γλωσσολογίας (ερώτημα που εξετάζεται στο κεφάλαιο 4.2.) που έχει κυριαρχήσει στην ανάλυση της γλώσσας σήμερα. Τα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία που προσφέρει η ΓΣΚ χρησιμοποιούνται άλλωστε σε πλήθος επιστημονικών πεδίων που ασχολούνται με τη γλώσσα (McEnery & Wilson, σ. 1; McCarthy & O'Keeffe, 2010, σσ. 7-12).

4.1. Γλωσσολογία Σωμάτων Κειμένων

Ξεκινώντας από έναν γενικό ορισμό, η ΓΣΚ είναι η μελέτη της γλώσσας που βασίζεται σε παραδείγματα αυθεντικής χρήσης της γλώσσας (McEnery & Wilson, 2001, σ. 1; Baker, 2006, σ. 1). Οι Baker και Egbert (2016, σ. 1) την ορίζουν πιο συγκεκριμένα ως τη μέθοδο (ή τη συλλογή αρχών και διαδικασιών) που χρησιμοποιεί μεγάλες συλλογές φυσικά παραγμένων κειμένων (γραπτών, προφορικών ή κειμένων που έχουν επεξεργαστεί από έναν H/Y) τα οποία αποτελούν αντιπροσωπευτικό δείγμα μιας συγκεκριμένης γλωσσικής ποικιλίας (π.χ. άρθρα εφημερίδων 20^{ου} αιώνα, tweets 21^{ου} αιώνα κ.ά.). Οι Biber, Conrad και Reppen, (1998, σ. 4) περιγράφουν ως βασικά χαρακτηριστικά της ΓΣΚ τα εξής: ότι είναι εμπειρική και αναλύει πραγματικά μοτίβα γλωσσικής χρήσης σε φυσικά παραγμένα κείμενα, ότι αξιοποιεί μια μεγάλη συλλογή φυσικά παραγμένων κειμένων, που είναι γνωστή ως *Σώμα Κειμένων* (ΣΚ), σαν βάση για την ανάλυση, ότι κάνει εκτεταμένη χρήση του H/Y για τη γλωσσική ανάλυση χρησιμοποιώντας αυτοματοποιημένες τεχνικές και τέλος, ότι εξαρτάται τόσο από ποσοτικές, όσο και από ποιοτικές τεχνικές ανάλυσης.

Η ΓΣΚ έχει μακρά και αρκετά ενδιαφέρουσα ιστορία και έχει ήδη κατακτήσει, όπως είπαμε παραπάνω, αρκετά ερευνητικά πεδία που ερευνούν τη γλώσσα (McEnery & Wilson, 2001, σ. 1). Για παράδειγμα, χρησιμοποιείται για την εκμάθηση γλωσσών και τη διδασκαλία, την ανάλυση Λόγου, στις φιλολογικές σπουδές, στις μεταφραστικές σπουδές, στη δικανική γλωσσολογία, στην πραγματολογία, στην κοινωνιογλωσσολογία, στην ανάλυση του δημοσιογραφικού και του πολιτικού λόγου, στη δημιουργία λεξικών κ.ά. (McCarthy & O'Keeffe, 2010, σσ. 7-12).

4.1.1. Ιστορική εξέλιξη της Γλωσσολογίας Σωμάτων Κειμένων

Η πρώτη αναφορά στη μέθοδο που χρησιμοποιεί η ΓΣΚ γίνεται τον 13^ο αιώνα, όταν οι λόγιοι που εξέταζαν τη Βίβλο άρχισαν να αποδελτιώνουν τις λέξεις του ιερού κειμένου γραμμή-γραμμή και σελίδα-σελίδα και να δημιουργούν ένα ευρετήριο σε αλφαβητική σειρά για όλες τις λέξεις, κάνοντας παράλληλα σημειώσεις για το πού βρίσκονταν μέσα στο κείμενο (McCarthy & O'Keeffe, 2010, σ. 3; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 19).

Η Βίβλος ήταν το πρώτο έργο που μελετήθηκε εκτενώς και για το οποίο συντάχθηκαν και δημοσιεύτηκαν μέχρι τον 17^ο αιώνα αρκετά ολοκληρωμένοι συμφραστικοί πίνακες από διάφορες ομάδες λογίων, κυρίως μοναχούς. Την ανάγκη της μελέτης και της καταγραφής του Θείου Λόγου ακολούθησε η μελέτη σπουδαίων έργων του Σαίξπηρ από τον Μπέκετ (McCarthy & O'Keeffe, 2010, σ. 3), των ομηρικών επών, των κωμωδιών του Αριστοφάνη κ.ά. (Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 20). Τέλος, δύο ακόμη σημαντικά έργα που αξίζει να σημειωθούν είναι το λεξικό της αγγλικής γλώσσας του *Samuel Johnson* που τυπώθηκε το 1755 και περιέχει δείγματα αυθεντικής χρήσης της γλώσσας της περιόδου 1560-1660, καθώς και το λεξικό της αγγλικής γλώσσας, το *Oxford English Dictionary* (OED), για το οποίο χρησιμοποιήθηκαν περισσότερα από τρία εκατομμύρια δελτία με επίσης αυθεντικά γλωσσικά δείγματα (McCarthy & O'Keeffe, 2010, σ. 4; Hasko, 2012, σ. 4758; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 21).

Παρόλο που οι απαρχές της δημιουργίας συμφραστικών πινάκων και ευρετηρίων εντοπίζονται, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στην επίπονη εργασία των λογίων που ασχολήθηκαν με τη Βίβλο, η δημιουργία ηλεκτρονικών ΣΚ δεν προέκυψε ως αποτέλεσμα αυτής της κατεύθυνσης (McCarthy & O'Keeffe, 2010, σ. 4). Μια επιρροή προήλθε από την προσπάθεια του Ιησουίτη ιερέα *Robert Busa* να δημιουργήσει ένα ηλεκτρονικό, ληματοποιημένο ευρετήριο των έργων του Αγίου Θωμά του Ακινάτη (ό.π.). Το έργο ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1950 και ολοκληρώθηκε στο τέλος της δεκαετίας του 1970. Εκτός όμως από την παραπάνω επιρροή, δύο άλλες είναι ακόμα πιο σημαντικές. Πρόκειται για το έργο των λεξικογράφων για τα έργα των γλωσσολόγων του δομισμού πριν από τον Τσόμσκι (ό.π.). Και στις δύο περιπτώσεις, η συλλογή έγκυρων δεδομένων αποτελούσε θεμελιώδες μέρος της εργασίας τους. Τα ΣΚ, όμως, όπως τα γνωρίζουμε σήμερα, ως δηλαδή συλλογές γνήσιων γλωσσικών

δεδομένων, προήλθαν από τους Αμερικανούς γλωσσολόγους του αμερικανικού δομισμού, όπως οι Harris, Fries, Hill κ.ά. (ό.π.). Αυτοί αποτέλεσαν τους προδρόμους όσον αφορά την αντίληψή μας για τα ΣΚ σήμερα, καθώς στόχευσαν εκτός από τη συλλογή δεδομένων, στο να θέσουν γνήσια γλωσσικά δεδομένα στο επίκεντρο της γλωσσολογικής μελέτης (ό.π.).

Η ανάπτυξη των ΣΚ (και γενικότερα της ΓΣΚ) συμβαδίζει με την ανάπτυξη της τεχνολογίας. Έτσι, όταν οι Η/Υ έπαψαν να είναι πια μέρος μιας μικρής ομάδας ερευνητών και η τεχνολογική επανάσταση στον τομέα των Η/Υ κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980 τους έκανε πιο προσιτούς και πιο αξιόπιστους, η ενασχόληση με τη δημιουργία ΣΚ με σκοπό τη γλωσσολογική ανάλυση αυξήθηκε ραγδαία (McCarthy & O'Keeffe, 2010, σ. 5). Παρόλα αυτά, οι πρώτες προσπάθειες των γλωσσολόγων να χρησιμοποιήσουν Η/Υ για τη μελέτη της γλώσσας περιορίζονταν από τις δυνατότητες των ίδιων των Η/Υ. Τέτοιοι περιορισμοί φάνηκαν να ξεπερνιούνται με λογισμικά που ήταν φιλικά στον χρήστη, όπως το *WordSmith Tools*, το *Monoconc*, το *AntConc* κ.ά. (βλ. κεφάλαιο 4.3.3.).

Η τεχνολογία παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των ΣΚ. Έτσι, η δυνατότητα να συγκεντρώνεται μεγάλος όγκος δεδομένων σε έναν μόνο Η/Υ σήμαινε ότι ο καθένας θα μπορούσε να δημιουργήσει όσο εκτενή ΣΚ επιθυμούσε. Με το σκεπτικό αυτό, πολλοί ερευνητές⁶² άρχισαν να συγκεντρώνουν μεγάλους όγκους δεδομένων δημιουργώντας ΣΚ πολλών εκατομμυρίων, ακόμα και δισεκατομμυρίων λέξεων, όπως το *Cambridge International Corpus*, το οποίο έφτασε να έχει μέχρι και ένα δισεκατομμύριο λέξεις (McCarthy & O'Keeffe, 2010, σ. 6). Λίγο αργότερα, η δυνατότητα που πρόσφερε το διαδίκτυο για δημιουργία διαδικτυακών ΣΚ οδήγησε στη συγκρότηση ΣΚ που αποτελούνταν ακόμα και από τρισεκατομμύρια λέξεις. Σε αυτό το σημείο, όμως, έγινε αντιληπτή και η άλλη όψη του νομίσματος, σύμφωνα με την οποία τα πάρα πολύ μεγάλα ΣΚ δεν είναι αυτοσκοπός. Αντιθέτως, μικρότερα και προσεκτικά σχεδιασμένα και στοχευμένα ΣΚ έχουν αποδειχτεί ένα πολύ σημαντικό εργαλείο στην προσπάθεια μελέτης των ειδικών χρήσεων της γλώσσας, όπου οι ερευνητές μπορούν να εμβαθύνουν πάρα πολύ μέσα στη γλώσσα και να φωτίσουν τις ιδιαίτερες πτυχές της εξοπλισμένοι με ένα ευρύ φάσμα λογισμικών προγραμμάτων

⁶² Οι λεξικογράφοι ήταν εκείνοι που ξεκίνησαν να συγκεντρώνουν τεράστιους όγκους δεδομένων στοχεύοντας να αιχμαλωτίσουν ακόμα και τα πιο σπάνια παραδείγματα φυσικού λόγου.

(McCarthy & O'Keeffe, 2010, σ. 6). Τέλος, η τεχνολογία έχει καταστήσει δυνατή και τη δημιουργία πολυτροπικών ΣΚ (McCarthy, O'Keefe, ό.π.; βλ. κεφάλαιο 4.3.1.2.), τα οποία μπορούν να αποτελούνται από διάφορα επικοινωνιακά μέσα (π.χ. προφορικό λόγο, γραπτό λόγο κτλ.).

Όσον αφορά τα ελληνικά, οι πρώτες προσπάθειες να δημιουργηθούν σύγχρονα ΣΚ έγιναν με την προσπάθεια δημιουργίας συμφραστικών πινάκων για τα θεατρικά έργα της Κρητικής Αναγέννησης από τη Φιλίππиду (Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 20). Τα έργα αυτά αποτέλεσαν ουσιαστικά τα πρώτα ελληνικά ηλεκτρονικά ΣΚ, ενώ στην ίδια παράδοση εντάσσονται και οι συμφραστικοί πίνακες της δεκαετίας του 1990 στο έργο του Μακρυγιάννη, στον Διγενή Ακρίτα, και στον Ερωτόκριτο (Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σσ. 20-21). Σήμερα, έχουν αναπτυχθεί αρκετά ΣΚ γενικής αναφοράς, καθώς και εξειδικευμένα ΣΚ στα ελληνικά (βλ. ενδεικτικά Τάντος, Μαρκαντωνάτου, Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, & Κυριακοπούλου, 2015, σσ. 222-226). Ορισμένα από τα σημαντικότερα ΣΚ γενικής αναφοράς που απαντώνται στα ελληνικά είναι επιγραμματικά ο *Εθνικός Θησαυρός Ελληνικής Γλώσσας* (ΕΘΕΓ) του *Ινστιτούτου Επεξεργασίας του Λόγου* (ΙΕΛ), ο οποίος προσφέρει ένα ΣΚ γραπτού λόγου με σχεδόν 97.000.000 λέξεις⁶³, το *Σώμα Ελληνικών Κειμένων* (ΣΕΚ), το οποίο καταρτίστηκε από το Πανεπιστήμιο Αθηνών και περιλαμβάνει κείμενα που ανήκουν σε μια πληθώρα κειμενικών ειδών, το *Σώμα Νέων Ελληνικών Κειμένων* (ΣΝΕΚ) της Πύλης για την Ελληνική Γλώσσα κ.ά. (ό.π., 2015, σσ. 222-223), ενώ πολύ σημαντικοί γλωσσικοί πόροι προσφέρονται και μέσω της εθνικής Υποδομής Γλωσσικών πόρων και Τεχνολογιών στην Ελλάδα *CLARIN:EL*⁶⁴.

⁶³ Σημειώνεται ότι από την Εθνική Υποδομή Γλωσσικών Πόρων και Τεχνολογιών *CLARIN:EL*, διατίθεται και το *Golden Part of Speech Tagged Corpus* του ΕΘΕΓ, το οποίο είναι ένα υποσύνολο του ΕΘΕΓ, μεγέθους 100.000 λέξεων και είναι προσβάσιμο στον σύνδεσμο <https://inventory.clarin.gr/corpus/870> (τελευταία πρόσβαση: 25/2/2022).

⁶⁴ Για περισσότερες πληροφορίες, ο αναγνώστης παραπέμπεται στις ιστοσελίδες των ΣΚ και του *CLARIN:EL*. Το ΕΘΕΓ είναι προσβάσιμο στον σύνδεσμο <http://hnc.ilsp.gr> (τελευταία πρόσβαση: 25/2/2022), το ΣΕΚ στον σύνδεσμο <http://www.sek.edu.gr/> (τελευταία πρόσβαση: 25/2/2022), ενώ το ΣΝΕΚ είναι προσβάσιμο μέσω της Πύλης για την Ελληνική Γλώσσα στον σύνδεσμο http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/corpora/index.html (τελευταία πρόσβαση: 25/2/2022). Τέλος, το *CLARIN:EL* βρίσκεται στον σύνδεσμο <https://www.clarin.gr/el> (τελευταία πρόσβαση: 25/2/2022).

4.2. Γλωσσολογία Σωμάτων Κειμένων: ξεχωριστός κλάδος της Γλωσσολογίας ή μεθοδολογία;

Η ΓΣΚ αποτελεί, λοιπόν, ένα αρκετά σύγχρονο επιστημονικό πεδίο που βρίσκει εφαρμογή, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, σε πολλές και διαφορετικού τύπου έρευνες (βλ. McEnery & Wilson, 2001, σ. 1; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 22 μεταξύ άλλων). Οι πολλαπλές της χρήσεις και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της έχουν ως αποτέλεσμα να μην υπάρχει καθολική άποψη στους κόλπους των γλωσσολόγων και των ερευνητών για το αν θα πρέπει να θεωρείται ξεχωριστός κλάδος της Επιστήμης της Γλωσσολογίας ή μια μεθοδολογική προσέγγιση που βρίσκει εφαρμογή σε διάφορες γλωσσολογικές έρευνες (McEnery & Hardie, 2011, σ. 1).

Από τη μια, η ΓΣΚ αποτελεί μια μεθοδολογία και όχι μια συγκεκριμένη πτυχή της γλώσσας που απαιτεί εξήγηση ή περιγραφή (McEnery & Wilson, 2001, σ. 2; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 22). Η παρατήρηση αυτή γίνεται πολύ εύκολα αντιληπτή και από τον ορισμό της ΓΣΚ από τους Bowker και Pearson (2002, σ. 9), οι οποίοι αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι η ΓΣΚ είναι μια μεθοδολογία για τη μελέτη της γλώσσας εν χρήσει. Με αυτή τη λογική δεν αποτελεί ξεχωριστό κλάδο της Γλωσσολογίας ούτε ένα ξεχωριστό επίπεδο γλωσσικής ανάλυσης, καθώς μπορεί να έχει εφαρμογή σε πολλές πτυχές της γλώσσας. Έτσι, διαφέρει από τους επιμέρους κλάδους της Γλωσσολογίας, καθώς ενώ εκείνοι εξετάζουν είτε συγκεκριμένες πτυχές του γλωσσικού συστήματος, όπως για παράδειγμα η φωνολογία, η σύνταξη κ.ά., είτε επιμέρους κλάδους που αφορούν πτυχές της χρήσης της γλώσσας, όπως η κοινωνιογλωσσολογία, η σημασιολογία κ.ά., η ΓΣΚ συνιστά ένα σύνολο μεθόδων και διαδικασιών που δεν αφορούν κάποιο συγκεκριμένο κλάδο της Γλωσσολογίας, αλλά τα εμπειρικά δεδομένα της Γλωσσολογίας (Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 22). Η ΓΣΚ, συνεπώς, αποτελεί καταρχάς μια μεθοδολογία που μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε όλους σχεδόν τους γλωσσολογικούς κλάδους, αλλά δεν οριοθετεί από μόνη της έναν ξεχωριστό κλάδο Γλωσσολογίας (McEnery & Wilson, 2001, σ. 2).

Από την άλλη πλευρά, η ΓΣΚ μας επιτρέπει να διακρίνουμε διάφορες προσεγγίσεις για τη μελέτη της γλώσσας και υπό αυτή την έννοια αποτελεί ξεχωριστό κλάδο της Γλωσσολογίας ή τουλάχιστον μια σειρά γλωσσολογικών κλάδων (McEnery & Wilson, 2001, σ. 2). Οι Γούτσος και Φραγκάκη (2015, σ. 22) αναφέρουν, επίσης, ότι οι διαδικασίες και οι μέθοδοι που ακολουθεί η ΓΣΚ καθορίζουν ακριβώς το είδος των

ερευνητικών ερωτημάτων που τίθενται και επομένως καθορίζουν τόσο το αντικείμενο της έρευνας, όσο και τη θεωρητική τοποθέτηση του ερευνητή απέναντι σε αυτό. Με το σκεπτικό αυτό, η ΓΣΚ αποτελεί ξεχωριστό κλάδο της Γλωσσολογίας. Έτσι, έχουμε για παράδειγμα έρευνες πάνω στο συντακτικό που βασίζονται σε ΣΚ και έρευνες για το συντακτικό που δεν βασίζονται σε ΣΚ, έρευνες πάνω στη σημασιολογία που βασίζονται σε ΣΚ και έρευνες για τη σημασιολογία που δεν βασίζονται σε ΣΚ κ.ο.κ. (McEnery & Wilson, 2001, σ. 2).

Μπορούμε, λοιπόν, επανερχόμενοι στο ερώτημα αν η ΓΣΚ αποτελεί ξεχωριστό κλάδο Γλωσσολογίας ή μια μεθοδολογία, να ισχυριστούμε ότι η απάντηση είναι και ναι και όχι (McEnery & Wilson, 2001, σ. 2). Ορισμένοι θεωρητικοί αναφέρουν, όπως είδαμε, ότι αποτελεί μεθοδολογία, καθώς στέκονται στη μεθοδολογική προσέγγιση σύμφωνα με την οποία η ΓΣΚ προσφέρει μεθοδολογικά εργαλεία που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε διάφορες έρευνες και δεν επικεντρώνεται σε μια μόνο πτυχή της γλώσσας, όπως οι παραδοσιακοί κλάδοι της Επιστήμης της Γλωσσολογίας. Από την άλλη πλευρά βρίσκονται οι θεωρητικοί που υποστηρίζουν μια πιο θεωρητική προσέγγιση της ΓΣΚ, σύμφωνα με την οποία η ίδια η ΓΣΚ καθορίζει τόσο το είδος των ερωτημάτων, όσο και τη θεωρητική προσέγγιση των ερευνητών απέναντι στην έρευνα και συνεπώς, αποτελεί ξεχωριστό κλάδο της Γλωσσολογίας.

Η παραπάνω διάκριση αποτελεί το αντικείμενο των μελετών που βασίζονται σε ΣΚ και των μελετών που καθοδηγούνται από ΣΚ (Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 23). Η διάκριση ανάμεσα στους όρους *corpus-based studies* και *corpus-driven studies* (βλ. κεφάλαιο 4.2.1.), αντίστοιχα, διατυπώθηκε από την Tognini-Bonelli (2001, σσ. 65-100; 2010; βλ. και McEnery & Hardie, 2011, σ. 5; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 23 μεταξύ άλλων) και αφορά τους διάφορους τρόπους με τους οποίους ένα ΣΚ μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να επιβεβαιώσει, να αποτελέσει πρότυπο ή να δημιουργήσει μια νέα γλωσσική θεωρία (Tognini-Bonelli, 2001, σ. 65, McEnery & Hardie, 2011, σσ. 5-6; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 23 μεταξύ άλλων). Η συγκεκριμένη διάκριση, την οποία θα αναλύσουμε εν συντομία σε επόμενο κεφάλαιο, αφορά ουσιαστικά τη διττή άποψη που έχουν οι θεωρητικοί και οι ερευνητές σχετικά με τη ΓΣΚ εν γένει, αν δηλαδή πρόκειται για μέθοδο ανάλυσης της γλώσσας (*corpus-based studies*) ή αν μπορεί να σταθεί ως η μοναδική πηγή μιας γλωσσολογικής θεωρίας (*corpus-driven studies*).

Εν κατακλείδι, αυτό που πρέπει να έχουμε πάντα υπόψη σε σχέση με τη ΓΣΚ είναι ότι δεν αποτελεί μια μονολιθική σειρά συμφωνημένων μεθόδων και διαδικασιών που χρησιμοποιούνται για τη γλωσσική έρευνα, αλλά ένα ετερογενές πεδίο που προσφέρει διάφορες προσεγγίσεις για τη μελέτη των δεδομένων ενός ΣΚ (McEnery & Hardie, 2011, σ. 1).

4.2.1. Σώμα Κειμένων ως Μέθοδος (corpus-based studies) και Σώμα Κειμένων ως Θεωρία (corpus-driven studies)

Ξεκινώντας την προσπάθεια αποσαφήνισης της διάκρισης ανάμεσα σε μελέτες που βασίζονται σε ΣΚ και σε μελέτες που καθοδηγούνται από ΣΚ, μπορούμε να ξεκινήσουμε από την παραδοχή ότι όλες οι μελέτες που έχουν σχέση με ΣΚ ή εμπνέονται από ΣΚ είναι βασισμένες σε αυτά (Tognini-Bonelli, 2001, σ. 65). Προκειμένου, όμως, να κάνουμε μια μεθοδολογική διάκριση μεταξύ των δύο όρων, μπορούμε να αναφέρουμε ότι σε γενικές γραμμές οι έρευνες που βασίζονται σε ΣΚ (corpus-based studies) χρησιμοποιούνται για να αναφερθούμε σε μια μεθοδολογία που βασίζεται στα ΣΚ προκειμένου εκείνα να παρουσιάσουν, να εξετάσουν ή να θέσουν παραδείγματα για θεωρίες που διατυπώθηκαν πολύ πριν από τη δημιουργία εκτενών ΣΚ, βασισμένες κυρίως στην εξέταση μιας γλώσσας από ακαδημαϊκούς (Tognini-Bonelli, 2001, σ. 65). Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι γλωσσολόγοι που διεξάγουν έρευνες βασισμένες σε ΣΚ ξεκινούν έχοντας ήδη στο νου τους τη σχέση μεταξύ της γλωσσολογικής θεωρίας και των δεδομένων και χρησιμοποιούν γλωσσικά μοντέλα, περιγραφές και κατηγορίες που θεωρούν ότι είναι επαρκείς, λαμβάνουν και αναλύουν το ΣΚ κάνοντας χρήση αυτών κατηγοριών και εξετάζουν εξονυχιστικά τα δεδομένα (Tognini-Bonelli, 2001, σ. 66). Σε έρευνες τέτοιου τύπου, το ΣΚ μπορεί να χρησιμοποιηθεί προκειμένου να γίνουν μικρές διορθώσεις και προσαρμογές στο θεωρητικό μοντέλο που εξετάζεται, ενώ χρησιμοποιείται επίσης και ως πηγή για ποσοτική ανάλυση. Παρόλο, όμως, που το ΣΚ είναι πολύ χρήσιμο για να βελτιώσει τις ήδη υπάρχουσες γλωσσικές κατηγορίες, δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να προκαλέσει την ίδια τους την ύπαρξη, καθώς δεν υπάρχει η αξίωση ότι προκύπτουν νέες κατηγορίες από τα δεδομένα του ΣΚ (Tognini-Bonelli, 2001, σ. 66).

Συνοψίζοντας, στη θεωρητική προσέγγιση σύμφωνα με την οποία το ΣΚ αποτελεί μέθοδο η αφοσίωση στα δεδομένα δεν είναι ούτε αυστηρή, ούτε συστηματική (Tognini-Bonelli, 2001, σ. 81). Τα δεδομένα χρησιμοποιούνται για την υποστήριξη ενός ήδη διατυπωμένου θεωρητικού μοντέλου, ενώ η απουσία ενός μοτίβου μπορεί να μην είναι καθοριστική για τη διατύπωση ενός θεωρητικού μοντέλου. Τα ΣΚ χρησιμοποιούνται για να επαληθεύσουν, αλλά σε έναν μόνο βαθμό, ήδη υπάρχουσες θεωρίες για τη γλώσσα ή προκειμένου να συμπληρώσουν τη θεωρία (Tognini-Bonelli, ό.π.).

Από την άλλη πλευρά, στις μελέτες που καθοδηγούνται από ΣΚ (corpus-driven studies), οι γλωσσολόγοι αντιμετωπίζουν το ΣΚ ως ολότητα και δεν επιλέγουν επιμέρους παραδείγματα για να υποστηρίξουν τον ισχυρισμό τους ή να επιβεβαιώσουν μια θεωρητική προσέγγιση. Αντιθέτως, παραμένουν αφοσιωμένοι στην ακεραιότητα των δεδομένων ως ολότητας και όλα τα παραδείγματα και οι περιγραφές στοχεύουν στη γενίκευση των δεδομένων του ΣΚ (Tognini-Bonelli, 2010, σ. 84).

Οι έρευνες που καθοδηγούνται από το ΣΚ απορρίπτουν τη ΓΣΚ ως μέθοδο και θεωρούν, αντιθέτως, ότι το ΣΚ πρέπει να θεωρείται η μόνη πηγή για να γίνουν υποθέσεις για τη γλώσσα (McEnery & Hardie, 2011, σ. 6; Tognini-Bonelli, 2001, σ. 84). Έτσι, σύμφωνα με την Tognini-Bonelli (2001, σσ. 84-85), το ΣΚ εμπεριέχει τη δική του γλωσσική θεωρία. Κάθε ερευνητικό βήμα που γίνεται σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση αποκαλύπτει νέες πτυχές της γλώσσας, θέτει νέα ερευνητικά ερωτήματα και δεν υποστηρίζει απλώς τα ήδη υπάρχοντα, ενώ η πληροφορία που έρχεται στο φως είτε γίνεται σεβαστή είτε απορρίπτεται, αλλά ποτέ δεν αγνοείται (Tognini-Bonelli 2001, σ. 84).

Οι έρευνες που καθοδηγούνται από ΣΚ ξεκινούν από τα δεδομένα θεωρώντας ότι δεν είναι ανεξάρτητα από τη θεωρία. Η γενικότερη μεθοδολογική διαδρομή που ακολουθείται είναι ότι η παρατήρηση των δεδομένων οδηγεί σε υποθέσεις, οι οποίες οδηγούν σε γενικεύσεις για τη γλώσσα και οι οποίες με τη σειρά τους οδηγούν στην ενοποίηση των θεωρητικών δηλώσεων (Tognini-Bonelli, 2001, σσ. 84-85). Σε όλη αυτή τη διαδικασία, οι γλωσσολόγοι παρεμβαίνουν συνεχώς εφαρμόζοντας τη γνώση και την εμπειρία τους σε κάθε στάδιο της διαδικασίας (ό.π.).

4.3. Σώματα Κειμένων: Αρχικές παρατηρήσεις και ορισμοί

Διάφοροι ορισμοί έχουν δοθεί για το ΣΚ⁶⁵, οι οποίοι εστιάζουν στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που το ξεχωρίζουν από άλλες συλλογές κειμένων. Για παράδειγμα, η Tognini-Bonelli (2001, σ. 55), αναφέρει ότι ένα ΣΚ είναι μια ηλεκτρονική (αποθηκευμένη στον Η/Υ) συλλογή αυθεντικών κειμένων που επιλέγονται σύμφωνα με σαφή κριτήρια προκειμένου να αιχμαλωτίσουν την κανονικότητα μιας γλώσσας, μιας γλωσσικής ποικιλίας ή μιας υπογλώσσας και τα οποία μπορούν να αναλυθούν με αυτόματο ή ημιαυτόματο τρόπο.

Ο Sinclair (2005a, σ. 15), αντιστοίχως ορίζει το ΣΚ ως μια ηλεκτρονική συλλογή τμημάτων μιας γλώσσας, τα οποία επιλέγονται με συγκεκριμένα εξωτερικά κριτήρια έτσι ώστε να αποτελούν, στο μέτρο του δυνατού, αντιπροσωπευτικό δείγμα μιας συγκεκριμένης γλώσσας ή γλωσσικής ποικιλίας και να χρησιμοποιούνται ως πηγή δεδομένων για γλωσσολογική έρευνα, ενώ σύμφωνα με τους Bowker και Pearson (2002, σ. 9), τα ΣΚ μπορούν να περιγράψουν ως μια μεγάλη συλλογή αυθεντικών κειμένων τα οποία έχουν συγκεντρωθεί και αποθηκευτεί σε ηλεκτρονική μορφή ακολουθώντας συγκεκριμένα κριτήρια.

Από τους παραπάνω ορισμούς γίνεται σαφές ότι τα ΣΚ έχουν αρκετά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και δεν αποτελούν απλώς μια εξαιρετικά μεγάλη συλλογή κειμένων, αποθηκευμένων σε έναν Η/Υ. Από τη σκοπιά της γλωσσολογικής έρευνας και ανάλυσης υπάρχουν αρκετά ακόμα στοιχεία που χαρακτηρίζουν μια μεγάλη συλλογή κειμένων ως ΣΚ. Οι περισσότεροι από τους ορισμούς συγκλίνουν στο ότι ένα ΣΚ έχει τα εξής χαρακτηριστικά (βλ. Tognini-Bonelli, 2001, σσ. 53-54; Sinclair, 1991, σ. 171; Bowker & Pearson, 2002, σ. 9 μεταξύ άλλων): αποτελείται από αυθεντικά τμήματα της γλώσσας και όχι απαραίτητα από ολόκληρα κείμενα, είναι αντιπροσωπευτικό μιας γλώσσας ή μιας γλωσσικής ποικιλίας, δημιουργείται για κάποιον σκοπό, κάποιο ερευνητικό ερώτημα και με συγκεκριμένα κριτήρια και χρησιμοποιείται για γλωσσολογική ανάλυση. Τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά διαχωρίζουν ένα ΣΚ από μια απλή μεγάλη συλλογή κειμένων.

⁶⁵ Ο όρος *corpus* προέρχεται από το λατινικό *corpus* (σώμα).

Πιο συγκεκριμένα, οι Bowker και Pearson (2002, σ. 9; βλ. Tognini-Bonelli, 2001, σ. 55) αναφέρουν ότι ένα ΣΚ αποτελείται από κείμενα που αποτελούν παραδείγματα της «ζωντανής», αληθινής γλώσσας που χρησιμοποιείται στην ανθρώπινη επικοινωνία. Με άλλα λόγια, τα κείμενα που απαρτίζουν ένα ΣΚ είναι κείμενα που αφορούν τη φυσική παραγωγή λόγου και δεν έχουν δημιουργηθεί με σκοπό να αποτελέσουν a priori μέρος ενός ΣΚ προκειμένου να μελετηθούν συγκεκριμένα στοιχεία της γλώσσας, όπως η γραμματική κ.ά.

Επιπλέον, ένα ΣΚ δεν είναι, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, μια τυχαία συλλογή κειμένων (Biber, Conrad, & Reppen, 1998, σ. 246). Αντιθέτως, τα κείμενα που το απαρτίζουν επιλέγονται με σαφή κριτήρια προκειμένου το ΣΚ να είναι ένα *αντιπροσωπευτικό δείγμα* της γλώσσας ή του τμήματος της εκάστοτε γλώσσας (Biber, Conrad, & Reppen, 1998, σ. 246; Bowker & Pearson, 2002, σ. 10; Tognini, Bonelli, 2001, σ. 57). Ο Leech (στην Tognini-Bonelli, 2001, σ. 57) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ένα ΣΚ είναι αντιπροσωπευτικό όταν «τα ευρήματα που βασίζονται στο περιεχόμενό του μπορούν να γενικευτούν σε ένα μεγαλύτερο υποθετικό ΣΚ». Φυσικά, και στο κριτήριο αυτό σημαντικό ρόλο παίζει ο σκοπός και τα ιδιαίτερα ερευνητικά ερωτήματα μια έρευνας. Τα ΣΚ σχεδιάζονται, λοιπόν, με συγκεκριμένες προδιαγραφές και έχουν συγκεκριμένη σκοπιμότητα, η οποία σχετίζεται με την έρευνα και τους σκοπούς της. Επιπλέον, βασίζονται σε αυθεντικά δείγματα της γλώσσας και όχι σε κατασκευασμένα (McCarthy & O'Keeffe, 2010, σ. 4; Hasko, 2012, σ. 4758; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 21), έτσι ώστε να αντικατοπτρίζουν τη γλωσσική πραγματικότητα.

Ένα άλλο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των ΣΚ αφορά και τη μορφή τους (Bowker & Pearson, 2002, σ. 10). Ένα ΣΚ πρέπει να είναι πάντοτε σε ηλεκτρονική μορφή, καθώς πρέπει να μπορεί να επεξεργαστεί από έναν Η/Υ και από διάφορα προγράμματα επεξεργασίας ΣΚ (βλ. κεφάλαιο 4.3.3.). Τα προγράμματα αυτά επιτρέπουν την πρόσβαση και την προβολή της πληροφορίας που περιέχεται μέσα στο ΣΚ με διάφορους τρόπους, ενώ προσφέρουν έναν ευρύ κατάλογο εργαλείων ανάλυσης της πληροφορίας (όπως για παράδειγμα την αναζήτηση λέξεων, συμφράσεων, τη δημιουργία στατιστικών καταλόγων κ.ά.). Ωστόσο, είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι τα προγράμματα ανάλυσης ΣΚ προσφέρουν λύση μόνο για τη μια πλευρά κάθε έρευνας: την ποσοτική ανάλυση. Η άλλη πλευρά, η ποιοτική ανάλυση των αποτελεσμάτων παραμένει ακόμα ευθύνη των ερευνητών, οι οποίοι καλούνται να

αναλύσουν ποιοτικά τα ποσοτικά δεδομένα, καθώς και τμήματα του ΣΚ (Bowker & Pearson, 2002, σ. 10; βλ. και κεφάλαιο 4.4.1.).

Τέλος, μια σύντομη, αλλά σημαντική παρατήρηση αφορά τον διαχωρισμό του ΣΚ από τα αρχεία κειμένων και τις βάσεις δεδομένων (βλ. Baker, 2006, σ. 26). Ο Leech (1991, σ. 11; βλ. και Kennedy, 1998, σ. 4; Baker, 2006, σ. 26, Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 16) αναφέρει ότι η διαφορά ανάμεσα στα αρχεία κειμένων και σε ένα ΣΚ έγκειται στο γεγονός ότι το ΣΚ έχει σχεδιαστεί με τρόπο τέτοιο ώστε να έχει αντιπροσωπευτική λειτουργία για μια γλώσσα, ενώ ο Kennedy (1994, σ. 4) τονίζει ότι τα ΣΚ που έχουν σχεδιαστεί για γλωσσολογική ανάλυση είναι συστηματικές, σχεδιασμένες και δομημένες συλλογές κειμένων. Τα αρχεία κειμένων και οι βάσεις δεδομένων, από την άλλη, λειτουργούν ως αποθετήρια κειμένων και είναι συχνά τεράστια σε όγκο και χωρίς ιδιαίτερα κριτήρια σχεδιασμού (Kennedy, 1998, σ. 4), ενώ τα κείμενα που τα αποτελούν δεν παρουσιάζουν κάποια οργανωμένη διασύνδεση μεταξύ τους (Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 16).

4.3.1. Είδη Σωμάτων Κειμένων

Κεντρικός ρόλος της δημιουργίας ΣΚ είναι η ανάλυση της γλώσσας προκειμένου να εξαχθούν κάποια αποτελέσματα. Η γλώσσα, όμως, δεν μπορεί να λογισθεί ως ένα αδιάσπαστο σύνολο. Ακόμα και αν αφήσουμε τις επιμέρους φυσικές γλώσσες στην άκρη και ασχοληθούμε με μια και μόνο γλώσσα, παρατηρούμε πολύ γρήγορα ότι μέσα στη γλώσσα αυτή υπάρχουν πολλά υποσύνολα με βάση διάφορους παράγοντες (π.χ. κοινωνιολογικούς, γεωγραφικούς κ.ά.). Το κρίσιμο ερώτημα είναι, λοιπόν, ποια είναι τα ερευνητικά ερωτήματα της εκάστοτε έρευνας. Σαφώς, μια έρευνα που στοχεύει στη μελέτη μιας φυσικής γλώσσας γενικά είναι αποδεκτή, όμως μια τέτοια έρευνα θα διαφέρει από μια έρευνα που στοχεύει στη μελέτη της γλώσσας που χρησιμοποιούν οι έφηβοι ή τη γλώσσα που μιλούσαν οι φυσικοί της ομιλητές πριν από κάποιες δεκαετίες κτλ. Με βάση, λοιπόν, αυτά μπορούμε να ισχυριστούμε ότι σε γενικές γραμμές υπάρχουν τόσοι τύποι ΣΚ όσοι και έρευνες (Bowker & Pearson, 2002, σ. 11), αλλά και να ορίσουμε ορισμένες κατηγορίες ΣΚ, στηριζόμενοι στα επιμέρους χαρακτηριστικά γνωρίσματα της εκάστοτε έρευνας. Πρέπει, βέβαια, να τονίσουμε ότι ένα ΣΚ μπορεί

να έχει διάφορα χαρακτηριστικά που το τοποθετούν σε πολλές από τις κατηγορίες που θα δούμε αμέσως παρακάτω⁶⁶.

Τα ΣΚ διακρίνονται σε γενικές γραμμές σε διάφορα είδη με βάση μια σειρά από χαρακτηριστικά (βλ. Bowker & Pearson, 2002, σσ. 11-13; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σσ. 30-38; Dash, 2008; 2009 μεταξύ άλλων). Τα βασικά είδη ΣΚ⁶⁷ είναι, λοιπόν, τα εξής:

4.3.1.1. Γενικά ΣΚ ή ΣΚ γενικής αναφοράς και ειδικά ΣΚ ή ΣΚ ειδικού σκοπού

Τα ΣΚ διακρίνονται ανάλογα με το εύρος των γλωσσικών ποικιλιών που καλύπτουν σε γενικά ΣΚ ή ΣΚ γενικής αναφοράς και σε ειδικά ΣΚ ή ΣΚ ειδικού σκοπού (Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 32; Bowker & Pearson, 2002, σ. 12 μεταξύ άλλων).

Ως γενικό ΣΚ ή ΣΚ γενικής αναφοράς (general reference corpus), ορίζεται ένα ΣΚ που μπορεί να θεωρηθεί ως αντιπροσωπευτικό δείγμα μιας γλώσσας ως σύνολο και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να γίνουν γενικές παρατηρήσεις για εκείνη (Bowker & Pearson, 2002, σ. 12). Το ΣΚ αυτό περιέχει συνήθως υλικό σε γραπτή και προφορική μορφή το οποίο αφορά διάφορα κειμενικά είδη, όπως ειδήσεις, λογοτεχνικά κείμενα, κείμενα σε εφημερίδες κ.ά. (Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 32; Bowker & Pearson, 2002, σ. 12), ενώ εστιάζει στη γλώσσα γενικού σκοπού, δηλαδή τη γλώσσα που χρησιμοποιείται στον καθημερινό λόγο.

Αντίθετα, ένα ειδικό ΣΚ ή ΣΚ ειδικού σκοπού μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να γίνουν παρατηρήσεις για μια γλώσσα ειδικού σκοπού και χρησιμοποιείται για τη μελέτη μιας συγκεκριμένης γλωσσικής ποικιλίας ή ενός πεδίου της γλώσσας, όπως για παράδειγμα τη γλώσσα ενός συγκεκριμένου επιστημονικού πεδίου ή μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας (Bowker & Pearson, 2002, σ. 12; βλ. και Baker, 2006, σ. 26; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 32). Όπως είναι φυσικό, στα ΣΚ ειδικού σκοπού συλλέγουμε κείμενα ή τμήματα κειμένων που ανταποκρίνονται στα συγκεκριμένα κριτήρια της έρευνας (Baker, 2006, σ. 26).

⁶⁶ Για παράδειγμα, ένα ΣΚ ειδικού σκοπού μπορεί να είναι μονόγλωσσο και διαχρονικό.

⁶⁷ Φυσικά, η παρακάτω κατηγοριοποίηση δεν εξαντλεί όλα τα είδη ΣΚ της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, καθώς έχουν διατυπωθεί διάφορα είδη ΣΚ ανάλογα με τα ερευνητικά ερωτήματα της εκάστοτε έρευνας.

Βέβαια, πρέπει να τονίσουμε ότι τα γενικά ΣΚ και τα ΣΚ ειδικού σκοπού μπορούν να χρησιμοποιηθούν αντιπαραθετικά προκειμένου να αναγνωριστούν όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά της ειδικής γλώσσας που την κάνουν να διαφέρει από τη γενική γλώσσα (Bowker & Pearson, 2002, σ. 12).

4.3.1.2. Γραπτό ΣΚ, προφορικό ΣΚ και πολυτροπικό ΣΚ

Ένα ΣΚ διακρίνεται ανάλογα με το είδος των κειμένων που το αποτελούν σε γραπτό, προφορικό ή πολυτροπικό (Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 33; Bowker & Pearson, 2002, σ. 12 μεταξύ άλλων). Ένα γραπτό ΣΚ περιέχει κείμενα που έχουν γραπτή μορφή, ενώ ένα προφορικό ΣΚ περιέχει προφορικό υλικό. Τα γραπτά είναι τα πιο συνηθισμένα ΣΚ, ενώ τα προφορικά είναι πολύ δύσκολο να συγκροτηθούν, καθώς προϋποθέτουν την καταγραφή τους, αλλά και την απομαγνητοφώνηση και τη μεταγραφή τους σε γραπτό κείμενο για να είναι προσβάσιμα με ευκολία (Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 33). Τέλος, ένα ΣΚ μπορεί να περιέχει τόσο γραπτό, όσο και προφορικό υλικό (όπως για παράδειγμα βίντεο ή ηχητικά μηνύματα σε συνδυασμό με τις γραπτές μεταγραφές τους). Τα ΣΚ αυτά ονομάζονται πολυτροπικά (Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 33; Bowker & Pearson, 2002, σ. 12).

4.3.1.3. Μονόγλωσσο ΣΚ και πολύγλωσσο ΣΚ

Ανάλογα με τη γλώσσα στην οποία βρίσκεται το υλικό που περιέχει, ένα ΣΚ μπορεί να είναι είτε μονόγλωσσο, είτε πολύγλωσσο (Bowker & Pearson, 2002, σ. 12; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 30).

Ένα μονόγλωσσο ΣΚ περιέχει κείμενα που βρίσκονται σε μια γλώσσα (ό.π.). Από την άλλη, ένα πολύγλωσσο ΣΚ περιλαμβάνει κείμενα που βρίσκονται σε δύο ή περισσότερες γλώσσες (Bowker & Pearson, 2002, σ. 13; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 30). Τα πολύγλωσσα ΣΚ μπορούν να διαιρεθούν περαιτέρω σε παράλληλα και συγκρίσιμα ΣΚ. Τα παράλληλα ΣΚ περιέχουν κείμενα με τις μεταφράσεις τους σε μια ή περισσότερες ξένες γλώσσες. Βασικό τους γνώρισμα είναι η ευθυγράμμιση (alignment) ανάμεσα στις παραγράφους, τις προτάσεις και τις λέξεις, δηλαδή η

συσχέτιση ένα προς ένα των κειμένων στα επίπεδα αυτά (Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 31). Στα συγκρίσιμα ΣΚ, τα κείμενα σε όλες τις γλώσσες πρέπει να έχουν την ίδια επικοινωνιακή λειτουργία, το ίδιο θέμα (π.χ. οδηγίες χρήσης) και να έχουν δημιουργηθεί το ίδιο περίπου χρονικό διάστημα κτλ. (Bowker & Pearson, 2002, σ. 12; Γούτσος, Φραγκάκη, 2015, σ. 32).

4.3.1.4. Συγχρονικό ΣΚ και διαχρονικό ΣΚ

Με βάση τη χρονική περίοδο που καλύπτουν, τα ΣΚ διακρίνονται σε συγχρονικά και διαχρονικά (Bowker & Pearson, 2002, σ. 12; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 33). Ένα συγχρονικό ΣΚ παρουσιάζει ουσιαστικά ένα στιγμιότυπο μιας γλώσσας για μια ορισμένη χρονική περίοδο και περιλαμβάνει κείμενα μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, ενώ ένα διαχρονικό ΣΚ αποτελείται από κείμενα διαφορετικών χρονικών περιόδων και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να μελετηθεί η εξέλιξη της γλώσσας κατά τη διάρκεια μιας μεγαλύτερης χρονικής περιόδου (ό.π.). Τέλος, ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν οι «οικογένειες» σωμάτων κειμένων, που αποτελούν ΣΚ που έχουν σχεδιαστεί με ίδια κριτήρια, αφορούν όμως διαφορετικές χρονικές περιόδους.

4.3.1.5. Ανοικτό ΣΚ ή ΣΚ ελέγχου και κλειστό ή πεπερασμένο ΣΚ

Ένα ανοικτό ΣΚ (ή σώμα κειμένου ελέγχου) είναι ένα ΣΚ που επεκτείνεται συνεχώς και αυξάνεται αδιάκοπα με νέα δεδομένα. Το είδος αυτό χρησιμοποιείται συνήθως για τη δημιουργία λεξικών, καθώς τα ανοικτά ΣΚ προσφέρουν τη δυνατότητα να αναζητηθούν νέες λέξεις ή αλλαγές στη σημασία των ήδη υπάρχουσών λέξεων. Τα περισσότερα, όμως, ΣΚ είναι κλειστά, καθώς συγκροτούνται και ολοκληρώνονται σε μια δεδομένη χρονική στιγμή και παραμένουν στατικά, καθώς έχουν δεδομένο μέγεθος και δεν αλλάζουν με το πέρασμα του χρόνου (Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 34). Ένα κλειστό ή πεπερασμένο ΣΚ δεν επεκτείνεται από τη στιγμή που συγκροτείται και αποτελεί σταθερή και αμετάβλητη πηγή δεδομένων (Bowker & Pearson, 2002, σ. 13; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 34).

4.3.1.6. Απλό ΣΚ και επισημειωμένο ΣΚ

Η επισημείωση (annotation) αφορά «την προσθήκη ερμηνευτικών γλωσσικών πληροφοριών σε ένα ΣΚ» (Leech, 2005, σ. 17; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 34). Ανάλογα, λοιπόν, με το αν ένα ΣΚ έχει επισημειωθεί ή όχι, το διακρίνουμε ανάμεσα σε απλό ή επισημειωμένο. Ένα ΣΚ που δεν έχει επισημειωθεί ονομάζεται απλό ΣΚ (raw corpus), ενώ ένα ΣΚ στο οποίο έχουν προστεθεί γλωσσικές πληροφορίες ονομάζεται επισημειωμένο (Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 34). Υπάρχουν διάφορα είδη επισημείωσης, όπως η λημματοποίηση, η επισημείωση για μέρη του λόγου (part-of-speech ή POS tagging), η συντακτική επισημείωση, η σημασιολογική επισημείωση και η κειμενική επισημείωση (Leech, Adding linguistic annotation, 2005, σσ. 18-19; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 36).

4.3.2. Δημιουργία Σωμάτων Κειμένων

Στα προηγούμενα δύο υποκεφάλαια εξετάσαμε τι είναι το ΣΚ, ενώ είδαμε και τα βασικά είδη στα οποία διακρίνεται. Με ποια, όμως, κριτήρια επιλέγουμε τα κείμενα ή τα τμήματα των κειμένων που απαρτίζουν ένα ΣΚ;

Όπως αναφέραμε παραπάνω, τα διάφορα κείμενα ή τμήματα των κειμένων που απαρτίζουν ένα ΣΚ δεν επιλέγονται τυχαία (Baker, 2006, σ. 26). Η δημιουργία ενός ΣΚ ακολουθεί ορισμένες αρχές σχεδιασμού, οι οποίες προσδιορίζονται συνήθως με βάση τα δεδομένα του εκάστοτε ερευνητικού προγράμματος (Conrad, 2002, σ. 77) και του σκοπού της εκάστοτε έρευνας (Biber, Conrad, & Reppen, 1998, σ. 246). Παρόλα αυτά, έχουν διατυπωθεί ορισμένες αρχές σχεδιασμού και συγκρότησης ΣΚ (βλ. Bowker & Pearson, 2002; Sinclair, 2005; Baker, 2006; Dash, 2008; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015 μεταξύ άλλων), οι οποίες συνδέονται συνήθως με διάφορα κριτήρια. Σύμφωνα με τον Sinclair (2005, σ. 9), τα κριτήρια αυτά πρέπει να είναι λίγα σε αριθμό, να είναι ξεκάθαρα και διακριτά μεταξύ τους και να εκφράζουν με σαφήνεια τι στόχο έχει η έρευνα της υπό εξέταση γλώσσας ή γλωσσικής ποικιλίας.

Ορισμένα κριτήρια που αφορούν τον σχεδιασμό ενός ΣΚ σχετίζονται, όπως είναι φυσικό, με τα διάφορα είδη των ΣΚ. Οι επιλογές, λοιπόν, όσον αφορά αυτού του είδους τα χαρακτηριστικά σχετίζονται άμεσα με τα δεδομένα και τους ιδιαίτερους

ερευνητικούς σκοπούς ενός προγράμματος. Για παράδειγμα, ένα ΣΚ μπορεί να σχεδιαστεί και να δημιουργηθεί με κείμενα μιας γλώσσας (μονόγλωσσο ΣΚ) ή με κείμενα σε περισσότερες από μια γλώσσες (πολύγλωσσο ΣΚ), να αποτελείται από γραπτά ή προφορικά κείμενα ή έναν συνδυασμό των δύο (γραπτό, προφορικό και πολυτροπικό ΣΚ αντιστοίχως) κ.ο.κ. Υπάρχουν, όμως και άλλα, πιο περίπλοκα ερωτήματα κατά τον σχεδιασμό ενός ΣΚ, η απάντηση των οποίων είναι μεν επιτακτική, αποτελεί όμως μεγάλη πρόκληση. Τα ερωτήματα αυτά έχουν να κάνουν με το περιεχόμενο του ΣΚ, το μέγεθος που πρέπει να έχει ένα ΣΚ ώστε να θεωρείται αντιπροσωπευτικό της προς εξέταση γλώσσας ή γλωσσικής ποικιλίας και συνεπώς να μπορεί να χρησιμοποιηθεί με ασφάλεια, αν ένα ΣΚ θα πρέπει να αποτελείται από ολόκληρα κείμενα ή δείγματα κειμένων κ.ά. Στα υποκεφάλαια που ακολουθούν θα αναλύσουμε ορισμένα από τα βασικά αυτά ερωτήματα.

4.3.2.1. Δημιουργός και περιεχόμενο Σωμάτων Κειμένων

Το περιεχόμενο του ΣΚ είναι το πρώτο χαρακτηριστικό που πρέπει να σκεφτεί ένας ερευνητής κατά τον σχεδιασμό ενός ΣΚ. Ο Sinclair (2005, σ. 5; βλ. και Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 39) αναφέρει ότι ένα ΣΚ θα έπρεπε ιδανικά να σχεδιάζεται από ειδικούς όχι με γνώμονα τη γλώσσα που θα περιέχει, αλλά στη βάση των επικοινωνιακών λειτουργιών των γλωσσικών κοινοτήτων που χρησιμοποιούν τη γλώσσα αυτή. Τα κριτήρια επιλογής του περιεχομένου ενός ΣΚ που προκύπτουν από την εξέταση της επικοινωνιακής λειτουργίας των κειμένων ονομάζονται εξωτερικά κριτήρια, ενώ εκείνα που αφορούν λεπτομέρειες για τη γλώσσα των κειμένων εσωτερικά (Sinclair, 2005, σ. 6). Ένα ΣΚ θα πρέπει, λοιπόν, να δημιουργείται με βάση τα εξωτερικά κριτήρια (Sinclair, ό.π.).

Σημαντικό είναι, επίσης, ποιος δημιουργεί ένα ΣΚ. Σύμφωνα με τον Sinclair (ό.π.), η δημιουργία ενός ΣΚ από ειδικούς στην ανάλυση ΣΚ δεν είναι πάντοτε επιτυχημένη, καθώς υπάρχει ένας σοβαρός κίνδυνος να δημιουργήσουν ένα ΣΚ που να αντανakλά γλωσσολογικές λεπτομέρειες που γνωρίζουν ήδη ή υποθέτουν ότι ισχύουν. Ο φαύλος αυτός κύκλος μπορεί να αποτραπεί σύμφωνα με τον ίδιο (ό.π.) με τη δημιουργία ΣΚ από ειδικούς στις επικοινωνιακές λειτουργίες της γλώσσας στην οποία θα βρίσκεται το ΣΚ. Βέβαια, η πρακτική αυτή δεν ακολουθείται σε πολύ μεγάλο βαθμό,

ίσως εξαιτίας των δυνατοτήτων που δίνει η τεχνολογία για γρήγορη και εύκολη δημιουργία ΣΚ. Όμως, αυτό που πρέπει να προσέχει πάντοτε ένας ερευνητής που σχεδιάζει και συγκροτεί ένα ΣΚ είναι να μην παρασύρεται από τη διαίσθηση που του δίνουν οι γλωσσικές του γνώσεις.

4.3.2.2. Μέγεθος Σωμάτων Κειμένων

Το ιδανικό μέγεθος που θα πρέπει να έχει ένα ΣΚ δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια εκ των προτέρων με κάποιους κανόνες (Bowker & Pearson, 2002, σ. 45; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 39; Sinclair, 2005, σσ. 15-18; Baker, 2006, σσ. 27-28 μεταξύ άλλων). Η απόφαση για το μέγεθος που θα έχει ένα ΣΚ βασίζεται σε παράγοντες, όπως οι ανάγκες της εκάστοτε έρευνας, της διαθεσιμότητας των δεδομένων και του διαθέσιμου χρόνου που έχει ο ερευνητής (Bowker & Pearson, 2002, σ. 45; Baker, 2006, σσ. 27-29). Για παράδειγμα, ο Baker (2006, σσ. 27-28) αναφέρει ότι ένα ειδικό ΣΚ ενός εκατομμυρίου λέξεων αποτελούμενο από κείμενα μιας συγκεκριμένης γλωσσικής ποικιλίας θα ήταν αρκετό για τη συγκριτική ανάλυση ενός φαινομένου. Από την άλλη, ένα ΣΚ ενός εκατομμυρίου λέξεων δεν θεωρείται αρκετό για τις ανάγκες της δημιουργίας ενός λεξικού (Baker, 2006, σ. 28).

Παρόλο που το μέγεθος των ΣΚ έχει εκτοξευθεί σήμερα σε σχέση με τα πρώτα ΣΚ και τα προγράμματα επεξεργασίας ΣΚ έχουν πλέον τη δυνατότητα να επεξεργάζονται και να αναλύουν εκατομμύρια έως και δισεκατομμύρια λέξεις, πρέπει να αναφέρουμε ότι η δημιουργία ενός πάρα πολύ μεγάλου ΣΚ δεν είναι πάντοτε το ζητούμενο για έναν ερευνητή (Bowker & Pearson, 2002, σ. 48; McEnery & Hardie, 2011, σ. 15; Baker, 2006, σ. 28). Αντιθέτως, μικρότερα σε μέγεθος και ευέλικτα ΣΚ μπορούν να φανούν πολύ χρήσιμα για μελέτες, ιδιαίτερα αν πρόκειται για έρευνες πάνω σε Γλώσσες Ειδικού Σκοπού⁶⁸.

Ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας που αφορά την απόφαση σχετικά με το μέγεθος του ΣΚ αφορά το αν πρόκειται για ένα ανοικτό ή κλειστό ΣΚ (βλ. 4.3.1.5.). Η συγκεκριμένη απόφαση είναι πολύ σημαντική λόγω της φύσης των συγκεκριμένων ΣΚ. Ένα κλειστό ΣΚ δεν επεκτείνεται από τη στιγμή που συγκροτείται (Bowker & Pearson,

⁶⁸ Βλ. και κεφ. 4.1.1.

2002, σσ. 13, 48). Αντιθέτως, ένα ανοικτό ΣΚ (ή σώμα κειμένου ελέγχου) είναι ένα ΣΚ που επεκτείνεται συνεχώς με νέα δεδομένα και στοχεύει να είναι αντιπροσωπευτικό μιας γλώσσας ή μιας γλωσσικής ποικιλίας, καθιστώντας δυνατό στους ερευνητές να εντοπίσουν διαφορές κατά την πάροδο του χρόνου (Baker, 2006, σ. 29).

4.3.2.3. Αριθμός κειμένων που αποτελούν ένα ΣΚ

Εκτός από το μέγεθος του ΣΚ σε σχέση με τον συνολικό αριθμό των λέξεων που το απαρτίζουν, πολύ σημαντική κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού ενός ΣΚ είναι η απόφαση για τον αριθμό των διαφορετικών κειμένων που απαρτίζουν ένα ΣΚ, καθώς και τον αριθμό των διάφορων συγγραφέων τα κείμενα των οποίων απαρτίζουν ένα ΣΚ (Bowker & Pearson, 2006, σ. 49). Οι Bowker και Pearson (2006, σ. 49), αναφέρουν, για παράδειγμα, σχετικά με την εκμάθηση μιας Γλώσσας Ειδικού Σκοπού ότι θα ήταν καλή ιδέα ένα τέτοιο ΣΚ να περιέχει μεγάλο αριθμό κειμένων διάφορων συγγραφέων και όχι λίγα κείμενα ενός ή δύο συγγραφέων.

4.3.2.4. Ολόκληρα κείμενα ή αποσπάσματα κειμένων;

Ένα από τα βασικά ερωτήματα κατά τον σχεδιασμό ενός ΣΚ αποτελεί επίσης αν το ΣΚ θα περιέχει ολόκληρα κείμενα ή αποσπάσματα κειμένων. Όπως είναι φυσικό, στην πρώτη περίπτωση τα κείμενα θα είναι λιγότερα σε αριθμό, ενώ στη δεύτερη τα αποσπάσματα θα προέλθουν από πολύ περισσότερα κείμενα. Ο Sinclair (2005, σσ. 10-11; βλ. και Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σσ. 40-41) αναφέρει ότι τα δείγματα μιας γλώσσας που αποτελούν ένα ΣΚ θα πρέπει, όσο είναι αυτό δυνατό, να αποτελούνται από ολόκληρα έγγραφα ή μεταγραφές ολοκληρωμένων ομιλιών. Αυτό, βέβαια, σημαίνει ότι τα δείγματα θα διαφέρουν σημαντικά ως προς το μέγεθος (ό.π.).

4.3.2.5 Αντιπροσωπευτικότητα και Ισορροπία ενός ΣΚ

Η αντιπροσωπευτικότητα και η ισορροπία αποτελούν, ίσως, τις πιο «θολές» έννοιες που συνδέονται με ένα ΣΚ.

Από τη μια, ένα ΣΚ πρέπει να προσφέρει μια αντιπροσωπευτική εικόνα της γλώσσας ή της γλωσσικής ποικιλίας που προσπαθεί να περιγράψει (Biber, Conrad, & Reppen, 1998, σ. 246; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 41; Weisser, 2016, σ. 32). Άλλωστε, η παραδοχή ότι ένα ΣΚ είναι αντιπροσωπευτικό της γλώσσας που μελετά μας δίνει τη δυνατότητα να ισχυριστούμε ότι τα συμπεράσματα που εξάγονται από τη μελέτη ενός ΣΚ ισχύουν, ως έναν βαθμό, για όλη τη γλώσσα και να προβούμε σε γενικεύσεις για εκείνη (Biber, Conrad, & Reppen, 1998, σ. 246; Γούτσος, Φραγκάκη, 2015, σ. 41). Η ισορροπία, από την άλλη αφορά κατά κύριο λόγο την τήρηση αναλογιών ανάμεσα στα διάφορα είδη κειμένων που αποτελούν ένα ΣΚ (βλ. Sinclair, 2005, σ. 14; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 41; Weisser, 2016, σ. 32). Η έννοια αυτή αφορά κυρίως ΣΚ γενικής αναφοράς, υπό την έννοια ότι απαιτεί την προσθήκη ίσου όγκου γλωσσικού υλικού από πολλά διαφορετικά κειμενικά είδη (Weisser, 2016, σ. 32).

Πότε, όμως, ένα ΣΚ είναι αντιπροσωπευτικό μιας γλώσσας ή μιας γλωσσικής ποικιλίας; Η απάντηση στην ερώτηση αυτή είναι δύσκολο να απαντηθεί με σαφήνεια, ιδιαίτερα όταν αναφερόμαστε σε γενικά ΣΚ, καθώς, όπως τονίζει ο Sinclair (2008, σ. 30; βλ. και Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 41), η γλώσσα αποτελεί έναν *πληθυσμό δίχως όρια*. Ο Sinclair (2005, σ.12, βλ. και Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 41) αναφέρει ορισμένα βήματα για την επίτευξη ενός όσο το δυνατόν πιο αντιπροσωπευτικού ΣΚ, τα οποία σχετίζονται με αποφάσεις αναφορικά με τα δομικά στοιχεία του, όπως τους τύπους των κειμένων από τα οποία θα αποτελείται το ΣΚ, το μέγεθος και τον αριθμό των κειμένων κ.ά. Πιο σημαντική από όλα, όμως, θεωρεί την καταγραφή όλων των πληροφοριών που σχετίζονται με τον σχεδιασμό ενός ΣΚ (τήρηση μετατεδομένων) προκειμένου οι χρήστες του να μπορούν να ελέγξουν τα απρόσμενα αποτελέσματα που προκύπτουν από αυτό.

Τα μεταδεδομένα, δηλαδή δεδομένα σχετικά με άλλα δεδομένα (Burnard, 2005, σ. 40) αποτελούν βασική παράμετρο για την επίτευξη της αντιπροσωπευτικότητας ενός ΣΚ και δίχως αυτά ο ερευνητής δεν διαθέτει τίποτα περισσότερο από ασύνδετες λέξεις άγνωστης προέλευσης και αυθεντικότητας (Burnard, 2005, σ. 41, βλ. και Γούτσο, Φραγκάκη, 2015, σ. 42). Τα μεταδεδομένα διακρίνονται στις εξής κατηγορίες

(Burnard, 2005, σ. 41; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 42): στα εκδοτικά μεταδεδομένα, που περιλαμβάνουν πληροφορίες για τη σχέση μεταξύ του ΣΚ και των συστατικών στοιχείων με την πηγή προέλευσής τους, στα αναλυτικά μεταδεδομένα, που περιλαμβάνουν πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο τα συστατικά ενός ΣΚ έχουν ερμηνευτεί και αναλυθεί, στα περιγραφικά μεταδεδομένα, που παρέχουν πληροφορίες που προέρχονται από εσωτερικά και εξωτερικά χαρακτηριστικά των συστατικών ενός ΣΚ και στα διοικητικά μεταδεδομένα, που περιλαμβάνουν πληροφορίες για το ίδιο το ΣΚ, όπως τον τίτλο, τη διαθεσιμότητά του, τις διάφορες εκδόσεις του κτλ.

Πρέπει, βέβαια, να τονίσουμε ότι υπάρχει η γενική πεποίθηση ότι ένα ΣΚ δεν μπορεί να είναι εξ' ολοκλήρου αντιπροσωπευτικό μιας γλώσσας ή μιας ποικιλίας γλωσσών, ούτε μπορεί να υπάρξει πλήρης ισορροπία ανάμεσα στα κειμενικά είδη που το αποτελούν (Sinclair, 2005, σ. 12; βλ. και McEnery & Hardie, 2011, σ. 11). Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι οι έννοιες της αντιπροσωπευτικότητας και της ισορροπίας πρέπει να απορριφθούν (Sinclair, 2005, σ. 12; Leech, 2007, σσ. 143-144; βλ. και McEnery & Hardie, 2011, σ. 11). Όπως τονίζει ο Leech (2007, σσ. 143-144; βλ. και Sinclair, 2005, σ. 14), πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι ένα ΣΚ δεν είναι είτε αντιπροσωπευτικό μιας γλώσσας ή γλωσσικής ποικιλίας είτε όχι, αλλά υπάρχει μια κλίμακα όσον αφορά πόσο αντιπροσωπευτικό και ισορροπημένο είναι. Ο δημιουργός ενός ΣΚ πρέπει, λοιπόν, να διατηρήσει ως στόχο την αντιπροσωπευτικότητα και την ισορροπία στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό (Sinclair, 2005, σ. 14).

4.3.3. Προγράμματα επεξεργασίας ΣΚ

Τα ΣΚ αποτελούν γλωσσικά δεδομένα για την ανάλυσή των οποίων απαιτούνται ειδικά λογισμικά (Anthony, 2013, σ. 141). Χωρίς αυτά, τα ΣΚ δεν μπορούν να επεξεργαστούν και να δώσουν αποτελέσματα. Πράγματι, η ΓΣΚ, ως μεθοδολογία εφαρμοσμένης γλωσσολογίας, έχει ως κύριο χαρακτηριστικό της ότι χρησιμοποιεί εξειδικευμένα λογισμικά που προσφέρουν καταρχάς ποσοτική ανάλυση των δεδομένων και υπολογίζουν τα διάφορα μοτίβα της γλώσσας ως μέρος της ανάλυσης (Anthony, 2013, σσ. 141-142).

Σύμφωνα με τον Anthony (2013, σσ. 143-144), αυτό που δεν έχει συζητηθεί ακόμα εκτενώς στους κόλπους της επιστημονικής κοινότητας είναι ο διαχωρισμός ανάμεσα στα δεδομένα των ΣΚ και στα προγράμματα επεξεργασίας τους, κάτι το οποίο έχει συμβεί σε άλλες επιστήμες που έχουν ως μια βασική τους μέθοδο την παρατήρηση⁶⁹. Η ανάγκη να συμβεί αυτό είναι μεγάλη, καθώς όπως συμβαίνει με όλες τις επιστήμες που βασίζονται στην παρατήρηση, τα δεδομένα που παρατηρούνται ενδέχεται να είναι τα ίδια αλλά τα αποτελέσματα από την παρατήρηση να διαφέρουν σε κάποιο βαθμό ανάλογα με το πρόγραμμα που χρησιμοποιείται (Anthony, ό.π.). Όσον αφορά τη ΓΣΚ, οι ερευνητές έχουν δώσει πολύ περισσότερο βάρος στη θεώρηση των ΣΚ ως αμετάβλητων εργαλείων που χρησιμοποιούμε για να μελετήσουμε νέα φαινόμενα στη γλώσσα.

Η ΓΣΚ, όπως κάθε άλλη επιστήμη ή μεθοδολογία που βασίζεται στην παρατήρηση και την ανάλυση δεδομένων, βασίζεται στην επανάληψη και την επαλήθευση. Παρόλα αυτά, τα αποτελέσματα που εξάγονται από τα διάφορα εργαλεία επεξεργασίας ΣΚ δεν ταιριάζουν απολύτως και το ίδιο ΣΚ μπορεί να δίνει διαφορετικά αποτελέσματα όταν επεξεργάζεται από διαφορετικά λογισμικά. Οι λόγοι που συντελούν σε αυτό είναι πολύπλοκοι. Ο Anthony (2013, σ. 149) αναφέρει ότι ένα γλωσσικό χαρακτηριστικό που βρίσκεται υπό εξέταση δεν υπολογίζεται με τον ίδιο τρόπο από τα εργαλεία. Για παράδειγμα, για να υπολογίσει ένα εργαλείο τη συχνότητα εμφάνισης μιας λέξης πρέπει πρώτα να οριστεί τι θεωρείται «λέξη». Αυτό είναι αρμοδιότητα του προγραμματιστή που αναπτύσσει το πρόγραμμα. Έτσι, ένας προγραμματιστής μπορεί να κωδικοποιήσει τις λέξεις ως σειρές γραμμάτων από το Α έως το Ω, ένας άλλος να συμπεριλάβει τους αριθμούς 0-9 ως μέρος της λέξης και ένας άλλος να επιτρέπει στον χρήστη να επιλέγει ποια εφαρμογή χρειάζεται. Αυτό είναι μια μόνο από τις διαφορές ανάμεσα στα διάφορα λογισμικά επεξεργασίας ΣΚ. Θα πρέπει, επίσης, να τονίσουμε ότι οι διαφορές στον τρόπο σχεδιασμού και λειτουργίας των λογισμικών επιδρούν σε όλες τις λειτουργίες της ανάλυσης ενός ΣΚ (Anthony, 2013, σ. 151). Για παράδειγμα, οι διαφορές στον ορισμό της λέξης που αναφέρθηκαν πιο πάνω δεν επηρεάζουν μόνο τον υπολογισμό του αριθμού των λέξεων, αλλά και άλλες τιμές, όπως την ισχύ των συνάψεων, τα ν-γράμματα, τις λέξεις-κλειδιά κ.ά.

⁶⁹ Ο Anthony (ό.π.) αναφέρει τη βιολογία, τη φυσική, τη χημεία και την ΓΣΚ.

4.3.3.1. Ιστορική εξέλιξη προγραμμάτων ΣΚ

Σύμφωνα με τους McEnery και Hardie (2011, σσ. 37-48; βλ. και Anthony, 2013, σσ. 151-155), η εξέλιξη των προγραμμάτων επεξεργασίας ΣΚ μπορεί να χωριστεί σε τέσσερεις γενιές, η κάθε μια από τις οποίες φέρει τα δικά της, ξεχωριστά χαρακτηριστικά.

Η πρώτη γενιά προγραμμάτων επεξεργασίας ΣΚ εμφανίστηκε κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970 και λειτουργούσε σε κεντρικές μονάδες επεξεργασίας. Τα προγράμματα αυτά επεξεργάζονταν μόνο την κατηγορία χαρακτήρων ASCII, που είναι ουσιαστικά τα γράμματα Α-Ζ, μόνο την αγγλική στίξη, καθώς και κάποια σύμβολα, κυρίως αυτά που χρησιμοποιούνταν για μαθηματικούς υπολογισμούς (McEnery & Hardie, 2011, σσ. 37-39; Anthony, 2013, σ. 151). Ήταν, συνεπώς, περιορισμένα μόνο στην ανάλυση αγγλικών ΣΚ, ενώ εκτελούσαν πολύ απλές λειτουργίες, όπως ο υπολογισμός λέξεων ενός κειμένου. Παραδείγματα τέτοιων εργαλείων είναι τα *Concordance Generator* [Smith, 1966], *Discon* [Clark, 1966], *Drexel Concordance Program* [Price, 1966], *Concordance* [Dearing, 1966], and *CLOC* [Reed, 1978]. Βέβαια, αξίζει στο σημείο αυτό να τονίσουμε ότι η πλειοψηφία των εννοιών που εισήχθησαν μέσω των παραπάνω εργαλείων χρησιμοποιείται ακόμα και στα σύγχρονα προγράμματα επεξεργασίας ΣΚ (McEnery & Hardie, ό.π.).

Η δεύτερη γενιά σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση των McEnery και Hardie (2011, σσ. 39-40; Anthony, 2013, σσ. 151-152) αποτελείται από εργαλεία που αναπτύχθηκαν κατά τις δεκαετίες του 1980 και 1990. Τα προγράμματα της γενιάς αυτής προσέφεραν επίσης περιορισμένες δυνατότητες και επεξεργάζονταν μόνο την κατηγορία χαρακτήρων ASCII. Το πλεονέκτημα της γενιάς αυτής, όμως, έναντι της πρώτης γενιάς είναι ότι μπορούσε να λειτουργήσει και σε προσωπικούς υπολογιστές, επιτρέποντας στους ερευνητές να διεξάγουν μικρής έκτασης έρευνες (McEnery, Hardie, 2011, σσ. 39-40; Anthony, 2013, σ. 152). Επιπλέον, επέτρεπαν στους καθηγητές να κάνουν χρήση ΣΚ για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Παραδείγματα λογισμικών αυτής της γενιάς είναι, σύμφωνα με τους McEnery και Hardie (ό.π.), το *Oxford Concordance Program* (Hockey, 1988), το *Longman Mini-Concordancer* (Chandler, 1989), το *Kaye Concordancer* (Kaye, 1990) και το *MicroConcord* (Scott & Johns, 1993).

Η τρίτη γενιά λογισμικών επεξεργασίας ΣΚ αποτελείται από λογισμικά που αναπτύχθηκαν από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και τα οποία συνεχίζουν να αναπτύσσονται έως σήμερα (McEnery & Hardie, 2011, σσ. 40-43; Anthony, 2013, σ. 152). Στην κατηγορία αυτή ανήκουν πολλά από τα λογισμικά που χρησιμοποιούν οι περισσότεροι ερευνητές, όπως τα *WordSmith Tools* (Scott), *MonoConc Pro* (Barlow), και *AntConc* (Anthony). Τα κύρια πλεονεκτήματα των λογισμικών αυτών είναι ότι παρέχουν πλήθος λειτουργιών, οι οποίες περιλαμβάνουν συνηθισμένες στατιστικές μεθόδους, παρέχουν τη δυνατότητα επεξεργασίας μεγαλύτερων ΣΚ, επιτρέπουν την επεξεργασία ΣΚ σε πολλές γλώσσες, καθώς επεξεργάζονται χαρακτήρες διάφορων κατηγοριών (και όχι μόνο την κατηγορία ASCII, όπως οι δύο πρώτες γενιές) και είναι πολύ φιλικά προς τον χρήστη, επειδή είναι πολύ πιο απλά στη χρήση. Το βασικό τους μειονέκτημα, το οποίο αποτέλεσε και έναν από τους λόγους για να αναπτυχθούν τα λογισμικά τέταρτης γενιάς είναι το γεγονός ότι δεν μπορούν να επεξεργαστούν με ευκολία πολύ μεγάλα ΣΚ, που αποτελούνται από περισσότερες από 100 εκατομμύρια λέξεις.

Τέλος, η τέταρτη γενιά λογισμικών επεξεργασίας ΣΚ αναπτύχθηκε κυρίως λόγω δύο βασικών μειονεκτημάτων της τρίτης (McEnery & Hardie, 2011, σσ. 43-46; Anthony, 2013, σσ. 152-153). Το πρώτο αναφέρθηκε παραπάνω και αφορά το γεγονός ότι η τρίτη γενιά δεν μπορούσε να επεξεργαστεί με ευκολία ΣΚ που αποτελούνταν από περισσότερες από 100 εκατομμύρια λέξεις. Η εξέλιξη, όμως, της ΓΣΚ επιτρέπει πλέον στους ερευνητές τη δημιουργία τεράστιων ΣΚ δισεκατομμυρίων λέξεων μέσω του διαδικτύου. Ένας ακόμα λόγος που συνηγόρησε στην ανάγκη δημιουργίας νέων λογισμικών είναι ότι οι εκδότες δεν επιτρέπουν πλέον με μεγάλη ευκολία τη χρήση των ΣΚ τους. Έτσι, τα ΣΚ δεν διοχετεύονται πλέον με την ίδια ευκολία όπως στο παρελθόν για ανάλυση σε προσωπικούς Η/Υ. Ως απάντηση, λοιπόν, δημιουργήθηκαν εργαλεία τέταρτης γενιάς, όπως τα *Corpus.byu.edu* (Davies, 2013), *CQPweb* (Hardie, 2013), *Sketch Engine* (Kilgarriff, Rychlý, Smrž, & Tugwell, 2004), *Wmatrix* (Rayson, 2013) κ.ά. Αυτά επιτρέπουν την αποθήκευση ενός ΣΚ σε μια βάση δεδομένων ενός διακομιστή, δίνουν τη δυνατότητα για πολύ πιο γρήγορες αναζητήσεις, ενώ λύνουν και το πρόβλημα των πνευματικών δικαιωμάτων. Παρόλα αυτά, έχουν και κάποιους περιορισμούς (McEnery & Hardie, 2011, σ. 46; Anthony, 2013, σσ. 152-153). Καταρχάς, δεν είναι χρήσιμα για μικρής έκτασης έρευνες, καθώς απαιτούν προεργασία στα δεδομένα (να καθαριστούν και να επεξεργαστούν) προτού καταχωρηθούν στον

διακομιστή. Επιπλέον, ο χρήστης πρέπει, προκειμένου να χρησιμοποιήσει το εργαλείο, να κάνει πρώτα εγγραφή, να συμφωνήσει με τους όρους χρήσης, ίσως και να πληρώσει ένα μηνιαίο ποσό εγγραφής. Ένα άλλο πρόβλημα αφορά τη φύση του σχεδιασμού των εργαλείων αυτών. Τα εργαλεία τέταρτης γενιάς σχεδιάζονται σε εξωτερικούς διακομιστές και συνεπώς δεν είναι κατάλληλα για την επεξεργασία και την ανάλυση ΣΚ που περιέχουν ευαίσθητα δεδομένα, όπως προσωπικά ημερολόγια, πρακτικά εσωτερικών συνεδριάσεων επιχειρήσεων, εισαγωγικές εξετάσεις πανεπιστημίων κ.ά. Ένα ακόμα πρόβλημα αποτελεί το γεγονός ότι τα συγκεκριμένα εργαλεία είναι συνδεδεμένα με συγκεκριμένα ΣΚ (που συνήθως είναι προστατευμένα αναφορικά με τα πνευματικά δικαιώματα) και δεν επιτρέπουν την ανάλυση άλλων ΣΚ. Ένα άλλο, που συνδέεται με το προηγούμενο, είναι ότι όταν δημιουργείται ένα νέο ΣΚ με ένα εργαλείο τέταρτης γενιάς, συνδέεται με εκείνο και περιορίζεται από τα δικά του ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Τέλος, τα εργαλεία τέταρτης γενιάς «θολώνουν» τα όρια μεταξύ των δεδομένων του ΣΚ και των εργαλείων με τα οποία παρατηρούνται, καθώς ο τρόπος με τον οποίο αποθηκεύονται τα δεδομένα σε εξωτερικούς διακομιστές, δεν επιτρέπει στους ερευνητές να δουν το «ωμό» ΣΚ, αλλά πρέπει να χρησιμοποιήσουν το εργαλείο, με συνέπεια να είναι εύκολο να αγνοήσουν τις συνέπειες του φιλτραρίσματος του εργαλείου και να το χρησιμοποιήσουν άκριτα.

4.3.3.2. Μεθοδολογικά εργαλεία ανάλυσης ΣΚ

Στο προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε εν συντομία την ιστορία των προγραμμάτων που χρησιμοποιούνται για την ανάλυση ενός ΣΚ. Στο κεφάλαιο αυτό θα εστιάσουμε στα βασικά μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται για την ανάλυση ενός ΣΚ (βλ. κεφάλαιο 4.4.). Τα προγράμματα επεξεργασίας ΣΚ παρέχουν στους ερευνητές πλήθος μεθοδολογικών εργαλείων για την ανάλυση⁷⁰ ενός ΣΚ. Τα βασικότερα από αυτά είναι οι κατάλογοι συχνότητας, οι συμφραστικοί πίνακες, τα λεξικά συμπλέγματα και οι λέξεις-κλειδιά.

Ο κατάλογος συχνότητας (Word List) παράγει μια λίστα με όλες τις λέξεις του ΣΚ, ενώ δείχνει πόσες φορές εμφανίζεται η καθεμία μέσα σε ένα ΣΚ (βλ. Scott, 2015,

⁷⁰ Όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 4.4.1., τα μεθοδολογικά εργαλεία ανάλυσης κειμένων που προσφέρουν τα προγράμματα επεξεργασίας ΣΚ αφορούν κατά κύριο λόγο την ποσοτική ανάλυση.

σ. 6; Bowker & Pearson, 2002, σ. 109; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 61 μεταξύ άλλων). Η λίστα με τις λέξεις μπορεί να εμφανιστεί είτε αλφαβητικά, είτε με βάση τη συχνότητα εμφάνισής τους (Scott, 2015, σ. 6; Bowker, Pearson, 2002, σ. 109 μεταξύ άλλων). Η συχνότητα είναι μια από τις πιο βασικές έννοιες που συνδέονται με τη ΓΣΚ, καθώς δίνει στους ερευνητές μια πρώτη εντύπωση για το τι είναι σημαντικό σε μια γλώσσα (βλ. Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 61). Όπως είναι φυσικό, λοιπόν, στις πρώτες θέσεις ενός καταλόγου συχνότητας βρίσκονται αποκλειστικά γραμματικά ή λειτουργικά στοιχεία της γλώσσας που είναι φορείς λειτουργιών ή γραμματικών σημασιών και σχέσεων (Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 62).

Οι συμφραστικοί πίνακες (Concordances) δίνουν τη δυνατότητα να εξεταστεί μια λέξη μέσα στο γλωσσικό της περιβάλλον. Ένας συμφραστικός πίνακας περιλαμβάνει, λοιπόν, την υπό εξέταση λέξη ή κομβική λέξη στο κέντρο του, ενώ δεξιά και αριστερά εμφανίζονται οι λέξεις με τις οποίες συνεμφανίζεται (Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 67). Οι συμφραστικοί πίνακες αποτελούν ένα από τα πρώτα μεθοδολογικά εργαλεία για την ανάλυση ΣΚ και είναι ιδιαίτερα σημαντικοί καθώς επιτρέπουν στον ερευνητή να εντοπίζει με ταχύτητα και ευκολία τις συμφράσεις μιας λέξης, δηλαδή τις λέξεις που εμφανίζονται στη «γειτονιά» της κομβικής λέξης.

Τα λεξικά συμπλέγματα (clusters) ξεφεύγουν από το επίπεδο των μεμονωμένων λέξεων και είναι ακολουθίες λέξεων που τείνουν να συνεμφανίζονται δίχως να παρεμβαίνει κάποιο γλωσσικό στοιχείο ανάμεσά τους (Weisser, 2016, σ. 196; βλ. και Γούτσος, Φραγκάκη, 2015, σ. 70), ενώ επιτρέπουν, σύμφωνα με τον Scott (2015, σ. 176) σε έναν ερευνητή να εντοπίσει επαναλαμβανόμενη φρασεολογία μέσα σε ένα ΣΚ.

Τέλος, οι λέξεις-κλειδιά ενός ΣΚ είναι μια λίστα που προκύπτει από τη σύγκριση του καταλόγου συχνότητας ενός ΣΚ με τον κατάλογο συχνότητας ενός (γενικού) ΣΚ αναφοράς (βλ. Scott, 2015, σ. 5; Weisser, 2016, σ. 169; Γούτσος, Φραγκάκη, 2015, σ. 73 μεταξύ άλλων). Το αποτέλεσμα της σύγκρισης δείχνει τις στατιστικά σημαντικές διαφορές που προκύπτουν από τη σύγκριση των καταλόγων συχνότητας ενός ΣΚ και του ΣΚ αναφοράς (Weisser, 2016, σ. 169). Οι λέξεις-κλειδιά που προκύπτουν από τη σύγκριση μπορούν να είναι είτε θετικές, είτε αρνητικές. Οι μεν θετικές αφορούν λέξεις-κλειδιά που παρουσιάζουν ασυνήθιστα υψηλή συχνότητα στο ΣΚ όταν αυτό συγκρίνεται με το (γενικό) ΣΚ αναφοράς, ενώ οι αρνητικές λέξεις-κλειδιά

παρουσιάζουν ασυνήθιστα χαμηλή συχνότητα στο εξεταζόμενο ΣΚ σε σύγκριση με το (γενικό) ΣΚ αναφοράς (Weisser, 2016, σ. 169).

4.4. Ανάλυση ενός ΣΚ και τριγωνοποίηση αποτελεσμάτων

4.4.1. Ποσοτική και ποιοτική ανάλυση ΣΚ

Οι δύο βασικές μορφές μεθοδολογικής ανάλυσης ενός ΣΚ είναι η ποσοτική και η ποιοτική ανάλυση (Biber, Conrad, & Reppen, 1998, σ. 4; McEnery & Wilson, 2001, σ. 76; McEnery & Hardie, 2011, σ. 2; Conrad, 2002, σ. 78; Dash, 2008, σ. 12; Tognini-Bonelli, 2010, σ. 18 μεταξύ άλλων).

Από τη μια, η ποσοτική ανάλυση είναι η μεθοδολογία ανάλυσης ενός ΣΚ που βασίζεται, σύμφωνα με τους McEnery και Hardie (2011, σ. 49) στα στατιστικά δεδομένα που προκύπτουν από την ανάλυση ενός ΣΚ από τον H/Y, είτε αυτά είναι βασικά, όπως η συχνότητα εμφάνισης, είτε πιο σύνθετα, όπως η ανάλυση των συμπλεγμάτων κ.ά. (βλ. κεφάλαιο 4.3.3.2).

Από την άλλη, η ποιοτική ανάλυση είναι η μεθοδολογία η οποία χρησιμοποιείται για την σε βάθος ανάλυση των γλωσσικών φαινομένων που περιλαμβάνονται στο περιεχόμενο αυθεντικών επικοινωνιακών καταστάσεων το οποίο συνιστά ένα ΣΚ και είναι αποθηκευμένο, μπορεί να ανακτηθεί και να αναλυθεί από έναν H/Y (Hasko, 2012, σ. 4758). Η ποιοτική ανάλυση ενός ΣΚ δεν αφορά τα στατιστικά δεδομένα (βλ. McEnery & Hardie, ό.π.) και στοχεύει σε μια πιο λεπτομερή ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν από την ποσοτική ανάλυση ενός ΣΚ (Dash, 2008, σ. 12).

Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι και οι δύο μεθοδολογικές μορφές ανάλυσης ενός ΣΚ είναι πάρα πολύ σημαντικές και προσφέρουν εξίσου στη σφαιρική και ολοκληρωμένη ανάλυση ενός ΣΚ και στην απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα που έχει θέσει ο εκάστοτε ερευνητής (βλ. Biber, Conrad, & Reppen, 1998, σ. 4; McEnery & Hardie, 2012, σ. 2; Conrad, 2002, σ. 78; Dash, 2008, σ. 12; Hasko, 2012, σ. 4761). Η αξία του συνδυασμού τους είναι, λοιπόν, αδιαμφισβήτητη (Hasko, 2012, σ. 4761). Η ποιοτική ανάλυση μπορεί από τη μια, αν προηγηθεί της ποσοτικής, να συμβάλει στην κατηγοριοποίηση των γλωσσικών τύπων που θα αναλυθούν στη συνέχεια ποσοτικά,

ενώ αντιστρόφως, μπορεί να έρθει ύστερα από την ποσοτική ανάλυση και να ερμηνεύσει ποιοτικά τα στατιστικά αποτελέσματα που προέκυψαν από εκείνη (Hasko, 2012, σσ. 4761-62).

4.4.2. Τριγωνοποίηση

Όπως είδαμε παραπάνω, οι δύο βασικές μεθοδολογικές μορφές ανάλυσης ενός ΣΚ είναι η ποσοτική και η ποιοτική. Ο συνδυασμός, λοιπόν, δύο ή περισσότερων θεωρητικών προσεγγίσεων, μεθοδολογικών προσεγγίσεων, πηγών δεδομένων, ερευνητών ή μεθόδων ανάλυσης δεδομένων για την ανάλυση του ίδιου φαινομένου στην ίδια έρευνα ονομάζεται τριγωνοποίηση (Denzin, 1978, σ. 294; Kimchi, Polivka, & Stevenson, 1991; McNeill & Chapman, 2005 μεταξύ άλλων). Η τριγωνοποίηση αποτελεί χρήσιμο εργαλείο, καθώς βοηθά να αποκτήσουμε καλύτερη άποψη για κάτι ερευνώντας το από περισσότερες από μια οπτικές γωνίες (McNeill & Chapman, 2005, σ. 23). Ο όρος *τριγωνοποίηση* προέρχεται από την επιστήμη των μαθηματικών και έχει χρησιμοποιηθεί από πολλά επιστημονικά πεδία, όπως για παράδειγμα στις κοινωνικές επιστήμες, στις υπηρεσίες υγείας, κ.ά., αλλά και στη ΓΣΚ (Malamatidou, 2017, σσ. 24-25). Ο λόγος για τον οποίο χρησιμοποιείται είναι για να μειωθούν οι πιθανότητες λάθους που οφείλονται στη χρήση μιας μόνο στρατηγικής ή λαθών στα οποία έχουν υποπέσει οι ερευνητές, ενισχύοντας έτσι την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων (βλ. Denzin, 1978). Ο Layder (στον Baker, 2006, σ. 16), αναφέρει ότι η τριγωνοποίηση προσφέρει πάρα πολλά πλεονεκτήματα, καθώς προσφέρει έλεγχο της εγκυρότητας των υποθέσεων, υποστηρίζει τα ευρήματα με πιο ισχυρά θεμέλια και επιτρέπει στους ερευνητές να απαντούν με περισσότερη ευελιξία σε απρόβλεπτα προβλήματα και πτυχές της έρευνάς τους.

Η τριγωνοποίηση χωρίζεται ανάλογα με τον συνδυασμό των μεθόδων, σε διάφορα είδη⁷¹. Ο Denzin (1978, σσ. 294-306, βλ. και Malamatidou, 2017, σσ. 27-32) αναφέρει τέσσερα είδη τριγωνοποίησης, τα οποία είναι τα εξής: (α) τριγωνοποίηση των πηγών των δεδομένων, (β) τριγωνοποίηση των ερευνητών, (γ) μεθοδολογική

⁷¹ Η Malamatidou (2017, σ. 27) αναφέρει ότι το μεγαλύτερο ποσοστό της σχετικής με την τριγωνοποίηση βιβλιογραφίας εστιάζει στον συνδυασμό των ποσοτικών και των ποιοτικών μεθόδων ανάλυσης, ενώ άλλα είδη τριγωνοποίησης παραμελούνται, παρόλο που θα μπορούσαν δυνητικά να φανούν χρήσιμα στην ανάλυση ΣΚ.

τριγωνοποίηση και (δ) θεωρητική τριγωνοποίηση. Οι Kimchi, Polivka και Stevenson (1991, σσ. 364-365) επεκτείνοντας τον διαχωρισμό του Denzin, προτείνουν ένα ακόμα είδος, την (ε) τριγωνοποίηση ως προς την ανάλυση, ενώ η χρησιμοποίηση δύο ή περισσότερων μεθόδων τριγωνοποίησης (π.χ. δύο ή περισσότεροι ερευνητές σε συνδυασμό με δύο ή περισσότερες πηγές δεδομένων) ονομάζεται (στ) πολλαπλή τριγωνοποίηση (Kimchi, Polivka, & Stevenson, 1991, σσ. 364-365; Malamatidou, 2017, σσ. 31-32). Πιο αναλυτικά:

α) Τριγωνοποίηση των δεδομένων: Οι πηγές των δεδομένων μπορούν να διαφέρουν ανάλογα με τη χρονική περίοδο, τον τόπο ή το άτομο/τα άτομα από τα οποία συλλέγονται τα δεδομένα (Denzin, 1978, σσ. 295-296; Thurmond, 2001, σ. 254; Kimchi, Polivka, & Stevenson, 1991, σσ. 364-365; Malamatidou, 2017, σσ. 27-28). Ως τριγωνοποίηση, λοιπόν, των πηγών των δεδομένων μπορεί να χαρακτηριστεί η χρησιμοποίηση πολλαπλών πηγών δεδομένων που εστιάζουν στο ίδιο ερευνητικό ερώτημα με σκοπό την εξέταση ενός θέματος από διαφορετικές οπτικές γωνίες (Kimchi, Polivka, & Stevenson, 1991, σσ. 364-365).

Ο Denzin (1978, σσ. 295-296) αναφέρει τρεις υποκατηγορίες τριγωνοποίησης των πηγών δεδομένων, που αφορούν τον χρόνο, τον τόπο και το άτομο/τα άτομα από το οποίο/τα οποία συλλέγονται τα δεδομένα (βλ. Kimchi, Polivka, & Stevenson, 1991, σσ. 364; Thurmond, σ. 254). Η χρονική τριγωνοποίηση αφορά τη συλλογή δεδομένων σχετικά με το ίδιο φαινόμενο σε διαφορετικά χρονικά σημεία (μέρες, εβδομάδες, χρόνια). Η συγκεκριμένη υποκατηγορία δεν αφορά τη συλλογή δεδομένων για ένα συνεχές χρονικό διάστημα, η οποία στοχεύει στην επισήμανση μεταβολών μέσα σε ένα χρονικό διάστημα. Αντιθέτως, στοχεύει στην επικύρωση ενός φαινομένου σε συγκεκριμένα και δεδομένα σημεία του χρόνου (Kimchi, Polivka, & Stevenson, 1991, σσ. 364).

Η τοπική τριγωνοποίηση αφορά τη συλλογή δεδομένων πάνω στο ίδιο φαινόμενο από διαφορετικές πηγές (Denzin, 1978, σσ. 295-296; Kimchi, Polivka, & Stevenson, 1991, σσ. 364). Η μεταβλητή που είναι σημαντική σε αυτή την υποκατηγορία είναι η πηγή από την οποία αντλήθηκαν τα δεδομένα. Τα δεδομένα αντλούνται από δύο ή περισσότερες πηγές και αναλύονται προκειμένου να εξεταστεί η συνέπειά τους (Kimchi, Polivka, & Stevenson, 1991, σσ. 364).

Τέλος, η τριγωνοποίηση ως προς το άτομο/τα άτομα από το οποίο/τα οποία συλλέγονται τα δεδομένα αφορά τη συλλογή δεδομένων από τουλάχιστον δύο εκ των τριών κατηγοριών ανθρώπων που ακολουθούν: άτομα, ομάδες ατόμων (δύο άνθρωποι, μικρές ομάδες, οικογένειες) ή κοινότητες⁷² (Denzin, 1978, σ. 296; Kimchi, Polivka, & Stevenson, 1991, σ. 365).

(β) Τριγωνοποίηση ερευνητών: Η τριγωνοποίηση των ερευνητών αφορά τη συμμετοχή περισσότερων του ενός ερευνητών, παρατηρητών ή αναλυτών δεδομένων σε μια έρευνα (Denzin, 1978, σ. 297; Kimchi, Polivka, & Stevenson, 1991, σ. 365; Thurmond, 2001, σ. 254; Malamatidou, 2017, σσ. 28-29). Η επιβεβαίωση των ευρημάτων από δύο ή περισσότερους ερευνητές τους προσδίδει μεγαλύτερο βαθμό αξιοπιστίας (Denzin, 1978). Ο παραπάνω ορισμός επεκτείνεται από τους Kimchi, Polivka και Stevenson (1991, σ. 365), οι οποίοι αναφέρουν ότι για να επιτευχθεί το συγκεκριμένο είδος τριγωνοποίησης πρέπει να πληρούνται οι εξής προϋποθέσεις: (1) κάθε ερευνητής να έχει σαφή και διακριτό ρόλο μέσα στην έρευνα, (2) το πεδίο εξειδίκευσης κάθε ερευνητή να είναι διαφορετικό και (3) το πεδίο εξειδίκευσης κάθε ερευνητή να είναι εμφανές μέσα στην έρευνα.

(γ) Μεθοδολογική τριγωνοποίηση: Η μεθοδολογική τριγωνοποίηση είναι η χρήση δύο ή περισσότερων ερευνητικών μεθόδων μέσα σε μια έρευνα και μπορεί να αφορά είτε τη μέθοδο συλλογής δεδομένων είτε τον σχεδιασμό της έρευνας (Kimchi, Polivka, & Stevenson, 1991, σ. 365; Malamatidou, 2017, σσ. 30-31). Ορισμένοι θεωρητικοί έχουν μελετήσει το συγκεκριμένο είδος τριγωνοποίησης σε σχέση με την ποσοτική και την ποιοτική μέθοδο συλλογής δεδομένων, αναφέροντας ότι υπάρχει μια παραδειγματική σχέση μεταξύ τους (Thurmond, 2001, σ. 254). Σίγουρο, πάντως, θεωρείται το γεγονός ότι η μεθοδολογική τριγωνοποίηση οδηγεί στη μείωση των λαθών και των μειονεκτημάτων τα οποία προκύπτουν από μια μόνο έρευνα (ό.π.).

(δ) Θεωρητική τριγωνοποίηση: Η θεωρητική τριγωνοποίηση αφορά τη χρήση πολλών θεωριών ή υποθέσεων κατά την εξέταση ενός φαινομένου (Denzin, 1978; Thurmond, 2001; Malamatidou, 2017, σ. 29-30). Πιο συγκεκριμένα, η ίδια συλλογή δεδομένων μπορεί να αποτελέσει ένα πολύ ικανοποιητικό πεδίο για την εξέταση διαφορετικών θεωριών (Denzin, 1978, σ. 297).

⁷² Εδώ εντάσσονται ευρύτερες ομάδες, ακόμα και η κοινωνία. Για τον λόγο αυτό, επιλέχθηκε ο όρος «κοινότητα» ως απόδοση του αγγλικού «collectivity» (Denzin, 1978, σ. 296).

(ε) Τριγωνοποίηση ως προς την ανάλυση των δεδομένων: Το συγκεκριμένο είδος τριγωνοποίησης είναι μεταγενέστερο και δεν ανήκει στον διαχωρισμό του Denzin (1978). Αφορά ουσιαστικά τον συνδυασμό δύο ή περισσότερων μεθόδων ανάλυσης των ίδιων δεδομένων με σκοπό την επικύρωσή τους (Kimchi, Polivka, & Stevenson, 1991, σ. 365). Μπορεί να περιλαμβάνει διαφορετικά εργαλεία ανάλυσης δεδομένων, προκειμένου να καθοριστούν οι ομοιότητες κατά την ανάλυσή των δεδομένων, και συνεπώς, να επαληθευτούν (Kimchi, Polivka, & Stevenson, 1991, σ. 365; Thurmond, 2001, σ. 254).

Όπως έγινε σαφές στο κεφάλαιο αυτό, βασικός στόχος της τριγωνοποίησης είναι να βοηθήσει τους ερευνητές να αποφύγουν λάθη ή να ξεπεράσουν τις ελλείψεις που υπάρχουν σε κάθε ερευνητή, θεωρητική προσέγγιση και μεθοδολογία μιας έρευνας και έτσι να οδηγήσουν στη μεγαλύτερη δυνατή εγκυρότητα των ευρημάτων (Kimchi, Polivka, & Stevenson, 1991, σ. 365-366; Denzin, 1978). Ή, για να το θέσουμε διαφορετικά και να παραφράσουμε το ερώτημα των Baker και Egbert (2016, σ. 1), η τριγωνοποίηση χρησιμοποιείται για να ερευνήσουμε αν τελικά όλοι οι δρόμοι οδηγούν στην Ρώμη.

5. Μεθοδολογία

Στο κεφάλαιο αυτό περιγράφονται αρχικά τα ερευνητικά ερωτήματα στα οποία επιδιώκει να δώσει απάντηση η παρούσα έρευνα (κεφ. 5.1.), ενώ στη συνέχεια περιγράφεται αναλυτικά το ΣΚ το οποίο συγκροτήθηκε προκειμένου να απαντηθούν τα ερωτήματα (κεφ. 5.2.). Τέλος, στο κεφάλαιο 5.3. παρουσιάζεται η διαδικασία ανάλυσης του ΣΚ.

5.1. Ερευνητικά ερωτήματα

Όπως αναφέρθηκε ήδη στο προηγούμενο κεφάλαιο, τα ερευνητικά ερωτήματα της εκάστοτε έρευνας αποτελούν το βασικό ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί πριν, αλλά και κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού και της συγκρότησης ενός ΣΚ.

Το κύριο ερευνητικό αντικείμενο της παρούσας έρευνας είναι η μελέτη της δεοντικής τροπικότητας στη νομική γλώσσα (ΝΓ) του ενωσιακού ΔΑ με γλώσσες εργασίας τα αγγλικά και τα ελληνικά.

Φυσικά, ο όρος «νομική γλώσσα» αποτελεί ένα αχανές πεδίο μελέτης, το οποίο περιλαμβάνει πολλά διαφορετικά είδη κειμένων με διαφορετικά χαρακτηριστικά. Επιπλέον, πρέπει να τονιστεί ότι σε αντίθεση με τις περισσότερες ΓΕΣ, η ΝΓ διαφέρει καθώς τα μηνύματα που μεταδίδει αφορούν είτε ολόκληρο τον πληθυσμό, είτε συγκεκριμένα στρώματα του πληθυσμού, είτε έναν αριθμό συγκεκριμένων πολιτών (Mattila-Heikki, E. S., 2006, σ. 3). Για παράδειγμα, ένας νόμος αφορά όλους τους πολίτες, ενώ μια δικαστική απόφαση μόνο τα εμπλεκόμενα μέρη (ό.π.).

Η παρούσα έρευνα, λοιπόν, αφορά τη μελέτη της δεοντικής τροπικότητας σε κείμενα **νομοθεσίας** και **νομολογίας** του ενωσιακού ΔΑ. Οι κατηγορίες της δεοντικής τροπικότητας που μελετώνται πιο συγκεκριμένα είναι η **δεοντική υποχρέωση** και η **δεοντική άδεια** (πρβ. Saeed, 2003, σσ. 136-137; Biel, 2014a, σ. 158). Η δεοντική υποχρέωση αφορά επιβολή καθηκόντων, ενώ η δεοντική άδεια στην παροχή εξουσιών (Biel, 2014a, σ. 158).

Η μελέτη, λοιπόν, εστιάζει στη συγκρότηση και την ανάλυση δίγλωσσου ΣΚ και την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

- Πώς εκφράζεται η δεοντική τροπικότητα στη νομοθεσία και στη νομολογία του ευρωπαϊκού ΔΑ στα αγγλικά και στα ελληνικά;
- Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές προκύπτουν από τη σύγκριση της δεοντικής τροπικότητας ανάμεσα στη νομοθεσία και τη νομολογία που αφορά το ΔΑ στα αγγλικά και τα ελληνικά;
- Εφαρμόζονται (και αν ναι, σε ποιον βαθμό;) οι κανόνες που έχουν θεσπιστεί από τα αρμόδια ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα σχετικά με τη σύνταξη και τη μετάφραση νομοθετικών πράξεων στο πλαίσιο της ΕΕ (βλ. κεφ. 3.4.);

5.2. Σχεδιασμός και δημιουργία Σώματος Κειμένου

Για τις ανάγκες της έρευνας και προκειμένου να απαντηθούν τα ερωτήματα που τέθηκαν στο κεφάλαιο 5.1., συγκροτήθηκε ένα δίγλωσσο (αγγλοελληνικό) ΣΚ, το οποίο αποτελείται από κείμενα νομοθεσίας και νομολογίας που αφορούν το ενωσιακό ΔΑ. Στο κεφάλαιο αυτό, θα εξετάσουμε τη μέθοδο και την πορεία που ακολουθήθηκε για τη δημιουργία του ΣΚ επανεξετάζοντας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ΣΚ που παρουσιάστηκαν αναλυτικά στο κεφάλαιο 4.3.1. Το ΣΚ που συγκροτήθηκε για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας χαρακτηρίζεται, λοιπόν, ως:

1. Ειδικό Σώμα Κειμένων

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η ΝΓ αποτελεί μια ΓΕΣ. Έτσι, για τους σκοπούς της μελέτης της, κρίθηκε απαραίτητη η δημιουργία ενός ειδικού ΣΚ ή ΣΚ ειδικού σκοπού (βλ. κεφ. 4.3.1.1).

2. Γραπτό Σώμα Κειμένων

Το ΣΚ που συγκροτήθηκε αποτελείται από γραπτά κείμενα (βλ. κεφ. 4.3.1.2), τα οποία σχετίζονται με τη νομοθεσία και τη νομολογία του ΔΑ.

3. Δίγλωσσο Σώμα Κειμένων

Τα κείμενα που αποτελούν το ΣΚ αποτελούν επίσημες αγγλικές και ελληνικές εκδοχές ενωσιακών κειμένων.

4. Συγχρονικό Σώμα Κειμένων

Όσον αφορά τη χρονική περίοδο που καλύπτουν τα κείμενα που το απαρτίζουν, το ΣΚ που συγκροτήθηκε είναι συγχρονικό, αποτελείται δηλαδή από κείμενα ενός συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος (4.3.1.4). Πιο συγκεκριμένα, όλα τα κείμενα που

αποτελούν το ΣΚ καλύπτουν μια περίοδο δέκα περίπου ετών, από την 1^η Δεκεμβρίου 2009 έως την 31^η Δεκεμβρίου 2019. Η 1^η Δεκεμβρίου 2009 θεωρήθηκε ως ιδανικό σημείο έναρξης της μελέτης μας, καθώς πρόκειται για την ημερομηνία έναρξης ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας, η οποία αποτελεί έως σήμερα την τελευταία νομική πράξη πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ. Μάλιστα, η Συνθήκη της Λισαβόνας επέφερε και αρκετές αλλαγές σε πολλούς τομείς της ΕΕ, όπως στην ονομασία των θεσμικών οργάνων, ακόμα και στη γλώσσα⁷³.

5. Κλειστό Σώμα Κειμένων

Το ΣΚ σχεδιάστηκε για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας και το μέγεθός του δεν θα αλλάξει, γεγονός που το χαρακτηρίζει ως κλειστό (4.3.1.5).

6. Επισημειωμένο Σώμα Κειμένων

Τέλος, για την επισημείωση, δηλαδή «την προσθήκη ερμηνευτικών γλωσσικών πληροφοριών σε ένα ΣΚ» (Leech, 2005, σ. 17; Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 34)⁷⁴ του ΣΚ χρησιμοποιήθηκαν δύο λογισμικά. Το πρώτο είναι ο επισημειωτής *Tree Tagger* (Schmid, 1994; 1995)⁷⁵, ο οποίος δίνει τη δυνατότητα επισημείωσης ΣΚ σε αρκετές φυσικές γλώσσες. Πιο συγκεκριμένα, το ΣΚ επισημειώθηκε αναφορικά με το μέρος του λόγου στο οποίο ανήκουν τα λήμματα που το αποτελούν (Part of Speech Tagging) αλλά και αναφορικά με το λήμμα στο οποίο ανάγονται (Lemmatization)⁷⁶.

Το δεύτερο λογισμικό που χρησιμοποιήθηκε για την επισημείωση του ΣΚ είναι το *Sketch Engine* (Kilgarriff, Rychlý, Smrž, & Tugwell, 2004), το οποίο περιγράφηκε στο κεφάλαιο 4.3.3.1. και η τρέχουσα έκδοση του οποίου παρέχει τη δυνατότητα επισημείωσης (Part of Speech Tagging και Lemmatization) των ΣΚ.

Συνοψίζοντας, το ΣΚ που σχεδιάστηκε για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας χαρακτηρίζεται ως ένα **γραφτό, δίγλωσσο, συγχρονικό, κλειστό και επισημειωμένο ΣΚ ειδικού σκοπού**.

Αφού, λοιπόν, απαντήθηκαν όλα τα ερωτήματα σχετικά με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ΣΚ, ακολούθησε η συλλογή των νομικών πράξεων που το

⁷³ Βλ. χαρακτηριστικά το σχόλιο 17 για την κατάργηση της χρήσης του επιθέτου «κοινοτικός» και την αντικατάστασή του από το επίθετο «ενωσιακός».

⁷⁴ Βλ. πιο αναλυτικά κεφ. 4.3.1.6.

⁷⁵ Ευχαριστούμε πάρα πολύ τον κ. Αντώνη Πολίτη για την πολύτιμη βοήθεια στην εγκατάσταση του Tree Tagger.

⁷⁶ Ο επισημειωτής είναι διαθέσιμος στον σύνδεσμο <https://www.cis.uni-muenchen.de/~schmid/tools/TreeTagger/#parfiles> (τελευταία πρόσβαση: 7/4/2021).

αποτελούν και η προσεκτική τους ονομασία και αποθήκευση. Η αποθήκευση των αρχείων έγινε σε απλό μορφότυπο (UTF-8), προκειμένου τα προς ανάλυση δεδομένα να είναι επεξεργάσιμα από τα λογισμικά επεξεργασίας ΣΚ που χρησιμοποιήθηκαν.

Πιο συγκεκριμένα, το δίγλωσσο ΣΚ αποτελείται από δύο υποσώματα κειμένων (ΥΣΚ): ένα ΥΣΚ που αποτελείται από νομοθετικές πράξεις που σχετίζονται με το ΔΑ και ένα ΥΣΚ που αποτελείται από κείμενα νομολογίας που αφορούν το ΔΑ.

Το ΥΣΚ της νομοθεσίας αποτελείται από νομοθετικές πράξεις του παράγωγου δικαίου της ΕΕ με δεσμευτικό χαρακτήρα για όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, αποτελείται από κανονισμούς και οδηγίες⁷⁷ που αφορούν το ΔΑ της ΕΕ. Οι κανονισμοί είναι δεσμευτικές νομοθετικές πράξεις, η εφαρμογή των οποίων είναι υποχρεωτική σε όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ (Ευρωπαϊκή Ένωση, χ.χ.ε). Από την άλλη, οι οδηγίες είναι νομοθετικές πράξεις που ορίζουν μεν έναν στόχο που πρέπει να επιτευχθεί από όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ, αλλά εναπόκειται σε εκείνα να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα⁷⁸ για να επιτύχουν τον στόχο αυτό (Ευρωπαϊκή Ένωση, χ.χ.ε). Η λήψη των αγγλικών και ελληνικών εκδοχών των κανονισμών και των οδηγιών που αφορούν το ενωσιακό ΔΑ έγινε από τη διαδικτυακή πύλη *EUR-Lex*, η οποία παρέχει πρόσβαση στο δίκαιο της ΕΕ σε όλες τις επίσημες γλώσσες της ΕΕ (Ευρωπαϊκή Ένωση, χ.χ.φ). Πιο συγκεκριμένα, εντοπίστηκε και αποθηκεύτηκε με τον τρόπο που περιγράφηκε παραπάνω το σύνολο των νομοθετικών πράξεων (κανονισμοί και οδηγίες) που δημοσιεύτηκαν κατά το χρονικό διάστημα 1/12/2009-31/12/2019 στη συγκεκριμένη πλατφόρμα.

Από την άλλη, το ΥΣΚ της νομολογίας αποτελείται από αποφάσεις του Δικαστηρίου της ΕΕ (ΔΕΕ) σχετικά με υποθέσεις που σχετίζονται με το ΔΑ και οι οποίες αφορούν επίσης το χρονικό διάστημα 1/12/2009-31/12/2019. Η λήψη των αγγλικών και ελληνικών εκδοχών των αποφάσεων έγινε είτε από τη διαδικτυακή πύλη *EUR-Lex* (Ευρωπαϊκή Ένωση, χ.χ.φ), είτε από τη διαδικτυακή πύλη του Δικαστηρίου της ΕΕ (Ευρωπαϊκή Ένωση, χ.χ.γ).

⁷⁷ Δεν έγινε περαιτέρω διάκριση ανάμεσα σε ΥΣΚ των κανονισμών και ΥΣΚ των οδηγιών, καθώς η σύγκριση της δεοντικής τροπικότητας ανάμεσα στα δυο αυτά είδη νομοθετικών πράξεων έχει μελετηθεί σε προηγούμενη έρευνα (Kozobolis, προσεχώς).

⁷⁸ Τα μέτρα αυτά μπορεί να είναι, μεταξύ άλλων, η θέσπιση νόμων, υπουργικές αποφάσεις ή προεδρικά διατάγματα.

Στους πίνακες 3 και 4 συνοψίζονται οι πληροφορίες του δίγλωσσου ΣΚ που συγκροτήθηκε για τις ανάγκες της έρευνας τόσο από το λογισμικό AntConc, όσο και από το Sketch Engine.

Υποσώμα Νομοθεσίας				
	Αγγλικό ΥΣΚ		Ελληνικό ΥΣΚ	
	AntConc	Sketch Engine	AntConc	Sketch Engine
Αρχεία	20	20	20	20
Σύνολο λέξεων	230.411	228.935	235.299	234.828
Τύπος λέξεων	5.511	6.657	10.687	11.436

Πίνακας 3. Υποσώμα Νομοθεσίας (AntConc, Sketch Engine).

Υποσώμα Νομολογίας				
	Αγγλικό ΥΣΚ		Ελληνικό ΥΣΚ	
	AntConc	Sketch Engine	AntConc	Sketch Engine
Αρχεία	69	69	69	69
Σύνολο λέξεων	992.231	984.005	984.246	977.625
Τύπος λέξεων	12.290	16.545	25.499	28.757

Πίνακας 4. Υποσώμα Νομολογίας (AntConc, Sketch Engine).

Τρεις σημαντικές επισημάνσεις πρέπει να γίνουν σχετικά με τις πληροφορίες των πινάκων 3 και 4. Καταρχάς, το ΥΣΚ της νομοθεσίας περιέχει πολύ λιγότερες νομικές πράξεις από το αντίστοιχο της νομολογίας, καθώς, όπως είναι λογικό, το πλήθος των κανονισμών και των οδηγιών, δηλαδή κειμένων που έχουν κανονιστικό χαρακτήρα και ρυθμίζουν το ΔΑ στους κόλπους της Ένωσης είναι πολύ μικρότερο από τις αποφάσεις του Δικαστηρίου που αφορούν συγκεκριμένες υποθέσεις ανταγωνισμού⁷⁹.

Επιπλέον, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι η διαφορά στον υπολογισμό των λέξεων ανάμεσα στα δύο λογισμικά δεν πρέπει να προξενεί εντύπωση. Όπως πολύ ορθά επισημαίνει ο Anthony (2013, σ. 149)⁸⁰, ένας από τους λόγους που οδηγεί στην ασυνέπεια στα αποτελέσματα που παρέχουν τα διάφορα λογισμικά επεξεργασίας ΣΚ

⁷⁹ Ο πλήρης κατάλογος των νομικών πράξεων που απαρτίζουν το ΣΚ βρίσκεται στο Παράρτημα.

⁸⁰ Πρβ. κεφ. 4.3.3.

είναι ότι δεν υπάρχει ένας καθολικός τρόπος με τον οποίο υπολογίζεται το υπό εξέταση γλωσσολογικό χαρακτηριστικό.

Η τελευταία επισήμανση αφορά τη διαφορά στο πλήθος του τύπου των λέξεων μεταξύ των αγγλικών και των ελληνικών ΥΣΚ, η οποία οφείλεται στο γεγονός ότι η ελληνική διαθέτει πιο πλούσιο κλιτικό σύστημα σε σχέση με την αγγλική (πρβ. Sosoni, 2018, σ. 193).

5.3. Ανάλυση Σώματος Κειμένου

Το ΣΚ που δημιουργήθηκε για τις ανάγκες της έρευνας μελετήθηκε τόσο με ποσοτικές, όσο και με ποιοτικές μεθόδους ανάλυσης. Η μελέτη των δεδομένων από διαφορετικές σκοπιές επιτυγχάνει την τριγωνοποίηση των αποτελεσμάτων (Pontrandolfo, 2019, σ. 16). Η αξία, άλλωστε, του συνδυασμού τους είναι αδιαμφισβήτητη (Hasko, 2012, σ. 4761).

Η ανάλυση του ΣΚ εστίασε στη μελέτη της δεοντικής τροπικότητας. Η μελέτη της δεοντικής τροπικότητας επιλέχθηκε ως αντικείμενο μελέτης για δύο βασικούς λόγους. Καταρχάς, η παραδοχή ότι οι βασικές λειτουργίες του Δικαίου είναι να επιβάλει υποχρεώσεις και καθήκοντα και να αποδώσει εξουσίες (Hart, 1961, σ. 27; βλ. και Biel, 2014a, σ. 158; Sosoni, Kermanidis, & Livas, 2018, σ. 22; Kozobolis, 2020, σ.92), οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η δεοντική τροπικότητα αποτελεί ένα από τα εγγενή χαρακτηριστικά του νομικού λόγου εν γένει. Η μελέτη του φαινομένου αυτού στη ΝΓ είναι, λοιπόν, πολύ ενδιαφέρουσα.

Ο δεύτερος λόγος για τον οποίον επιλέχθηκε η δεοντική τροπικότητα σχετίζεται κυρίως με την ίδια τη φύση της και πιο συγκεκριμένα με το γεγονός ότι αποτελεί τη γραμματική (ή και σημασιολογική) εκείνη κατηγορία η οποία διαφέρει περισσότερο από άλλες ανάμεσα στις φυσικές γλώσσες (Palmer, 2001, σ. 18; βλ. και Biel, 2014a, σ. 158; Kozobolis, 2020, σ. 92). Το γεγονός αυτό την κάνει ένα πολύ ενδιαφέρον πεδίο για συγκριτική μελέτη και ανάλυση, ιδιαίτερα ανάμεσα σε γλώσσες που την εκφράζουν με αρκετά διαφορετικούς τρόπους, όπως η αγγλική και η ελληνική (βλ. κεφ. 3.3.).

Πιο συγκεκριμένα, η δεοντική τροπικότητα μελετάται συγκριτικά στη βάση του διαχωρισμού ανάμεσα στη δεοντική υποχρέωση και τη δεοντική άδεια (Saeed, 2003,

σ. 136; Biel, 2014a, σ. 158; Kozobolis, 2020). Η δεοντική υποχρέωση σχετίζεται κυρίως με έννοιες που αφορούν την επιβολή καθηκόντων (υποχρέωση και απαγόρευση), ενώ η δεοντική άδεια με την απονομή ή μη εξουσίας (άδεια ή άρνηση άδειας)⁸¹.

Βασικό αντικείμενο μελέτης της τροπικότητας αποτελούν τα τροπικά ρήματα. Ιδιαίτερα στην αγγλική γλώσσα, η οποία διαθέτει ένα παγιωμένο σύστημα τροπικών ρημάτων, μεγάλο μέρος της μελέτης της τροπικότητας αφορά εκείνα. Σύμφωνα με τον Saeed (2003, σ. 136), τα τροπικά ρήματα εκφράζουν δύο τύπους πληροφορίας: την υποχρέωση (*must, should, need to, ought to* κ.ά.) και την άδεια (*can, could, might* κ.ά.). Η σημασία τους στη σύνταξη και τη μετάφραση νομικών κειμένων στην ΕΕ αποδεικνύεται από το γεγονός ότι η χρήση τους περιγράφεται αναλυτικά στους διάφορους αγγλικούς οδηγούς για τη σύνταξη και τη μετάφραση των νομοθετικών κειμένων της ΕΕ⁸². Από την άλλη, και στα ελληνικά, τα οποία δεν διαθέτουν μεγάλο πλήθος τροπικών ρημάτων, γίνεται συχνή χρήση ορισμένων τροπικών ρημάτων, όπως το πρέπει και το μπορεί/μπορούν.

Βέβαια, όπως πολύ εύστοχα τονίζει η Biel (2014a, σ. 158), η διάκριση ανάμεσα στα τροπικά ρήματα που εκφράζουν υποχρέωση και άδεια είναι αρκετά γενική. Τα τροπικά ρήματα είναι πολυσήμαντα και μπορούν να εκφράζουν διαφορετικές έννοιες (Biel, ό.π.). Επιπλέον, η έννοια των τροπικών ρημάτων αλλάζει όταν σχηματίζονται στην άρνηση. Για παράδειγμα, το τροπικό ρήμα *shall* εκφράζει υποχρέωση στα νομικά κείμενα, ενώ το *shall not* εκφράζει την απαγόρευση (ό.π.). Επιπλέον, ορισμένα τροπικά ρήματα μπορούν να εκφράζουν είτε δεοντική, είτε επιστημική τροπικότητα. Για παράδειγμα, το *must* εκφράζει επιστημική τροπικότητα στο παράδειγμα «*She must have left*» και δεοντική στο παράδειγμα «*You must take these books back*». Στην ποσοτική ανάλυση, ο ακριβής προσδιορισμός της ιδιαίτερης σημασίας των τροπικών ρημάτων δεν είναι εφικτός σε μεγάλο βαθμό. Για τον λόγο αυτό, η ποιοτική ανάλυση στοχεύει να φωτίσει περισσότερο την ιδιαίτερη σημασία τους στο ΣΚ.

⁸¹ Πρβ. Palmer, 2001, σ. 18; Biel, 2014a, σ. 158; Kozobolis, 2020, σ. 92.

⁸² Βλέπε επίσης το πολύ ενδιαφέρον άρθρο του O'Shea (2015) σχετικά με την χρήση των τροπικών ρημάτων σε νομικά κείμενα του αγγλικού δικαίου του HB και της ΕΕ.

5.3.1 Ποσοτική και ποιοτική ανάλυση

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, για την επίτευξη σφαιρικής ανάλυσης της τροπικότητας έγινε συνδυασμός ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων ανάλυσης ΣΚ. Άλλωστε, όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 4.4.1., ο συνδυασμός των δύο μεθόδων ανάλυσης δεδομένων είναι πολύ συνηθισμένος.

Πιο συγκεκριμένα, για την ποσοτική ανάλυση του ΣΚ έγινε χρήση δύο προγραμμάτων επεξεργασίας ΣΚ, του *AntConc*⁸³ και του *Sketch Engine*⁸⁴. Όπως ήδη αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 4.3.3.1., το *AntConc* (Anthony, 2019) αποτελεί ένα λογισμικό τρίτης γενιάς που χρησιμοποιείται για την επεξεργασία ΣΚ, ενώ το *Sketch Engine* (Kilgarriff, Rychlý, Smrž, & Tugwell, 2004) είναι λογισμικό τέταρτης γενιάς. Με τον τρόπο αυτό, επιτυγχάνεται η τριγωνοποίηση των δεδομένων σε σχέση με τα προγράμματα επεξεργασίας τους⁸⁵.

Αρχικά, η ανάλυση πραγματοποιήθηκε μέσω των εξής μεθοδολογικών εργαλείων του *AntConc* (βλ. κεφ. 4.3.3.2.): τον Κατάλογο Συχνότητας (Word List), τους Συμφραστικούς Πίνακες (Concordances) και τα Λεξικά Συμπλέγματα (Clusters). Ύστερα, το ΣΚ αναλύθηκε και μέσω του *Sketch Engine*, με χρήση των ίδιων μεθοδολογικών εργαλείων με σκοπό την τριγωνοποίηση των αποτελεσμάτων. Το *Sketch Engine* μας έδωσε, επίσης, τη δυνατότητα χρησιμοποίησης των ΣΚ στα οποία παρέχει πρόσβαση ως ΣΚ αναφοράς. Η σύγκριση του ΣΚ που δημιουργήθηκε για τις ανάγκες της έρευνας με άλλα, μεγαλύτερης έκτασης ΣΚ, όπως το “EUR-Lex judgements English 12/2016” που βρίσκεται αναρτημένο στο *Sketch Engine*, μας έδωσε τη δυνατότητα εξαγωγής χρήσιμων συμπερασμάτων για τη δεοντική τροπικότητα στη γλώσσα του ανταγωνισμού της ΕΕ, αλλά και λέξεων-κλειδιά (Keywords). Τα αποτελέσματα της ποσοτικής ανάλυσης παρουσιάζονται σε μορφή γραφημάτων στο κεφάλαιο 6.

Όσον αφορά την ποιοτική ανάλυση, αυτή αφορά την ενδελεχή μελέτη ενός μέρους του ΣΚ. Πιο συγκεκριμένα, από το μεγαλύτερης έκτασης ΥΣΚ της νομολογίας

⁸³ Για τις ανάγκες της έρευνας, χρησιμοποιήθηκε η έκδοση 3.5.8 του *AntConc*.

⁸⁴ Η πρόσβαση στο *Sketch Engine* έγινε μέσα από την ιδρυματική άδεια που προσφέρει το Ιόνιο Πανεπιστήμιο, το οποίο συμμετέχει στο πρόγραμμα *ELEXIS*.

⁸⁵ Η μέθοδος αυτή παραπέμπει στην πέμπτη κατηγορία τριγωνοποίησης, την τριγωνοποίηση ως προς την ανάλυση των δεδομένων, η οποία περιγράφηκε στο κεφάλαιο 4.4.2.

που περιλαμβάνει αποφάσεις των αρμόδιων ευρωπαϊκών δικαστηρίων για υποθέσεις ανταγωνισμού, επιλέχθηκαν επτά αποφάσεις για καθεμία από τις γλώσσες εργασίας (περίπου το 10% του συνολικού ΥΣΚ). Οι αποφάσεις μελετήθηκαν, ενώ για την καλύτερη ομαδοποίηση και παρουσίαση των αποτελεσμάτων, χρησιμοποιήθηκε ως μεθοδολογικό εργαλείο ανάλυσης το *QDA Miner Lite*⁸⁶ (χ.χ.) Το *QDA Miner Lite* αποτελεί ένα λογισμικό που βοηθά στην ποιοτική ανάλυση κειμένων, καθώς παρέχει πλήθος εργαλείων προκειμένου να αναγνωριστούν και να κωδικοποιηθούν πληροφορίες. Από το μικρότερης έκτασης ΥΣΚ της νομοθεσίας που αφορά το ΔΑ της ΕΕ, αναλύθηκαν διεξοδικά έξι νομοθετικές πράξεις για κάθε γλώσσα εργασίας (τρεις κανονισμοί και τρεις οδηγίες), δηλαδή περίπου το 30% του συνολικού ΥΣΚ.

Πιο συγκεκριμένα, στο *QDA Miner Lite* δημιουργήθηκαν αρχικά τρία διαφορετικά είδη ετικετών (codes), τα οποία βοήθησαν αρκετά στη σημείωση, την κατηγοριοποίηση και την καλύτερη παρουσίαση των ευρημάτων της ποιοτικής ανάλυσης. Οι τρεις ετικέτες που δημιουργήθηκαν στο λογισμικό είναι οι εξής: *deontic obligation*, *deontic permission*, *other deontic meaning*. Οι δύο πρώτες σχετίζονται με τις δύο βασικές κατηγορίες της δεοντικής τροπικότητας που επιλέχθηκαν για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας (βλ. κεφ. 3 και παρόν), τη δεοντική υποχρέωση και τη δεοντική άδεια. Η ετικέτα *other deontic meaning* δημιουργήθηκε προκειμένου να σημειωθούν παραδείγματα τα οποία δεν εμπίπτουν στις δύο παραπάνω κατηγορίες, δηλαδή δεν αφορούν δεοντική τροπικότητα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα από την Οδηγία 2019/1 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου που ακολουθεί, όπου το *would affect* της αγγλικής πρότασης αποδίδεται στα ελληνικά ως *αναμένεται να επηρεάσει* και εκφράζει επιστημική τροπικότητα:

[EN] Moreover, providing NCAs with the power to obtain all information related to the undertaking subject to the investigation, including in digital form, irrespective of the medium on which it is stored, **would** also **affect** the scope of the NCAs' powers when, at the early stages of their proceedings, they take the relevant investigative measure on the basis of national competition law applied in parallel to Articles 101 and 102 TFEU.

[EL] Επιπλέον, η παροχή στις ΕΑΑ της εξουσίας να αποκτούν όλες τις πληροφορίες που συνδέονται με την υπό έρευνα επιχείρηση, ακόμα και σε ψηφιακή

⁸⁶ Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκε η έκδοση 1.4. του προγράμματος.

μορφή, ανεξαρτήτως του μέσου στο οποίο είναι αποθηκευμένες, **αναμένεται να επηρεάσει** το πεδίο εφαρμογής των εξουσιών των ΕΑΑ, όταν, στα πρώτα στάδια της διαδικασίας, λαμβάνουν το σχετικό μέτρο έρευνας, επίσης με βάση την εθνική νομοθεσία περί ανταγωνισμού που εφαρμόζεται παράλληλα με τα άρθρα 101 και 102 ΣΛΕΕ.

Εκτός από την παραπάνω κατηγοριοποίηση, στο λογισμικό που χρησιμοποιήθηκε για την ποιοτική ανάλυση δημιουργήθηκαν και άλλες τρεις ετικέτες, οι οποίες αφορούν τα βασικά δομικά μέρη μιας νομικής πράξης, δηλαδή το προοίμιο, το διατακτικό μέρος και τα παραρτήματα (βλ. κεφ. 1.4.2.). Σκοπός της συγκεκριμένης κατηγοριοποίησης ήταν να γίνονται εύκολα αντιληπτά τα διάφορα δομικά μέρη της νομικής πράξης κατά την ποιοτική ανάλυση, κάτι που ήταν ιδιαίτερα ωφέλιμο για το ΥΣΚ της νομοθεσίας, για το οποίο έχουν θεσπιστεί συγκεκριμένοι κανόνες για τον σχεδιασμό, τη σύνταξη και τη μετάφραση των τροπικών ρημάτων και των άλλων λεξικών μέσων τα οποία εκφράζουν δεοντική τροπικότητα (βλ. κεφ. 3.4.)

Τέλος, τα αποτελέσματα της έρευνας συζητούνται και με βάση τα ευρήματα παρόμοιων ερευνών στις ίδιες ή και σε διαφορετικές γλώσσες εργασίας (πρβ. Sosoni, Kermanidis, & Livas, 2018; Biel, 2014a; 2018; Kozobolis, 2020 μεταξύ άλλων). Επιπλέον, όσον αφορά τα ευρήματα από την ανάλυση του ΥΣΚ της νομοθεσίας, αυτά συγκρίνονται και με τις οδηγίες που έχουν δημοσιευτεί για τα ελληνικά και τα αγγλικά από τα αρμόδια θεσμικά όργανα της ΕΕ για τους συντάκτες και τους μεταφραστές νομικών πράξεων (βλ. κεφ. 3.4.).

6. Παρουσίαση αποτελεσμάτων

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ποσοτικής (κεφ. 6.1.) και της ποιοτικής ανάλυσης (κεφ. 6.2.) του ΣΚ. Αρχικά, παρουσιάζονται σε γραφήματα τα αποτελέσματα της ποσοτικής ανάλυσης για τα ΥΣΚ της νομοθεσίας (κεφ. 6.1.1.) και της νομολογίας (6.1.2.), ενώ ακολουθούν εκείνα της ποιοτικής ανάλυσης.

Όπως έχει γίνει ήδη κατανοητό και από το θεωρητικό μέρος, η ποσοτική ανάλυση εστιάζει κατά κύριο λόγο στα τροπικά ρήματα που εκφράζουν δεοντική τροπικότητα, αλλά και σε άλλα μέρη του λόγου, όπως ουσιαστικά, επίθετα κ.ά., τα οποία εντοπίστηκαν στον Κατάλογο Συχνότητας, ή προέκυψαν ως λέξεις-κλειδιά από την σύγκριση των ΥΣΚ με τα ΣΚ αναφοράς (βλ. κεφ. 5.3.1.).

Επιπλέον, θα πρέπει να τονιστεί ότι στα γραφήματα, η διαφορά μεταξύ της δεοντικής τροπικότητας και της δεοντικής άδειας παρουσιάζεται με τον διαφορετικό χρωματισμό των στηλών. Οι στήλες σε μαύρο χρώμα παρουσιάζουν τη δεοντική υποχρέωση, ενώ εκείνες που βρίσκονται σε ανοικτό γκρι τη δεοντική άδεια.

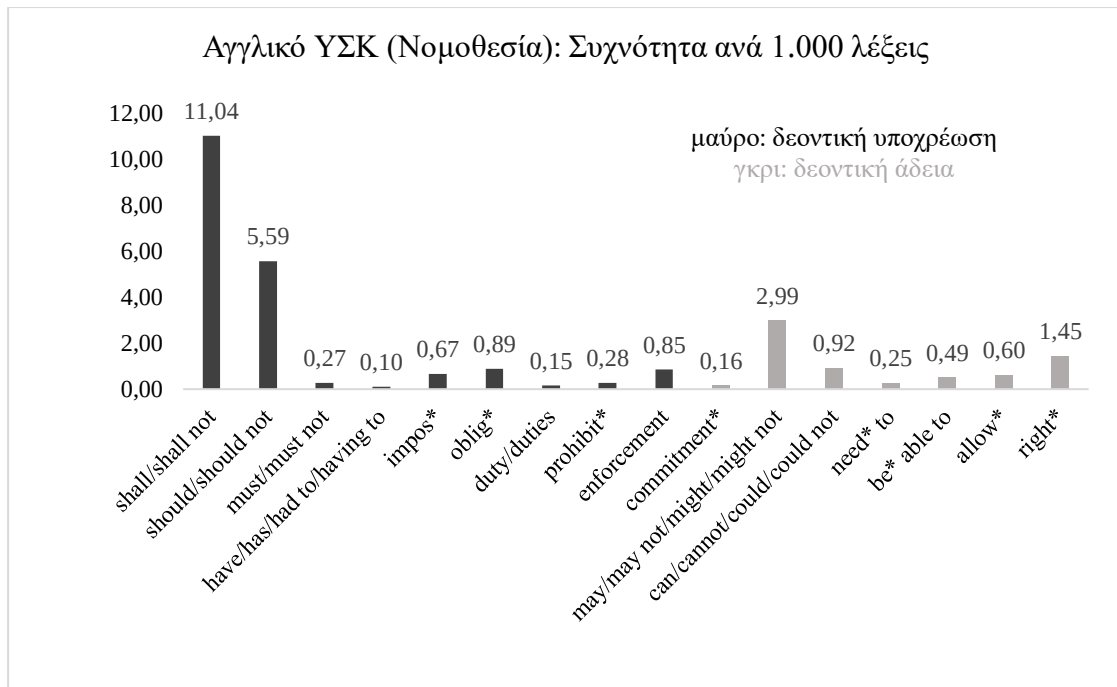
Τέλος, στα γραφήματα τα αποτελέσματα της ποσοτικής ανάλυσης των ΥΣΚ παρουσιάζονται με αναγωγή στις 1.000 λέξεις, προκειμένου να είναι συγκρίσιμα.

6.1. Ποσοτική ανάλυση

6.1.1. Υποσώμα Νομοθεσίας

6.1.1.1. Αγγλικό υποσώμα κειμένου: Νομοθεσία

Όπως έχει ήδη αναφερθεί στο κεφάλαιο 3.3.1., η αγγλική διαθέτει ένα αρκετά καλά οργανωμένο σύστημα τροπικών ρημάτων, τα οποία εκφράζουν νοήματα όπως η υποχρέωση, η απαγόρευση, η άδεια κ.ά. Στο γράφημα 1 παρουσιάζονται τα τροπικά και ημιτροπικά ρήματα, αλλά και άλλα γλωσσικά μέσα που εντοπίστηκαν στο αγγλικό ΥΣΚ της νομοθεσίας.

Γράφημα 1. Τροπικά και ημιτροπικά ρήματα και σχετικά λεκτικά μέσα που εκφράζουν δεοντική τροπικότητα στο αγγλικό ΥΣΚ της νομοθεσίας (AntConc).

Ξεκινώντας τον σχολιασμό της ποσοτικής ανάλυσης από το αγγλικό ΥΣΚ της νομοθεσίας, μπορούμε να δούμε ότι ο κύριος τρόπος με τον οποίο εκφράζεται η δεοντική υποχρέωση είναι το τροπικό ρήμα *shall*⁸⁷, το οποίο παρουσιάζει πάρα πολύ υψηλή συχνότητα στο συγκεκριμένο υποσώμα. Το αποτέλεσμα αυτό επιβεβαιώνεται από πλήθος προηγούμενων ερευνών πάνω στη δεοντική τροπικότητα (Felici, 2012; Garzone, 2013; Biel, 2014a; Biel, 2014b; Sosoni, Kermanidis, & Livas, 2018; Kozobolis, 2020) και είναι αναμενόμενο, καθώς η χρήση των τροπικών ρημάτων προτείνεται από τον Οδηγό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τη σύνταξη και τη μετάφραση κειμένων στα αγγλικά (European Commission, 2018). Όσον αφορά, λοιπόν, τη χρήση του τροπικού ρήματος *shall*, αυτή προβλέπεται για την επιβολή υποχρέωσης ή της αναγκαιότητας (θετική προσταγή) στις κύριες προτάσεις του διατακτικού μέρους των νομοθετικών ενωσιακών κειμένων (European Commission, 2018, σ. 49; European Union, 2018, σ. 12)⁸⁸. Αντιστοίχως, η επιβολή απαγόρευσης

⁸⁷ Υπενθυμίζεται ότι τα τροπικά ρήματα είναι πολυσήμαντα και μπορούν να εκφράζουν διαφορετικές έννοιες (Biel, 2014a, σ. 158). Έτσι, περισσότερο φως στις επιμέρους σημασίες τους θα δοθεί μέσω της ποιοτικής ανάλυσης (βλ. κεφ. 6.2.).

⁸⁸ Όπως βλέπουμε, το τροπικό ρήμα *shall* έχει διατηρήσει την περίοπτη θέση του στα νομοθετικά ενωσιακά κείμενα. Αυτό θεωρείται ως έναν βαθμό παράδοξο, καθώς το *shall* έχει σταματήσει να χρησιμοποιείται σε μεγάλο βαθμό στην αγγλική νομική γλώσσα, καθώς έχει πέσει θύμα της λεγόμενης «τροπικής επανάστασης» του Κινήματος της Απλής Γλώσσας (βλ. κεφ. 3.4.).

(αρνητική προσταγή) επιβάλλεται στο διατακτικό μέρος των νομοθετικών πράξεων με το *shall not*. Από την άλλη, το *must* (θετική προσταγή) και *must not* (αρνητική προσταγή) δεν χρησιμοποιούνται τόσο συχνά, κάτι που αποδεικνύεται από την πολύ χαμηλή συχνότητα εμφάνισής τους στο συγκεκριμένο ΥΣΚ. Η χρήση του συγκεκριμένου τροπικού ρήματος, άλλωστε, δεν συνίσταται παρά μόνο σε πολύ συγκεκριμένα σημεία των νομοθετικών πράξεων (ό.π.).

Επιστρέφοντας στο κύριο τροπικό ρήμα με το οποίο εκφράζεται η δεοντική υποχρέωση στο ΥΣΚ της νομοθεσίας, το *shall*, μια πιο προσεκτική ματιά στις συμφράσεις του στο *AntConc* και στο *Sketch Engine* δείχνει ότι το συγκεκριμένο τροπικό ρήμα εμφανίζεται στατιστικά συχνά με ρήματα στην παθητική φωνή (πχ. *shall be exempted*, *shall be limited*, *shall be granted* κ.ά.). Άλλωστε, η χρήση της παθητικής φωνής είναι ιδιαίτερα συχνή στη γλώσσα του Νόμου εξαιτίας του απρόσωπου χαρακτήρα του, καθώς και του γεγονότος ότι εστιάζει περισσότερο στον δέκτη του μηνύματος.

Στο σημείο αυτό, πρέπει να τονιστεί ότι οι οδηγίες που περιγράφονται στους οδηγούς που εκδίδονται από τα διάφορα θεσμικά όργανα της ΕΕ για τη σύνταξη και τη μετάφραση νομοθετικών πράξεων στους κόλπους της αφορούν κατά κύριο λόγο το διατακτικό μέρος των πράξεων, το οποίο αποτελεί και το δεσμευτικό τους μέρος. Σε άλλα μέρη των νομοθετικών πράξεων, όπως το μη διατακτικό μέρος νομοθετικών κειμένων, οι αιτιολογικές σκέψεις, τα παραρτήματα κ.ά. επιλέγεται η χρήση άλλων τροπικών ή ημιτροπικών ρημάτων για την έκφραση της υποχρέωσης ή της απαγόρευσης, όπως το *must*, το *has/have to*, το *is/are required to* (European Commission, 2018, σ. 50).

Η διάχυση των τροπικών και των ημιτροπικών ρημάτων στα κείμενα που απαρτίζουν το ΣΚ παρουσιάζεται στο εργαλείο *Concordance Plot* του *AntConc*. Το *shall* παρουσιάζεται κατά κύριο λόγο στο διατακτικό μέρος των νομοθετικών πράξεων, ενώ το *should* (και το *should not*), παρόλο που παρουσιάζουν πολύ υψηλή συχνότητα εμφάνισης στο ΥΣΚ, εμφανίζονται κυρίως στο προοίμιο των νομοθετικών κειμένων. Το ίδιο συμβαίνει και με το *must* και *must not*, αλλά και με άλλα ημιτροπικά ρήματα τα οποία παρουσιάζονται κυρίως στο προοίμιο των νομοθετικών πράξεων.

Τέλος, αρκετά σημαντική είναι η συχνότητα εμφάνισης των λημμάτων *obligation* και *impose* στο αγγλικό ΥΣΚ της νομοθεσίας.

Όσον αφορά τη δεοντική άδεια, αυτή εκφράζεται κυρίως στο διατακτικό μέρος του αγγλικού ΥΣΚ με το *may*⁸⁹ (θετική άδεια), κάτι που επίσης επιβεβαιώνεται από προηγούμενες έρευνες (Biel, 2014a, σ. 158; Kozobolis, 2020, σ. 101 μεταξύ άλλων), αλλά επιβεβαιώνει και τις σχετικές οδηγίες από τα αρμόδια θεσμικά όργανα της ΕΕ (European Commission, 2018, σ. 49). Από την άλλη, η αρνητική άδεια εκφράζεται στο αγγλικό ΥΣΚ περισσότερο με το *may not*, παρά με το *need not* το οποίο προτείνεται στις σχετικές οδηγίες (European Commission, ό.π.). Αυτή είναι ίσως και η πιο σημαντική απόκλιση από τις πιο σημαντικές θεσμικές οδηγίες.

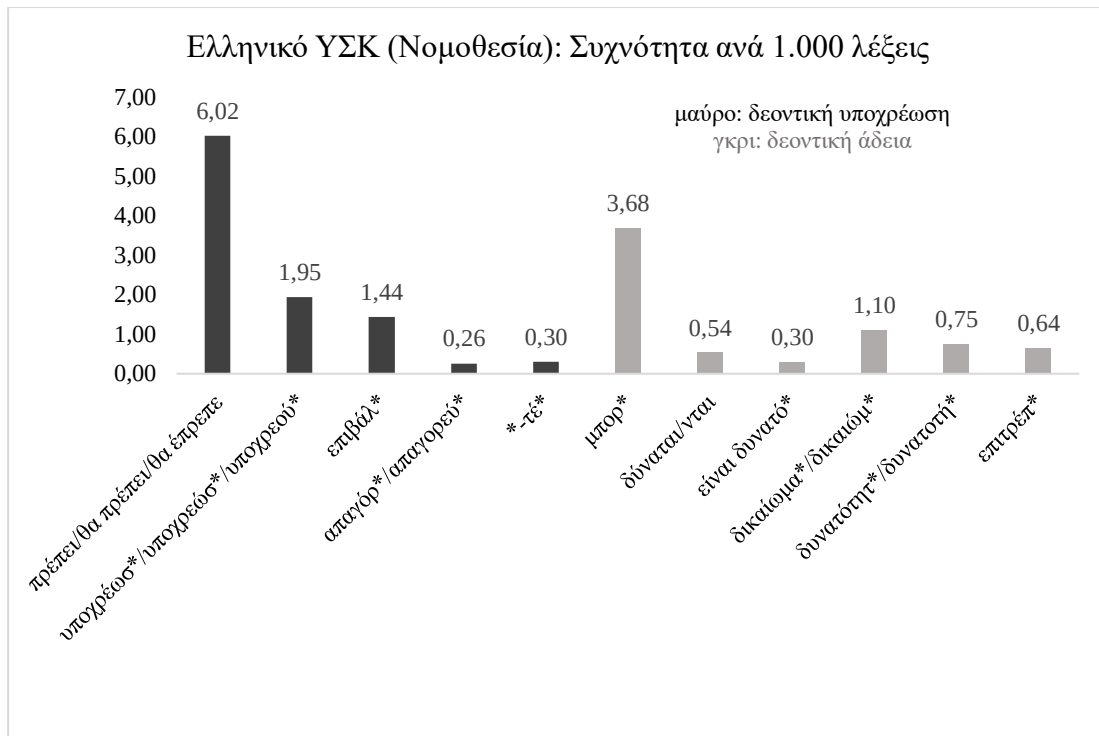
Ιδιαίτερα σημαντική συχνότητα παρουσιάζει, τέλος και το τροπικό ρήμα *can* στο αγγλικό ΥΣΚ, το οποίο εκφράζει επίσης δεοντική άδεια, ενώ το ημιτροπικό *be able to* εμφανίζεται επίσης με υψηλή συχνότητα. Τέλος, δύο ακόμα τύποι που εκφράζουν δεοντική άδεια και παρουσιάζουν στατιστικά σημαντική συχνότητα στο ΥΣΚ είναι το *right**, αλλά και το *allow**.

6.1.1.2. Ελληνικό υποσώμα κειμένου: Νομοθεσία

Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 3, η ελληνική γλώσσα δεν διαθέτει ένα σαφώς παγιωμένο σύστημα τροπικών ρημάτων, όπως η αγγλική. Στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, τα τροπικά ρήματα που περιγράφονται στα ελληνικά είναι το απρόσωπο *πρέπει* και το τρίτο ενικό και πληθυντικό πρόσωπο των ρημάτων *μπορώ* (μπορεί/μπορούν) και *δύναμαι* (δύναται/δύνανται)⁹⁰. Εκτός από τα παραπάνω, η τροπικότητα εκφράζεται στα ελληνικά και με τη χρήση γραμματικών εγκλίσεων, αλλά και με ένα πλήθος ρημάτων, ουσιαστικών, επιρρημάτων κ.ά. Στο γράφημα 2 παρουσιάζονται τα τροπικά και ημιτροπικά ρήματα, αλλά και άλλα λεκτικά μέσα που εκφράζουν δεοντική τροπικότητα και εντοπίστηκαν στο ελληνικό ΥΣΚ της νομοθεσίας.

⁸⁹ Θα πρέπει να τονιστεί ότι επειδή το τροπικό ρήμα *may* είναι ομόηχο με τον μήνα *May*. Οι περιπτώσεις που αναφέρονται στον μήνα έχουν αφαιρεθεί και δεν λαμβάνονται υπόψη.

⁹⁰ Πρβ. Holton, Mackridge, & Φιλιππάκη-Warburton, 1999; Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 2005; Tsangalidis, 2004; 2009; Sosoni, Kermanidis, & Livas, 2018; Kozobolis, 2020.

Γράφημα 2. Τροπικά και ημιτροπικά ρήματα και σχετικά λεκτικά μέσα που εκφράζουν δεοντική τροπικότητα στο ελληνικό ΥΣΚ της νομοθεσίας (AntConc).

Όπως βλέπουμε στο γράφημα 2, η δεοντική υποχρέωση στο ελληνικό ΥΣΚ εκφράζεται κυρίως με το τροπικό ρήμα *πρέπει*. Με μια πρώτη ανάγνωση, η υψηλή συχνότητα του *πρέπει* στο ελληνικό ΥΣΚ μοιάζει να έρχεται σε αντίθεση με τις θεσμικές οδηγίες που αφορούν την έκφραση εννοιών που σχετίζονται με την υποχρέωση και την απαγόρευση στο διατακτικό μέρος των νομικών πράξεων με δεσμευτικό χαρακτήρα. Όπως αναφέρεται στον *Κοινό πρακτικό οδηγό του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής για τα πρόσωπα που συμβάλλουν στη σύνταξη των νομοθετικών κειμένων της Ευρωπαϊκής Ένωσης* (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2015, σ. 12), στο διατακτικό μέρος των πράξεων με δεσμευτικό χαρακτήρα χρησιμοποιούνται ρήματα στον **ενεστώτα της οριστικής έγκλισης** κατ' αντιστοιχία με τον τύπο *shall* της αγγλικής. Τα ρήματα στον ενεστώτα της οριστικής προσδίδουν επιτακτικό χαρακτήρα στις νομικές διατάξεις (δεοντική υποχρέωση), ενώ οι αρνητικοί τους τύποι εκφράζουν απαγόρευση.

Παρόλο που η υψηλή συχνότητα του τροπικού ρήματος *πρέπει*, λοιπόν, φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με τις οδηγίες, όπως βλέπουμε στο *Concordance Plot* του *AntConc*, το *πρέπει* δεν εμφανίζεται τόσο συχνά στο διατακτικό μέρος των

νομοθετικών πράξεων που απαρτίζουν το ΥΣΚ, αλλά σε άλλα μέρη τους, κυρίως δε στο προοίμιο.

Μια ακόμα σημαντική παρατήρηση έχει να κάνει με την πολύ συχνή συνεμφάνιση του *πρέπει* με το μόριο *θα* (θα πρέπει). Πιο συγκεκριμένα, περίπου το 70% των εμφανίσεων του *πρέπει* στο συγκεκριμένο ΥΣΚ αποτελεί συνεμφάνιση με το μελλοντικό μόριο *θα*. Η παρουσία του *θα* πριν το *πρέπει*, μάλιστα, μπορεί να άρει τον δεοντικό χαρακτήρα που έχει το *πρέπει* και να το κατευθύνει προς την επιστημική του χρήση (Ιακώβου, 1999, σ. 206 στην Παναρέτου, 2009, σ. 93). Όμως, ο μελλοντικός προσανατολισμός του *θα* επιβάλλει, σύμφωνα με την Παναρέτου (2009, σ. 93) δεοντική αναγκαιότητα.

Άξια αναφοράς είναι, τέλος, η συνεμφάνιση του *πρέπει* με το ουσιαστικό *κανονισμός* (π.χ. Ο παρών κανονισμός *πρέπει* να...), το ουσιαστικό *μέλη* (π.χ. Τα κράτη μέλη *πρέπει* να...), αλλά και το ουσιαστικό *Επιτροπή* (π.χ. Η Επιτροπή *πρέπει* να...), όπως έδειξαν οι συμφράσεις του τροπικού ρήματος στην ανάλυση και με τα δύο προγράμματα επεξεργασίας ΣΚ που χρησιμοποιήθηκαν.

Εκτός από το τροπικό ρήμα *πρέπει*, ιδιαίτερα υψηλή συχνότητα εμφανίζουν στο ελληνικό ΥΣΚ της νομοθεσίας και το ουσιαστικό *υποχρέωσ** και τα ρήματα *επιβάλ** και *απαγορεύ**, αλλά και το επίθημα *-τέ**, το οποίο εκφράζει κάτι που πρέπει να γίνει (βλ. γράφημα 2).

Από την άλλη, η δεοντική άδεια εκφράζεται κατά κύριο λόγο με το τρίτο ενικό και το τρίτο πληθυντικό πρόσωπο του ρήματος *μπορώ* (μπορεί/μπορούν), ενώ αρκετά υψηλή συχνότητα εμφανίζουν στο ελληνικό ΥΣΚ και τα ουσιαστικά *δικαίωμ** και *δυνατότ**. Επιπλέον, αρκετά σημαντική είναι και η εμφάνιση του ρήματος *δύναμαι* στο τρίτο ενικό και τρίτο πληθυντικό πρόσωπο (δύναται/δύνανται), καθώς και το ρήμα *επιτρέπ**.

Αξιοσημείωτη είναι και εδώ η συνεμφάνιση του ρήματος *μπορώ* στο τρίτο ενικό πρόσωπο (μπορεί) με συγκεκριμένα ουσιαστικά, όπως τα *επιτροπή*, *επιχείρηση*, *συμβούλιο*, *αρχή* κ.ά., αλλά και με ρήματα όπως το *υποβάλλω*, το *χορηγώ* κ.ά.

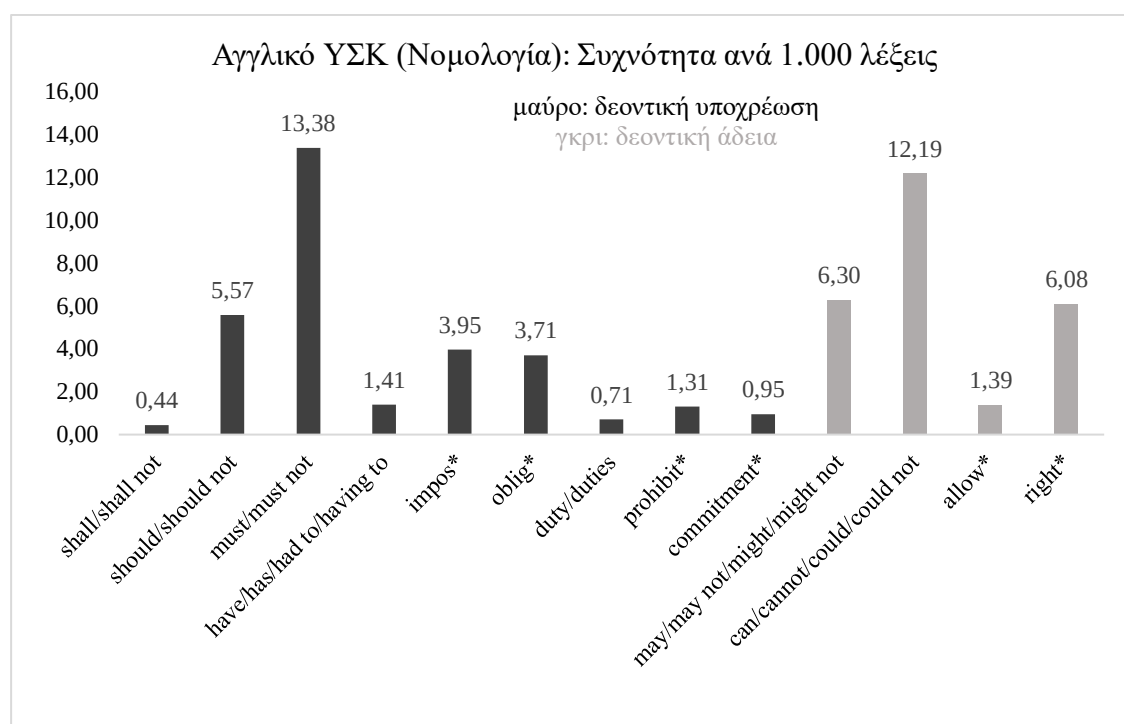
Τέλος, συγκρίνοντας το ελληνικό ΥΣΚ με το ενσωματωμένο στο *Sketch Engine* ΣΚ *EUR-Lex Greek 2/2016* και κάνοντας χρήση του εργαλείου *Keywords* του προγράμματος, είχαμε την ευκαιρία να αναγνωρίσουμε αρκετά τροπικά ρήματα, αλλά

και άλλα λεκτικά μέσα που εκφράζουν δεοντική τροπικότητα ως λέξεις-κλειδιά. Έτσι, μελετώντας προσεκτικά τη λίστα με τις 1.000 πιο συχνές λέξεις-κλειδιά, καταγράψαμε τις εξής, οι οποίες εκφράζουν δεοντική τροπικότητα (είτε υποχρέωση, είτε άδεια): πρέπει, μπορώ, δικαίωμα, δύναμαι, επιστρεπτέα και καταβλητέος.

6.1.2. Υποσώμα Νομολογίας

6.1.2.1. Αγγλικό υποσώμα κειμένων: Νομολογία

Τα τροπικά, ημιτροπικά ρήματα καθώς και άλλα λεκτικά μέσα που εκφράζουν δεοντική τροπικότητα στο αγγλικό ΥΣΚ της νομολογίας παρουσιάζονται στο γράφημα 3 που ακολουθεί.

Γράφημα 3. Τροπικά και ημιτροπικά ρήματα και σχετικά λεκτικά μέσα που εκφράζουν δεοντική τροπικότητα στο αγγλικό ΥΣΚ της νομολογίας (AntConc).

Όπως βλέπουμε, η έκφραση της δεοντικής τροπικότητας στο αγγλικό ΥΣΚ της νομολογίας παρουσιάζει αρκετές διαφορές σε σχέση με την έκφρασή της στο ΥΣΚ της νομοθεσίας (βλ. κεφ. 6.1.1.1).

Στο αγγλικό ΥΣΚ της νομολογίας, βασικό τροπικό ρήμα το οποίο εκφράζει δεοντική υποχρέωση είναι το *must*, το οποίο παρουσιάζει πολύ υψηλή συχνότητα όπως φαίνεται στο γράφημα 3. Μάλιστα, ελέγχοντας το *must* με το εργαλείο *Concordance Plot* του *AntConc* διαπιστώσαμε ότι το συγκεκριμένο τροπικό ρήμα διαχέεται σε ολόκληρα τα κείμενα που αποτελούν το ΥΣΚ. Επιπλέον, πολλές στατιστικά σημαντικές συμφράσεις του είναι με ρήματα τα οποία βρίσκονται στην παθητική φωνή. Πιο συγκεκριμένα, οι δέκα πρώτες πιο συχνές λέξεις με τις οποίες το *must* σχηματίζει στατιστικά συχνές συμφράσεις και οι οποίες εμφανίζονται τουλάχιστον πέντε φορές μέσα στο ΥΣΚ είναι το απαρέμφατο *be* και εννέα παθητικές μετοχές, όπως οι *rejected*, *interpreted*, *understood*, *recalled*, *noted* κ.ά.

Πολύ σημαντικό για την έκφραση της δεοντικής υποχρέωσης είναι και το τροπικό ρήμα *should*, το οποίο παρουσιάζει, όπως και στο αγγλικό ΥΣΚ της νομοθεσίας, υψηλή συχνότητα. Επιπλέον, ιδιαίτερα συχνή είναι η εμφάνιση και ορισμένων ουσιαστικών και ρημάτων, όπως το *impos**, *oblig**, *duty*, *prohibit** και *commitment**, τα οποία σχετίζονται άμεσα με την έκφραση της δεοντικής υποχρέωσης.

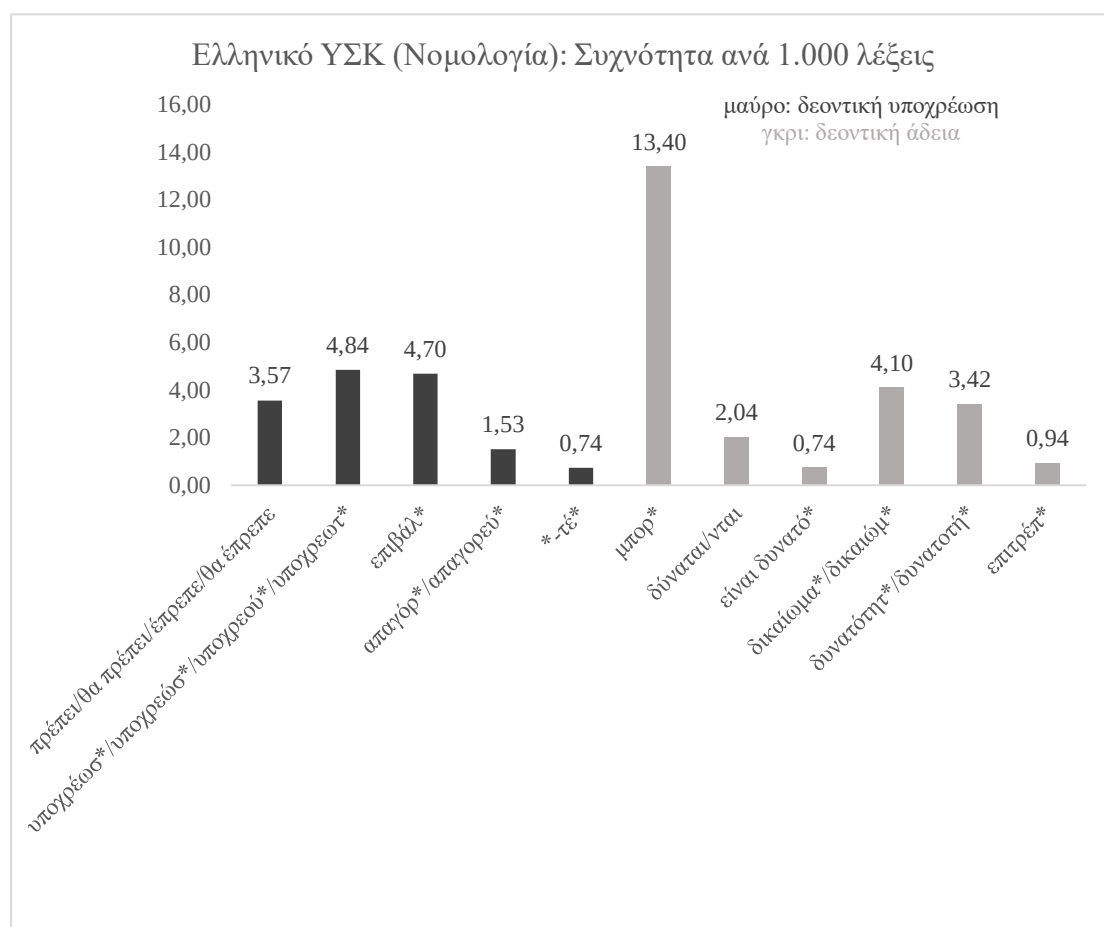
Τέλος, όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό από το γράφημα 3 και το *shall* χρησιμοποιείται για την έκφραση της δεοντικής υποχρέωσης, αλλά με πολύ χαμηλότερη συχνότητα σε σύγκριση με το αγγλικό ΥΣΚ της νομοθεσίας, κάτι που είναι αρκετά αναμενόμενο, καθώς η υψηλή του συχνότητα στο ΥΣΚ της νομοθεσίας είναι αποτέλεσμα συμμόρφωσης με τις θεσμικές οδηγίες.

Όσον αφορά την έκφραση της δεοντικής άδειας, αυτή εκφράζεται κυρίως με το τροπικό ρήμα *can*, το οποίο παρουσιάζει αρκετά υψηλή συχνότητα στο αγγλικό ΥΣΚ της νομολογίας σε αντίθεση με το ΥΣΚ της νομοθεσίας, όπου βασικό τροπικό ρήμα ήταν το *may*⁹¹. Το *may* παρουσιάζει και σε αυτό το ΥΣΚ αρκετά υψηλή συχνότητα, κάτι που είναι απολύτως φυσιολογικό, ενώ ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι και η υψηλή συχνότητα του ουσιαστικού *right**. Χρησιμοποιώντας το εργαλείο *Word Sketch* του *Sketch Engine*, συμπεραίνουμε ότι το *right** εμφανίζεται στατιστικά συχνά με συγκεκριμένα ρήματα, όπως το *confer*, το *exercise*, το *protect*, το *defend* κ.ά. δημιουργώντας συμφράσεις, ενώ αρκετά ενδιαφέρουσα και στατιστικά σημαντική είναι και η χρήση του με το ουσιαστικό *obligation*.

⁹¹ Βλ. σχόλιο 78.

6.1.2.2. Ελληνικό υποσώμα κειμένων: Νομολογία

Το τελευταίο ΥΣΚ που μελετάται είναι το ελληνικό ΥΣΚ της νομολογίας. Τα τροπικά, ημιτροπικά ρήματα καθώς και άλλα λεκτικά μέσα που εκφράζουν δεοντική τροπικότητα στο συγκεκριμένο ΥΣΚ παρουσιάζονται αναλυτικά στο γράφημα 4 που ακολουθεί.

Γράφημα 4. Τροπικά και ημιτροπικά ρήματα και σχετικά λεκτικά μέσα που εκφράζουν δεοντική τροπικότητα στο ελληνικό ΥΣΚ της νομολογίας (AntConc).

Όπως βλέπουμε, το βασικό τροπικό ρήμα που εκφράζει τη δεοντική υποχρέωση, το *πρέπει*, παρουσιάζει στο συγκεκριμένο ΥΣΚ αρκετά χαμηλότερη συχνότητα σε σχέση με το αντίστοιχο ΥΣΚ της νομοθεσίας (βλ. κεφ. 6.1.1.2.). Η παρατήρηση αυτή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι και στη νομολογία θα πρέπει να εξετάσουμε προσεκτικά κατά την ποιοτική ανάλυση τον ρόλο που έχουν τα ρήματα στον απλό ενεστώτα, κάτι

που αποτελεί ως φαίνεται κανόνα στο ΥΣΚ της νομοθεσίας και το οποίο αποτελεί τη γενικότερη οδηγία για το διατακτικό μέρος των δεσμευτικών νομικών πράξεων που συντάσσονται και μεταφράζονται από τα διάφορα θεσμικά όργανα της ΕΕ.

Επιπλέον, στο ελληνικό ΥΣΚ της νομολογίας αρκετά σημαντική είναι και πάλι η εμφάνιση ουσιαστικών και ρημάτων που εκφράζουν δεοντική υποχρέωση, όπως *υποχρέω**, *επιβάλλ**, *απαγορεύ**, αλλά και του επιθήματος *-τέ**. Μάλιστα, η συχνότητα εμφάνισής τους στο συγκεκριμένο ΥΣΚ είναι αρκετά πιο σημαντική σε σχέση με εκείνη που είχαν τα αντίστοιχα λεκτικά μέσα στο ΥΣΚ της νομοθεσίας.

Όσον αφορά τη δεοντική άδεια, ο κατάλογος συχνότητας του *AntConc* έδειξε ότι ο βασικός τρόπος με τον οποίον εκφράζεται η δεοντική άδεια είναι μέσω της τροπικής σημασίας του ρήματος *μπορ**. Η συχνότητά του μάλιστα είναι πολύ υψηλότερη σε σχέση με την αντίστοιχη συχνότητα που έχει το συγκεκριμένο τροπικό ρήμα στο ελληνικό ΥΣΚ της νομοθεσίας (βλ. κεφ. 6.1.1.2.).

Αντιστοίχως, τόσο το τροπικό ρήμα *δύναται/νται*, όσο και τα υπόλοιπα λεκτικά μέσα που παρουσιάζονται στο γράφημα 4, όπως το *δικαίωμ**, η *δυνατότητ** και το ρήμα *επιτρέπ**, παρουσιάζουν πολύ υψηλότερη συχνότητα συγκριτικά με τα αντίστοιχα αποτελέσματα του ΥΣΚ της νομοθεσίας. Η παρατήρηση αυτή μας οδηγεί στο πολύ ενδιαφέρον συμπέρασμα ότι οι αποφάσεις του Δικαστηρίου της ΕΕ, αν και δεσμευτικές, αφήνουν ξεκάθαρα δικαιώματα στα διάδικα μέρη. Φυσικά, θα επανεξετάσουμε τη συγκεκριμένη παρατήρηση και κατά την ποιοτική ανάλυση του ΣΚ.

6.2. Ποιοτική ανάλυση

Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 4.4.1., η ποιοτική ανάλυση δεν αφορά την εξαγωγή στατιστικών δεδομένων, αλλά την εστίαση σε ένα μέρος του ΣΚ και τη λεπτομερή του ανάλυση. Ο συνδυασμός μάλιστα των δύο μεθοδολογικών αυτών προσεγγίσεων (ποσοτικής και ποιοτικής) ανάλυσης ενός ΣΚ είναι αρκετά συνηθισμένος, καθώς επιτρέπει στους ερευνητές να μελετήσουν ένα ΣΚ από διαφορετικές σκοπιές, να επανεξετάσουν τα ευρήματά τους και να φτάσουν σε ασφαλή -στο μέτρο του δυνατού- συμπεράσματα για τα ερευνητικά τους ερωτήματα (βλ. κεφ.

4.4.1.). Η αξία, λοιπόν, του συνδυασμού της ποσοτικής και της ποιοτικής ανάλυσης είναι αδιαμφισβήτητη (Hasko, 2012, σσ. 4761-62).

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα της ποιοτικής ανάλυσης ενός μέρους του ΣΚ με σκοπό να επανεξετάσουμε τα ερευνητικά ερωτήματα (βλ. κεφ. 5.1.), αλλά και τα ευρήματα της ποσοτικής ανάλυσης που προηγήθηκε (βλ. κεφ. 6.1.), ευρήματα τα οποία προξένησαν ορισμένα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα ερωτήματα.

Όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο 5.3.1, από το μικρότερης έκτασης ΥΣΚ της νομοθεσίας που αφορά το ΔΑ της ΕΕ, αναλύθηκαν διεξοδικά έξι πράξεις για κάθε γλώσσα εργασίας (τρεις κανονισμοί και τρεις οδηγίες), Επιπλέον, από το μεγαλύτερης έκτασης ΥΣΚ της νομολογίας επιλέχθηκαν επτά αποφάσεις για καθεμία από τις γλώσσες εργασίας.

Για την ποιοτική ανάλυση του ΣΚ χρησιμοποιήθηκε το λογισμικό *QDA Miner Lite* (χ.χ.), ένα ελεύθερο λογισμικό που προσφέρει πλήθος επιλογών. Επιπλέον, προκειμένου η παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ποιοτικής ανάλυσης να παρουσιάζει συνέπεια -στο μέτρο του δυνατού- με την αντίστοιχη παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ποσοτικής ανάλυσης, παρουσιάζονται αρχικά τα αποτελέσματα της ανάλυσης του ΥΣΚ της νομοθεσίας, ενώ ακολουθεί η παρουσίαση της ανάλυσης του ΥΣΚ της νομολογίας. Η μόνη διαφορά σε σχέση με την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ποσοτικής ανάλυσης είναι ότι στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται πρώτα τα αποτελέσματα που αφορούν τη δεοντική υποχρέωση και ύστερα εκείνα που αφορούν τη δεοντική άδεια για κάθε ΥΣΚ που χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα, καθώς κρίθηκε ότι με τον τρόπο αυτό οι αναγνώστες μπορούν να παρακολουθήσουν καλύτερα τα παραδείγματα αυθεντικής χρήσης της γλώσσας από το αγγλικό και το ελληνικό ΥΣΚ. Τέλος, για την καλύτερη παρακολούθηση και σχολιασμό των παραδειγμάτων στις δύο γλώσσες, κρίθηκε σωστό η παρουσίασή τους να γίνει σε διπλή απεικόνιση.

6.2.1. Υποσώμα Νομοθεσίας

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ποιοτικής ανάλυσης μέρους του ΥΣΚ της νομοθεσίας, ενώ επανεξετάζονται τα αποτελέσματα της ποσοτικής ανάλυσης του συγκεκριμένου ΥΣΚ (κεφ. 6.1.1.).

6.2.1.1. Δεοντική υποχρέωση

Όπως έχει ήδη γίνει σαφές από το προηγούμενο κεφάλαιο, ο βασικός τρόπος με τον οποίο εκφράζεται η δεοντική υποχρέωση στο αγγλικό ΥΣΚ της νομοθεσίας είναι το τροπικό ρήμα *shall*, το οποίο παρουσιάζει πάρα πολύ υψηλή συχνότητα. Το αποτέλεσμα αυτό είναι αρκετά αναμενόμενο, καθώς προκύπτει τόσο από τις οδηγίες των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, οι οποίες το προτείνουν για τις κύριες προτάσεις του διατακτικού μέρους των νομοθετικών πράξεων, ενώ επιβεβαιώνει και προηγούμενες σχετικές έρευνες (βλ. αναλυτικά κεφάλαιο 6.1.1.1.). Κατά την ποιοτική ανάλυση, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει όμως το γεγονός ότι το *shall*, όταν παρουσιάζεται σε κάποιο άλλο μέρος της νομοθετικής πράξης παραπέμπει συνήθως σε αποσπάσματα του διατακτικού μέρους άλλων νομοθετικών πράξεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το απόσπασμα του άρθρου 10 της Οδηγίας 2014/104/ΕΕ, στο οποίο γίνεται αναφορά στην παράγραφο 1 του άρθρου 3 του διατακτικού μέρους του Κανονισμού 1/2003 (βλ. Παράρτημα [αρ. 31, 32/Α]):

Παράδειγμα 1. Οδηγία 2014/104/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου

[EN] Article 3(1) of Regulation (EC) No 1/2003 provides that '[w]here the competition authorities of the Member States or national courts apply national competition law to agreements, decisions by associations of undertakings or concerted practices within the meaning of Article [101(1) TFEU] which may affect trade between Member States within the meaning of that provision, they **shall** also **apply** Article [101 TFEU] to such agreements, decisions or concerted practices. Where the competition authorities of the Member States or national courts apply national competition law to any abuse prohibited by Article [102 TFEU], they **shall** also **apply** Article [102 TFEU].'

[EL] Το άρθρο 3 παράγραφος 1 του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1/2003 προβλέπει ότι «οσάκις οι αρχές ανταγωνισμού κρατών μελών ή τα εθνικά δικαστήρια εφαρμόζουν το εθνικό δίκαιο ανταγωνισμού σε συμφωνίες, αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων ή εναρμονισμένες πρακτικές κατά την έννοια του άρθρου [101 παράγραφος 1 ΣΛΕΕ], οι οποίες είναι πιθανόν να επηρεάσουν το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών κατά την έννοια της διάταξης αυτής, **εφαρμόζουν** επίσης το άρθρο [101 ΣΛΕΕ] στις εν λόγω συμφωνίες, αποφάσεις ή εναρμονισμένες πρακτικές. Όταν οι αρχές ανταγωνισμού των

κρατών μελών ή τα εθνικά δικαστήρια εφαρμόζουν το εθνικό δίκαιο ανταγωνισμού σε τυχόν καταχρηστική πρακτική που απαγορεύεται από το άρθρο [102 ΣΛΕΕ], **εφαρμόζουν** επίσης το άρθρο [102 ΣΛΕΕ]».

Στο παραπάνω παράδειγμα, παρατηρούμε ότι ο τύπος *shall+απαρέμφατο* αποδίδεται με ρήμα στον απλό ενεστώτα στην ελληνική εκδοχή της *Οδηγίας 2014/104/ΕΕ*. Πιο συγκεκριμένα, το *shall apply* αποδίδεται και τις δύο φορές με το ρήμα *εφαρμόζουν*. Η συγκεκριμένη απόδοση βρίσκεται σε πλήρη συμφωνία με τις θεσμικές οδηγίες για τη σύνταξη των κύριων προτάσεων του διατακτικού μέρους των νομοθετικών πράξεων για τα ελληνικά, ενώ επιβεβαιώνεται από πλήθος παραδειγμάτων στο ΥΣΚ της νομοθεσίας. Χαρακτηριστικά, παραθέτουμε δύο ακόμα παραδείγματα από τις νομοθετικές πράξεις που αναλύθηκαν ποιοτικά:

Παράδειγμα 2 (βλ. Παράρτημα [αρ. 9, 10/Α]). Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 360/2012 της Επιτροπής (άρθρο 3, παράγραφος 3)

[EN] Member States **shall record and compile** all the information regarding the application of this Regulation. Such records **shall contain** all information necessary to demonstrate that the conditions of this Regulation have been complied with.

[EL] Τα κράτη μέλη **καταγράφουν** και **συγκεντρώνουν** όλες τις πληροφορίες που σχετίζονται με την εφαρμογή του παρόντος κανονισμού. Τα εν λόγω αρχεία **περιέχουν** όλες τις πληροφορίες που είναι αναγκαίες για να αποδειχθεί ότι έχουν τηρηθεί οι όροι του παρόντος κανονισμού.

Παράδειγμα 3 (βλ. Παράρτημα [αρ. 31, 32/Α]). Οδηγία 2014/104/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου (άρθρο 3, παράγραφος 1)

[EN] Member States **shall ensure** that any natural or legal person who has suffered harm caused by an infringement of competition law is able to claim and to obtain full compensation for that harm.

[EL] Τα κράτη μέλη **εξασφαλίζουν** ότι οιοδήποτε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που έχει υποστεί ζημία λόγω παράβασης του δικαίου ανταγωνισμού μπορεί να αξιώσει και να επιτύχει πλήρη αποζημίωση για την εν λόγω ζημία.

Επιπλέον, στο διατακτικό μέρος των νομοθετικών πράξεων, όταν το *shall* συντάσσεται με ρήμα στην παθητική φωνή, τότε αποδίδεται στα ελληνικά τόσο με

ρήμα στον απλό ενεστώτα, όσο και –σπανιότερα– με το τροπικό ρήμα *πρέπει* (παρόλο που η χρήση του δεν συνίσταται από τις θεσμικές οδηγίες). Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω παραδείγματα από τον Κανονισμό (ΕΕ) αριθ. 360/2012 της Επιτροπής (βλ. Παράρτημα [9, 10]).

Παράδειγμα 4 (βλ. Παράρτημα [αρ. 9, 10/A]). Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 360/2012 της Επιτροπής (άρθρο 3, παράγραφος 3)

[EN] ...Records regarding individual de minimis aid **shall be maintained** for 10 fiscal years from the date on which the aid was granted. Records regarding a de minimis aid scheme **shall be maintained** for 10 years from the date on which the last individual aid was granted under such a scheme.

[EL] ...Τα αρχεία που αφορούν επιμέρους ενισχύσεις ήσσονος σημασίας **πρέπει να διατηρούνται** επί 10 οικονομικά έτη από την ημερομηνία κατά την οποία χορηγήθηκε η ενίσχυση. Τα αρχεία που αφορούν καθεστώς ενισχύσεων ήσσονος σημασίας **πρέπει να διατηρούνται** επί 10 έτη από την ημερομηνία χορήγησης της τελευταίας επιμέρους ενίσχυσης δυνάμει του καθεστώτος.

Παράδειγμα 5 (βλ. Παράρτημα [αρ. 9, 10/A]). Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 360/2012 της Επιτροπής (άρθρο 4)

[EN] Any aid for the provision of services of general economic interest which does not fulfil those conditions **shall be assessed** in accordance with the relevant decisions, frameworks, guidelines, communications and notices.

[EL] Κάθε ενίσχυση για την παροχή υπηρεσιών γενικού οικονομικού συμφέροντος που δεν πληροί τους εν λόγω όρους **αξιολογείται** σύμφωνα με τις σχετικές αποφάσεις, πλαίσια, κατευθυντήριες γραμμές, ανακοινώσεις και κοινοποιήσεις.

Τα παραδείγματα 4 και 5 προέρχονται από το διατακτικό μέρος της ίδιας νομοθετικής πράξης. Όπως βλέπουμε, η απόδοση του τύπου *shall+be+παθητική μετοχή* στα ελληνικά γίνεται τόσο με το τροπικό ρήμα *πρέπει* (παράδειγμα 4), όσο και με ρήμα στην παθητική φωνή του απλού ενεστώτα της οριστικής έγκλισης (παράδειγμα 5).

Βέβαια, υπάρχουν παραδείγματα στο ΣΚ όπου το *shall* δεν αποδίδεται πάντοτε με ρήμα στον απλό ενεστώτα, αλλά με άλλα λεκτικά μέσα, όπως μπορούμε να δούμε στο παρακάτω παράδειγμα:

Παράδειγμα 6 (βλ. Παράρτημα [αρ. 1, 2/Α]). Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 330/2010 της Επιτροπής (άρθρο 2, παράγραφος 1)

[EN] Pursuant to Article 101(3) of the Treaty and subject to the provisions of this Regulation, it is hereby declared that Article 101(1) of the Treaty **shall not apply** to vertical agreements.

[EL] Σύμφωνα με το άρθρο 101 παράγραφος 3 της Συνθήκης και με την επιφύλαξη των διατάξεων του παρόντος κανονισμού, το άρθρο 101 παράγραφος 1 της Συνθήκης **κηρύσσεται ανεφάρμοστο** στις κάθετες συμφωνίες.

Τέλος, η αναφορά μας στο *shall* ολοκληρώνεται με την παρατήρηση ότι το συγκεκριμένο τροπικό ρήμα εκφράζει κατά κύριο λόγο δεοντική υποχρέωση (και φυσικά απαγόρευση όταν συνδυάζεται με άρνηση). Παρόλο που τα τροπικά ρήματα γενικά, αλλά και το *shall* συγκεκριμένα, είναι πολυσήμαντα (βλ. Biel, 2014a, σ. 158; Felici, 2012, σσ. 56-58 μεταξύ άλλων), η πλειονότητα των περιπτώσεων του *shall* στο ΥΣΚ της νομοθεσίας εκφράζει αυστηρή υποχρέωση ή απαγόρευση. Βέβαια, υπάρχουν ορισμένα παραδείγματα όπου το *shall* χρησιμοποιείται με διαφορετικό τρόπο (ο οποίος έρχεται σε αντίθεση και με τις θεσμικές οδηγίες) και τα οποία επιβεβαιώνουν την πολυσήμαντη χρήση του (Felici, 2012, σσ. 56-58). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η παρακάτω πρόταση όπου το *shall* χρησιμοποιείται για την εισαγωγή ορισμών παρά την αντίθετη οδηγία του αγγλικού οδηγού (European Commission, 2018, σ. 49), ο οποίος στη συγκεκριμένη περίπτωση προτείνει τη χρήση ρήματος στον απλό ενεστώτα της οριστικής έγκλισης.

Παράδειγμα 7 (βλ. Παράρτημα [αρ. 1, 2/Α]). Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 330/2010 της Επιτροπής (άρθρο 1)

[EN] For the purposes of this Regulation, the following definitions **shall apply**:

[EL] Για τους σκοπούς του παρόντος κανονισμού, **νοούνται** ως:

Όσον αφορά τους υπόλοιπους τρόπους με τους οποίους εκφράζεται η δεοντική τροπικότητα στο ΥΣΚ της νομοθεσίας, η ποιοτική ανάλυση ανέδειξε τη σημαντική

χρήση των τροπικών ρημάτων *should* και *must*, τα οποία εμφανίζονται κυρίως στο μη διατακτικό μέρος των νομοθετικών πράξεων, όπως προτείνουν οι θεσμικές οδηγίες (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2018, σσ. 78-79).

Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα 8 και 9 για το *should* και 10 και 11 για το *must* που ακολουθούν:

Παράδειγμα 8 (βλ. Παράρτημα [αρ. 9, 10/A]). Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 360/2012 της Επιτροπής (αιτιολογική σκέψη 3)

[EN] A ceiling **should be established** for the amount of de minimis aid each undertaking may receive over a specific period of time.

[EL] **Θα πρέπει να καθορισθεί** ένα ανώτατο όριο για το ποσό ενισχύσεων ήσσονος σημασίας που κάθε επιχείρηση επιτρέπεται να λάβει μέσα σε ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα.

Παράδειγμα 9 (βλ. Παράρτημα [αρ. 1, 2/A]). Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 330/2010 της Επιτροπής (αιτιολογική σκέψη 10)

[EN] This Regulation **should not exempt** vertical agreements containing restrictions which are likely to restrict competition and harm consumers or which are not indispensable to the attainment of the efficiency-enhancing effects.

[EL] Ο παρών κανονισμός **δεν θα πρέπει να απαλλάσσει** κάθετες συμφωνίες οι οποίες περιέχουν περιορισμούς που κατά πάσα πιθανότητα θα περιορίσουν τον ανταγωνισμό και θα ζημιώσουν τους καταναλωτές ή που δεν είναι απαραίτητοι για την επίτευξη καλλίτερης αποτελεσματικότητας.

Στα παραδείγματα 8 και 9, το *should (not)* της αγγλικής εκδοχής αποδίδεται στην αντίστοιχη ελληνική με το (δεν) *θα πρέπει*, σε απόλυτη συμφωνία με τις θεσμικές οδηγίες για τα ελληνικά (βλ. κεφ. 3.4).

Παράδειγμα 10 (βλ. Παράρτημα [αρ. 31, 32/A]). Οδηγία 2014/104/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (αιτιολογική σκέψη 3)

[EN] Articles 101 and 102 TFEU produce direct effects in relations between individuals and create, for the individuals concerned, rights and obligations which national courts **must enforce**.

[EL] Τα άρθρα 101 και 102 ΣΛΕΕ παράγουν άμεσα αποτελέσματα στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών και δημιουργούν, για τους συγκεκριμένους ιδιώτες, δικαιώματα και υποχρεώσεις τα οποία τα εθνικά δικαστήρια **οφείλουν να θέτουν** σε εφαρμογή.

Παράδειγμα 11 (βλ. Παράρτημα [αρ. 9, 10/Α]). Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 360/2012 της Επιτροπής (αιτιολογική σκέψη 6)

[EN] While the entrustment act should inform the undertaking of the service of general economic interest in respect of which it is granted, it **must not necessarily contain** all the detailed information as set out in Commission Decision 2012/21/EU of 20 December 2011...

[EL] Ενώ η πράξη ανάθεσης θα πρέπει να ενημερώνει την επιχείρηση σχετικά με την υπηρεσία γενικού οικονομικού συμφέροντος για την οποία χορηγείται ενίσχυση, **δεν είναι υποχρεωτικό να περιλαμβάνει** το σύνολο των αναλυτικών πληροφοριών που καθορίζονται στην απόφαση 2012/21/ΕΕ της Επιτροπής, της 20ής Δεκεμβρίου 2011...

Στο παράδειγμα 10, το *must* της αγγλικής εκδοχής αποδίδεται στην αντίστοιχη ελληνική με το ρήμα *οφείλουν* (ενεστώτας οριστικής έγκλισης), ενώ στο παράδειγμα 11 με την φράση *δεν είναι υποχρεωτικό να*. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι δεν υπάρχει ενιαία αντιμετώπιση για την απόδοση του συγκεκριμένου τροπικού ρήματος στα ελληνικά, καθώς μπορεί να αποδίδεται ποικιλοτρόπως, γεγονός που επιβεβαιώνει τις θεσμικές οδηγίες για τα ελληνικά (βλ. κεφ. 3.4).

Τέλος, θα ήταν παράλειψη να μην κάνουμε ένα σύντομο σχόλιο για την απουσία της προστακτικής έγκλισης από το ΥΣΚ της νομοθεσίας. Εξαιτίας του κανονιστικού χαρακτήρα του Νόμου, θα περίμενε κανείς υψηλή συχνότητα εμφάνισης τύπων της προστακτικής έγκλισης. Όμως, ο απρόσωπος και γενικός χαρακτήρας του Νόμου δεν ευνοεί τη χρήση της, καθώς η προστακτική έγκλιση χρησιμοποιείται για ευθείες προσταγές στο δεύτερο ενικό και δεύτερο πληθυντικό πρόσωπο (πρβ. Παναρέτου, 2009, σ. 88). Άλλωστε, η μη χρησιμοποίηση της προστακτικής έγκλισης στη γλώσσα των ενωσιακών νομοθετικών κειμένων αποδεικνύεται και από την απουσία της από τους κανόνες για τη σύνταξη και τη μετάφραση νομοθετικών πράξεων που προτείνονται από τα θεσμικά όργανα της ΕΕ (European Union, 2018; Ευρωπαϊκή Ένωση, 2015).

Συνοψίζοντας, η ποιοτική ανάλυση του ΥΣΚ της νομοθεσίας επιβεβαίωσε σε μεγάλο βαθμό τα ευρήματα της ποσοτικής ανάλυσης σχετικά με τη χρήση του τροπικού ρήματος *shall* στις νομοθετικές πράξεις. Αρχικά, το συγκεκριμένο τροπικό ρήμα χρησιμοποιείται κυρίως στο διατακτικό μέρος των νομοθετικών πράξεων, όπως προτείνεται από τις θεσμικές οδηγίες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 330/2010 της Επιτροπής, στον οποίο δεν υπάρχει κανένα δείγμα του *shall* στο προοίμιο, αλλά χρησιμοποιείται πάρα πολύ στο διατακτικό μέρος της συγκεκριμένης πράξης. Το πιο σημαντικό συμπέρασμα, όμως, είναι ότι, παρόλο που τα τροπικά ρήματα είναι πολυσήμαντα και το νόημά τους διαφοροποιείται όταν σχηματιστούν στην άρνηση (Biel, 2014a, σ. 158; Felici, 2012, σσ. 56-58), η βασική χρήση του συγκεκριμένου τροπικού ρήματος στην ενωσιακή νομοθεσία είναι η επιβολή της δεοντικής υποχρέωσης (ή απαγόρευσης με τη χρήση του *shall not*).

Από την άλλη, στα υπόλοιπα μέρη των νομοθετικών πράξεων, εκτός από το διατακτικό, παρουσιάζουν υψηλή συχνότητα στο αγγλικό ΥΣΚ άλλα τροπικά ρήματα (κυρίως το *should* και το *must*) ή λεκτικά μέσα τα οποία εκφράζουν δεοντική υποχρέωση, όπως τα ουσιαστικά *obligation* και *enforcement*.

Τέλος, όσον αφορά στην ελληνική εκδοχή των νομοθετικών πράξεων, η πιο σημαντική παρατήρηση που μπορεί να γίνει είναι ότι δεν υπάρχει συγκεκριμένος τρόπος με τον οποίον αποδίδονται στα ελληνικά τα αγγλικά τροπικά ρήματα και τα λεκτικά μέσα που εκφράζουν δεοντική υποχρέωση. Για παράδειγμα, στο μη διατακτικό μέρος των πράξεων, το *should* αποδίδεται στις ελληνικές εκδοχές των νομοθετικών πράξεων τόσο με το *πρέπει* όσο και το *θα πρέπει/θα έπρεπε*, μετριάζοντας έτσι τον βαθμό της υποχρέωσης και της δέσμευσης, ενώ το *must* αποδίδεται τόσο με το πιο απόλυτο *πρέπει*, αλλά και με ρήματα (οφείλουν) ή με περιφραστικές εκφράσεις (πχ. είναι αναγκαίο, δεν είναι υποχρεωτικό κ.ά.).

6.2.1.2. Δεοντική άδεια

Η δεοντική άδεια, όπως είδαμε στα αντίστοιχα κεφάλαια της ποσοτικής ανάλυσης, δεν εμφανίζεται στα ΥΣΚ με την ίδια συχνότητα με την οποία εμφανίζεται η δεοντική υποχρέωση, αλλά με αρκετά χαμηλότερη. Όσον αφορά στο αγγλικό ΥΣΚ της νομοθεσίας, η δεοντική άδεια εκφράζεται κατά κύριο λόγο με το τροπικό ρήμα *may*

στο διατακτικό μέρος των νομοθετικών πράξεων, κάτι το οποίο είναι σύμφωνο και με τις θεσμικές οδηγίες (European Commission, 2018, σ. 49). Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα 12 και 13 που ακολουθούν:

Παράδειγμα 12 (βλ. Παράρτημα [αρ. 9, 10/A]). Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 360/2012 της Επιτροπής (άρθρο 4)

[EN] At the end of the period of validity of this Regulation, any de minimis aid which fulfils the conditions of this Regulation **may be** validly **implemented** for a further period of six months.

[EL] Κατά τη λήξη της περιόδου ισχύος του παρόντος κανονισμού, κάθε ενίσχυση ήσσονος σημασίας η οποία πληροί τους όρους του **μπορεί** νομίμως **να χορηγηθεί** εντός ενός περαιτέρω εξαμήνου.

Παράδειγμα 13 (βλ. Παράρτημα [αρ. 31, 32/A]). Οδηγία 2014/104/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (άρθρο 6, παράγραφος 7)

[EN] ...In that assessment, national courts **may request** assistance only from the competent competition authority.

[EL] ...Κατά την αξιολόγηση αυτή το δικαστήριο **μπορεί να ζητήσει** μόνον τη συνδρομή της αρμόδιας αρχής ανταγωνισμού.

Από τα παραπάνω παραδείγματα γίνεται σαφές ότι το αγγλικό τροπικό ρήμα *may* αποδίδεται κατά κύριο λόγο στο διατακτικό μέρος νομοθετικών πράξεων στα ελληνικά με το τροπικό ρήμα *μπορεί*.

Από την άλλη, πολύ μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συχνή χρήση του *may* στο μη διατακτικό μέρος των νομοθετικών πράξεων, κάτι που έρχεται σε σαφή αντίθεση με τις θεσμικές οδηγίες, οι οποίες προτείνουν τη χρήση άλλων λεκτικών μέσων για την έκφραση της θετικής άδειας στο μη διατακτικό μέρος των νομοθετικών πράξεων. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα που ακολουθούν.

Παράδειγμα 14 (βλ. Παράρτημα [αρ. 35, 36/A]). Οδηγία (ΕΕ) 2019/1 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (αιτιολογική σκέψη 76)

[EN] ...the Union **may adopt** measures in accordance with the principle of subsidiarity as set out on Article 5 of the Treaty on European Union.

[EL] ...η Ένωση **δύναται να λάβει** μέτρα σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας, όπως προβλέπεται στο άρθρο 5 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Παράδειγμα 15. (βλ. Παράρτημα [αρ. 9, 10/A]). Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 360/2012 της Επιτροπής (αιτιολογική σκέψη 19)

[EN] Upon notification by a Member State, the Commission **may examine** whether an aid measure which does not consist in a grant, loan, guarantee, capital injection, risk capital measure or capped tax exemption...

[EL] Κατόπιν κοινοποίησης από κράτος μέλος, η Επιτροπή **δύναται να εξετάζει** κατά πόσον ένα μέτρο ενίσχυσης που δεν συνίσταται σε επιχορήγηση, δάνειο, εγγύηση, εισφορά κεφαλαίου, μέτρο παροχής επιχειρηματικών κεφαλαίων ή φοροαπαλλαγή...

Στα παραδείγματα 14 και 15, τα οποία προέρχονται από το μη διατακτικό μέρος νομοθετικών πράξεων, παρατηρούμε ότι το τροπικό ρήμα *may* αποδίδεται στα ελληνικά με το ελληνικό τροπικό ρήμα *δύναται*. Σε γενικές γραμμές, πάντως, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι το τροπικό ρήμα *may* αποδίδεται ποικιλοτρόπως στο ελληνικό ΥΣΚ. Αυτό είναι σε γενικές γραμμές αναμενόμενο, καθώς οι θεσμικές οδηγίες στα ελληνικά περιορίζονται σε οδηγίες που αφορούν τη δεοντική υποχρέωση, όπως στη συνεπή χρήση του απλού ενεστώτα της οριστικής έγκλισης στο διατακτικό μέρος των νομικών πράξεων, η οποία θα πρέπει να αντιστοιχίζεται με τον τύπο *shall+απαρέμφατο* της αγγλικής εκδοχής της νομικής πράξης (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2018, σ. 79), ή στη χρήση ηπιότερων εκφράσεων (πχ. *should* και *θα πρέπει*) για την έκφραση της δεοντικής υποχρέωσης στο μη διατακτικό μέρος μιας νομοθετικής πράξης (ό.π.).

Βέβαια, θα πρέπει να τονιστεί ότι η ποιοτική ανάλυση ανέδειξε και ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο σε σχέση με το τροπικό ρήμα *may*. Το στοιχείο αυτό είναι ότι το *may* δεν εκφράζει πάντοτε δεοντική τροπικότητα, αλλά και άλλα νοήματα. Στα παραδείγματα που ακολουθούν, το *may* εκφράζει επιστημική τροπικότητα:

Παράδειγμα 16 (βλ. Παράρτημα [αρ. 35, 36/A]). Οδηγία (ΕΕ) 2019/1 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (αιτιολογική σκέψη 11)

[EN] This **may weaken** their incentives to apply for leniency.

[EL] ...γεγονός που **μπορεί** να τους **αποθαρρύνει** να ζητήσουν επιεική μεταχείριση.

Παράδειγμα 17 (βλ. Παράρτημα [αρ. 31, 32/A]). Οδηγία 2014/104/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (αιτιολογική σκέψη 8)

[EN] As the differences in the liability regimes applicable in the Member States **may negatively affect** both competition and the proper functioning of the internal market, it is appropriate to base this Directive on the dual legal bases of Articles 103 and 114 TFEU.

[EL] Ως εκ τούτου, επειδή οι διαφορές στα συστήματα ευθύνης που εφαρμόζονται στα κράτη μέλη **ενδέχεται να επηρεάσουν** αρνητικά τον ανταγωνισμό καθώς και την ορθή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, είναι σκόπιμο να βασιστεί η παρούσα οδηγία στη διττή νομική βάση των άρθρων 103 και 114 ΣΛΕΕ.

Στα παραπάνω παραδείγματα, το αγγλικό τροπικό ρήμα *may* αποδίδεται στα ελληνικά με το τροπικό ρήμα *μπορεί* (παράδειγμα 16) και με το ρήμα *ενδέχεται* και εκφράζει επιστημική δεοντικότητα, καθώς αναφέρεται στην πιθανότητα να πραγματοποιηθούν δύο γεγονότα (πρβ. κεφ. 2).

Τέλος, ιδιαίτερα σημαντικό είναι και το γεγονός ότι και το τροπικό ρήμα *can*, το οποίο παρουσιάζει επίσης αρκετά υψηλή συχνότητα έχει τόσο δεοντική όσο και επιστημική χρήση. Το παράδειγμα που ακολουθεί από τον Κανονισμό (ΕΕ) αριθ. 330/2010 (βλ. Παράρτημα [1, 2]) της Επιτροπής είναι χαρακτηριστικό, καθώς σε όλες περιπτώσεις που εμφανίζεται, το τροπικό ρήμα *can* παρουσιάζει επιστημική χρήση, ενώ στα ελληνικά αποδίδεται με το ελληνικό τροπικό ρήμα *μπορεί/μπορούν*.

Παράδειγμα 18 (βλ. Παράρτημα [αρ. 9, 10/A]). Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 330/2010 της Επιτροπής (αιτιολογικές σκέψεις 5 και 6)

[EN] (5) The benefit of the block exemption established by this Regulation should be limited to vertical agreements for which it **can be assumed** with sufficient certainty that they satisfy the conditions of Article 101(3) of the Treaty.

(6) Certain types of vertical agreements **can improve** economic efficiency within a chain of production or distribution by facilitating better coordination between the participating undertakings. In particular, they **can lead** to a reduction in the transaction and distribution costs of the parties and to an optimisation of their sales and investment levels.

[EL] (5) Το ευεργέτημα της απαλλαγής κατά κατηγορία που θεσπίζεται με τον παρόντα κανονισμό πρέπει να περιορισθεί στις κάθετες εκείνες συμφωνίες για τις οποίες **μπορεί να θεωρηθεί** με επαρκή βαθμό βεβαιότητας ότι πληρούν τις προϋποθέσεις του άρθρου 101 παράγραφος 3 της Συνθήκης.

(6) Ορισμένοι τύποι κάθετων συμφωνιών **μπορούν να βελτιώσουν** την οικονομική αποτελεσματικότητα στο πλαίσιο μιας αλυσίδας παραγωγής ή διανομής επιτρέποντας καλύτερο συντονισμό μεταξύ των συμμετεχουσών επιχειρήσεων. **Μπορούν ιδίως να οδηγήσουν** σε μείωση του κόστους συναλλαγής και διανομής των μερών και σε βελτιστοποίηση του επιπέδου των επενδύσεων και των πωλήσεών τους.

6.2.2. Υποσώμα Νομολογίας

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ποιοτικής ανάλυσης μέρους του ΥΣΚ της νομολογίας, ενώ επανεξετάζονται τα αποτελέσματα της ποσοτικής ανάλυσης του συγκεκριμένου ΥΣΚ (κεφ. 6.1.2.).

6.2.2.1. Δεοντική υποχρέωση

Όπως φάνηκε και από την ποσοτική ανάλυση του ΥΣΚ της νομολογίας, η δεοντική υποχρέωση εκφράζεται με αρκετά διαφορετικό τρόπο στο συγκεκριμένο ΥΣΚ σε σχέση με το αντίστοιχο ΥΣΚ της νομοθεσίας. Η πιο σημαντική παρατήρηση αφορά τη χρήση διαφορετικών τροπικών ρημάτων για την έκφραση της δεοντικής υποχρέωσης και της δεοντικής άδειας (βλ. κεφ. 6.2.2.2.).

Η προσεκτική ανάλυση μέρους των αποφάσεων του ΔΕΕ ανέδειξε ορισμένα μοτίβα τα οποία επαναλαμβάνονται. Έτσι, ξεκινώντας από τη νομική βάση, το νομικό πλαίσιο των αποφάσεων, παρατηρούμε ότι η χρήση του τροπικού ρήματος *shall* είναι έντονη, καθώς στο σημείο εκείνο των αποφάσεων παρατίθενται άρθρα από νομικές πράξεις του πρωτογενούς και του παράγωγου ενωσιακού δικαίου. Αντιστοίχως, στο ελληνικό ΥΣΚ, στο σημείο αυτό γίνεται εκτεταμένη χρήση ρημάτων στον απλό

ενεστώτα για την έκφραση της δεοντικής υποχρέωσης. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα που ακολουθούν:

Παράδειγμα 19 (βλ. Παράρτημα [αρ. 97-98/B]). Απόφαση του Δικαστηρίου (πρώτο τμήμα) στην υπόθεση C-131/15 P

[EN] The Commission **shall examine** the notification as soon as it is received. Without prejudice to Article 8, the Commission **shall take a decision** pursuant to paragraphs 2, 3 or 4.

[EL] Η Επιτροπή **εξετάζει** την κοινοποίηση μόλις τη λάβει. Με την επιφύλαξη του άρθρου 8, η Επιτροπή **λαμβάνει απόφαση** σύμφωνα με τις παραγράφους 2, 3 ή 4.

Παράδειγμα 20 (βλ. Παράρτημα [αρ. 109-110/B]). Απόφαση του Δικαστηρίου (τμήμα μείζονος συνθέσεως) στην υπόθεση C-122/16 P

[EN] A case **shall be brought** before the Court of Justice by a written application addressed to the Registrar.

[EL] Το Δικαστήριο **επιλαμβάνεται** κατόπιν προσφυγής που κατατίθεται στον γραμματέα.

Στα παραπάνω παραδείγματα, το *shall* έχει καθαρά δεοντική χρήση και εκφράζει υποχρέωση της Επιτροπής (παράδειγμα 19) και του Δικαστηρίου (παράδειγμα 20). Η δεοντική του χρήση είναι αναμενόμενη, διότι όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, το μέρος της νομικής πράξης στο οποίο απαντάται προέρχεται από άλλες πράξεις νομοθετικού χαρακτήρα. Πιο συγκεκριμένα, το παράδειγμα 19 προέρχεται από τον κανονισμό (ΕΚ) 659/1999 του Συμβουλίου για τη θέσπιση λεπτομερών κανόνων εφαρμογής του άρθρου 108 της ΣΛΕΕ, ενώ το παράδειγμα 20 από το άρθρο 21 του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η επιβολή της υποχρέωσης αποδίδεται με τη χρήση ρημάτων στον απλό ενεστώτα, η οποία αντιστοιχίζεται με τον τύπο *shall*+*απαρέμφατο* της αγγλικής εκδοχής.

Το ίδιο ισχύει και για το τροπικό ρήμα *should*, το οποίο απαντάται συχνά σε σημεία αποφάσεων που αφορούν το νομικό πλαίσιο δικαστικών αποφάσεων, όπως φαίνεται στα παραδείγματα 21 και 22 που ακολουθούν.

Παράδειγμα 21 (βλ. Παράρτημα [αρ. 81-82/B]). Απόφαση του Δικαστηρίου (πέμπτο τμήμα) στην υπόθεση C-170/13

[EN] This Directive **should not affect** the application of the rules of competition, and in particular Articles 81 and 82 of the Treaty. The measures provided for in this Directive **should not be used** to restrict competition unduly in a manner contrary to the Treaty.

[EL] Η παρούσα οδηγία **δεν θα πρέπει να θίγει** την εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού, ιδίως των άρθρων 81 και 82 της Συνθήκης. Τα μέτρα που προβλέπονται στην παρούσα οδηγία **δεν θα πρέπει να χρησιμοποιούνται** για τον αδικαιολόγητο περιορισμό του ανταγωνισμού κατά τρόπο αντίθετο προς τη Συνθήκη.

Παράδειγμα 22 (βλ. Παράρτημα [αρ. 101-102/B]). Απόφαση του Δικαστηρίου (πρώτο τμήμα) της 31ης Μαΐου 2017 στην υπόθεση C-228/16 P

[EN] The Commission contends that the Court **should dismiss** the appeal and order the appellant to pay the costs.

[EL] Η Επιτροπή **ζητεί** από το Δικαστήριο **να απορρίψει** την αίτηση αναιρέσεως και να καταδικάσει την αναιρεσείουσα στα δικαστικά έξοδα.

Στο παράδειγμα 21 παρατηρούμε ότι ο τύπος *should*+*απαρέμφατο* της αγγλικής εκδοχής αντιστοιχίζεται στα ελληνικά με το ήπιο *θα πρέπει*, όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, ενώ στο παράδειγμα 22, παρατηρούμε ότι αντιστοιχίζεται στα ελληνικά με το ρήμα *ζητώ* στην οριστική έγκλιση του ενεστώτα. Αυτή είναι μια πολύ ενδιαφέρουσα παρατήρηση, καθώς ο μεταφραστής σε αυτό το σημείο δεν έχει επιλέξει κάποια τεχνική κατά-λέξη μετάφρασης, όπως συμβαίνει συνήθως στη μετάφραση κειμένων ΕΕ προκειμένου να παραχθούν αποτελέσματα-καθρέπτες του πρωτοτύπου (πρβ. Sosoni, 2012, σ. 84), αλλά έχει προβεί σε πιο ελεύθερη μετάφραση, σεβόμενος φυσικά το νόημα του πρωτοτύπου.

Στα υπόλοιπα μέρη των νομικών αποφάσεων του αγγλικού ΥΣΚ επικρατούν είτε άλλα τροπικά ή ημι-τροπικά ρήματα, όπως το *must* και το *ought to* που εκφράζουν δεοντική υποχρέωση, είτε άλλα λεκτικά μέσα, όπως ουσιαστικά, ρήματα κ.ά., κάτι που επιβεβαιώνει και τα ευρήματα της ποσοτικής ανάλυσης (βλ. 6.1.2.1.).

Αρκετά μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει, τέλος, η χρησιμοποίηση του τροπικού ρήματος *must* για την έκφραση της δεοντικής υποχρέωσης στο αγγλικό ΥΣΚ της νομολογίας, το οποίο αποδίδεται στα ελληνικά κυρίως με το τροπικό ρήμα *πρέπει*. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα 23 και 24:

Παράδειγμα 23 (βλ. Παράρτημα [αρ. 137-138/B]). Απόφαση του Δικαστηρίου (πέμπτο τμήμα) στην υπόθεση C-435/18

[EN] Therefore, the law of Member States **must**, in particular, **take into account** the objective pursued by Article 101 TFEU...

[EL] Επομένως, το δίκαιο των κρατών μελών **πρέπει**, ειδικότερα, **να λαμβάνει υπόψη** τον επιδιωκόμενο από το άρθρο 101 ΣΛΕΕ σκοπό...

Παράδειγμα 24 (βλ. Παράρτημα [αρ. 109-110/B]). Απόφαση του Δικαστηρίου (τμήμα μείζονος συνθέσεως) στην υπόθεση C-122/16 P (άρθρο 95)

[EN] As that argument is based on a misreading of the judgment under appeal, it **must be rejected**.

[EL] Το επιχείρημα αυτό **πρέπει να απορριφθεί** διότι στηρίζεται σε εσφαλμένη ερμηνεία της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως.

Στα παραπάνω παραδείγματα, ο τύπος *must+απαρέμφατο* αποδίδεται με το απόλυτο *πρέπει* και επιβάλλει δεοντική υποχρέωση. Μπορούμε, λοιπόν, να ισχυριστούμε ότι το *must* απολαμβάνει στο ΥΣΚ της νομολογίας την περίοπτη θέση που απολαμβάνει το *shall* στο ΥΣΚ της νομοθεσίας, όπου η χρήση του πρώτου περιορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις θεσμικές οδηγίες (βλ. κεφ. 3.4), επιβεβαιώνοντας παράλληλα και τα αποτελέσματα της ποσοτικής ανάλυσης.

6.2.2.2. Δεοντική άδεια

Όσον αφορά τη δεοντική άδεια, η πρώτη σημαντική παρατήρηση που προκύπτει από την ποιοτική ανάλυση είναι ότι το τροπικό ρήμα *may* χρησιμοποιείται κυρίως για την έκφραση της δεοντικής άδειας στα σημεία όπου γίνεται αναφορά στο περιεχόμενο άλλων νομοθετικών πράξεων, ενώ στο ελληνικό ΥΣΚ αποδίδεται κυρίως με το τροπικό ρήμα *μπορεί* και το τροπικό ρήμα *δύνανται*. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα που ακολουθούν.

Παράδειγμα 25 (βλ. Παράρτημα [αρ. 97-98/B]). Απόφαση του Δικαστηρίου (πρώτο τμήμα) στην υπόθεση C-131/15 P

[EN] Where appropriate, the Commission **may fix** shorter time limits.

[EL] Εφόσον είναι απαραίτητο, η Επιτροπή **δύναται** να καθορίζει πιο περιορισμένα χρονικά περιθώρια.

Παράδειγμα 26 (βλ. Παράρτημα [αρ. 85-86/B]). Απόφαση του Δικαστηρίου (τρίτο τμήμα) της 10ης Μαρτίου 2016 στην υπόθεση C-247/14 P

[EN] ...if the Court quashes the decision of the General Court, it **may** itself **give** final judgment in the matter, where the state of the proceedings so permits.

[EL] ...σε περίπτωση αναιρέσεως της αποφάσεως του Γενικού Δικαστηρίου, το Δικαστήριο **μπορεί να αποφανθεί** το ίδιο οριστικά επί της διαφοράς, εφόσον είναι ώριμη προς εκδίκαση.

Στα υπόλοιπα μέρη των αποφάσεων του αγγλικού ΥΣΚ της νομολογίας, η δεοντική άδεια εκφράζεται κυρίως με άλλα τροπικά ρήματα, όπως το *can*, το οποίο παρουσιάζει πολύ υψηλή συχνότητα, όπως είδαμε στο κεφάλαιο 6.1.2.1., καθώς και με άλλα λεκτικά μέσα όπως με ρήματα και ουσιαστικά.

Παράδειγμα 27 (βλ. Παράρτημα [αρ. 137-138/B]). Απόφαση του Δικαστηρίου (πέμπτο τμήμα) στην υπόθεση C-435/18

[EN] However, the referring court notes that, although the Court's case-law provides, in particular, that any individual **can claim** compensation for loss caused by a contract...

[EL] Εντούτοις, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι, μολονότι η νομολογία του Δικαστηρίου δέχεται, μεταξύ άλλων, ότι κάθε πρόσωπο **δικαιούται να ζητήσει** αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη από σύμβαση...

Παράδειγμα 28 (βλ. Παράρτημα [αρ 109-110/B]). Απόφαση του Δικαστηρίου (τμήμα μείζονος συνθέσεως) στην υπόθεση C-122/16 P

[EN] The appellant accepts that, when hearing actions for annulment, the EU courts **cannot rule** ultra petita, which means that they **may rule** only on that which is specifically requested by the parties.

[EL] Η αναιρεσείουσα δέχεται ότι ο δικαστής της Ένωσης που επιλαμβάνεται προσφυγής ακυρώσεως **δεν μπορεί να αποφανθεί** ultra petita, πράγμα που σημαίνει ότι ο δικαστής **μπορεί να αποφανθεί** αποκλειστικά και μόνον επί όσων του ζητούν συγκεκριμένα οι διάδικοι.

Τα παραδείγματα 27 και 28 είναι χαρακτηριστικά της ποικιλίας που υπάρχει στην απόδοση του τροπικού ρήματος *can* στα ελληνικά, παρατήρηση που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν ακολουθείται συγκεκριμένη τακτική για την αντιμετώπισή του. Πιο συγκεκριμένα, στο παράδειγμα 27, το τροπικό ρήμα *can* αντιστοιχίζεται με το ελληνικό ρήμα *δικαιούται*, ενώ στο παράδειγμα 27, το *cannot* αντιστοιχίζεται με το - πιο συνηθισμένο- *δεν μπορεί*. Στο παράδειγμα 28, θα πρέπει επίσης να επισημανθεί και η απόδοση τόσο του *cannot*, όσο και του *may* με το *(δεν) μπορεί* στα ελληνικά.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι, τέλος, το γεγονός ότι όπως έδειξε η ποιοτική ανάλυση, τα τροπικά ρήματα στο αγγλικό ΥΣΚ της νομολογίας παρουσιάζουν πολύ μεγαλύτερη πολυσημία σε σχέση με το αντίστοιχο ΥΣΚ της νομοθεσίας, εκφράζοντας σε πολλές περιπτώσεις επιστημική τροπικότητα. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός μεγάλο μέρος των αποφάσεων του Δικαστηρίου αφιερώνεται στο ιστορικό των υποθέσεων και στην έκθεση των επιχειρημάτων τόσο των διαδίκων, όσο και του Δικαστηρίου, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιούνται περισσότερο λεκτικά μέσα που εκφράζουν επιστημική τροπικότητα. Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω παραδείγματα:

Παράδειγμα 29. (βλ. Παράρτημα [αρ. 97-98/B]). Απόφαση του Δικαστηρίου (πρώτο τμήμα) στην υπόθεση C-131/15 P (άρθρο 8)

[EN] By the decision at issue, the Commission took the view that the VLT Agreement and the Addendum **could not be regarded** as constituting an advantage for the purposes of Article 107(1) TFEU

[EL] Με την επίδικη απόφαση, η Επιτροπή έκρινε ότι η συμφωνία VLT και το προσάρτημα **δεν μπορούσαν να θεωρηθούν** πλεονέκτημα υπό την έννοια του άρθρου 107, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ.

Παράδειγμα 30 (βλ. Παράρτημα [αρ. 97-98/B]). Απόφαση του Δικαστηρίου (πρώτο τμήμα) στην υπόθεση C-131/15 P

[EN] In the fifth place, they submit that, although the consideration was paid at the same time for the two measures, the joint assessment **could not**, however, **concern** measures relating to different time periods.

[EL] Πέμπτον, επισημαίνουν ότι καίτοι το αντάλλαγμα καταβλήθηκε ταυτοχρόνως για τα δύο μέτρα, η από κοινού εκτίμηση **δεν μπορεί** εντούτοις **να αφορά** μέτρα τα οποία αναφέρονται σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα.

7. Σύνοψη αποτελεσμάτων και προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρούμε αρχικά τη σύνοψη των αποτελεσμάτων της ανάλυσης του ΣΚ που συγκροτήθηκε και αναλύθηκε για τις ανάγκες της έρευνας και τα οποία παρουσιάστηκαν αναλυτικά στο προηγούμενο κεφάλαιο, ενώ απαντάμε και στα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στο κεφάλαιο 5.1. Τέλος, παραθέτουμε ορισμένες προτάσεις για μελλοντικές έρευνες, οι οποίες κατά τη γνώμη μας θα φωτίσουν τη δεοντική τροπικότητα από διαφορετικές σκοπιές.

7. 1. Επανεξέταση ερευνητικών ερωτημάτων και σύνοψη αποτελεσμάτων

Στο προηγούμενο κεφάλαιο παρουσιάστηκαν τα αποτελέσματα της ποσοτικής και της ποιοτικής ανάλυσης του ΣΚ. Στο παρόν κεφάλαιο, επιχειρούμε να συνοψίσουμε τα αποτελέσματα επανεξετάζοντας και απαντώντας τα τρία ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στο κεφάλαιο 5.1., τα οποία είναι τα εξής:

- Πώς εκφράζεται η δεοντική τροπικότητα στη νομοθεσία και στη νομολογία του ευρωπαϊκού ΔΑ στα αγγλικά και στα ελληνικά;
- Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές προκύπτουν από τη σύγκριση της δεοντικής τροπικότητας ανάμεσα στη νομοθεσία και τη νομολογία που αφορά το ΔΑ στα αγγλικά και τα ελληνικά;
- Ακολουθούνται οι κανόνες που έχουν θεσπιστεί από τα αρμόδια ευρωπαϊκά όργανα σχετικά με τη σύνταξη και τη μετάφραση νομοθετικών πράξεων στο πλαίσιο της ΕΕ (βλ. κεφ. 3.4.);

Όσον αφορά στο πρώτο ερώτημα, η ανάλυση των ΣΚ κατέστησε σαφές ότι η δεοντική τροπικότητα εκφράζεται με αρκετά διαφορετικό τρόπο στη νομοθεσία και τη νομολογία του ΔΑ. Από τη μια, στο αγγλικό ΥΣΚ της νομοθεσίας βλέπουμε να κυριαρχεί το τροπικό ρήμα *shall* για την έκφραση της δεοντικής υποχρέωσης, αποτέλεσμα το οποίο ταυτίζεται πλήρως με τις θεσμικές οδηγίες που συνιστούν τη χρήση του στις κύριες προτάσεις του διατακτικού μέρους των νομοθετικών πράξεων (European Commission, 2018, σ. 49), αλλά και με προηγούμενες έρευνες (βλ. Felici,

2012; Garzone, 2013; Biel, 2014a; Sosoni, Kermanidis, & Livas, 2018 μεταξύ άλλων). Όσον αφορά την απόδοση του *shall* στο ελληνικό ΥΣΚ της νομοθεσίας που περιλαμβάνει τις ελληνικές γλωσσικές εκδοχές των νομοθετικών πράξεων, η ποιοτική ανάλυση έδειξε ότι επιτυγχάνεται με τη χρήση ρημάτων στον απλό ενεστώτα της οριστικής έγκλισης, αποτέλεσμα που επίσης επιβεβαιώνει τόσο τις θεσμικές οδηγίες (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2015, σ. 12), όσο και προηγούμενες έρευνες (βλ. Kozobolis, 2020, σ. 100). Το *should* εμφανίζει επίσης πολύ υψηλή συχνότητα στο ΥΣΚ της νομοθεσίας για την έκφραση της δεοντικής υποχρέωσης, χρησιμοποιείται όμως συχνά στα υπόλοιπα μέρη μέρη των νομοθετικών πράξεων (πχ. προοίμιο) και όχι στο διατακτικό μέρος, όπως προτείνεται στις θεσμικές οδηγίες (ό.π.). Η ποιοτική ανάλυση έδειξε ότι το συγκεκριμένο τροπικό ρήμα αντιστοιχίζεται κυρίως με τους τύπους *θα πρέπει* και *θα έπρεπε* του ελληνικού ΥΣΚ της νομοθεσίας. Άλλα τροπικά και ημιτροπικά ρήματα, όπως το *must* και το *ought to*, αλλά και άλλα λεξικά μέσα, όπως τα ουσιαστικά *oblig**, *duty/duties*, το ρήμα *prohibit** κ.ά., τα οποία εκφράζουν επίσης δεοντική υποχρέωση, εμφανίζονται στο αγγλικό ΥΣΚ λιγότερο συχνά από το *shall* και το *should*.

Προχωρώντας στο ελληνικό ΥΣΚ της νομοθεσίας, αρκετά σημαντική όσον αφορά την έκφραση της δεοντικής υποχρέωσης είναι η πολύ υψηλή συχνότητα που παρουσιάζει το *πρέπει*, το οποίο δεν εμφανίζεται συχνά στο διατακτικό μέρος των νομοθετικών πράξεων (σύμφωνα με τις θεσμικές οδηγίες), αλλά και το ουσιαστικό *υποχρέωσ** και το ρήμα *επιβάλ** (βλ. γράφημα 2). Γενικότερα, τα ρήματα στον απλό ενεστώτα χρησιμοποιούνται πολύ συχνά στις ελληνικές νομοθετικές πράξεις με βάση τις θεσμικές οδηγίες (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2015) για την έκφραση της δεοντικής υποχρέωσης.

Όσον αφορά τη δεοντική άδεια στο ΥΣΚ της νομοθεσίας, αυτή εκφράζεται κατά κύριο λόγο μέσω του τροπικού ρήματος *may* (βλ. γράφημα 1), αποτέλεσμα το οποίο βρίσκεται σε συμφωνία με τις θεσμικές οδηγίες (European Commission, 2018, σ. 49), και επιβεβαιώνει αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών (Biel, 2014a, σ. 158; Kozobolis, 2020, σ. 101 μεταξύ άλλων). Η μόνη απόκλιση από τις οδηγίες των θεσμικών οργάνων που παρατηρείται σε αυτό το σημείο είναι η χρήση του *may not* αντί για το *need not* το οποίο προτείνεται για την έκφραση αρνητικής άδειας (European Commission, 2018, σ. 49). Επιπλέον, σημαντική συχνότητα παρουσιάζει στο αγγλικό ΥΣΚ το ρήμα *allow**, ενώ το τροπικό ρήμα *can* και το ημιτροπικό *be able*

το εμφανίζονται λιγότερο συχνά στο συγκεκριμένο ΥΣΚ (βλ. γράφημα 1). Στο ελληνικό ΥΣΚ της νομοθεσίας, το κύριο τροπικό ρήμα που χρησιμοποιείται είναι το *μπορεί/μπορούν*, ενώ άλλα λεκτικά μέσα, όπως τα ουσιαστικά *δικαίωμα** και *δυνατότητ**, το ρήμα *επιτρέπ** κ.ά., εμφανίζονται λιγότερο συχνά (βλ. γράφημα 2).

Από την άλλη, στο ΥΣΚ της νομολογίας, η δεοντική υποχρέωση εκφράζεται αρκετά διαφορετικά σε σχέση με το ΥΣΚ της νομοθεσίας. Όσον αφορά στο αγγλικό ΥΣΚ της νομολογίας, το τροπικό ρήμα *must* και όχι το *shall* χρησιμοποιείται κυρίως για την έκφραση της δεοντικής υποχρέωσης και παρουσιάζει πολύ υψηλή συχνότητα (βλ. γράφημα 3). Το *should* εμφανίζεται επίσης πολύ συχνά στο συγκεκριμένο ΥΣΚ, ενώ αρκετά υψηλή είναι και η συχνότητα εμφάνισης άλλων λεξικών μέσων, όπως το *impos**, το *oblig** κ.ά., αλλά και του ημιτροπικού ρήματος *have to*. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, τέλος, η πολύ μικρή συχνότητα εμφάνισης που παρουσιάζει το *shall*, σε αντίθεση με την πολύ υψηλή συχνότητα που παρουσιάζει το συγκεκριμένο τροπικό ρήμα στο ΥΣΚ της νομοθεσίας. Το *shall*, μάλιστα, όπως έδειξε η ποιοτική ανάλυση, εμφανίζεται συχνά στο σημείο των αποφάσεων (συνήθως στο προοίμιο) όπου παρατίθενται άρθρα από νομοθετικές πράξεις του πρωτογενούς και του παράγωγου ενωσιακού δικαίου.

Όσον αφορά στο ελληνικό ΥΣΚ της νομολογίας, η ανάλυση έδειξε ότι δεν ξεχωρίζει κάποιο συγκεκριμένο τροπικό ρήμα ή άλλο λεκτικό μέσο για την έκφραση της δεοντικής υποχρέωσης. Στο συγκεκριμένο ΥΣΚ παρουσιάζουν παρόμοια εμφάνιση τόσο το τροπικό ρήμα *πρέπει*, όσο και άλλα λεξικά μέσα, όπως το *υποχρέωσ** και το *επιβάλ**, ενώ και εδώ η χρήση ρημάτων στον απλό ενεστώτα της οριστικής έγκλισης για την έκφραση δεοντική υποχρέωσης είναι αρκετά συχνή.

Από την άλλη, η δεοντική άδεια εκφράζεται κυρίως μέσω του τροπικού ρήματος *can*, το οποίο εμφανίζει πολύ υψηλή συχνότητα στο αγγλικό ΥΣΚ της νομολογίας (βλ. γράφημα 4). Το *may* παρουσιάζει επίσης υψηλή συχνότητα (χαμηλότερη όμως από το *can*). Αξιοσημείωτη είναι και η υψηλή εμφάνιση του ουσιαστικού *right**, το οποίο εμφανίζει συχνότητα παρόμοια με εκείνη του *may*.

Τέλος, όσον αφορά την έκφραση της δεοντικής άδειας στο ελληνικό ΥΣΚ της νομολογίας, αυτή εκφράζεται κυρίως μέσω του *μπορεί*, το οποίο παρουσιάζει πάρα πολύ υψηλή συχνότητα (βλ. γράφημα 4). Ιδιαίτερα σημαντική είναι και η εμφάνιση

των ουσιαστικών *δικαίωμα** και *δυνατότητα**, ενώ το τροπικό ρήμα *δύναται/νται* εμφανίζεται με μικρότερη συχνότητα στο ΥΣΚ.

Όσον αφορά το δεύτερο ερώτημα που προσπαθήσαμε να εξετάσουμε στην παρούσα έρευνα, τα ευρήματα της ποσοτικής κυρίως ανάλυσης έδειξαν ότι η δεοντική υποχρέωση εκφράζεται στο αγγλικό ΥΣΚ της νομοθεσίας με ένα πλήθος τροπικών ρημάτων και άλλων λεξικών μέσων, ενώ η δεοντική άδεια εκφράζεται με πολύ λιγότερα λεξικά μέσα. Επιπλέον, όπως φαίνεται στο γράφημα 1, η συχνότητα εμφάνισης των τροπικών και των ημιτροπικών ρημάτων και των άλλων λεξικών μέσων που εκφράζουν δεοντική υποχρέωση είναι πολύ μεγαλύτερη συγκριτικά με εκείνα που εκφράζουν δεοντική άδεια. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του *shall*, το οποίο εκφράζει δεοντική υποχρέωση και εμφανίζεται στο αγγλικό ΥΣΚ 11,04 φορές ανά 1.000 λέξεις σε αντίθεση με το *may*, το οποίο εκφράζει δεοντική άδεια και εμφανίζεται 2,99 φορές ανά 1.000 λέξεις. Παρόμοια είναι και τα αποτελέσματα της ανάλυσης του ελληνικού ΥΣΚ της νομοθεσίας, όπου όπως φαίνεται στο γράφημα 2 το *πρέπει* (6,02 εμφανίσεις ανά 1.000 λέξεις) παρουσιάζει πολύ υψηλότερη συχνότητα σε σχέση με το *μπορ** (3,68 εμφανίσεις ανά 1.000 λέξεις). Το αποτέλεσμα αυτό είναι σε έναν βαθμό αναμενόμενο, εξαιτίας της κανονιστικής φύσης του έχουν οι νόμοι, οι οποίοι σχετίζονται με τη δημιουργία και την έκφραση κανόνων (Cao, 2007, σ. 13). Έτσι, στο ΥΣΚ της νομοθεσίας, το οποίο αποτελείται από νομοθετικές πράξεις του παράγωγου ενωσιακού δικαίου, είναι απολύτως λογικό να εμφανίζονται με πολύ υψηλή συχνότητα λεκτικά μέσα που εκφράζουν δεοντική υποχρέωση παρά δεοντική άδεια.

Από την άλλη, στο αγγλικό ΥΣΚ της νομολογίας, παρατηρούμε παρόμοιες τιμές όσων αφορά τη συχνότητα εμφάνισης των τροπικών, ημιτροπικών και λοιπών λεκτικών μέσων που εκφράζουν δεοντική υποχρέωση και δεοντική άδεια, τόσο στο αγγλικό, όσο και στο ελληνικό ΥΣΚ. Για παράδειγμα, όπως φαίνεται στο γράφημα 3, το πιο συχνά εμφανιζόμενο τροπικό ρήμα που εκφράζει δεοντική υποχρέωση είναι το *must* (13,38 φορές ανά 1.000 λέξεις), ενώ το αντίστοιχο τροπικό ρήμα που εκφράζει δεοντική άδεια είναι το *can*, οποίο παρουσιάζει λίγο χαμηλότερη συχνότητα (12,19 φορές ανά 1.000 λέξεις). Στο ελληνικό ΥΣΚ της νομολογίας (βλ. γράφημα 4), από την άλλη, βλέπουμε το *μπορεί*, που εκφράζει κατά κύριο δεοντική άδεια, να εμφανίζει πολύ υψηλή συχνότητα (13,40 φορές ανά 1.000 λέξεις), ενώ από τα λεξικά μέσα που εκφράζουν δεοντική υποχρέωση δεν ξεχωρίζει κάποιο συγκεκριμένο. Βέβαια, δεν θα

πρέπει να παραλείψουμε την ευρεία χρήση των ρημάτων στο απλό ενεστώτα της οριστικής έγκλισης για την έκφραση της δεοντικής υποχρέωσης και στο ελληνικό ΥΣΚ της νομολογίας –και στην ελληνική ΝΓ εν γένει– (βλ. κεφ. 6.2.1. και 6.2.2.).

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον και άξιο αναφοράς, όσον αφορά το δεύτερο ερώτημα, είναι και το συμπέρασμα που προέκυψε από την ποιοτική ανάλυση του ΥΣΚ ότι τα παραδείγματα των τροπικών ρημάτων που εκφράζουν επιστημική τροπικότητα είναι πολύ περισσότερα στο ΥΣΚ της νομολογίας από ότι στο ΥΣΚ της νομοθεσίας. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός μεγάλο μέρος των αποφάσεων του Δικαστηρίου αφιερώνεται στο ιστορικό των υποθέσεων και στην έκθεση των επιχειρημάτων των διαδίκων και του Δικαστηρίου, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιούνται περισσότερο λεξικά μέσα που εκφράζουν επιστημική τροπικότητα προκειμένου να εκφράσουν την υποκειμενική στάση των διάδικων μερών (βλ. πιο αναλυτικά κεφ. 6.2.2.2.).

Τέλος, όσον αφορά στο τρίτο ερώτημα, η ανάλυση του ΣΚ έδειξε ότι οι θεσμικές οδηγίες που έχουν προταθεί για τη σύνταξη, τη μετάφραση και την αναθεώρηση των νομοθετικών πράξεων από τα διάφορα όργανα της ΕΕ (βλ. European Commission, 2018; Ευρωπαϊκή Ένωση, 2015 κ.ά.), οι οποίες περιγράφηκαν αναλυτικά στο κεφάλαιο 3.4., ακολουθούνται σε μεγάλο βαθμό. Πιο συγκεκριμένα, το τροπικό ρήμα *shall* χρησιμοποιείται ευρέως, όπως είδαμε, στις κύριες προτάσεις του διατακτικού μέρους των νομοθετικών πράξεων για την έκφραση της δεοντικής υποχρέωσης, ενώ το *should*, κατά κύριο λόγο, αλλά και άλλα τροπικά, ημιτροπικά ρήματα και λεξικά μέσα χρησιμοποιούνται σε άλλα μέρη των νομοθετικών πράξεων. Από την άλλη, η δεοντική (θετική) άδεια εκφράζεται κατά κύριο λόγο με το τροπικό ρήμα *may*, όπως προτείνεται στις θεσμικές οδηγίες. Η μόνη απόκλιση από τις θεσμικές οδηγίες είναι, όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο 6.1.1.1., η χρήση του *may not* αντί του *need not* για την έκφραση αρνητικής άδειας. Βέβαια, θα πρέπει να αναφερθεί η χαμηλή συχνότητα που παρουσιάζουν και τα δύο στο αγγλικό ΥΣΚ της νομοθεσίας.

Και στο ελληνικό ΥΣΚ της νομοθεσίας παρατηρούμε, επίσης, ότι οι θεσμικές οδηγίες (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2015) ακολουθούνται σε μεγάλο βαθμό. Η ποιοτική ανάλυση (6.2.1.1) έδειξε αυξημένη χρήση ρημάτων στον απλό ενεστώτα της οριστικής έγκλισης για την έκφραση της δεοντικής υποχρέωσης, τα οποία αντιστοιχούν στη χρήση του *shall* στο αγγλικό ΥΣΚ της νομοθεσίας, ενώ στα υπόλοιπα μέρη των νομοθετικών πράξεων χρησιμοποιούνται λιγότερο επιτακτικοί

τύποι. Το αποτέλεσμα αυτό είναι σε μεγάλο βαθμό αναμενόμενο εξαιτίας των οδηγιών από τα θεσμικά όργανα της ΕΕ.

7.2 Επίλογος

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι, όπως έχει ήδη αναφερθεί η ανάλυση του φαινομένου της δεοντικής τροπικότητας σε νομικές πράξεις με δεσμευτικό χαρακτήρα που αφορούν το δίκαιο του ανταγωνισμού της ΕΕ και ο εμπλουτισμός της υπάρχουσας βιβλιογραφίας. Τα αποτελέσματά της μπορούν να χρησιμοποιηθούν ποικιλοτρόπως, τόσο για την επιμόρφωση δικαστών, εισαγγελέων, δικηγόρων και γενικά επαγγελματιών που σχετίζονται με τον σχεδιασμό, την παραγωγή, αλλά και την ερμηνεία τέτοιου είδους κειμένων, όσο και για την εκπαίδευση μεταφραστών και διερμηνέων.

Οι γλώσσες στις οποίες εστίασε η έρευνα είναι η αγγλική και η ελληνική, δύο φυσικές γλώσσες στις οποίες η έκφραση της τροπικότητας παρουσιάζει αρκετά σημαντικές διαφορές. Όπως έχει αναφερθεί, από τη μια, η αγγλική διαθέτει ένα αρκετά οργανωμένο σύστημα τροπικών ρημάτων, ενώ στα ελληνικά η ύπαρξη ενός ξεκάθολου συστήματος τροπικών ρημάτων τίθεται συχνά σε αμφισβήτηση (Tsangalidis, 2004, σ. 231). Από την άλλη, τα ελληνικά κάνουν περισσότερο χρήση των γραμματικών εγκλίσεων για την έκφραση της τροπικότητας.

Για τις ανάγκες της έρευνας συγκροτήθηκε ένα γραπτό, δίγλωσσο, συγχρονικό, κλειστό και επισημειωμένο ΣΚ ειδικού σκοπού (βλ. αναλυτικά το κεφ. 5.2.), το οποίο περιλαμβάνει δύο ΥΣΚ, ένα ΥΣΚ με δεσμευτικές νομοθετικές πράξεις του παράγωγου ενωσιακού δικαίου (κανονισμούς και οδηγίες) και ένα ΥΣΚ με αποφάσεις του ΔΕΕ σε υποθέσεις που αφορούν το ΔΑ.

Η παρούσα έρευνα επικεντρώθηκε, λοιπόν, στη μελέτη της δεοντικής τροπικότητας σε δεσμευτικές νομικές πράξεις που αφορούν το ΔΑ. Μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να φωτίσουν το φαινόμενο και σε άλλες, μη δεσμευτικές νομικές πράξεις που αφορούν το ΔΑ και οι οποίες συντάσσονται και δημοσιεύονται από τα θεσμικά όργανα της ΕΕ, όπως για παράδειγμα συστάσεις, γνωμοδοτήσεις κ.ά., οι οποίες υποθέτουμε ότι δεν παρουσιάζουν υψηλή συχνότητα σε δείκτες δεοντικής τροπικότητας, αλλά επιστημικής.

Η επιστημική τροπικότητα αποτελεί επίσης ένα αρκετά σημαντικό και ενδιαφέρον αντικείμενο μελέτης, καθώς είναι, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η δεύτερη κύρια κατηγορία τροπικότητας (μαζί με τη δεοντική), ενώ εξετάζεται συχνά αντιπαραθετικά με τη δεοντική τροπικότητα (βλ. αναλυτικά κεφ. 3.2.). Τα δύο αυτά είδη τροπικότητας, άλλωστε, απαντώνται σχεδόν πάντα στην υπάρχουσα βιβλιογραφία (βλ. Lyons, 1977; Kreidler, 1998; Cruse, 2004; Κλαίρης & Μπαμπινιώτης, 2005 μεταξύ άλλων). Έτσι, το ΣΚ το οποίο συγκροτήθηκε για τις ανάγκες της παρούσας θα μπορούσε να αναλυθεί και ως προς την έκφραση της επιστημικής τροπικότητας, ενώ τα αποτελέσματα θα μπορούσαν να συγκριθούν με εκείνα της παρούσας έρευνας. Άλλωστε, όπως είδαμε κατά την ποιοτική ανάλυση, υπάρχουν αρκετά παραδείγματα πολυσημίας των τροπικών ρημάτων, τα οποία ανάλογα με το επιδιωκόμενο νόημα εκφράζουν είτε δεοντική, είτε επιστημική τροπικότητα.

Επιπλέον, ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα είχε μια έρευνα που θα εστίαζε στη σύγκριση των οδηγιών που περιλαμβάνονται στο ΥΣΚ της νομοθεσίας του ΣΚ που συγκροτήθηκε και αναλύθηκε για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας με τα εθνικά μέτρα μεταφοράς τους στα εθνικά δίκαια των δύο χωρών, η οποία θα μπορούσε μάλιστα να συγκριθεί με τα αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών⁹².

Τέλος, μια ακόμα πρόταση για μελλοντική έρευνα αποτελεί η σύγκριση των αποτελεσμάτων που προέκυψαν από την ανάλυση της δεοντικής τροπικότητας στις ελληνικές αποφάσεις του ΔΕΕ, οι οποίες περιλαμβάνονται στο ΥΣΚ της νομολογίας (βλ. κεφάλαια 6.1.2. και 6.2.2.) με αποφάσεις που έχει λάβει η ελληνική επιτροπή ανταγωνισμού (Ελληνική Δημοκρατία, χ.χ.).

Κλείνοντας την παρούσα εργασία, θα πρέπει να τονιστεί ότι η δεοντική τροπικότητα αφορά ίσως τα πιο σημαντικά νοήματα που επιδιώκει να εκφράσει η ΝΓ εν γένει, τα οποία είναι, όπως έχουμε αναφέρει αρκετές φορές κατά τη διάρκεια της έρευνας, η επιβολή υποχρεώσεων και καθηκόντων και η απονομή εξουσιών και ελευθεριών, βασικών λειτουργιών του Δικαίου (Hart, 1961, σ. 27; βλ. και Biel, 2014a, σ. 158; Sosoni, Kermanidis, & Livas, 2018, σ. 22 μεταξύ άλλων). Η παραδοχή αυτή αποτέλεσε, άλλωστε, και το έναυσμα για τη συστηματική μελέτη της δεοντικής

⁹² Πρβ. χαρακτηριστικά την πολύ ενδιαφέρουσα έρευνα των Sosoni, Kermanidis και Livas (2018) που εστιάζει στη μεταφορά οδηγιών στο ελληνικό εθνικό σύστημα.

τροπικότητας στην παρούσα έρευνα. Η ενδελεχής μελέτη, λοιπόν, των λεπτών διαφορών στους τρόπους με τους οποίους εκφράζεται και μεταφράζεται στη ΝΓ εν γένει είναι υψίστης σημασίας τόσο για τους επαγγελματίες του συγκεκριμένου κλάδου, όσο για τους εκπαιδευόμενους μεταφραστές και διερμηνείς, αλλά ακόμα και για τους απλούς πολίτες, υποθέσεις των οποίων εκδικάζονται στους εθνικούς και ευρωπαϊκούς θεσμούς σε καθημερινή βάση.

Βιβλιογραφία

- Anthony, L. (2013). A critical look at software tools in corpus linguistics. *Linguistic Research*, 30(2), σσ. 141-161.
- Anthony, L. (2019). AntConc (Version 3.5.8) [Computer Software]. Tokyo, Japan: Waseda University. Ανάκτηση από <https://www.laurenceanthony.net/software>
- Bajčić, M. (2017). *New Insights into the Semantics of Legal Concepts and the Legal Dictionary*. John Benjamins Publishing Company.
- Baker, P. (2006). *Using Corpora in Discourse Analysis*. A&C Black.
- Baker, P., & Egbert, J. (2016). Introduction. Στο P. Baker, & J. Egbert (Επιμ.), *Triangulating methodological approaches in corpus linguistic research* (σσ. 1-19). Routledge.
- Bhatia, V. (1987). Language of the law. *Language Teaching*, σσ. 227-234.
- Bhatia, V. (1997). Translating legal genres. Στο A. Trosborg (Επιμ.), *Text Typology and Translation* (σσ. 203-216). Benjamins Translation Library.
- Biber, D., Conrad, S., & Reppen, R. (1998). *Corpus linguistics: Investigating language structure and use*. Cambridge University Press. doi:<https://doi.org/10.1017/CBO9780511804489>
- Biel, Ł. (2014a). *Lost in the Eurofog: The Textual Fit of Translated Law*. Frankfurt: Peter Lang.
- Biel, Ł. (2014b). The textual fit of translated EU law: a corpus-based study of deontic modality. *The Translator* 20.3, σσ. 332-355.
- Biel, Ł. (2018). Observing Eurolects: The case of Polish. Στο L. Mori (Επιμ.), *Observing Eurolects: Corpus analysis of linguistic variation in EU law* (σσ. 296–327). doi:<https://doi.org/10.1075/scl.86.12bie>
- Biel, Ł. (2019). Theoretical and methodological challenges in researching EU legal translation. *Legal translation. Current issues and challenges in research, methods and applications*, σσ. 25-39.
- Biel, Ł., & Sosoni, V. (2019). EU legal culture and translation in the era of globalisation: the hybridisation of EU terminology on the example of

- competition law. Στο F. Vogel (Επιμ.), *Legal Linguistics beyond the borders: Language and Law in a World of Media, Globalisation and Social Conflicts. Relaunching the International Language and Law Association* (σσ. 208-229). Berlin: Duncker & Humbolt.
- Bowker, L., & Pearson, J. (2002). *Working with specialized language: A practical guide to using corpora*. Routledge.
- Burnard, L. (2005). Metadata for Corpus work. Στο M. Wynne (Επιμ.), *Developing Linguistic Corpora: A Guide to Good Practice* (σσ. 30-46). Oxford: Oxbow Books.
- Bybee, J., Perkins, R., & Pagliuca, W. (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago: University of Chicago Press.
- Caliendo, G. (2004). EU language in cross-boundary communication. *Textus (Studies in Italy)*(17), σσ. 121-140.
- Cao, D. (2007). *Translating law*. Clevedon/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters.
- Chesterman, A. (2004). Hypotheses about translation universals. Στο G. Hansen, K. Malmkjær, & D. Gile (Επιμ.), *Claims, changes and challenges in Translation Studies. Selected contributions from the EST Congress, Copenhagen 2001* (σσ. 1-13). Amsterdam: John Benjamins.
- Coates, J. (1983). *The semantics of the modal auxiliaries*. London : Croom Helm.
- Collins, P. (2009). *Modals and quasi-modals in English*. Amsterdam and New York: Rodopi.
- Conrad, S. (2002). Corpus linguistic approaches for discourse analysis. *Annual review of applied linguistics*, 22, σσ. 75-95.
- Crandall, J., & Veda R., C. (1990). *Linguistic Aspects of Legal Language*.
- Cruse, A. (2004). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Crystal, D. (1997). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Danet, B. (1980). Language in the courtroom. *Language: Social and Psychological Perspectives*, σσ. 367-376.
- Dash, N. (2008). *Corpus linguistics: An introduction*. New Delhi: Pearson Education India.
- Dash, N. (2009). Corpus Linguistics: A General Introduction. *Proceedings of the Workshop on Corpus Normalization* (σσ. 1-25). Mysore: LDC-IL, CIIL.
- De Beaugrande, R. A., & Dressler, W. U. (1981). *Introduction to text linguistics*. London: Longman.
- Deneire, M. (2017). The British leave, but European Englishes remain. *World Englishes*, σσ. 336-338.
- Denzin, N. (1978). *The Research Act: a Theoretical Introduction to Sociological Methods*. New York: McGraw-Hill.
- Depraetere, I., & Reed, S. (2006). Mood and modality in English. *The handbook of English linguistics*, σσ. 269-290.
- Derlén, M. (2015). A single text or a single meaning: multilingual interpretation of EU legislation and CJEU case law in national courts. *Language and culture in EU law. Multidisciplinary perspectives*, σσ. 53-72.
- Eggins, S. (1994). *An Introduction to Systemic Functional Linguistics*. London: Pinter Publishers.
- Erbach, G. (2014, 3 27). *Eu and US Competition Policies-Similar Objectives, Different Approaches*. Ανάκτηση 8 6, 2021, από [https://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2014/140779/LDM_BRI\(2014\)140779_REV1_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2014/140779/LDM_BRI(2014)140779_REV1_EN.pdf)
- European Commission. (2016). English Style Guide: A handbook for authors and translators in the European Commission for English. Ανάκτηση 3 17, 2021, από https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/styleguide_english_dgt_en.pdf
- European Commission. (2018). English Style Guide: A handbook for authors and translators in the European Commission for English. Ανάκτηση 3 17, 2021, από https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/styleguide_english_dgt_en.pdf

- European Union. (2018). *Joint Practical Guide of the European Parliament, the Council and the Commission for persons involved in the drafting of European Union legislation*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Ezrachi, A. (2018). *EU competition law: an analytical guide to the leading cases*. Bloomsbury Publishing.
- Felici, A. (2010). Translating EU Law: Legal Issues and Multiple Dynamics. *Perspectives* 18 (2), σσ. 95-108.
- Felici, A. (2012). ‘Shall’ Ambiguities In Eu Legislative Texts. *Comparative Legilinguistics*, 10, σσ. 51-66. doi:<https://doi.org/10.14746/cl.2012.10.04>
- Frawley, W. (1992). *Linguistic semantics*. New York and London: Routledge.
- Furse, M. (2006). *Competition Law of the EC and UK*. Oxford: Oxford University Press.
- Garzone, G. (2000). *Legal Translation and Functionalist Approaches: a Contradiction in Terms?* Geneve: Actes. Ανάκτηση 12 1, 2020, από <http://www.tradulex.com/Actes2000/Garzone.pdf>
- Garzone, G. (2013). Variation in the use of modality in legislative texts: Focus on shall. *Journal of Pragmatics*, 57, σσ. 68-81. doi:<https://doi.org/10.1016/j.pragma.2013.07.008>
- Gerber, D., & Cassinis, P. (2006). The "Modernization" of European Community Competition Law. Achieving Consistency in Enforcement-Part II. *EUR. COMP. L. REV.*, σσ. 51-57.
- Gibová, K. (2011). On modality in EU institutional-legal documents. *English Matters II: A collection of papers by the Institute of British and American Studies Faculty*, σσ. 6-12.
- Gombos, K. (2014). EU law viewed through the eyes of a national judge. Ανάκτηση 2 3, 2021, από https://ec.europa.eu/dgs/legal_service/seminars/20140703_gombos_speech_en.pdf

- Goulard, H. (2016). English will not be an official EU language after Brexit, says senior MEP. *Politico*. Ανάκτηση 1 25, 2021, από <https://www.politico.eu/article/english-will-not-be-an-official-eu-language-after-brexite-senior-mep/>
- Goźdź-Roszkowski, S. (2012). Legal language. *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, σσ. 1-9. doi:<https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0678>
- Halliday, M. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Hart, H. (1961). *The Concept of Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Hasko, V. (2012). Qualitative corpus analysis. Στο C. Chapelle (Επιμ.), *The encyclopedia of applied linguistics* (σσ. 4758-4764). John Wiley & Sons, Ltd. doi: <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0974>
- Holdsworth, J. (2002). English Legal Language and Terminology. Ανάκτηση 10 3, 2021, από <http://antidumping-law.com/eng/elt/manuscript.pdf>
- Holton, D., Mackridge, P., & Φιλιππάκη-Warburton, E. (1999). *Γραμματική της ελληνικής γλώσσας*. (Β. Σπυρόπουλος, Μεταφρ.) Αθήνα: Πατάκης.
- Huddleston, R., & Pullum, G. (2002). *The Cambridge grammar of English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ISO 1087:2019. (χ.χ.). Terminology work and terminology science – Vocabulary. Ανάκτηση 6 19, 2021, από <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:1087:ed-2:v1:en>
- Jacobsen, U. (2017). English in the European Union after Brexit: Inclusion effects of a language without an owner. *Culture*, 2(1), σσ. 9-11.
- Jakobson, R. (1959). On linguistic aspects of translation. *On translation* 3, σσ. 30-39.
- Karayanidi, M. (2011). Does the European Commission Have Too Much Power Enforcing European Competition Law? *German Law Journal*, 12(7), σσ. 1446-1459.
- Kennedy, G. (1998). *An introduction to corpus linguistics*. London and New York: Longman.

- Kilgarrieff, A., Rychlý, P., Smrž, P., & Tugwell, D. (2004). The Sketch Engine [λογισμικό]. Ανάκτηση από <https://www.sketchengine.eu/>
- Kimchi, J., Polivka, B., & Stevenson, J. (1991). Triangulation: operational definitions. *Nursing research*, 40(6), σσ. 364-366.
- Kjær, A. (2000). On the structure of legal knowledge: The importance of knowing legal rules for understanding legal texts. *Language, Text, and Knowledge. Mental Models of Expert Communication* , σσ. 127-161.
- Koskinen, K. (2000). Institutional illusions: Translating in the EU Commission. *The translator*, 6(1), σσ. 49-65.
- Koskinen, K. (2001). How to research EU translation. *Perspectives: studies in translatology*, 9(4), σσ. 293-300.
- Kozobolis, S. (2020). A corpus-based study on deontic modality in Competition Law: Insights from the English-Greek language pair. *Estudios de Traducción*, σσ. 91-106.
- Kozobolis, S. (προσεχώς). Regulations and directives in EU Competition Law. Insights regarding deontic modality from the English-Greek language pair.
- Kreidler, C. (1998). *Introducing English Semantics*. London: Routledge.
- Kurzon, D. (1997). Legal language: varieties, genres, registers, discourses. *International Journal of Applied Linguistics* 7.2, σσ. 119-139.
- Lauchman, R. (2002). *Plain Language: A handbook for writers in the US federal government*. Ανάκτηση 2 5, 2021, από <http://www.lauchmangroup.com/PDFfiles/PLHandbook.PDF>
- Leal, A. (2016). Translation at the European Union and English as a Lingua Franca: Can erasing language hierarchy foster multilingualism? *New Voices in Translation Studies* (14), σσ. 1-22.
- Leech, G. (1991). The state of the art in Corpus Linguistics. Στο K. Aijmer, & B. Altenberg (Επιμ.), *English Corpus Linguistics: Studies in Honour of Jan Svartvik* (σσ. 8-29). Routledge.

- Leech, G. (1992). Corpora and theories of linguistic performance. Στο J. Svartvik (Επιμ.), *Directions in Corpus Linguistics* (σσ. 105-122).
- Leech, G. (2005). Adding linguistic annotation. Στο M. Wynne, *Developing Linguistic Corpora: A Guide to Good Practice* (σσ. 17-29). Oxford: Oxbow Books.
- Leech, G. (2007). New resources, or just better old ones? The Holy Grail of representativeness. *Corpus linguistics and the web*, σσ. 133-149.
- Linn, A. (2016). English is and will be the lingua franca of Europe in spite of Brexit. *Quartz*. Ανάκτηση 1 25, 2021, από <https://qz.com/725130/english-is-and-will-be-the-lingua-franca-of-europe-in-spite-of-brexite/>
- Livas, S. (2018). Contemporary Trends in International Law in Relation to the Protection of Individuals from Multinationals' Malpractice: Greek Competition Law After the Implementation of EU Directive 2014/104. Στο S. Marino, Ł. Biel, M. Bajčić , & V. Sosoni (Επιμ.), *Language and Law: The Role of Language and Translation in EU Competition Law* (σσ. 103-113). Cham: Springer.
- Lorenz, M. (2013). *An introduction to EU competition law*. Cambridge University Press.
- Lunn, P. (1995). The evaluative function of the Spanish subjunctive. (J. Bybee , & S. Fleischman , Επιμ.) *Modality in grammar and discourse*, 32, σσ. 429-449.
- Lyons, J. (1977). *Semantics* (2 εκδ.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Malamatidou, S. (2017). *Corpus triangulation: Combining data and methods in corpus-based translation studies*. Routledge.
- Matthijs, M. (2017). Europe after Brexit: A less perfect union. *Foreign Affairs*, σσ. 85-95.
- Mattila, Heikki, E. (2006). *Comparative Legal Linguistics*. Aldershot: Ashgate Publishing Group.
- McCarthy, M., & O'Keeffe, A. (2010). Historical perspective. What are corpora and how have they evolved? Στο A. O'Keeffe, & M. McCarthy (Επιμ.), *The Routledge handbook of corpus linguistics* (σσ. 1-13). London: Routledge.

- McEnery, T., & Hardie, A. (2011). *Corpus linguistics: Method, theory and practice*. Cambridge : Cambridge University Press.
- McEnery, T., & Wilson, A. (2001). *Corpus Linguistics: An Introduction* (2η εκδ.). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- McNeill, P., & Chapman, S. (2005). *Research methods*. Psychology Press.
- Mellinkoff, D. (2004). *The language of the law*. Wipf and Stock Publishers.
- Melvina, M. (2019). The Future of English after Brexit in European Union. *Eleventh Conference on Applied Linguistics (CONAPLIN 2018)*, σσ. 25-29.
- Morante, R., & Sporleder, C. (2012). Modality and negation: An introduction to the special issue. *Computational linguistics*, 38(2), σσ. 223-260.
- Mori, L. (2018). *Observing Eurolects: Corpus analysis of linguistic variation in EU law* (Τόμ. 86). (L. Mori, Επιμ.) John Benjamins Publishing Company.
- Munday, J. (2002). *Μεταφραστικές σπουδές. Θεωρίες και εφαρμογές*. (Α. Φιλιππάτος, Μεταφρ.) Αθήνα: Μεταίχμιο (Σειρά Θεωρία και πρακτική της μετάφρασης).
- Muriçi, M. (2016). Issues in translating legal texts. *International Journal of English Language & Translation Studies*, σσ. 69-74.
- Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. New York: Prentice hall.
- Nida, E., & Taber, C. (1969). *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: EJ Brill.
- O' Shea, J. (2015, 3 16). *Legal Translation: Deontic modality*. Ανάκτηση 6 28, 2021, από Jurstrans Blog: <http://jurtrans.com/legal-translation-deontic-modality/>
- Palmer, F. (1987). *The English verb*. London: Longman.
- Palmer, F. (1990). *Modality and the English modals*. London : Longman.
- Palmer, F. (2001). *Mood and modality*. Cambridge : Cambridge university press.
- Palmer, F. (2003). Modality in English: Theoretical, Descriptive and Typological Issues. (R. Facchinetti, M. Krug, & F. Palmer , Επιμ.) *Modality in Contemporary English*, σσ. 1-17.

- Piehl, A. (2006). The influence of EU legislation on Finnish Legal Discourse. *New Trends in Specialized Discourse Analysis*, σσ. 183-194.
- Pontrandolfo, G. (2019). Corpus Methods in Legal Translation Studies. Στο Ł. Biel, J. Engberg, M. Rosario Martín Ruano, & V. Sosoni (Επιμ.), *Research Methods in Legal Translation and Interpreting: Crossing Methodological Boundaries* (1 εκδ., σσ. 13-28). London: Routledge. doi:<https://doi.org/10.4324/9781351031226>
- Portner, P. (2009). *Modality*. Oxford : Oxford University Press.
- Prieto Ramos, F. (2014a). International and supranational law in translation: From multilingual lawmaking to adjudication. *The Translator*(20), σσ. 313-331.
- Prieto Ramos, F. (2014b). Legal translation studies as interdiscipline: Scope and evolution. *Meta: journal des traducteurs/Meta: Translators' Journal*, 59(2), σσ. 260-277.
- Pym, A. (2004). On the Pragmatics of Translating Multilingual Texts. *JoSTrans: The Journal of Specialised Translation* 1, σσ. 14-28.
- Râbacov, G. (2012). Types of legal documents and difficulties of their translation. *Intertext* 24.3-4, σσ. 45-54.
- Rankin , J. (2017). Brexit: English is losing its importance in Europe, says Juncker. *The Guardian*. Ανάκτηση 1 25, 2021, από <https://www.theguardian.com/politics/2017/may/05/brexit-english-is-losing-its-importance-in-europe-says-juncker>
- Rankin, J. (2018). EU has no plans to downgrade use of English after Brexit. *The Guardian*. Ανάκτηση 1 25, 2021, από <https://www.theguardian.com/politics/2018/may/04/eu-has-no-plans-to-downgrade-use-of-english-after-brexit>
- Riemer, N. (2010). *Introducing semantics*. Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511808883
- Robertson, C. (2010). Legislative drafting in English for non-native speakers: some do's and don'ts (with reference to EU legislation). *ESP across cultures. Special issue: Legal English across cultures*, 7, σσ. 147-163.

- Robinson, W. (2005). How the European Commission Drafts Legislation in 20 Languages. *Clarity* 53, σσ. 4-10.
- Rodger, B., & MacCulloch, A. (2019). *Competition Law and Policy in the EC and UK*. London and New York: Routledge.
- Saeed, J. (2003). *Semantics* (Τόμ. 2). Oxford: Blackwell Publishing.
- Salkie, R., Busuttil, P., & Van der Auwera, J. (2009). Introduction. Στο *Modality in English: Theory and description* (Τόμ. 58, σσ. 1-8). Berlin: Walter de Gruyter.
- Salmi-Tolonen, T. (2004). Legal linguistic knowledge and creating and interpreting law in multilingual environments. *Brooklyn Journal of International Law*(29), σσ. 1167-1191.
- Sampanis, K. (2012). A semantic features analysis for the subjunctive mood. *Wiener Linguistische Gazette*, σσ. 3-25.
- Saraceni, M. (2017). Post-Brexit English: A post-national perspective. *World Englishes* 36, σσ. 350-352.
- Šarčević, S. (1997). *New approach to legal translation*. Kluwer Law International BV.
- Šarčević, S. (2001). Multilingualism—The Challenge of Enlargement. *Perspectives* 9 (4), σσ. 313-324.
- Šarčević, S. (2013). Multilingual lawmaking and legal (un) certainty in the European Union. *International journal of law, language & discourse*, 3(1), σσ. 1-29.
- Schäffner, C., & Adab, B. (1997). Translation as Intercultural Communication – Contact as Conflict. *Translation as Intercultural Communication. Selected Papers from the EST Congress – Prague 1995* (σσ. 325-338). Amsterdam: John Benjamins.
- Schäffner, C., & Adab, B. (2001). The Idea of the Hybrid Text in Translation: Contact as. *Across Languages and Cultures* 2, 2, σσ. 167-180.
- Scott, M. (2015). WordSmith Tools Manual. Stroud and Gloucestershire. Ανάκτηση 5 4, 2020, από <https://lexically.net/downloads/version6/wordsmith6.pdf>
- Searle, J., & Willis, S. (1983). *Intentionality: An essay in the philosophy of mind*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Seidlhofer, B. (2010). English as a lingua franca in the European context. (A. Kirkpatrick, Επιμ.) *The Routledge Handbook of World Englishes*, σσ. 355-371.
- Setter, J. (2019). Will Brexit spell the end of English as an official EU language? *The Guardian*. Ανάκτηση 1 25, 2021, από <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/dec/27/brexit-end-english-official-eu-language-uk-brussels>
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford University Press.
- Sinclair, J. (2005). Corpus and Text. Basic Principles. Στο M. Wynne (Επιμ.), *Developing Linguistic Corpora: a Guide to Good Practice* (σσ. 1-16). Oxford: Oxbow Books.
- Sinclair, J. (2008). Borrowed ideas. (A. Gerbig , & O. Mason , Επιμ.) *Language, People, Numbers. Corpus Linguistics and Society*, σσ. 21-42.
- Sosoni, V. (2004). *Aspects of lexical cohesion in EU texts: a critical study of Greek translations and English hybrid texts (Διδακτορική διατριβή)*. University of Surrey.
- Sosoni, V. (2011). Training translators to work for the EU institutions: luxury or necessity? *JoSTrans: The Journal of Specialised Translation* 16, σσ. 77-108.
- Sosoni, V. (2012). A Hybrid Translation Theory for EU Texts. *Vertimo Studijos* 5, σσ. 76-89.
- Sosoni, V. (2018). Language and translation in EU competition law: Insights from English, Greek, Italian and Spanish versions of legislative texts. Στο S. Marino, Ł. Biel, M. Bajčić, & V. Sosoni (Επιμ.), *Language and Law: The Role of Language and Translation in EU Competition Law* (σσ. 179-205). Cham: Springer.
- Sosoni, V., Kermanidis, K., & Livas, S. (2018). Observing Eurolects: The Case of Greek. Στο *Observing Eurolects: Corpus analysis of linguistic variation in EU law* (σσ. 170-198). John Benjamins. doi:<https://doi.org/10.1075/scl.86.08sos>
- Stephany, U. (2015). Mood and modal verbs in the English, German, and Greek official versions of the Charter of Fundamental Rights of the European Union. (E. M.

- Ramat, Επιμ.) *Language across languages: New perspectives on translation*, σσ. 123-142.
- Stolze, R. (2001). Translating legal texts in the EU. *Perspectives: studies in translatology*, 9 (4), σσ. 301-311.
- Strandvik, I. (2013). EU translation–legal translation in multilingual lawmaking. FIT Forum.
- Thurmond, V. (2001). The point of triangulation. *Journal of nursing scholarship*, 33(3), σσ. 253-258.
- Tiersma, P. (1999). *Legal language*. University of Chicago Press.
- Tognini-Bonelli, E. (2001). *Corpus linguistics at work*. John Benjamins Publishing.
- Tognini-Bonelli, E. (2010). Theoretical overview of the evolution of corpus linguistics. Στο A. O’Keeffe, & M. McCarthy (Επιμ.), *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics* (σσ. 14-27). Routledge.
- Trosborg, A. (1995). Special Issue laying down the Law: Discourse analysis of Legal Institutions-Introduction. *Journal of Pragmatics*, σσ. 1-5.
- Trosborg, A. (1997). Translating hybrid political texts. *Benjamins Translation Library* 26, σσ. 145-158.
- Tsangalidis, A. (2004). Disambiguating modals in English and Greek. (Facchinetti, R, & Palmer, F., Επιμ.) *English modality in perspective: Genre Analysis and contrastive studies*, σσ. 231-268.
- Tsangalidis, A. (2009). Modals in Greek. *Modals in the languages of Europe: A reference work*, σσ. 139-163.
- Van Els, T. J. (2001). The European Union, its institutions and its languages: Some language political observations. *Current Issues in Language Planning* 2.4, σσ. 311-360.
- Von Fintel, K. (2006). Modality and language. (D. Borchert , Επιμ.) *Encyclopedia of philosophy*.
- Von Wright, G. (1951). *An essay in modal logic*. Amsterdam: North-Holland Pub. Co.

- Weisser, M. (2016). *Practical corpus linguistics: An introduction to corpus-based language analysis*. John Wiley & Sons.
- Whish, R., & Bailey, D. (2015). *Competition law*. Oxford University Press.
- Williams, C. (2009). Legal English and the ‘modal revolution’. (R. Salkie, P. Busuttil, & J. Van der Auwera, Επιμ.) *Modality in English: Theory and Description*, σσ. 199-210.
- Winiharti, M. (2012). The difference between modal verbs in deontic and epistemic modality. *Humaniora*, 3(2), σσ. 532-539.
- Xydopoulos, G., & Deligiannis, M. (2007). *Online Glossary of Linguistics Terminology: Greek-English & English-Greek*. Ανάκτηση 4 6, 2021, από Online Glossary of Linguistics Terminology: Greek-English & English-Greek: <http://users.uoi.gr/gjxydo/lexicon/glossary.html>
- Αποστόλου, Φ. (2011). Εισαγωγή: Η διερμηνεία και η μετάφραση στην Ευρωπαϊκή Ένωση. *Gramma: Journal of Theory and Criticism*(19), σσ. 111-127.
- Αργυρός, Γ. (2015). *Δίκαιο της ευρωπαϊκής εσωτερικής αγοράς: οι θεμελιώδεις οικονομικές ελευθερίες*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Βαλεοντής, Π., & Κριμπάς, Π. (2014). *Νομική γλώσσα και ορολογία. Θεωρία και πράξη*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βηλάρα, Μ. (χ.χ.). Οι μηχανισμοί και τα είδη της Τροπικότητας και της Δείξης στην Αρχαία και στη Νέα Ελληνική. Συγκριτική προσέγγιση.
- Βλαχόπουλος, Σ. (1999). *Η μετάφραση νομικών κειμένων επί τη βάσει της Θεωρίας του Σκοπού*. Κέρκυρα: (Διδακτορική διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο. Τμήμα Ξένων Γλωσσών. Μετάφρασης και Διερμηνείας).
- Βλαχόπουλος, Σ. (2003). Η μετάφραση και ο μεταφραστής νομικών κειμένων: θεωρητικές και πρακτικές πτυχές. *Εφαρμοσμένη Γλωσσολογία* 19, σσ. 21-34.
- Βλαχόπουλος, Σ. (2014). *Πολυγλωσσία στο δίκαιο. Μετάφραση νομικών κειμένων και δικαστηριακή διερμηνεία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

- Γούτσος, Δ., & Φραγκάκη, Γ. (2015). *Εισαγωγή στη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Ελληνική Δημοκρατία. (χ.χ.). *Επιτροπή Ανταγωνισμού*. Ανάκτηση από <https://www.epant.gr/ea/gda.html>
- Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. (2004). Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 139/2004 του Συμβουλίου της 20ής Ιανουαρίου 2004 για τον έλεγχο των συγκεντρώσεων μεταξύ επιχειρήσεων. Ανάκτηση 3 16, 2021, από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004R0139&from=el>
- Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. (2003). *Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1/2003 του Συμβουλίου της 16ης Δεκεμβρίου 2002 για την εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού που προβλέπονται στα άρθρα 81 και 82 της συνθήκης*. Ανάκτηση 2 24, 2021, από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003R0001&from=EL>
- Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης. (2010, Οκτώβριος 26). Οδηγία 2010/64/ΕΕ. Ανάκτηση 2 21, 2021, από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0064&from=EN>
- Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης. (2012, 10 26). *Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση*. Ανάκτηση από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012E/TXT>
- Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. (2011, 10 20). Απόφαση του Προέδρου της Επιτροπής της 13ης Οκτωβρίου 2011 σχετικά με τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα του συμβούλου ακροάσεων σε ορισμένες διαδικασίες ανταγωνισμού. Ανάκτηση 2 24, 2021, από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011D0695&from=EN>
- Ευρωπαϊκή Ένωση. (2011). *Διοργανικό εγχειρίδιο σύνταξης κειμένων*. Βρυξέλλες, Λουξεμβούργο. Ανάκτηση 5 31, 2021, από <https://op.europa.eu/el/publication-detail/-/publication/e774ea2a-ef84-4bf6-be92-c9ebeb91c1b>
- Ευρωπαϊκή Ένωση. (2015). Κοινός πρακτικός οδηγός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής για τα πρόσωπα που συμβάλλουν στη

- σύνταξη των νομοθετικών κειμένων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Λουξεμβούργο. Ανάκτηση 3 17, 2021, από <https://op.europa.eu/el/publication-detail/-/publication/3879747d-7a3c-411b-a3a0-55c14e2ba732>
- Ευρωπαϊκή Ένωση. (χ.χ.α). *Γλώσσες της ΕΕ*. Ανάκτηση 4 5, 2020, από https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-languages_el
- Ευρωπαϊκή Ένωση*. (χ.χ.β). Ανάκτηση 1 25, 2021, από Brexit: Σχέσεις ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου: <https://eur-lex.europa.eu/content/news/Brexit-UK-withdrawal-from-the-eu.html?locale=el>
- Ευρωπαϊκή Ένωση. (χ.χ.γ). *Λίγα λόγια για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή*. Ανάκτηση 2 24, 2021, από https://ec.europa.eu/info/about-european-commission_el
- Ευρωπαϊκή Ένωση. (χ.χ.δ). *Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Ανάκτηση 3 13, 2021, από https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_6999/el/
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2018). *Οδηγός για τη σύνταξη, τη μετάφραση και την αναθεώρηση των νομικών πράξεων και λοιπών εγγράφων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα ελληνικά*. Ανάκτηση από https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/styleguide_greek_dgt_el.pdf
- Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (Συμβούλιο). (1958, 10 6). *Κανονισμός αριθ. 1 περί καθορισμού του γλωσσικού καθεστώτος της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας*. Ανάκτηση από Επίσημη Εφημερίδα αριθ. 017: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31958R0001&from=EN>
- Ιακώβου, Μ. (1999). *Τροπικές Κατηγορίες στο Ρηματικό Σύστημα της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή.
- Καλλέργης, Μ. (2003). Εισχώρηση ελληνογενών όρων στις δέκα επίσημες γλώσσες. *4ο Συνέδριο Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία* (σσ. 237-251). Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Ορολογίας. Ανάκτηση από http://www.eleto.gr/download/Conferences/4th%20Conference/4th_21-14-KallergisMichalis.pdf
- Κελάνδριας, Π. (2007). *Η μετάφραση οικονομικών κειμένων*. Αθήνα: Δίαυλος.
- Κεντρωτής, Γ. (1996). *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*. Αθήνα: Δίαυλος.

- Κλαίρης, Χ., & Μπαμπινιώτης, Γ. (2005). *Γραμματική της νέας ελληνικής: δομολειτουργική-επικοινωνιακή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κριμπάς, Π. (2015). Προς μια γραμματική της Νεοελληνικής Νομικής Γλώσσας. *10ο Συνέδριο «Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία»*. Αθήνα. Ανάκτηση από <https://docplayer.gr/9974260-Pros-mia-grammatiki-tis-neoellinikis-nomikis-glossas-panagiotis-g-krimpas.html>
- Κριμπάς, Π. (2016). Προς μια γραμματική της Νεοελληνικής Νομικής Γλώσσας. *Νομικό Βήμα 63 (9)*, σσ. 2149-2166.
- Λαζαράτος, Γ. (2007). *Umberto Eco: Διασημειωτική μετάφραση και μετάφραση και επιστημολογία*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Λουπάκη, Ε. (2005). *Η διαφοροποίηση μεταξύ πρωτότυπου και μεταφράσματος*. Θεσσαλονίκη (Διδακτορική διατριβή): Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Μάνεσης, Α. (1999). *Η Νεοελληνική Γλώσσα στη Νομική Επιστήμη*. Αθήνα: Προσκήνιο.
- Μπαλέσιας, Σ. (2020). Η διαδικασία μετάφρασης των διεθνών συμβάσεων στην Ελλάδα (αδημοσίευτη διπλωματική εργασία). Κέρκυρα : Ιόνιο Πανεπιστήμιο: Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας.
- Παναρέτου, Ε. (2009). *Νομικός Λόγος. Γλώσσα και Δομή των Νόμων*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Ρούσσου, Α. (2015). *Σύνταξη: Γραμματική και Μινιμαλισμός*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Ανάκτηση 1 10, 2020, από <http://repository.kallipos.gr/handle/11419/581?locale=el>
- Συλλογικό έργο. (2014). *Λεξικό Νομικής Ορολογίας Δημοσίου Δικαίου*. (Ε. Σπηλιωτόπουλος, Χ. Χρυσανθάκης, & Χ. Πολίτης, Επιμ.) Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Τάντος, Α., Μαρκαντωνάτου, Σ., Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α., & Κυριακοπούλου, Τ. (2015). *Υπολογιστική Γλωσσολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Κάλλιπος. Ανάκτηση από <https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/2205/4/nlp2ndEdition.pdf>

Τσίγκου, Μ. (2011). *Γλωσσολογία και Μετάφραση-Προσεγγίζοντας τη μεταφραστική μονάδα (εφαρμογή στο ζεύγος Γαλλικής-Ελληνικής*. Αθήνα : Διάυλος.

Παράρτημα

Α) Κατάλογος νομοθετικών πράξεων του Σώματος Κειμένων (ΥΣΚ νομοθεσίας)

1	EN	COMMISSION REGULATION (EU) No 330/2010 of 20 April 2010 on the application of Article 101(3) of the Treaty on the Functioning of the European Union to categories of vertical agreements and concerted practices
2	EL	ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 330/2010 ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ της 20ής Απριλίου 2010 για την εφαρμογή του άρθρου 101 παράγραφος 3 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ορισμένες κατηγορίες κάθετων συμφωνιών και εναρμονισμένων πρακτικών
3	EN	COMMISSION REGULATION (EU) No 461/2010 of 27 May 2010 on the application of Article 101(3) of the Treaty on the Functioning of the European Union to categories of vertical agreements and concerted practices in the motor vehicle sector
4	EL	ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 461/2010 ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ της 27ης Μαΐου 2010 σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 101 παράγραφος 3 της συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ορισμένες κατηγορίες κάθετων συμφωνιών και εναρμονισμένων πρακτικών στον τομέα της αυτοκινητοβιομηχανίας
5	EN	COMMISSION REGULATION (EU) No 1217/2010 of 14 December 2010 on the application of Article 101(3) of the Treaty on the Functioning of the European Union to certain categories of research and development agreements
6	EL	ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 1217/2010 ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ της 14ης Δεκεμβρίου 2010 για την εφαρμογή του άρθρου 101 παράγραφος 3 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ορισμένες κατηγορίες συμφωνιών έρευνας και ανάπτυξης
7	EN	COMMISSION REGULATION (EU) No 1218/2010 of 14 December 2010 on the application of Article 101(3) of the Treaty on the Functioning of the European Union to certain categories of specialisation agreements
8	EL	ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 1218/2010 ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ της 14ης Δεκεμβρίου 2010 για την εφαρμογή του άρθρου 101 παράγραφος 3 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ορισμένες κατηγορίες συμφωνιών εξειδίκευσης
9	EN	COMMISSION REGULATION (EU) No 360/2012 of 25 April 2012 on the application of Articles 107 and 108 of the Treaty on the Functioning of the European Union to de minimis aid granted to undertakings providing services of general economic interest
10	EL	ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 360/2012 ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ της 25ης Απριλίου 2012 σχετικά με την εφαρμογή των άρθρων 107 και 108 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας οι οποίες χορηγούνται σε επιχειρήσεις που παρέχουν υπηρεσίες γενικού οικονομικού συμφέροντος
11	EN	COMMISSION REGULATION (EU) No 1407/2013 of 18 December 2013 on the application of Articles 107 and 108 of the Treaty on the Functioning of the European Union to de minimis aid
12	EL	ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 1407/2013 ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ της 18ης Δεκεμβρίου 2013 σχετικά με την εφαρμογή των άρθρων 107 και 108 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας
13	EN	COMMISSION REGULATION (EU) No 1408/2013 of 18 December 2013 on the application of Articles 107 and 108 of the Treaty on the Functioning of the European Union to de minimis aid in the agriculture sector

14	EL	ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 1408/2013 ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ της 18ης Δεκεμβρίου 2013 σχετικά με την εφαρμογή των άρθρων 107 και 108 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις ενισχύσεις ήσσονος
15	EN	COMMISSION REGULATION (EU) No 316/2014 of 21 March 2014 on the application of Article 101(3) of the Treaty on the Functioning of the European Union to categories of technology transfer agreements
16	EL	ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 316/2014 ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ της 21ης Μαρτίου 2014 σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 101 παράγραφος 3 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ορισμένες κατηγορίες συμφωνιών μεταφοράς τεχνολογίας
17	EN	COMMISSION REGULATION (EU) No 651/2014 of 17 June 2014 declaring certain categories of aid compatible with the internal market in application of Articles 107 and 108 of the Treaty
18	EL	ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 651/2014 ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ της 17ης Ιουνίου 2014 για την κήρυξη ορισμένων κατηγοριών ενισχύσεων ως συμβατών με την εσωτερική αγορά κατ' εφαρμογή των άρθρων 107 και 108 της Συνθήκης
19	EN	COMMISSION REGULATION (EU) No 702/2014 of 25 June 2014 declaring certain categories of aid in the agricultural and forestry sectors and in rural areas compatible with the internal market in application of Articles 107 and 108 of the Treaty on the Functioning of the European Union
20	EL	ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 702/2014 ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ της 25ης Ιουνίου 2014 για την κήρυξη ορισμένων κατηγοριών ενισχύσεων στους τομείς της γεωργίας και δασοκομίας και σε αγροτικές περιοχές συμβιβάσιμων με την εσωτερική αγορά κατ' εφαρμογή των άρθρων 107 και 108 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
21	EN	COMMISSION REGULATION (EU) No 717/2014 of 27 June 2014 on the application of Articles 107 and 108 of the Treaty on the Functioning of the European Union to de minimis aid in the fishery and aquaculture sector
22	EL	ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 717/2014 ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ της 27ης Ιουλίου 2014 σχετικά με την εφαρμογή των άρθρων 107 και 108 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας στους τομείς της αλιείας και της υδατοκαλλιέργειας
23	EN	COUNCIL REGULATION (EU) 2015/1588 of 13 July 2015 on the application of Articles 107 and 108 of the Treaty on the Functioning of the European Union to certain categories of horizontal State aid (codification)
24	EL	ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) 2015/1588 ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 13ης Ιουλίου 2015 για την εφαρμογή των άρθρων 107 και 108 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ορισμένες κατηγορίες οριζόντιων κρατικών ενισχύσεων (κωδικοποιημένο κείμενο)
25	EN	COUNCIL REGULATION (EU) 2015/1589 of 13 July 2015 laying down detailed rules for the application of Article 108 of the Treaty on the Functioning of the European Union (codification)
26	EL	ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) 2015/1589 ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 13ης Ιουλίου 2015 περί λεπτομερών κανόνων για την εφαρμογή του άρθρου 108 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (κωδικοποιημένο κείμενο)
27	EN	COMMISSION REGULATION (EU) No 1388/2014 of 16 December 2014 declaring certain categories of aid to undertakings active in the production, processing and marketing of fishery and aquaculture products compatible with the internal market in application of Articles 107 and 108 of the Treaty on the Functioning of the European Union

28	EL	ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 1388/2014 ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ της 16ης Δεκεμβρίου 2014 για την κήρυξη ορισμένων κατηγοριών ενισχύσεων σε επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην παραγωγή, τη μεταποίηση και την εμπορία προϊόντων αλιείας και υδατοκαλλιέργειας συμβατών με την εσωτερική αγορά κατ' εφαρμογή των άρθρων 107 και 108 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
29	EN	REGULATION (EU) 2019/712 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 17 April 2019 on safeguarding competition in air transport, and repealing Regulation (EC) No 868/2004
30	EL	ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) 2019/712 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 17ης Απριλίου 2019 σχετικά με τη διασφάλιση του ανταγωνισμού στον τομέα των αεροπορικών μεταφορών και την κατάργηση του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 868/2004
31	EN	DIRECTIVE 2014/104/EU OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 26 November 2014 on certain rules governing actions for damages under national law for infringements of the competition law provisions of the Member States and of the European Union
32	EL	ΟΔΗΓΙΑ 2014/104/ΕΕ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΫ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 26ης Νοεμβρίου 2014 σχετικά με ορισμένους κανόνες που διέπουν τις αγωγές αποζημίωσης βάσει του εθνικού δικαίου για παραβάσεις των διατάξεων του δικαίου ανταγωνισμού των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης
33	EN	DIRECTIVE (EU) 2018/1808 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 14 November 2018 amending Directive 2010/13/EU on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive) in view of changing market realities
34	EL	ΟΔΗΓΙΑ (ΕΕ) 2018/1808 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 14ης Νοεμβρίου 2018 για την τροποποίηση της οδηγίας 2010/13/ΕΕ για τον συντονισμό ορισμένων νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σχετικά με την παροχή υπηρεσιών οπτικοακουστικών μέσων (οδηγία για τις υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων) ενόψει των μεταβαλλόμενων συνθηκών της αγοράς
35	EN	DIRECTIVE (EU) 2019/1 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 11 December 2018 to empower the competition authorities of the Member States to be more effective enforcers and to ensure the proper functioning of the internal market
36	EL	ΟΔΗΓΙΑ (ΕΕ) 2019/1 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 11ης Δεκεμβρίου 2018 για την παροχή αρμοδιοτήτων στις αρχές ανταγωνισμού των κρατών μελών ώστε να επιβάλλουν αποτελεσματικότερα τους κανόνες και για τη διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς
37	EN	DIRECTIVE (EU) 2019/520 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 19 March 2019 on the interoperability of electronic road toll systems and facilitating cross-border exchange of information on the failure to pay road fees in the Union
38	EL	ΟΔΗΓΙΑ (ΕΕ) 2019/520 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 19ης Μαρτίου 2019 σχετικά με τη διαλειτουργικότητα των συστημάτων τηλεδιοδίων και με τη διευκόλυνση της διασυνοριακής ανταλλαγής πληροφοριών για μη καταβολή οδικών τελών στην Ένωση

39	EN	DIRECTIVE (EU) 2019/633 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 17 April 2019 on unfair trading practices in business-to-business relationships in the agricultural and food supply chain
40	EL	ΟΔΗΓΙΑ (ΕΕ) 2019/633 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 17ης Απριλίου 2019 σχετικά με τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές στις σχέσεις μεταξύ επιχειρήσεων στην αλυσίδα εφοδιασμού γεωργικών προϊόντων και τροφίμων

B) Κατάλογος αποφάσεων του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης του Σώματος Κείμενων (ΥΣΚ νομολογίας)

1	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Grand Chamber) 2 December 2009 In Case C-89/08 P
2	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 2ας Δεκεμβρίου 2009 Στην υπόθεση C-89/08 P
3	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Sixth Chamber) 17 December 2009 In Case T-57/01
4	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (έκτο τμήμα) της 17ης Δεκεμβρίου 2009 Στην υπόθεση T-57/01
5	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Fourth Chamber) 3 March 2010 In Case T-36/06
6	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τέταρτο τμήμα) της 3ης Μαρτίου 2010 Στην υπόθεση T-36/06
7	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Fifth Chamber) 12 May 2010 In Case T-432/05
8	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πέμπτο τμήμα) της 12ης Μαΐου 2010 Στην υπόθεση T-432/05
9	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Eighth Chamber) 19 May 2010 In Case T-21/05
10	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (όγδοο τμήμα) της 19ης Μαΐου 2010 Στην υπόθεση T-21/05
11	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Sixth Chamber, Extended Composition) 1 July 2010 In Case T-321/05
12	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (έκτο πενταμελές τμήμα) της 1ης Ιουλίου 2010 Στην υπόθεση T-321/05
13	EN	JUDGMENT OF THE COURT (First Chamber) 2 September 2010 In Case C-399/08 P
14	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα) της 2ας Σεπτεμβρίου 2010 Στην υπόθεση C-399/08 P
15	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Sixth Chamber) 13 September 2010 In Joined Cases T-415/05, T-416/05 and T-423/05
16	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (έκτο τμήμα) της 13ης Σεπτεμβρίου 2010 Στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις T-415/05, T-416/05 και T-423/05
17	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Fourth Chamber) 27 October 2010 In Case T-24/05
18	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τέταρτο τμήμα) της 27ης Οκτωβρίου 2010 Στην υπόθεση T-24/05
19	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Eighth Chamber) 24 March 2011 In Case T-377/06
20	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (όγδοο τμήμα) της 24ης Μαρτίου 2011 Στην υπόθεση T-377/06
21	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Eighth Chamber) 24 March 2011 In Case T-385/06
22	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (όγδοο τμήμα) της 24ης Μαρτίου 2011 Στην υπόθεση T-385/06
23	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Third Chamber) 9 June 2011 In Joined Cases C-71/09 P, C-73/09 P and C-76/09 P

24	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τρίτο τμήμα) της 9ης Ιουνίου 2011 Στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-71/09 P, C-73/09 P και C-76/09 P
25	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Grand Chamber) 4 October 2011 In Joined Cases C-403/08 and C-429/08
26	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 4ης Οκτωβρίου 2011 Στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-403/08 και C-429/08
27	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Grand Chamber) 14 June 2011 In Case C-360/09
28	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 14ης Ιουνίου 2011 Στην υπόθεση C-360/09
29	EN	JUDGMENT OF THE COURT (First Chamber) 17 February 2011 In Case C-52/09
30	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα) της 17ης Φεβρουαρίου 2011 Στην υπόθεση C-52/09
31	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Eighth Chamber, Extended Composition) 8 March 2012 In Case T-221/10
32	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (όγδοο πενταμελές τμήμα) της 8ης Μαρτίου 2012 Στην υπόθεση T-221/10
33	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Second Chamber) 14 June 2012 In Case C-158/11
34	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (δεύτερο τμήμα) της 14ης Ιουνίου 2012 Στην υπόθεση C-158/11
35	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Second Chamber) 27 June 2012 In Case T-372/10
36	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (δεύτερο τμήμα) της 27ης Ιουνίου 2012 Στην υπόθεση T-372/10
37	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Sixth Chamber) 27 September 2012 In Case T-82/08
38	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (έκτο τμήμα) της 27ης Σεπτεμβρίου 2012 Στην υπόθεση T-82/08
39	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Grand Chamber) 6 November 2012 In Case C-199/11
40	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 6ης Νοεμβρίου 2012 Στην υπόθεση C-199/11
41	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Fourth Chamber) 6 December 2012 In Case C-441/11 P
42	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τέταρτο τμήμα) της 6ης Δεκεμβρίου 2012 Στην υπόθεση C-441/11 P
43	EN	JUDGMENT OF THE COURT (First Chamber) 6 December 2012 In Case C-457/10 P
44	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα) της 6ης Δεκεμβρίου 2012 Στην υπόθεση C-457/10 P
45	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Fourth Chamber) 15 January 2013 In Case T-182/10
46	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τέταρτο τμήμα) της 15ης Ιανουαρίου 2013 Στην υπόθεση T-182/10
47	EN	JUDGMENT OF THE COURT (First Chamber) 6 June 2013 In Case C-536/11
48	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα) της 6ης Ιουνίου 2013 Στην υπόθεση C-536/11
49	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Grand Chamber) 18 June 2013 In Case C-681/11
50	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 18ης Ιουνίου 2013 Στην υπόθεση C-681/11

51	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (First Chamber) 18 June 2013 In Case T-404/08
52	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα) της 18ης Ιουνίου 2013 Στην υπόθεση T-404/08
53	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (First Chamber) 18 June 2013 In Case T-406/08
54	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα) της 18ης Ιουνίου Στην υπόθεση T-406/08
55	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Second Chamber) 12 November 2013 In Case T-499/10
56	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (δεύτερο τμήμα) της 12ης Νοεμβρίου 2013 Στην υπόθεση T-499/10
57	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Grand Chamber) 26 November 2013 In Case C-58/12 P
58	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 26ης Νοεμβρίου 2013 Στην υπόθεση C-58/12 P
59	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Third Chamber) 27 February 2014 In Case C-365/12 P
60	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τρίτο τμήμα) της 27ης Φεβρουαρίου 2014 Στην υπόθεση C-365/12 P
61	EN	JUDGMENT OF THE COURT (First Chamber) 3 April 2014 In Case C-559/12 P
62	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα) της 3ης Απριλίου 2014 Στην υπόθεση C-559/12 P
63	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Fifth Chamber) 5 June 2014 In Case C-557/12
64	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πέμπτο τμήμα) της 5ης Ιουνίου 2014 Στην υπόθεση C-557/12
65	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Third Chamber) 17 July In Case C-553/12 P
66	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τρίτο τμήμα) της 17ης Ιουλίου 2014 Στην υπόθεση C-553/12 P
67	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Third Chamber) 23 October 2014 In Case C-302/13
68	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τρίτο τμήμα) της 23ης Οκτωβρίου 2014 Στην υπόθεση C-302/13
69	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Third Chamber) 27 November 2014 In Case T-517/09
70	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τρίτο τμήμα) της 27ης Νοεμβρίου 2014 Στην υπόθεση T-517/09
71	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Third Chamber) 28 January 2015 In Case T-341/12
72	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τρίτο τμήμα) της 28ης Ιανουαρίου 2015 Στην υπόθεση T-341/12
73	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Third Chamber) 28 January 2015 In Case T-345/12
74	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τρίτο τμήμα) της 28ης Ιανουαρίου 2015 Στην υπόθεση T-345/12
75	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Fourth Chamber) 21 May 2015 In Case C-352/13
76	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τέταρτο τμήμα) της 21ης Μαΐου 2015 Στην υπόθεση C-352/13

77	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Second Chamber) 16 June In Case T-655/11
78	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (δεύτερο τμήμα) της 16ης Ιουνίου 2015 Στην υπόθεση T-655/11
79	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Sixth Chamber) 15 July 2015 In Case T-418/10
80	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (έκτο τμήμα) της 15ης Ιουνίου 2015 Στην υπόθεση T-418/10
81	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Fifth Chamber) 16 July 2015 In Case C-170/13
82	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πέμπτο τμήμα) της 16ης Ιουλίου 2015 Στην υπόθεση C-170/13
83	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Fourth Chamber) 9 December 2015 In Cases T-233/11 and T-262/11
84	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τέταρτο τμήμα) της 9ης Δεκεμβρίου 2015 Στις υποθέσεις T-233/11 και T-262/11
85	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Third Chamber) 10 March 2016 In Case C-247/14 P
86	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τρίτο τμήμα) της 10ης Μαρτίου 2016 Στην υπόθεση C-247/14 P
87	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Fifth Chamber) 9 June 2016 In Case C-608/13 P
88	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πέμπτο τμήμα) της 9ης Ιουνίου 2016 Στην υπόθεση C-608/13 P
89	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Ninth Chamber) 8 September 2016 In Case T-472/13
90	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (ένατο τμήμα) της 8ης Σεπτεμβρίου 2016 Στην υπόθεση T-472/13
91	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Eighth Chamber) 15 September 2016 In Case T-219/13
92	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (όγδοο τμήμα) της 15ης Σεπτεμβρίου 2016 Στην υπόθεση T-219/13
93	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Sixth Chamber) 30 June 2016 In Case C-270/15 P
94	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (έκτο τμήμα) της 30ής Ιουνίου 2016 Στην υπόθεση C-270/15 P
95	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (First Chamber) 15 December 2016 In Case T-169/08 RENV
96	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα) της 15ης Δεκεμβρίου 2016 Στην υπόθεση T-169/08 RENV
97	EN	JUDGMENT OF THE COURT (First Chamber) 21 December 2016 In Case C-131/15 P
98	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα) της 21ης Δεκεμβρίου 2016 Στην υπόθεση C-131/15 P
99	EN	JUDGMENT OF THE COURT (First Chamber) 26 January 2017 In Case C-637/13 P
100	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα) της 26ης Ιανουαρίου 2017 Στην υπόθεση C-637/13 P
101	EN	JUDGMENT OF THE COURT (First Chamber) 31 May 2017 In Case C-228/16 P
102	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα) της 31ης Μαΐου 2017 Στην υπόθεση C-228/16 P
103	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Grand Chamber) 27 June 2017 In Case C-74/16

104	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 27ης Ιουνίου 2017 Στην υπόθεση C-74/16
105	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Third Chamber) 6 July 2017 In Case C-245/16
106	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τρίτο τμήμα) της 6ης Ιουλίου 2017 Στην υπόθεση C-245/16
107	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Fifth Chamber) 26 October 2017 In Case T-704/14
108	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πέμπτο τμήμα) της 26ης Οκτωβρίου 2017 Στην υπόθεση T-704/14
109	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Grand Chamber) 14 November 2017 In Case C-122/16 P
110	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 14ης Νοεμβρίου 2017 Στην υπόθεση C-122/16 P
111	EN	JUDGMENT OF THE COURT (First Chamber) 6 December 2017 In Case C-230/16
112	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα) της 6ης Δεκεμβρίου 2017 Στην υπόθεση C-230/16
113	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Sixth Chamber) 8 February 2018 In Case C-144/17
114	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (έκτο τμήμα) της 8ης Φεβρουαρίου 2018 Στην υπόθεση C-144/17
115	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Sixth Chamber) 16 May 2018 In Case T-712/16
116	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (έκτο τμήμα) της 16ης Μαΐου 2018 Στην υπόθεση T-712/16
117	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Fourth Chamber) 20 September 2018 In Case C-114/17 P
118	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τέταρτο τμήμα) της 20ής Σεπτεμβρίου 2018 Στην υπόθεση C-114/17 P
119	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Ninth Chamber) 20 September 2018 In Case C-373/17 P
120	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (ένατο τμήμα) της 20ής Σεπτεμβρίου 2018 Στην υπόθεση C-373/17 P
121	EN	JUDGMENT OF THE COURT (First Chamber) 7 November 2018 In Case C-544/17 P
122	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα) της 7ης Νοεμβρίου 2018 Στην υπόθεση C-544/17 P
123	EN	JUDGMENT OF THE COURT (First Chamber) 14 November 2018 In Case C-93/17
124	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα) της 14ης Νοεμβρίου 2018 Στην υπόθεση C-93/17
125	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Fourth Chamber) 13 December 2018 In Case C-492/17
126	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τέταρτο τμήμα) της 13ης Δεκεμβρίου 2018 Στην υπόθεση C-492/17
127	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Second Chamber) 28 March 2019 In Case C-637/17
128	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (δεύτερο τμήμα) της 28ης Μαρτίου 2019 Στην υπόθεση C-637/17
129	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Fourth Chamber) 15 May 2019 In Case C-706/17
130	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τέταρτο τμήμα) της 15ης Μαΐου 2019 Στην υπόθεση C-706/17
131	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Third Chamber) 10 July 2019 In Case C-39/18 P

132	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τρίτο τμήμα) της 10ης Ιουλίου 2019 Στην υπόθεση C-39/18 P
133	EN	JUDGMENT OF THE GENERAL COURT (Sixth Chamber, Extended Composition) 11 July 2019 In Case T-894/16
134	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (έκτο πενταμελές τμήμα) της 11ης Ιουλίου 2019 Στην υπόθεση T-894/16
135	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Fifth Chamber) 14 November 2019 In Case C-585/17
136	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πέμπτο τμήμα) της 14ης Νοεμβρίου 2019 Στην υπόθεση C-585/17
137	EN	JUDGMENT OF THE COURT (Fifth Chamber) 12 December 2019 In Case C-435/18
138	EL	ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πέμπτο τμήμα) της 12ης Δεκεμβρίου 2019 Στην υπόθεση C-435/18